UMETNOSTNOZGODOVINSKI INŠTITUT FRANCETA STELETA ZRC SAZU

AHAS

ACTA HISTORIAE ARTIS SLOVENICA

Vloga cerkvenih bratovščin v likovni umetnosti

Religious Confraternities and their Role in Visual Art

21|2 · 2016

Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU
France Stele Institute of Art History ZRC SAZU

ALAS

ACTA HISTORIAE ARTIS SLOVENICA

21|2·2016

Vloga cerkvenih bratovščin v likovni umetnosti

Religious Confraternities and their Role in Visual Art

LJUBLJANA 2016

Acta historiae artis Slovenica
Znanstvena revija za umetnostno zgodovino / Scholarly Journal for Art History

Vloga cerkvenih bratovščin v likovni umetnosti
Religious Confraternities and their Role in Visual Art

ISSN 1408-0419 (tiskana izdaja / print edition)
ISSN 2536-4200 (spletna izdaja / web edition)

Izdaja / Published by
Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU /
France Stele Institute of Art History ZRC SAZU

Glavna urednica / Editor-in-chief
Ana Lavrič

Pomočnik urednice / Assistant Editor
Blaž Resman

Uredniški odbor / Editorial board
Tina Košak, Ana Lavrič, Barbara Murovec, Mija Oter Gorenčič, Blaž Resman, Helena Seražin

Mednarodni svetovalni odbor / International advisory board
Günter Brucher (Salzburg), Jaromir Homolka (Praha), Iris Lauterbach (München),
Hellmut Lorenz (Wien), Milan Pelc (Zagreb), Paola Rossi (Venezia), Sergio Tavano (Gorizia-Trieste)

Lektoriranje / Language editing
Kirsten Hempkin, Mija Oter Gorenčič, Ana Premk, Blaž Resman, Anke Schlecht, Luka Vidmar

Prevodi / Translations
Tina Košak, Matija Ogrin, Jure Volčjak

Oblikovna zasnova in prelom / Design and layout by
Andrej Furlan

Naslov uredništva / Editorial office address
Acta historiae artis Slovenica
Novi trg 2, p. p. 306, SI-1001 Ljubljana, Slovenija
E-pošta / E-mail: uifs@zrc-sazu.si
Spletna stran / Web site: http://uifs1.zrc-sazu.si

Revija je indeksirana v / Journal is indexed in
Scopus, ERIH PLUS, EBSCO Publishing, ERIH, IBZ, FRANCIS, BHA

Letna naročnina / Annual subscription: 35 €
Posamezna enojna številka / Single issue: 25 €
Letna naročnina za študente in dijake: 25 €
Letna naročnina za tujino in ustanove / Annual Subscription outside Slovenia, institutions: 48 €

Naročila sprejema / Orders should be sent to
Založba ZRC / ZRC Publishing
Novi trg 2, p. p. 306, SI-1001, Slovenija E-pošta / E-mail: zalozba@zrc-sazu.si

AHAS izhaja s podporo Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.
AHAS is published with the support of the Slovenian Research Agency.

© 2016, ZRC SAZU, Ljubljana
Tisk / Printed by Collegium Graphicum d. o. o., Ljubljana Naklada / Print run: 400

Contents
Vsebina

Ana Lavrič
Vloga cerkvenih bratovščin v likovni umetnosti 5
Religious Confraternities and their Role in Visual Art 5

DISSERTATIONES

Jure Volčjak
Pregled predjožefinskih bratovščin na ozemlju goriške nadškofije na Kranjskem 9
Verzeichnis der vorjosephinischen Bruderschaften in Krain im Rahmen des Erzbistums Görz 34

Zdenka Bonin
Bratovščine v severozahodni Istri v obdobju Beneške republike 35
Confraternities in North-Western Istria in the Period of the Venetian Republic 52

Matija Ogrin
Bratovščinske iskre. Duhovna besedila baročnih bratovščin na Slovenskem 55
Confraternities and Sparks of Spirit. Books of Baroque Confraternities in Slovenian Lands 88

Mija Oter Gorenčič
Umetnostna zapuščina srednjeveških marijanskih bratovščin na Kranjskem in Štajerskem 89
Artistic Legacy of Medieval Marian Confraternities in Carniola and Styria 110

Matjaž Ambrožič
Evidenčna knjiga mozirske bratovščine sv. Rešnjega telesa 111
The Book of Records of the Corpus Christi Confraternity in Mozirje 117

Ana Lavrič
Velike Marijine bratovščine na Slovenskem. Ikonografija bratovščin pod okriljem mendikantskih redov 119
Major Marian Confraternities in Slovenia. Iconography of Confraternities under the Protection of the Mendicant Orders 167

Helena Seražin
Štukater Giuseppe Monteventi in oltar škapulirske bratovščine v Piranu 169
Stucco Maker Giuseppe Monteventi and the Altar of the Scapular Confraternity in Pirano 183

Angelika Dreyer
Konfessionel kontrovers. Süddeutsche Rosenkranzbruderschaften als Auftraggeber für barocke Deckenmalerei 185
Konfesionalno kontroverzno. Južnonemške bratovščine sv. rožnega venca kot naročnice baročnih stropnih poslikav 200

APPARATUS

Izvlečki in ključne besede / Abstracts and key words 203
Sodelavci / Contributors 207
Viri ilustracij / Photographic credits 209

Vloga cerkvenih bratovščin v likovni umetnosti

Tematska številka revije *Acta historiae arts Slovenica* je nastala v okviru projekta *Vloga in pomen cerkvenih bratovščin v likovni umetnosti novega veka na Slovenskem* (J6-5563), ki ga je financirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije. Umetnostnozgodovinski prispevki se posvečajo problematiki doslej na Slovenskem še neobdelanih srednjeveških bratovščin ter vprašanjem naročništva in marijanske ikonografije najpopularnejših bratovščin baročnega obdobja, prispevki strokovnjakov s področja obče, cerkvene in literarne zgodovine pa vsebini dodajajo interdisciplinarno razsežnost. Pomemben sad projekta je nedvomno v tem, da je pripomogel k aktualizaciji tematike v slovenski umetnostnozgodovinski vedi, raziskovalno pa spodbudil tudi druga humanistična področja.

Religious Confraternities and their Role in Visual Art

The present thematic issue of *Acta historiae arts Slovenica* results from the research project *The Role and Significance of the Religious Confraternities in the Early Modern Art in Slovenian Lands* (J6-5563) funded by the Slovenian Research Agency. The articles dealing with this research field from the perspective of art history discuss several novel topics. They focus on medieval confraternities, questions of confraternities' role as patrons, and Marian iconography of the major confraternities in the Baroque period. The interdisciplinary character of the project is reflected in the contributions that tackle confraternities from the perspective of general, church and literary history. The project has importantly increased awareness of these research themes in Slovenian art history, and has encouraged further research also in other fields of humanities.

Ana Lavrič

DISSERTATIONES

Pregled predjožefinskih bratovščin na ozemlju goriške nadškofije na Kranjskem

Jure Volčjak

Uvod

Obdobje goriške nadškofije na Kranjskem je sorazmerno slabo poznano,[1] čeprav je ravno v tem času prišlo do nekaterih ključnih cerkvenoupravnih reform. Enako trditev bi lahko zapisali tudi za poznavanje predjožefinskih bratovščin na ozemlju goriške nadškofije na Kranjskem. S pričujočim pregledom želimo to stanje izboljšati in s tem raziskovalcem različnih znanstvenih disciplin omogočiti lažje nadaljnje delo, čeprav seznam zaradi različnih vzrokov ni popoln. Ozemeljsko smo se v prispevku omejili na vojvodino Kranjsko, pri čemer pa moramo posebej opozoriti, da iz pregleda načrtno izpuščamo območje Vipavske doline do reke Hubelj.[2] To pomeni, da podatkov za del obsežne predjožefinske župnije Vipava, ki je segala tudi na Kranjsko, in podatkov za župnije na Idrijskem v pričujočem pregledu ni mogoče najti.

Pregled predjožefinskih bratovščin na ozemlju goriške nadškofije na Kranjskem smo pripravili na podlagi vizitacijskih zapisnikov prvega goriškega nadškofa Karla Mihaela grofa Attemsa (1752–1774). Zapisniki, zvezani v obsežne rokopisne knjige, se danes hranijo v Nadškofijskem arhivu v Gorici.[3] Drugih virov namenoma nismo uporabljali. Prvič zato, ker je vsebina Attemsovih vizitacijskih

[1] Stanje se v zadnjem času izboljšuje. Navajamo zgolj najpomembnejša dela: Anton OŽINGER, *Cerkvene razmere na slovenskem Štajerskem v času goriškega nadškofa Karla Mihaela Attemsa (1750–1774) v luči njegovih vizitacij*, Ljubljana 1994 (tipkopis doktorske disertacije); Jure VOLČJAK, *Ordinacijska protokola goriške nadškofije 1750–1824. 1: 1750–1764*, Ljubljana 2010 (Viri, 31); Jure VOLČJAK, *Ordinacijska protokola goriške nadškofije 1750–1824. 2: 1765–1824*, Ljubljana 2012 (Viri, 34); Jure VOLČJAK, *Cerkev na Kranjskem pod goriško nadškofijo v času Karla Mihaela Attemsa (1750–1774)*, Ljubljana 2014 (tipkopis doktorske disertacije).

[2] Raziskovalci lahko najdejo podatke za to ozemlje v že objavljenih vizitacijah, v pričujočem prispevku pa smo se omejili samo na še neobjavljene vizitacije nadškofa Attemsa, prim. Franc KRALJ, Luigi TAVANO, *Atti delle visite pastorali negli arcidiaconati di Gorizia, Tolmino e Duino dell'arcidiocesi di Gorizia 1750–1759*, Gorizia 1994 (Atti delle visite pastorali di Carlo Michaele d'Attems arcivescovo di Gorizia 1752–1774, 1); Franc KRALJ, Luigi TAVANO, *Atti delle visite pastorali negli arcidiaconati di Gorizia, Tolmino e Duino dell'arcidiocesi di Gorizia 1762–1773*, Gorizia 2000 (Atti delle visite pastorali di Carlo Michaele d'Attems arcivescovo di Gorizia 1752–1774, 4).

[3] Vizitacijski zapisniki nadškofa Attemsa so po večini že objavljeni, gl.: KRALJ, TAVANO 1994 in 2000 (op. 2); Anton OŽINGER, *Vizitacijski zapisniki savinjskega arhidiakonata goriške nadškofije 1751–1773*, Ljubljana 1991 (Vizitacijski zapisniki goriškega nadškofa Karla Mihaela grofa Attemsa 1752–1774, 2); Peter G. TROPPER, *Die Berichte der Pastoralvisitationen des Görzer Erzbischofs Karl Michael von Attems in Kärnten von 1751 bis 1762*, Wien 1993 (Fontes rerum Austriacarum. 2: Diplomataria et acta, 87)/(Vizitacijski zapisniki goriškega nadškofa Karla Mihaela grofa Attemsa 1752–1774, 3), manjka samo še objava za ozemlje Kranjske, gl. Jure VOLČJAK, *Vizitacijski zapisniki goriškega nadškofa Attemsa za arhidiakonate na Kranjskem 1752–1771* (v pripravi za tisk). Gre za naslednje vizitacijske zapisnike: Archivio Arcivescovile di Gorizia (AAG), Atti pastorali di Attems, 7 (22), 11 (26), 15 (30), 18 (33), 22 (37), 25 (40) in 26 (41).

zapisnikov za ozemlje Kranjske izjemno slabo poznana ali pa sploh ni, drugič pa zato, ker je bilo ogromno drugih relevantnih virov in literature s tega področja v zadnjih letih že pregledano.[4]

Nadškof Attems je v svojem 23-letnem pastirovanju večkrat prepotoval ozemlje župnij goriške nadškofije na Kranjskem. Ponekod je našel dokaj urejene razmere, drugod pa je bilo treba stvari ponovno postaviti na pravo mesto. Obravnavani čas bratovščinam sicer ni bil več naklonjen, nadškof Attems pa jih je imel za potrebne; tudi ustanavljanju novih bratovščin ni nasprotoval. Zavedal se je namreč, da igrajo pomembno vlogo v verskem življenju. Kot krajevni ordinarij je na vizitacijah župnij vsakič namenil posebno pozornost tudi delovanju bratovščin.

Številčnejše in vplivnejše bratovščine so delovale v mestih (npr. v okviru posameznih samostanov), ne smemo pa niti mimo tistih na podeželskih župnijah. Imele so pomemben vpliv na življenje v župniji, njihovi člani so namreč skrbeli za urejenost cerkva, vzdrževanje bogoslužne opreme in lepoto bogoslužja. Navsezadnje so morali tudi vzdrževati duhovnika, ki je skrbel za maševanje.

Večinoma je po župnijah goriške nadškofije na Kranjskem delovala po ena bratovščina, ni pa bilo malo župnij, kjer jih je delovalo po več. Na podlagi nastalega pregleda lahko ugotovimo, da jih je npr. v župniji Stara Loka z vikariatom Škofja Loka delovalo pet, v mestu Kamnik štiri, enako tudi v Kostelu (Fari pri Kočevju), Leskovcu pri Krškem, Ribnici, Šentjanžu, Tržiču itd. Obstajale so sicer tudi župnije, kjer ob obiskih nadškofa Attemsa ni zabeležena nobena bratovščina. Tako je bilo leta 1752 na primer na Planini pri Rakeku, v Žumberku, na Čatežu ob Savi, v Mokronogu itd. V večini primerov je bila (vsaj ena) bratovščina ustanovljena do nadškofove naslednje vizitacije, kar pa ne velja za Čatež ob Savi in Planino pri Rakeku, kjer so bili brez vsakršne bratovščine tudi ob drugi nadškofovi vizitaciji leta 1757.

Najpogostejše so bile bratovščine, ki so imele za patrona župnijskega zavetnika in Devico Marijo. Pogoste so bile tudi bratovščine priljubljenih ljudskih svetnikov, kot na primer sv. Antona Padovanskega, sv. Barbare itd. V Mengšu je od konca šestdesetih let 17. stoletja delovala duhovniška bratovščina sv. Mihaela. V celotni nadškofiji je sredi 18. stoletja delovalo skupno 891 različnih bratovščin;[5] leta 1752 naj bi jih na Dolenjskem po zapisu nadškofa Attemsa delovalo 62.[6] Zlasti velja poudariti, da nadškof posebnih nepravilnosti ali napak v delovanju bratovščin (npr. pri upravljanju bratovščinskega premoženja ali verskega življenja) ni našel.[7]

[4] Navajamo le izbor: Ana LAVRIČ, Ljubljanske baročne bratovščine in njihovo umetnostno naročništvo. Jezuitske kongregacije, *Arhivi*, 33/2, 2010, str. 251–286; Zdenka BONIN, *Bratovščine v severozahodni Istri v obdobju Beneške republike*, Koper 2011; Vesna KAMIN KAJFEŽ, Piranske bratovščine v 18. stoletju in njihova umetnostna naročila. Bratovščini sv. Rešnjega telesa in sv. Jurija – njune devocionalne prakse in vloga v socialni strukturi Pirana v 18. stoletju, *Neznano in pozabljeno iz 18. stoletja na Slovenskem* (ur. Miha Preinfalk; elektronski vir), Ljubljana 2011, str. 183–194, http://sd18.zrc-sazu.si/LinkClick.aspx?fileticket=ZiJcOtwAweI%3d&tabid=58; Metoda KEMPERL, *Romanja in romarske cerkve 17. in 18. stoletja na Slovenskem. Gorenjska z Ljubljano*, Celje 2011; Ana LAVRIČ, Ljubljanske baročne bratovščine in njihovo umetnostno naročništvo. Bratovščine pri redovnih cerkvah, *Arhivi*, 34/1, 2011, str. 41–64; Ana LAVRIČ, Ljubljanske baročne bratovščine in njihovo umetnostno naročništvo. Bratovščine v župnijskih cerkvah in podružnicah, *Arhivi*, 34/2, 2011, str. 295–317; Ana LAVRIČ, Bratovščine v ljubljanskih škofijskih protokolih 17. in 18. stoletja, *Arhivi*, 36/1, 2013, str. 25–44; Ana LAVRIČ, Bratovščine na Kranjskem leta 1773, *Arhivi*, 37/1, 2014, str. 109–142; Ana LAVRIČ, Zgodovinska in umetnostna dediščina frančiškanskih bratovščin, *Acta historiae artis Slovenica*, 19/2, 2014, str. 95–122, 231; Matjaž AMBROŽIČ, Zanimivosti iz delovanja predjožefinskih bratovščin na slovenskem Štajerskem, *Arhivi*, 38/1, 2015, str. 35–75; Ana LAVRIČ, Bratovščine na Slovenskem pod zavetniškim plaščem Marije in svetnikov, *Patriae et orbi. Študije o srednjeevropski umetnosti. Jubilejni zbornik za Damjana Prelovška* (ur. Ana Lavrič, Franci Lazarini, Barbara Murovec), Ljubljana 2015, str. 475–527, 774–775.

[5] Archivio Segreto Vaticano (ASV), Arch. S. Congreg. Concilii, Rel. dioec., Goritiensis, b. 368, Relatio ad limina 1754, str. 5v.

[6] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 41v.

[7] AAG, Atti pastorali di Attems, 22 (37), str. 41v, 49v.

Seznam bratovščin[8]

Župniki so morali v času priprave na vizitacijo nadškofu Attemsu odgovoriti na različna vprašanja o življenju v svojih župnijah.[9] Med njimi najdemo tudi vprašanje, ki se dotika bratovščin.[10] Pri kranjskih župnijskih, vikariatnih in podružničnih cerkvah je po podatkih iz ohranjenih vizitacijskih zapisnikov delovalo 268 bratovščin. Dejansko jih je obstajalo nekaj več, vendar nekateri vizitacijski zapisniki žal niso ali pa so slabo ohranjeni.[11]

Zaradi lažje primerjave in uporabnosti smo pregled predjožefinskih bratovščin na ozemlju goriške nadškofije na Kranjskem skušali predstaviti podobno, kot je to storil M. Ambrožič za predjožefinske bratovščine na slovenskem Štajerskem, in sicer na osnovi liturgične hierarhije patrocinijev:[12]

- bratovščine treh Božjih oseb (105 br.): Kristusove bratovščine (103 br.), bratovščine sv. Duha,[13] bratovščine sv. Trojice (2 br.),
- Marijine bratovščine (69 br.),
- bratovščine sv. Jožefa (6 br.),
- bratovščine sv. Družine (5 br.),
- angelske bratovščine (2 br.),
- svetniške bratovščine (67 br.),
- mrliške bratovščine (1 br.) in
- bratovščine nenavedenega patrocinija (13 br.).

Dobro tretjino ugotovljenih bratovščin (38,43 %) predstavljajo bratovščine, posvečene trem božjim osebam, pri čemer velja opozoriti, da v našem primeru bratovščin s patrocinijem sv. Duha nismo našli. Skoraj vse (103 br.) so posvečene Kristusu v različnih poimenovanjih; največ je bratovščin krščanskega nauka (64). Ustanavljanje bratovščin s tem patrocinijem je nadškof Attems začel priporočati leta 1757 po zgledu salzburškega nadškofa in passavskega škofa. Ob vizitacijskih obiskih jo je zelo podpiral in spodbujal njeno ustanovitev povsod, kjer še ni obstajala. Izjemno naklonjena ji je bila tudi vladarica Marija Terezija.[14]

Na drugem mestu po številu je bila bratovščina s patrocinijem sv. Rešnjega telesa/Presvetega zakramenta (22 br.), tretje mesto pa je zavzemala bratovščina Gospodovega/Kristusovega smrtnega boja (11 br.).

Marijine bratovščine predstavljajo dobro četrtino vseh identificiranih bratovščin (25,75 %). Prvo mesto med njimi zavzema rožnovenska bratovščina. Ugotovili smo 27 bratovščin s tem patrocinijem,

[8] Podrobneje o načinu predstavitve v: Matjaž AMBROŽIČ, Pregled predjožefinskih bratovščin na slovenskem Štajerskem, *Acta historiae artis Slovenica*, 19/1, 2014, str. 17–52.

[9] Število vprašanj se je v letih spreminjalo, vsebina pa je ostala bolj ali manj enaka. Na začetku petdesetih let 18. stoletja je vprašalnik obsegal 21 vprašanj, pozneje se je razširil na 36. Vizitacijski zapisnik prve vizitacije za Kranjsko pa je bil zelo razčlenjen in je obsegal kar 58 vprašanj, prim. VOLČJAK 2014 (op. 1), str. 257, 267–273.

[10] Seznam bratovščin, ki so na Kranjskem delovale do razpustitve v letu 1783, najdemo v Arhivu Republike Slovenije, Ljubljana (AS), SI AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, šk. 222, *Consignation deren bis 25. avgust 1783 annoch rückständigen fassionen von den bruderschaften im herzogthum Krain, lit. F.* Bratovščine, ki so bile zajete v popisu iz leta 1773, pa je obdelala že LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 109–142.

[11] V celoti manjkajo na primer za Tuhinjsko dolino.

[12] AMBROŽIČ 2014 (op. 8), str. 17–52.

[13] V našem primeru bratovščine s tem patrocinijem nismo našli.

[14] VOLČJAK 2014 (op. 1), str. 172–173.

kar je desetina vseh oziroma 39,1 odstotka vseh Marijinih bratovščin. Drugo mesto z osmimi bratovščinami zavzema škapulirska/karmelska bratovščina (11,6 %), tretje mesto s sedmimi pa bratovščina blažene Device Marije (Naše ljube Gospe), kar znaša 10,14 odstotka vseh Marijinih bratovščin. Tesno za njo je še bratovščina Žalostne Matere božje s šestimi bratovščinami (8,69 %). Drugih Marijinih bratovščin je po številu precej manj.

Bratovščin, posvečenih sv. Jožefu, sv. Družini in različnim angelom je bilo v predjožefinskem času na ozemlju Kranjske (pod goriško nadškofijo) malenkost manj kot na slovenskem Štajerskem. Bratovščin sv. Jožefa je bilo pol manj, več pa je delovalo bratovščin sv. Družine.[15] Angelskih bratovščin je obstajalo približno enako.[16]

Številčno močne so bile tudi svetniške bratovščine. Po številu daleč največji sta svetniški bratovščini sv. Barbare in sv. Antona Padovanskega, drugi svetniki se pojavljajo bolj v »reprezentativnem pomenu«. Prvo mesto zavzema bratovščina s patrocinijem sv. Barbare. Identificirali smo osem bratovščin s tem patrocinijem, kar je 11,94 odstotka vseh svetniških bratovščin oziroma skoraj tri odstotke vseh bratovščin. Drugo mesto zavzema bratovščina sv. Antona Padovanskega. Našteli smo sedem bratovščin s tem patrocinijem.

Mrliških bratovščin je na Kranjskem v predjožefinskem času delovalo izjemno malo v primerjavi s slovensko Štajersko, saj smo identificirali samo eno.[17]

Izpostaviti velja še bratovščine z neugotovljenim patrocinijem. Identificirali smo jih 13, kar pomeni slabih pet odstotkov vseh najdenih bratovščin. Opozoriti velja, da pri vseh 13 bratovščinah lahko patrocinij z veliko gotovostjo domnevamo, na kar smo opozorili tudi v opombah, vendar pa tega na podlagi podatkov iz vizitacijskih zapisnikov ne moremo z gotovostjo potrditi.

BRATOVŠČINE TREH BOŽJIH OSEB (106 br.)

Kristusove bratovščine (103 br.)

- **Bratovščina Gospodovega/Kristusovega smrtnega boja**, *Confraternitas Agoniae Domini/Christi, Confraternitas Agoniae Domini Nostri Jesu Christi* (11 br.):[18]
  - **Boštanj**, ž. c. Povišanja sv. Križa: omenjena 1753, 1763, 1771[19]
  - **Gorenji Mokronog**, ž. c. sv. Petra (danes p. c. župnije Trebelno): odpustki, omenjena 1763[20]
  - **Ihan**, ž. c. sv. Jurija: omenjena 1751[21]
  - **Kovor**, ž. c. sv. Janeza Krstnika: odpustki 1761, omenjena 1751, 1752, 1761, 1767[22]

[15] Oba patrocinija se večkrat prekrivata, npr. pri ljubljanskih diskalceatih; prim. Ana LAVRIČ, Kult in likovne upodobitve sv. Jožefa, zavetnika Kranjske, pri ljubljanskih diskalceatih, *Kronika*, 58/2, 2010, str. 390.

[16] AMBROŽIČ 2014 (op. 8), str. 34.

[17] AMBROŽIČ 2014 (op. 8), str. 45–46.

[18] Nadškof Attems je naročil duhovnikom v Velikih Laščah in Škocjanu pri Turjaku, naj v zakristiji namestijo pismo o ustanovitvi bratovščine krščanskega nauka; AAG, Atti pastorali di Attems, 15 (30), str. 37, 38, 45.

[19] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 57v; 18 (33), str. 7; 26 (41), str. 108; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 125.

[20] AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 71.

[21] AAG, Atti pastorali di Attems, 6 (21), str. 277.

[22] AAG, Atti pastorali di Attems, 6 (21), str. 233; 7 (22), str. 161; 15 (30), str. 279; 22 (37), str. 41.

- **Mirna**, v. c. (danes ž. c.) sv. Janeza Krstnika: odpustki, omenjena 1752, 1757, 1763[23]
- **Planina pri Rakeku**, v. c. (danes ž. c.) sv. Marjete: ustanovljena 16. avgusta 1757[24]
- **Poljane** (danes Stari trg ob Kolpi), ž. c. sv. Družine: omenjena 1753, 1761[25]
- **Preserje**, ž. c. sv. Vida: omenjena 1757, 1763[26]
- **Soteska**, ž. c. sv. Erazma: omenjena 1753, 1757, 1763[27]
- Šenčur pri Kranju, **Visoko pri Kranju**, p. c. sv. Vida: omenjena 1752[28]
- **Žiri**, ž. c. sv. Martina: omenjena 1752[29]

- **Bratovščina Imena Jezusovega**, *Confraternitas sanctissimi Nominis Jesu* (2 br.):
  - **Cerknica**, ž. c. rojstva blažene Device Marije (Naše ljube Gospe): odpustki, omenjena 1752, 1757, 1761[30]
  - **Dol pri Ljubljani**, ž. c. sv. Marjete: omenjena 1753, 1761[31]

- **Bratovščina jeruzalemskega križevega pota**, *Confraternitas via Crucis in Jerusalem* (1 br.):
  - **Vivodina**, ž. c. sv. Lovrenca: omenjena 1763[32]

- **Bratovščina sv. Križa**, *Confraternitas sanctissimae Crucis* (2 br.):
  - Stara Loka, **Hribec nad Puštalom**, p. c. sv. Križa (danes p. c. župnije Škofja Loka): omenjena 1752[33]
  - **Sv. Križ - Podbočje**, ž. c. Križa: odpustki, omenjena 1757, 1763, 1771[34]

- **Bratovščina krščanskega nauka**, *Confraternitas Doctrinae Christianae* (64 br.):
  - **Bela Cerkev**, ž. c. sv. Andreja: omenjena 1763[35]
  - **Borovnica**, v. c. (danes ž. c.) sv. Marjete: omenjena 1763[36]
  - **Boštanj**, ž. c. Povišanja sv. Križa: omenjena 1763, 1771[37]
  - **Cerklje na Gorenjskem**, ž. c. Marijinega vnebovzetja: omenjena 1761[38]

[23] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 164v–165; 11 (26), str. 56v; 18 (33), str. 95.

[24] AAG, Atti pastorali di Attems, 11 (26), str. 97v.

[25] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 111v; 15 (30), str. 96; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 125.

[26] AAG, Atti pastorali di Attems, 11 (26), str. 90v; 18 (33), str. 163.

[27] Da gre leta 1753 za bratovščino Gospodovega smrtnega boja, je mogoče sklepati na podlagi poznejših vizitacijskih zapisnikov. Bratovščina je bila po zagotovilih župnika brez prihodkov; AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 103; 11 (26), str. 27, 28; 18 (33), str. 115; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 126.

[28] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 161v; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 119.

[29] AAG, Atti pastorali di Attems, 26 (41), str. 9.

[30] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 4v; 11 (26), str. 95; 15 (30), str. 6; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 123.

[31] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 44v; 15 (30), str. 207; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 123.

[32] AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 35.

[33] AAG, Atti pastorali di Attems, 26 (41), str. 19v.

[34] AAG, Atti pastorali di Attems, 11 (26), str. 42v, 18 (33), str. 23; 26 (41), str. 76.

[35] AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 55.

[36] AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 167.

[37] AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 7; 26 (41), str. 108.

[38] AAG, Atti pastorali di Attems, 15 (30), str. 256, 262.

- **Cerklje ob Krki**, v. c. (danes ž. c.) sv. Marka: omenjena 1763[39]
- **Čatež ob Savi**, ž. c. sv. Jurija: omenjena 1763, 1771[40]
- **Čemšenik**, ž. c. Marijinega vnebovzetja: omenjena 1771[41]
- **Črnomelj**, ž. c. sv. Petra in Pavla: omenjena 1761, 1771[42]
- **Dobrnič**, ž. c. sv. Jurija: omenjena 1763[43]
- **Dol pri Ljubljani**, ž. c. sv. Marjete: omenjena 1761[44]
- **Dole pri Litiji**, v. c. (danes ž. c.) Marijinega vnebovzetja: omenjena 1763, 1771[45]
- **Gorenji Mokronog**, ž. c. sv. Petra (danes p. c. župnije Trebelno): omenjena 1763[46]
- **Hinje**, v. c. (danes ž. c.) Marijinega oznanjenja: omenjena 1763[47]
- **Ihan**, ž. c. sv. Jurija: omenjena 1761[48]
- **Kočevje**, ž. c. sv. Fabjana in Boštjana: ustanovljena 1761[49]
- **Koprivnik**, ž. c. sv. Jakoba (leta 1987 pridružena župniji Kočevje): ustanovljena 1761[50]
- **Kostanjevica na Krki**, ž. c. sv. Jakoba in blažene Device Marije (Naše ljube Gospe): omenjena 1763, 1771[51]
- **Krka na Dolenjskem**, ž. c. sv. Kozme in Damijana: omenjena 1763, 1771[52]
- **Krško**, ž. c. sv. Janeza Evangelista: odpustki, omenjena 1763[53]
- **Leskovec pri Krškem**, ž. c. Žalostne Matere božje: omenjena 1763, 1771[54]
- **Metlika**, ž. c. sv. Nikolaja: omenjena 1771[55]
- **Mirna**, v. c. (danes ž. c.) sv. Janeza Krstnika: omenjena 1763[56]
- **Mirna Peč**, ž. c. sv. Kancijana: omenjena 1763, 1771[57]
- **Mokronog**, ž. c. sv. Egidija: omenjena 1763, 1771[58]

[39] Jo je treba ustanoviti; prim. AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 14.

[40] AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 19; 26 (41), str. 80v.

[41] AAG, Atti pastorali di Attems, 26 (41), str. 136; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 122.

[42] AAG, Atti pastorali di Attems, 15 (30), str. 136, 139, 142; 26 (41), str. 48; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 131.

[43] AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 123.

[44] AAG, Atti pastorali di Attems, 15 (30), str. 213.

[45] AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 91; 26 (41), str. 124.

[46] AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 71.

[47] AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 159.

[48] AAG, Atti pastorali di Attems, 15 (30), str. 198, 205.

[49] AAG, Atti pastorali di Attems, 15 (30), str. 63, 69.

[50] AAG, Atti pastorali di Attems, 15 (30), str. 104, 110. Cerkev je bila leta 1949 požgana, njene ruševine so bile odstranjene po letu 1955; prim. Blaž RESMAN, Helena SERAŽIN, *Upravna enota Kočevje. Občine Kočevje, Kostel in Osilnica*, Ljubljana 2010 (Umetnostna topografija Slovenije), str. 198.

[51] AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 27; 26 (41), str. 72.

[52] AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 143; 26 (41), str. 152.

[53] Ustanovil jo je nadškof Attems; AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 11.

[54] AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 15; 26 (41), str. 84.

[55] AAG, Atti pastorali di Attems, 26 (41), str. 60; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 131.

[56] AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 95.

[57] AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 99; 26 (41), str. 20.

[58] AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 75; 26 (41), str. 104.

- **Mozelj**, ž. c. sv. Lenarta: ustanovljena 1761[59]
- **Nevlje**, v. c. (danes ž. c.) sv. Jurija: omenjena 1761[60]
- **Planina pri Rakeku**, v. c. (danes ž. c.) sv. Marjete: nadbratovščina, odpustki, omenjena 1761[61]
- **Podzemelj**, ž. c. sv. Martina: omenjena 1771[62]
- **Polšnik**, ž. c. rojstva blažene Device Marije (Naše ljube Gospe): omenjena 1763, 1771[63]
- **Prečna**, ž. c. sv. Elije: omenjena 1771[64]
- **Preserje**, ž. c. sv. Vida: omenjena 1763[65]
- **Prežganje**, v. c. (danes ž. c.) sv. Marjete: omenjena 1761[66]
- **Primskovo na Dolenjskem**, v. c. (danes ž. c.) blažene Device Marije (Naše ljube Gospe): omenjena 1763[67]
- **Raka**, ž. c. sv. Lovrenca: omenjena 1763, 1771[68]
- **Selca**, ž. c. sv. Petra: omenjena 1761[69]
- **Sorica**, v. c. (danes ž. c.) sv. Nikolaja: omenjena 1761[70]
- **Sostro**, v. c. (danes ž. c.) sv. Lenarta: omenjena 1763[71]
- **Soteska**, ž. c. sv. Erazma: omenjena 1763[72]
- **Stara Loka**, ž. c. sv. Jurija: omenjena 1761[73]
- **Stopiče**, ž. c. blažene Device Marije Tolažnice žalostnih: omenjena 1763[74]
- **Sv. Križ - Gabrovka**, v. c. (danes ž. c.) sv. Križa: omenjena 1763[75]
- **Sv. Križ - Podbočje**, ž. c. sv. Križa: omenjena 1763, 1771[76]
- **Šenčur**, ž. c. sv. Jurija: omenjena 1761[77]
- **Šentjanž**, ž. c. sv. Janeza Krstnika: omenjena 1763[78]
- **Šentlambert**, v. c. (danes ž. c.) sv. Lamberta: omenjena 1761[79]

59 AAG, Atti pastorali di Attems, 15 (30), str. 77.
60 AAG, Atti pastorali di Attems, 15 (30), str. 240.
61 AAG, Atti pastorali di Attems, 15 (30), str. 1v.
62 AAG, Atti pastorali di Attems, 26 (41), str. 56; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 131.
63 AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 83; 26 (41), str. 128.
64 AAG, Atti pastorali di Attems, 26 (41), str. 24.
65 AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 163.
66 AAG, Atti pastorali di Attems, 15 (30), str. 215.
67 AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 135.
68 AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 67; 26 (41), str. 88; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 121.
69 AAG, Atti pastorali di Attems, 15 (30), str. 315, 322.
70 AAG, Atti pastorali di Attems, 15 (30), str. 331, 337.
71 AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 155.
72 AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 115.
73 AAG, Atti pastorali di Attems, 15 (30), str. 361, 368–369.
74 AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 43.
75 AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 131.
76 AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 23; 26 (41), str. 76.
77 AAG, Atti pastorali di Attems, 15 (30), str. 263, 270.
78 AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 87.
79 Še ni ustanovljena, a jo je treba ustanoviti; AAG, Atti pastorali di Attems, 15 (30), str. 214.

- **Šentrupert na Dolenjskem**, ž. c. sv. Ruperta: omenjena 1763, 1771[80]
- **Šentvid pri Stični**, ž. c. sv. Vida: omenjena 1763[81]
- **Škocjan pri Novem mestu**, ž. c. sv. Kancijana: omenjena 1763, 1771[82]
- **Škocjan pri Turjaku**, ž. c. sv. Kancijana: ustanovljena 1761[83]
- **Šmarje pri Ljubljani** (danes Šmarje - Sap), ž. c. blažene Device Marije (Naše ljube Gospe): omenjena 1763, 1771[84]
- **Šmarjeta**, ž. c. sv. Marjete: omenjena 1763, 1771[85]
- **Šmartno pri Litiji**, ž. c. sv. Martina: omenjena 1761, 1771[86]
- **Šmihel pri Novem mestu** (danes Novo mesto - Šmihel), v. c. (danes ž. c.) sv. Mihaela: omenjena 1763[87]
- **Št. Peter - Otočec**, ž. c. sv. Petra: omenjena 1763[88]
- **(Dolenjske) Toplice**, ž. c. rojstva blažene Device Marije (Naše ljube Gospe): omenjena 1763[89]
- **Trebnje**, ž. c. Marijinega vnebovzetja: omenjena 1763, 1771[90]
- **Vače**, ž. c. sv. Andreja: omenjena 1761, 1771[91]
- **Vavta vas**, v. c. (danes ž. c.) sv. Jakoba: omenjena 1763[92]
- **Višnja Gora**, ž. c. sv. Egidija: omenjena 1763[93]
- **Vinica**, ž. c. sv. Križa: omenjena 1771[94]
- **Vivodina**, ž. c. sv. Lovrenca: omenjena 1763[95]
- **Zagorje ob Savi**, ž. c. sv. Petra in Pavla: omenjena 1761, 1771[96]
- **Žumberk**, ž. c. sv. Nikolaja: omenjena 1763, 1771[97]
- **Žužemberk**, ž. c. sv. Mohorja in Fortunata: omenjena 1763[98]

80 AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 79; 26 (41), str. 120.

81 Pridružena rimski nadbratovščini; AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 139; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 120.

82 AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 63; 26 (41), str. 92.

83 AAG, Atti pastorali di Attems, 15 (30), str. 38; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 130.

84 AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 151; 26 (41), str. 3.

85 AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 59; 26 (41), str. 96; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 123.

86 AAG, Atti pastorali di Attems, 15 (30), str. 166; 26 (41), str. 148; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 122.

87 Leta 1763 vikariat Šmihel povzdignjen v župnijo; AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 47.

88 AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 51; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 123.

89 AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 111.

90 Miloščina bratovščine sv. Rešnjega telesa pomaga vzdrževati župnijsko cerkev, saj ta nima drugih dohodkov; AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 127; 26 (41), str. 16.

91 AAG, Atti pastorali di Attems, 15 (30), str. 175, 182; 26 (41), str. 144; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 120.

92 AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 107.

93 AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 147; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 122.

94 AAG, Atti pastorali di Attems, 26 (41), str. 52; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 131.

95 AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 35.

96 AAG, Atti pastorali di Attems, 15 (30), str. 167, 174; 26 (41), str. 132.

97 AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 31; 26 (41), str. 68.

98 AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 119; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 122.

- **Bratovščina sv. Rešnjega telesa/Presvetega zakramenta**, *Confraternitas Corporis Christi, Confraternitas Sanctissimi sacramenti* (22 br.):
  - **Cerknica**, ž. c. rojstva blažene Device Marije (Naše ljube Gospe): odpustki, omenjena 1752, 1757, 1761[99]
  - **Črnomelj**, ž. c. sv. Petra in Pavla: omenjena 1771[100]
  - **Dobrepolje** (danes Dobrepolje - Videm), ž. c. sv. Križa: omenjena 1753, 1761[101]
  - **Kočevje**, ž. c. sv. Fabjana in Boštjana: nadbratovščina, ustanovljena 30. junija 1761[102]
  - **Kostanjevica na Krki**, ž. c. sv. Jakoba in blažene Device Marije (Naše ljube Gospe): omenjena 1757, 1763, 1771[103]
  - **Krško**, ž. c. sv. Janeza Evangelista: odpustki, omenjena 1763[104]
  - **Mengeš**, ž. c. sv. Mihaela: bratovščina za laike, omenjena 1752[105]
  - **Metlika**, ž. c. sv. Nikolaja: omenjena 1771[106]
  - **Mirna Peč**, ž. c. sv. Kancijana: zaprosila za odpustke, omenjena 1752, 1763, 1771[107]
  - **Novo mesto** (danes Novo mesto - Kapitelj), kolegiatna c. (danes stolna c.) sv. Nikolaja: omenjena 1752, 1763, 1767[108]
  - **Podzemelj**, ž. c. sv. Martina: omenjena 1771[109]
  - **Ribnica**, ž. c. sv. Štefana: omenjena 1753, 1761[110]
  - **Sodražica**, v. c. (danes ž. c.) sv. Marije Magdalene: omenjena 1753[111]
  - **Škocjan pri Novem mestu**, ž. c. sv. Kancijana: omenjena 1752, 1753, 1757, 1763, 1771[112]
  - **Škocjan pri Turjaku**, ž. c. sv. Kancijana: omenjena 1753[113]
  - Stara Loka, **Škofja Loka**, v. c. (danes ž. c.) sv. Jakoba: omenjena 1752, 1761[114]
  - **Šmarje pri Ljubljani** (danes Šmarje - Sap), ž. c. blažene Device Marije (Naše ljube Gospe): omenjena 1752, 1757, 1763, 1771[115]

[99] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 4v; 11 (26), str. 95; 15 (30), str. 6; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 123.

[100] AAG, Atti pastorali di Attems, 26 (41), str. 48; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 131.

[101] AAG, Atti pastorali di Attems, str. 135v; 15 (30), str. 46.

[102] AAG, Atti pastorali di Attems, 15 (30), str. 70.

[103] Udje bratovščine letno plačujejo sedem krajcarjev (*crucigeros*) za nakup sveč; AAG, Atti pastorali di Attems, 11 (26), str. 41v; 18 (33), str. 27; 26 (41), str. 72; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 120.

[104] AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 11.

[105] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 166v; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 121.

[106] AAG, Atti pastorali di Attems, 26 (41), str. 60; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 131.

[107] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 160; 18 (33), str. 99; 26 (41), str. 20.

[108] Ima svojega kaplana; prim. AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 37; 18 (33), str. 39; 22 (37), str. 68; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 124.

[109] AAG, Atti pastorali di Attems, 26 (41), str. 56; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 131.

[110] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 124; 15 (30), str. 54; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 128.

[111] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 128v.

[112] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 81, 160; 11 (26), str. 15; 18 (33), str. 63; 26 (41), str. 92; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 122.

[113] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 144.

[114] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 17v; 15 (30), str. 305, 308; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 119.

[115] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 34v; 11 (26), str. 86v; 18 (33), str. 151; 26 (41), str. 3; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 121.

- o **Šmartno pri Litiji**, ž. c. sv. Martina: omenjena 1753, 1761, 1771[116]
- o **Trebnje**, ž. c. Marijinega vnebovzetja: odpustki, omenjena 1752, 1757, 1763, 1771[117]
- o **Višnja Gora**, ž. c. sv. Egidija: omenjena 1752, 1757, 1763[118]
- o **Železniki**, ž. c. sv. Antona: odpustki, omenjena 1752, 1761[119]
- o **Žužemberk**, ž. c. sv. Mohorja in Fortunata: omenjena 1757[120]

- **Bratovščina trpečega Kristusa**, *Confraternitas patientis Domini* (1 br.):
  - o Gorenji Mokronog, **Trebelno**, p. c. (danes ž. c.) sv. Križa: omenjena 1753[121]

Bratovščina sv. Trojice (2 br.)

- **Bratovščina sv. Trojice**, *Confraternitas sanctissimae Trinitatis* (2 br.):
  - o **Šmarjeta**, ž. c. sv. Marjete: odpustki, omenjena 1757, 1763, 1771[122]
  - o **Tržič**, ž. c. sv. Trojice: omenjena 1752[123]

MARIJINE BRATOVŠČINE (69 br.)

- **Bratovščina blažene Device Marije kraljice angelov**, *Confraternitas Beatae Virginis natae Mariae angelorum* (1 br.):
  - o Planina pri Rakeku, **Planinska gora**, p. c. blažene Device Marije (Naše ljube Gospe): odpustki (bula papeža Inocenca X.), omenjena 1761[124]

- **Bratovščina blažene Device Marije (Naše ljube Gospe)**, *Confraternitas Beatae Virginis Mariae* (7 br.):
  - o Sv. Križ - Podbočje, **Bušeča vas**, p. c. blažene Device Marije (Naše ljube Gospe): omenjena 1753[125]
  - o **Studenec**, v. c. (danes ž. c.) blažene Device Marije (Naše ljube Gospe): odpustki, omenjena

[116] Letno so leta 1753 opravili 52 sv. maš za bratovščino. Bratovščina je bila prenesena od oltarja nadangela sv. Mihaela k velikemu oltarju; AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 145; 15 (30), str. 159, 166; 26 (41), str. 148; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 122.

[117] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 38; 11 (26), str. 74v, 18 (33), str. 127; 26 (41), str. 16; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 123.

[118] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 165; 11 (26), str. 84; 18 (33), str. 147; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 122.

[119] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 22v; 15 (30), str. 323; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 117.

[120] AAG, Atti pastorali di Attems, 11 (26), str. 29.

[121] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 85v.

[122] AAG, Atti pastorali di Attems, 11 (26), str. 12v; 18 (33), str. 59; 26 (41), str. 96; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 123.

[123] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 23v; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 119. Vizitator navaja cerkev pod naslovom sv. Trojice, bila pa je posvečena tudi Marijinemu oznanjenju; za patrocinij gl. Johann Weichard VALVASOR, *Die Ehre deß Hertzogthums Crain*, Laybach 1689, 8, str. 780.

[124] AAG, Atti pastorali di Attems, 15 (30), str. 1.

[125] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 71v.

1763[126]
- o **Sv. Križ - Podbočje**, ž. c. sv. Križa: omenjena 1753, 1757, 1763, 1771[127]
- o **Šentvid pri Stični**, ž. c. sv. Vida: omenjena 1752, 1757[128]
- o Št. Peter - Otočec, **Trška Gora**, p. c. blažene Device Marije (Naše ljube Gospe): omenjena 1763[129]
- o **Višnja Gora**, ž. c. sv. Egidija: omenjena 1757, 1763[130]
- o **Žužemberk**, ž. c. sv. Mohorja in Fortunata: omenjena 1763[131]

- **Bratovščina blažene Device Marije Tolažnice/črnega pasu**, *Confraternitas Beatae Mariae Virginis Consolatricis, Confraternitas Sacrae cincturae, Confraternitas sanctae Corigiae* (3 br.):
  - o Čatež ob Savi, **Velika Dolina**, p. c. (danes ž. c.) blažene Device Marije: omenjena 1763[132]
  - o **Poljane** (danes Stari trg ob Kolpi), ž. c. sv. Družine: omenjena 1761[133]
  - o **Stopiče**, ž. c. blažene Device Marije Tolažnice: omenjena 1757, 1763, 1771[134]

- **Bratovščina blažene Device Marije rešiteljice jetnikov**, *Confraternitas Beatae Virginis de Redemptione Captivorum* (1 br.):
  - o **Velesovo**, samostanska c. (danes ž. c.) Device Marije od angela pozdravljene (od 1761 Marijinega oznanjenja): omenjena 1752[135]

- **Bratovščina blažene Device Marije matere usmiljenja za duše v vicah**, *Confraternitas Beatae Mariae Virginis Misericordiae pro animaribus in purgatorio* (1 br.):
  - o **Mirna Peč**, ž. c. sv. Kancijana: ustanovljena 23. julija 1763, omenjena 1771[136]

- **Bratovščina brezmadežnega spočetja Device Marije**, *Confraternitas Immaculatae conceptionis* (4 br.):
  - o **Selca**, ž. c. sv. Petra: omenjena 1752, 1761, 1767[137]
  - o Stari trg pri Ložu, **Lož**, p. c. sv. Petra: omenjena 1752[138]
  - o Šentrupert na Dolenjskem, **Vesela Gora**, p. c. sv. Frančiška Ksaverja: omenjena 1753, 1757[139]
  - o Šmartno pri Litiji, **Javorje pri Litiji**, p. c. (danes ž. c.) Marijinega vnebovzetja: omenjena 1753[140]

[126] AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 67.

[127] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 71v; 11 (26), str. 42v, 18 (33), str. 23; 26 (41), str. 76.

[128] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 164; 11 (26), str. 79v.

[129] AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 51.

[130] AAG, Atti pastorali di Attems, 11 (26), str. 84; 18 (33), str. 147.

[131] AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 119.

[132] AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 19.

[133] Leta 1761 je bilo zaprošeno za bulo o odpustkih; AAG, Atti pastorali di Attems, 15 (30), str. 96, 102.

[134] AAG, Atti pastorali di Attems, 11 (26), str. 45, 46; 18 (33), str. 43; 26 (41), str. 32.

[135] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 27.

[136] AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 99, ustanovna listina str. 102v; 26 (41), str. 20.

[137] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 20; 15 (30), str. 315; 22 (37), str. 49v; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 119.

[138] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 1; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 129.

[139] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 89v; 11 (26), str. 58; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 126.

[140] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. K.

- **Bratovščina oznanjenja blažene Device Marije**, *Confraternitas Annunciatae Beatae Mariae Virginis, Confraternitas Beatae Virginis Annunciatae* (3 br.):
  - Stara Loka, **Crngrob**, p. c. Marijinega oznanjenja: odpustki, omenjena 1752[141]
  - Šmarjeta, **Grič pri Klevevžu (Slape pri Šmarjeti)**, p. c. blažene Device Marije (Naše ljube Gospe): omenjena 1753[142]
  - **Zagorje ob Savi**, ž. c. sv. Petra in Pavla: omenjena 1771[143]

- **Bratovščina rožnovenske Matere božje**, *Confraternitas sanctissimi Rosarii, Confraternitas Beatae Mariae Virginis sanctissimi Rosarii* (27 br.):
  - **Bloke**, ž. c. sv. Mihaela: odpustki, omenjena 1752[144]
  - **Cerknica**, ž. c. rojstva blažene Device Marije (Naše ljube Gospe): odpustki, omenjena 1752, 1757, 1761[145]
  - **Čemšenik**, ž. c. Marijinega vnebovzetja: brez dohodkov, omenjena 1753, 1761, 1771[146]
  - **Črmošnjice**, ž. c. Marijinega vnebovzetja: omenjena 1753, 1761[147]
  - Dobrepolje (danes Dobrepolje - Videm), **Podgorica**, p. c. sv. rožnega venca: omenjena 1753[148]
  - **Kamnik**, ž. c. Marijinega oznanjenja: odpustki, omenjena 1752[149]
  - Kočevje, **Stari Log**, v. c. sv. Marjete (leta 1987 pridružena župniji Stara Cerkev): odpustki, omenjena 1753[150]
  - **Kočevska Reka**, ž. c. sv. Janeza Krstnika: omenjena 1753, 1761[151]
  - **Koprivnik**, ž. c. sv. Jakoba (leta 1987 pridružena župniji Kočevje): omenjena 1753, 1761[152]
  - **Kostel** (Fara pri Kočevju), ž. c. Marijinega vnebovzetja: omenjena 1753, 1767[153]
  - **Krško**, ž. c. sv. Janeza Evangelista: odpustki, omenjena 1753, 1763[154]
  - **Leskovec pri Krškem**, ž. c. Žalostne Matere božje: omenjena 1753[155]

[141] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 16v; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 119.

[142] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 84v–85.

[143] AAG, Atti pastorali di Attems, 26 (41), str. 132; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 122 (pogojno).

[144] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 4v.

[145] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 4v; 11 (26), str. 95; 15 (30), str. 6; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 123.

[146] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 97; 15 (30), str. 206; 26 (41), str. 136; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 122.

[147] Da gre leta 1753 za rožnovensko bratovščino, je mogoče sklepati iz poznejšega vizitacijskega zapisnika; AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 100v; 15 (30), str. 111; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 130.

[148] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 136; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 130.

[149] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 30v; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 118.

[150] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 158-1. Cerkev je leta 1943 pogorela, njene ruševine so bile odstranjene leta 1955; prim. RESMAN, SERAŽIN (op. 51), str. 370.

[151] Da gre leta 1753 za rožnovensko bratovščino, je mogoče sklepati iz poznejšega vizitacijskega zapisnika; AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 122; 15 (30), str. 78.

[152] Da gre leta 1753 za rožnovensko bratovščino, je mogoče sklepati iz poznejšega vizitacijskega zapisnika; AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 119; 15 (30), str. 104. Cerkev je bila leta 1949 požgana, njene ruševine so bile odstranjene po letu 1955; prim. RESMAN, SERAŽIN (op. 51), str. 11.

[153] Da gre leta 1753 za rožnovensko bratovščino, je mogoče sklepati iz poznejšega vizitacijskega zapisnika; AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 116; 22 (37), str. 88v.

[154] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 67; 18 (33), str. 11.

[155] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 69.

- **Loški Potok**, v. c. (danes ž. c.) sv. Lenarta: omenjena 1752[156]
- **Moravče**, ž. c. sv. Martina: omenjena 1753, 1761[157]
- **Novo mesto** (danes Novo mesto - Kapitelj), kolegiatna c. (danes stolna c.) sv. Nikolaja: omenjena 1752, 1757, 1763[158]
- **Osilnica**, ž. c. sv. Petra in Pavla: omenjena 1753, 1761[159]
- **Poljane nad Škofjo Loko**, ž. c. sv. Martina: omenjena 1752, 1761[160]
- **Ribnica**, ž. c. sv. Štefana: omenjena 1753, 1761[161]
- **Stara Loka**, ž. c. sv. Jurija: odpustki, omenjena 1752, 1761[162]
- Škocjan pri Novem mestu, **Stopno**, p. c. blažene Device Marije (Naše ljube Gospe): omenjena 1753[163]
- **Sv. Križ - Gabrovka**, v. c. (danes ž. c.) sv. Križa: omenjena 1752, 1757, 1763[164]
- **Šentrupert na Dolenjskem**, ž. c. sv. Ruperta: odpustki, omenjena 1753, 1757, 1763, 1771[165]
- **Šentvid pri Stični**, ž. c. sv. Vida: omenjena 1763[166]
- **Velesovo**, samostanska c. (danes ž. c.) Device Marije od angela pozdravljene (od 1761 Marijinega oznanjenja): omenjena 1752[167]
- Vinica, **Žeželj**, p. c. blažene Device Marije (Naše ljube Gospe): omenjena 1771[168]
- **Vivodina**, ž. c. sv. Lovrenca: odpustki, omenjena 1763[169]
- **Železniki**, ž. c. sv. Antona: odpustki, omenjena 1752, 1761[170]

- **Bratovščina Žalostne Matere božje**, *Confraternitas Dolorosae Virginis Mariae, Confraternitas Dolorosae Matris, Beatae Virginis Dolorosae* (6 br.):
  - **Cerklje na Gorenjskem**, ž. c. Marijinega vnebovzetja: omenjena 1752[171]

[156] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 2; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 129.

[157] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 45; 15 (30), str. 190; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 117.

[158] Nadškof Attems je 28. julija 1757 združil t. i. Jusoverianov beneficij in rožnovensko bratovščino ter Franca Jerneja pl. Stemberga imenoval za kaplana bratovščine. Leta 1763 jo je upravljal substitut (namestnik); AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 37; 11 (26), str. 58v, 73v–74; 18 (33), str. 39; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 124.

[159] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 159; 15 (30), str. 128; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 130.

[160] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 13; 15 (30), str. 338; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 118.

[161] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 124; 15 (30), str. 54; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 128.

[162] Ima okoli 7.000 goldinarjev kapitala; AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 14v; 15 (30), str. 361; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 119.

[163] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 82.

[164] Ni pridružena nadbratovščini; AAG, Atti pastorali di Attems, Attems, 7 (22), str. 40v; 11 (26), str. 77v; 18 (33), str. 131.

[165] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 88v; 11 (26), str. 58v; 18 (33), str. 79; 26 (41), str. 120; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 125.

[166] Pridružena rimski nadbratovščini; AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 139; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 120.

[167] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 27; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 117.

[168] AAG, Atti pastorali di Attems, 26 (41), str. 52; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 131.

[169] AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 35.

[170] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 22v; 15 (30), str. 323; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 117.

[171] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 167v; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 118.

- o **Dobrnič**, ž. c. sv. Jurija: omenjena 1753, 1763[172]
- o Preserje, **Prevalje pod Krimom (Žalostna gora)**, p. c. Žalostne Matere božje: omenjena 1757, 1763[173]
- o **Sorica**, v. c. (danes ž. c.) sv. Nikolaja: omenjena 1752, 1761[174]
- o **Šmihel pri Novem mestu** (danes Novo mesto - Šmihel), v. c. (danes ž. c.) sv. Mihaela: odpustki, omenjena 1757, 1763[175]
- o **Vače**, ž. c. sv. Andreja: omenjena 1753, 1761, 1771[176]

- **Bratovščina Žalostne Matere božje in Jezusovega trpljenja v pomoč vernim rajnim**, *Confraternitas Matris Dolorosae et passionis Christi/Confraternitas in suffragium animarum* (1 br.):
  - o **Nevlje**, v. c. (danes ž. c.) sv. Jurija: odpustki, omenjena 1752, 1761[177]

- **Bratovščina sedmerih žalosti blažene Device Marije/črnega škapulirja**, *Confraternitas septem dolorum Beatae Virginis Mariae, Confraternitas Beatae Virginis Mariae septem dolorum, Confraternitas Scapularis Matris Dolorosae* (4 br.):
  - o **Leskovec pri Krškem**, ž. c. Žalostne Matere božje: omenjena 1753, 1763, 1771[178]
  - o Metlika, **Rosalnice (Tri fare)**, p. c. Žalostne Matere božje: črnega škapulirja, omenjena 1753[179]
  - o Mokronog, **Žalostna gora**, p. c. Žalostne Matere božje: črnega škapulirja, odpustki, omenjena 1753, 1757, 1763, 1771[180]
  - o Stara Loka, **Škofja Loka** (Lontrg), špitalska c. Žalostne Matere božje (danes p. c. župnije Škofja Loka): črnega škapulirja, omenjena 1752[181]

- **Bratovščina Srca Marijinega**, *Confraternitas sanctissimi cordis Mariae* (1 br.):
  - o **Kočevje**, ž. c. sv. Fabjana in Boštjana: omenjena 1761[182]

[172] Da gre leta 1753 za bratovščino Žalostne Matere božje, je mogoče sklepati iz poznejšega vizitacijskega zapisnika; AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 92v; 18 (33), str. 123; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 122.

[173] AAG, Atti pastorali di Attems, 11 (26), str. 91v; 18 (33), str. 163; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 124.

[174] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 22; 15 (30), str. 331; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 120 (bratovščina Marije sedmerih žalosti).

[175] Članov bratovščine je 150 (1757) oziroma 180 (1763), letno pa plačujejo po šest soldov za sv. maše; AAG, Atti pastorali di Attems, 11 (26), str. 45; 18 (33), str. 47.

[176] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 47v; 15 (30), str. 175; 26 (41), str. 144; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 120.

[177] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 163; 15 (30), str. 239; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 118; Ana LAVRIČ, Kamniške bratovščine in njihova povezava s freskami pri Sv. Primožu in v župnijski cerkvi na Šutni, *Arhivi*, 39/1, 2016, str. 15.

[178] Leta 1753 kot bratovščina Žalostne Matere božje; AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 69; 18 (33), str. 15; 26 (41), str. 84.

[179] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 105; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 131.

[180] Po navedbah župnika gre za bratovščino črnega škapulirja z imenom Sedem žalosti blažene Device Marije, ki ji je podeljen popoln odpustek pri privilegiranem oltarju ob torkih in sobotah; AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 87v; 11 (26), str. 54v, 55v; 18 (33), str. 75; 26 (41), str. 104; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 125.

[181] Ima 6.000 goldinarjev kapitala, od česar letno prejema 300 goldinarjev obresti; AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 19v–20; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 119.

[182] AAG, Atti pastorali di Attems, 15 (30), str. 63; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 130 (ž. c. sv. Jerneja).

- **Bratovščina vnebovzetja blažene Device Marije**, *Confraternitas Beatae Virginis Assumptae* (2 br.):
  - **Cerklje na Gorenjskem**, ž. c. Marijinega vnebovzetja: omenjena 1752[183]
  - **Zagorje ob Savi**, ž. c. sv. Petra in Pavla: omenjena 1753[184]

- **Škapulirska/karmelska bratovščina**, *Confraternitas Scapularis, Confraternitas scapularis Beatae Mariae Virginis de monte Carmelo, Confraternitas Beatae Mariae Virginis Scapularisticum* (8 br.):
  - Boštanj, **Vrh pri Boštanju (Topolovec)**, p. c. blažene Device Marije: omenjena 1753, 1763[185]
  - **Cerknica**, ž. c. rojstva blažene Device Marije (Naše ljube Gospe): odpustki, omenjena 1752, 1757, 1761[186]
  - **Dobrepolje** (danes Dobrepolje - Videm), ž. c. sv. Križa: omenjena 1753, 1761[187]
  - **Polšnik**, ž. c. rojstva blažene Device Marije (Naše ljube Gospe): odpustki, omenjena 1757, 1763, 1771[188]
  - **Selca**, ž. c. sv. Petra: omenjena 1752, 1761[189]
  - **Tržič**, pokopališka kapela Škapulirske Matere božje: omenjena 1752, 1761[190]
  - **Velesovo**, samostanska c. (danes ž. c.) Device Marije od angela pozdravljene (od 1761 Marijinega oznanjenja): omenjena 1752[191]
  - **Višnja Gora**, ž. c. sv. Egidija: omenjena 1752[192]

BRATOVŠČINE SV. JOŽEFA (6 br.)

- **Bratovščina sv. Jožefa**, *Confraternitas sancti Josephi* (6 br.):
  - Leskovec pri Krškem, **Trška gora**, p. c. sv. Jožefa: omenjena 1753[193]
  - Sv. Križ - Gabrovka, **Gabrska Gora**, p. c. blažene Device Marije (Naše ljube Gospe): omenjena 1752, 1763[194]
  - Šenčur pri Kranju, **Huje**, p. c. sv. Jožefa (danes p. c. župnije Kranj): omenjena 1752[195]
  - **Šentgotard**, p. c. (danes ž. c.) sv. Gotarda: odpustki, omenjena 1753[196]

[183] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 167v; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 118.

[184] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 99v; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 122 (pogojno).

[185] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 57v; 18 (33), str. 7; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 125.

[186] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 4v; 11 (26), str. 95; 15 (30), str. 6; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 124.

[187] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 135v; 15 (30), str. 46; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 130.

[188] Bratovščina je denar od miloščine rabila samo za sv. maše in razsvetljavo; AAG, Atti pastorali di Attems, 11 (26), str. 62–63; 18 (33), str. 83; 26 (41), str. 128; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 126.

[189] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 20; 15 (30), str. 315; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 119.

[190] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 23v; 15 (30), str. 271; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 119.

[191] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 27.

[192] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 165; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 122.

[193] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 69.

[194] Brez odpustkov in beneficija. Leta 1763 se navaja kot bratovščina v vikariatni cerkvi sv. Križa; AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 40v; 18 (33), str. 131.

[195] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 161v.

[196] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 97.

- o **Tržič**, p. c. sv. Jožefa (pod Kokovnico): odpustki, omenjena 1752, 1761[197]
- o Vače, **Sveta gora**, p. c. (danes ž. c.) blažene Device Marije (Naše ljube Gospe): odpustki, omenjena 1753[198]

BRATOVŠČINE SV. DRUŽINE (5 br.)

- **Bratovščina Jezusa, Marije in sv. Jožefa**, *Confraternitas sanctorum Nominis Jesu, Mariae et Josephi, Confraternitas sacrae familliae Josephi, Mariae et Jesu* (5 br.):
  - o **Ihan**, ž. c. sv. Jurija: omenjena 1753[199]
  - o **Kamnik**, ž. c. Marijinega oznanjenja: odpustki, omenjena 1752[200]
  - o **Poljane** (danes Stari trg ob Kolpi), ž. c. sv. Družine: omenjena 1753, 1761[201]
  - o Šmarjeta, **Vinji Vrh (pri Šmarjeti)**, p. c. blažene Device Marije (Naše ljube Gospe): odpustki, omenjena 1753, 1757, 1763[202]
  - o **Železniki**, ž. c. sv. Antona: odpustki, omenjena 1752, 1761[203]

ANGELSKE BRATOVŠČINE (2 br.)

- **Bratovščina nadangela sv. Mihaela**, *Confraternitas sancti Michaeli archangeli* (2 br.):
  - o **Bloke**, ž. c. sv. Mihaela: odpustki, omenjena 1752[204]
  - o **Mengeš**, ž. c. sv. Mihaela: duhovniška bratovščina pod varstvom sv. Družine, omenjena 1752[205]

SVETNIŠKE BRATOVŠČINE (67 br.)

- **Bratovščina sv. Andreja**, *Confraternitas sancti Andreae* (1 br.):
  - o **Kamnik**, ž. c. Marijinega oznanjenja: omenjena 1752, 1761[206]
- **Bratovščina sv. Ane**, *Confraternitas sanctae Annae* (3 br.):
  - o **(Dolenjske) Toplice**, ž. c. rojstva blažene Device Marije (Naše ljube Gospe): omenjena 1753, 1757, 1763[207]

[197] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 25v; 15 (30), str. 271.

[198] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 47v, 146.

[199] Imela naj bi več kot 4.000 članov, tudi iz drugih župnij; AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 43.

[200] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 30v.

[201] Da gre leta 1753 za bratovščino sv. Družine, je mogoče sklepati na podlagi poznejšega vizitacijskega zapisnika. Bratovščina je štela 150 udov in je bila v dolgovih; AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 111v; 15 (30), str. 95.

[202] Da gre leta 1753 za bratovščino sv. Družine, je mogoče sklepati na podlagi poznejših vizitacijskih zapisnikov; AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 84v; 11 (26), str. 12v; 18 (33), str. 59; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 123.

[203] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 22v; 15 (30), str. 323; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 117.

[204] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 4v.

[205] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 166v; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 121.

[206] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 30v; 15 (30), str. 230.

[207] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 100, 100v; 11 (26), str. 24; 18 (33), str. 111; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 126.

- Višnja Gora, **Višnja Gora**, p. c. sv. Ane: omenjena 1752[208]
- Žiri, **Ledinica**, p. c. sv. Ane: omenjena 1752[209]

- **Bratovščina sv. Antona Padovanskega**, *Confraternitas sancti Antonii Pattavini* (7 br.):
  - **Dobrnič**, ž. c. sv. Jurija: omenjena 1763[210]
  - **Kostanjevica na Krki**, ž. c. sv. Jakoba in blažene Device Marije (Naše ljube Gospe): brez odpustkov, omenjena 1757, 1763, 1771[211]
  - **Kostel** (Fara pri Kostelu), grad Kostel, kapela sv. Antona Padovanskega: odpustki, omenjena 1753, 1761[212]
  - Mengeš, **Loka pri Mengšu**, p. c. sv. Primoža in Felicijana: omenjena 1752[213]
  - Poljane nad Škofjo Loko, **Trata - Gorenja vas**, p. c. (danes ž. c.) sv. Janeza Krstnika: omenjena 1752[214]
  - **Raka**, ž. c. sv. Lovrenca: bula papeža Inocenca XI., omenjena 1753, 1763, 1771[215]
  - **Štanga**, p. c. (danes ž. c.) sv. Antona Padovanskega: omenjena 1753, 1761[216]

- **Bratovščina sv. Barbare**, *Confraternitas sanctae Barbarae* (8 br.):
  - Kostel (Fara pri Kočevju), **Kostel**, p. c. sv. Treh kraljev: omenjena 1753[217]
  - Krško, **Krško**, p. c. sv. Florijana: omenjena 1753[218]
  - **Loški Potok**, v. c. (danes p. c.) sv. Barbare: odpustki, omenjena 1752[219]
  - Nevlje, **Gozd**, p. c. (danes ž. c.) sv. Ane: odpustki, omenjena 1752[220]
  - **Prežganje**, v. c. (danes ž. c.) sv. Marjete: omenjena 1753[221]
  - Škocjan pri Novem mestu, **Drušče**, p. c. sv. Barbare: bula z odpustki, omenjena 1753, 1757, 1763[222]
  - Šmarje pri Ljubljani (danes Šmarje - Sap), **Nova vas (pri Višnji Gori)**, p. c. sv. Barbare (danes verjetno p. c. sv. Lenarta v župniji Višnja Gora): omenjena 1752[223]

[208] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 165v; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 122.

[209] AAG, Atti pastorali di Attems, 26 (41), str. 10v.

[210] AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 123.

[211] Udje bratovščine letno plačujejo po šest krajcarjev za nakup sveč; AAG, Atti pastorali di Attems, 11 (26), str. 40, 41v: 18 (33), str. 27; 26 (41), str. 72; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 120 (bratovščina sv. Antona Puščavnika).

[212] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 115v; 15 (30), str. 87.

[213] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 163.

[214] AAG, Atti pastorali di Attems, 26 (41), str. 13; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 118.

[215] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 78; 18 (33), str. 67; 26 (41), str. 88; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 121.

[216] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. K; 15 (30), str. 159.

[217] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 115v.

[218] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 68.

[219] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 2; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 129.

[220] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 163v.

[221] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 52v; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 122.

[222] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 82; 11 (26), str. 15v; 18 (33), str. 63.

[223] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 34v.

- o Šmarjeta, **Koglo** (Sela pri Zburah), p. c. sv. Lenarta (leta 1753 in 1763 tudi sv. Barbare): odpustki, omenjena 1753, 1757, 1763[224]

- **Bratovščina sv. Benedikta**, *Confraternitas sancti Benedicti* (1 br.):
  - o **Kresnice**, ž. c. sv. Benedikta: odpustki, relikvije sv. Benedikta, omenjena 1753, 1761[225]

- **Bratovščina sv. Boštjana**, *Confraternitas sancti Sebastiani* (3 br.):
  - o **Čemšenik**, ž. c. Marijinega vnebovzetja: omenjena 1753, 1771[226]
  - o **Novo mesto** (danes Novo mesto - Kapitelj), p. c. sv. Jurija na Bregu: omenjena 1763[227]
  - o **Zagorje ob Savi**, ž. c. sv. Petra in Pavla: omenjena 1753, 1761, 1771[228]

- **Bratovščina sv. Cecilije**, *Confraternitas sanctae Caeciliae* (1 br.):
  - o **Kamnik**, ž. c. Marijinega oznanjenja: akademska bratovščina za glasbenike, omenjena 1752, 1761[229]

- **Bratovščina sv. Fabijana in Boštjana**, *Confraternitas sanctorum Fabiani et Sebastiani, Confraternitas sanctorum Sebastiani et Fabiani/Confraternitas sutoria …* (3 br.):
  - o **Mokronog**, ž. c. sv. Egidija: omenjena 1757[230]
  - o Stari trg pri Ložu, **Lož**, p. c. sv. Petra: čevljarska, omenjena 1752[231]
  - o **Šentvid pri Stični**, ž. c. sv. Vida: omenjena 1752, 1757[232]

- **Bratovščina sv. Florijana**, *Confraternitas sancti Floriani* (2 br.):
  - o Krško, **Krško**, p. c. sv. Florijana: omenjena 1753[233]
  - o **Sv. Križ - Podbočje**, ž. c. sv. Križa: omenjena 1771[234]

[224] Da gre leta 1753 za bratovščino sv. Barbare, je mogoče sklepati iz poznejšega vizitacijskega zapisnika; AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 85; 11 (26), str. 12v; 18 (33), str. 59.

[225] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. H; 15 (30), str. 184; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 121.

[226] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 97; 26 (41), str. 136; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 123.

[227] AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 39, 431; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 125.

[228] Da gre leta 1753 za bratovščino sv. Boštjana, je mogoče sklepati iz poznejših vizitacijskih zapisnikov; AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 99v; 15 (30), str. 167; 26 (41), str. 132; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 122.

[229] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 30v; 15 (30), str. 230; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 118.

[230] AAG, Atti pastorali di Attems, 11 (26), str. 55.

[231] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 1. Gre za bratovščino sv. Fabijana in Sebastijana loškega čevljarskega in usnjarskega ceha, gl. Janez KEBE, *Loška dolina z Babnim Poljem. Zgodovina župnij Stari trg pri Ložu in Babno Polje*, Ljubljana 1996, str. 258–262.

[232] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 164; 11 (26), str. 79v.

[233] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 68.

[234] AAG, Atti pastorali di Attems, 26 (41), str. 76.

- **Bratovščina sv. Frančiška Ksaverja**, *Confraternitas sancti Francisci Xaverii* (4 br.):
  - Črmošnjice, **Mirna gora**, p. c. sv. Frančiška Ksaverja (danes p. c. župnije Semič): omenjena 1753[235]
  - **Sv. Križ - Podbočje**, ž. c. sv. Križa: omenjena 1757[236]
  - Šentrupert na Dolenjskem, **Vesela Gora**, p. c. sv. Frančiška Ksaverja: omenjena 1753, 1757[237]
  - **Velike Lašče**, v. c. (danes ž. c.) rojstva blažene Device Marije (Naše ljube Gospe): omenjena 1761[238]

- **Bratovščina sv. Izidorja**, *Confraternitas sancti Isidori* (1 br.):
  - Št. Peter - Otočec, **Trška Gora**, p. c. blažene Device Marije (Naše ljube Gospe): omenjena 1757[239]

- **Bratovščina sv. Janeza Krstnika**, *Confraternitas sancti Joannis* (1 br.):
  - Velike Lašče, **Dvorska vas**, p. c. sv. Janeza Krstnika: omenjena 1753[240]

- **Bratovščina sv. Janeza Nepomuka**, *Confraternitas sancti Joannis Nepomuceni* (3 br.):
  - **Planina pri Rakeku**, v. c. (danes ž. c.) sv. Marjete: omenjena 1761[241]
  - **Št. Peter - Otočec**, ž. c. sv. Petra: potrjena 19. junija 1757, omenjena 1763[242]
  - **Žužemberk**, ž. c. sv. Mohorja in Fortunata: odpustki, omenjena 1763[243]

- **Bratovščina sv. Janeza Nepomuka in sv. Frančiška Ksaverja**, *Confraternitas sancti Joannis Nepomuceni et sancti Xaverii* (1 br.):
  - **Cerklje na Gorenjskem**, kostniška (pokopališka) kapela sv. Tomaža: omenjena 1752[244]

- **Bratovščina sv. Jurija**, *Confraternitas sancti Georgii* (2 br.):
  - Čemšenik, **Izlake**, p. c. (danes ž. c.) sv. Jurija: omenjena 1753[245]
  - **Dobrnič**, ž. c. sv. Jurija: omenjena 1763[246]

- **Bratovščina sv. Katarine**, *Confraternitas sanctae Cattharinae* (2 br.):
  - Šmarje pri Ljubljani (danes Šmarje - Sap), **Mala Stara vas**, p. c. sv. Katarine (danes p. c. župnije Grosuplje): omenjena 1752[247]
  - Tržič, **Lom pod Storžičem**, p. c. (danes ž. c.) sv. Katarine: omenjena 1752[248]

[235] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 101; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 130.

[236] AAG, Atti pastorali di Attems, 11 (26), str. 42v.

[237] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 89v; 11 (26), str. 58; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 126.

[238] AAG, Atti pastorali di Attems, 15 (30), str. 30.

[239] AAG, Atti pastorali di Attems, 11 (26), str. 9v.

[240] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 135.

[241] Po mnenju ključarja naj bi se ustanovila v večjo božjo slavo in zdravje duš; AAG, Atti pastorali di Attems, 15 (30), str. 2.

[242] AAG, Atti pastorali di Attems, 11 (26), str. 9v, ustanovna listina str. 10v–11; 18 (33), str. 51; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 123.

[243] AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 119; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 122.

[244] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 167; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 118.

[245] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 97.

[246] AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 123.

[247] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 34v.

[248] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 26; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 119.

- **Bratovščina sv. Kozme in Damijana**, *Confraternitas sanctorum Cosmae et Damiani* (1 br.):
  - **Krka na Dolenjskem**, ž. c. sv. Kozme in Damijana: omenjena 1752, 1763, 1771[249]

- **Bratovščina sv. Lucije**, *Confraternitas sanctae Luciae* (4 br.):
  - **Bela Cerkev**, ž. c. sv. Andreja: ustanovljena 1757, potrjena 18. VI. 1757, omenjena 1753, 1763[250]
  - Gorenji Mokronog, **Sveti Vrh**, p. c. sv. blažene Device Marije (Naše ljube Gospe) (danes p. c. župnije Mokronog): omenjena 1753, 1763[251]
  - Ihan, **Tabor nad Goričico**, p. c. sv. Kunigunde: omenjena 1753[252]
  - Mehovo (danes Podgrad), **Dolž**, p. c. sv. Kozme in Damijana (danes p. c. župnije Stopiče): omenjena 1753[253]

- **Bratovščina sv. Marjete**, *Confraternitas sanctae Margarithae* (1 br.):
  - **Planina pri Rakeku**, v. c. (danes ž. c.) sv. Marjete: zahteva po ustanovitvi 1757[254]

- **Bratovščina sv. Marije Magdalene**, *Confraternitas sanctae Mariae Magdalenae* (1 br.):
  - **Hinje**, v. c. (danes ž. c.) Marijinega oznanjenja: omenjena 1763[255]

- **Bratovščina sv. Martina**, *Confraternitas sancti Martini* (2 br.):
  - Šmarje pri Ljubljani (danes Šmarje - Sap), **Veliko Mlačevo**, p. c. sv. Martina (danes p. c. župnije Žalna): omenjena 1752[256]
  - **Šmartno pri Litiji**, ž. c. sv. Martina: omenjena 1753[257]

- **Bratovščina sv. Nikolaja**, *Confraternitas sancti Nicolai* (1 br.):
  - **Žumberk**, ž. c. sv. Nikolaja: omenjena 1771[258]

- **Bratovščina sv. Petra**, *Confraternitas sancti Petri* (1 br.):
  - **Mozelj**, ž. c. sv. Lenarta: omemba 1761[259]

- **Bratovščina sv. Peregrina**, *Confraternitas sancti Peregrini* (1 br.):
  - Mokronog, **Žalostna gora**, p. c. Žalostne Matere božje: omenjena 1753, 1757, 1763, 1771[260]

[249] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 35; 18 (33), str. 143; 26 (41), str. 152; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 121.

[250] Člani bratovščine za miloščino prispevajo po en groš, iz česar se opravi šest maš za umrle člane in članice bratovščine; AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 83; 11 (26), str. 7v, ustanovna listina str. 8v; 18 (33), str. 55; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 121.

[251] Da gre leta 1753 za bratovščino sv. Lucije, je mogoče sklepati iz poznejšega vizitacijskega zapisnika; AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 85v; 18 (33), str. 71.

[252] Imela naj bi 500 članov; prim. AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 43.

[253] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 102.

[254] AAG, Atti pastorali di Attems, 11 (26), str. 97; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 124.

[255] AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 159.

[256] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 34v.

[257] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 145.

[258] AAG, Atti pastorali di Attems, 26 (41), str. 68.

[259] AAG, Atti pastorali di Attems, 15 (30), str. 71; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 130.

[260] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 87v; 11 (26), str. 54v; 18 (33), str. 75; 26 (41), str. 104; LAVRIČ Bratovščine

- **Bratovščina sv. Primoža in Felicijana**, *Confraternitas sanctorum Primi et Feliciani* (1 br.):
  - Cerknica, **Bločice**, p. c. sv. Primoža in Felicijana (danes p. c. župnije Grahovo): omenjena 1757[261]

- **Bratovščina sv. Roka**, *Confraternitas sancti Rochi* (2 br.):
  - Planina pri Rakeku, **Trg (Planina pri Rakeku)**, p. c. sv. Roka: omenjena 1761[262]
  - **Sv. Križ - Podbočje**, ž. c. sv. Križa: omenjena 1771[263]

- **Bratovščina sv. Roka in Boštjana**, *Confraternitas sancti* (!) *Rochi et Sebastiani* (1 br.):
  - **Šentvid pri Stični**, ž. c. sv. Vida: odpustki, omenjena 1763[264]

- **Bratovščina sv. Rozalije**, *Confraternitas sanctae Rosaliae* (1 br.):
  - Krško, **Krško** (nad mestom), p. c. sv. Rozalije: omenjena 1753[265]

- **Bratovščina sv. Štefana**, *Confraternitas sancti Stephani* (3 br.):
  - Cerknica, **Kamna gorica v Cerknici**, p. c. sv. Roka: omenjena 1757[266]
  - Kostel (Fara pri Kočevju), **Klanec**, p. c. sv. Štefana: omenjena 1753[267]
  - **Šmarje pri Ljubljani** (danes Šmarje - Sap), ž. c. blažene Device Marije (Naše ljube Gospe): omenjena 1752, 1757, 1763, 1771[268]

- **Bratovščina sv. Treh kraljev**, *Confraternitas sanctorum Trium regium* (1 br.):
  - Žiri, **Vrh Svetih Treh Kraljev**, p. c. (danes ž. c. župnije Vrh - Sv. Trije Kralji) sv. Treh kraljev: omenjena 1752[269]

- **Bratovščina sv. Valentina**, *Confraternitas sancti Valentini* (3 br.):
  - Moravče, **Limbarska gora**, p. c. sv. Valentina: omenjena 1753[270]
  - Sv. Križ - Podbočje, **Oštrc**, p. c. sv. Marije Magdalene (danes p. c. župnije Kostanjevica na Krki): omenjena 1753[271]
  - Tržišče, **Hrastovica**, p. c. sv. Roka (danes p. c. župnije Mokronog): omenjena 1753[272]

2014 (op. 4), str. 125 (v ž. c. sv. Egidija).

261 AAG, Atti pastorali di Attems, 11 (26), str. 95.

262 AAG, Atti pastorali di Attems, 15 (30), str. 1.

263 AAG, Atti pastorali di Attems, 26 (41), str. 76.

264 AAG, Atti pastorali di Attems, 18 (33), str. 139; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 120.

265 AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 69.

266 AAG, Atti pastorali di Attems, 11 (26), str. 95.

267 AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 116.

268 AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 34v; 11 (26), str. 86v; 18 (33), str. 151; 26 (41), str. 3; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 121.

269 AAG, Atti pastorali di Attems, 26 (41), str. 10v.

270 AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 46; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 117.

271 AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 71v.

272 AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 89v.

MRLIŠKE BRATOVŠČINE (1 br.)

- **Bratovščina za srečno smrt**, *Confraternitas (sutoria) pro felici morte* (1 br.):
  - **Žužemberk**, ž. c. sv. Mohorja in Fortunata: za čevljarje, omenjena 1753[273]

BRATOVŠČINE NENAVEDENEGA OZIROMA NEUGOTOVLJENEGA PATROCINIJA (13 br.)

- Boštanj, **Vrh nad Boštanjem (Okič)**, p. c. sv. Ane: omenjena 1753[274]
- Mirna Peč, **Mali Vrh**, p. c. sv. Mateja: omenjena 1752[275]
- Mengeš, **Goričica (v Domžalah)**, p. c. (danes ž. c. župnije Domžale) Marijinega vnebovzetja: omenjena 1752[276]
- Mengeš, **Homec**, p. c. (danes ž. c.) Marijinega rojstva: omenjena 1752[277]
- **Mozelj**, ž. c. sv. Lenarta: omenjena 1753[278]
- **Ribnica**, ž. c. sv. Štefana: za čevljarje, omenjena 1753, 1761[279]
- **Ribnica**, ž. c. sv. Štefana: za krznarje, omenjena 1753, 1761[280]
- **Šentlambert**, v. c. (danes ž. c.) sv. Lamberta: omenjena 1753[281]
- Šentjanž, **Kal**, p. c. sv. Martina: omenjena 1753[282]
- Šentjanž, **Kamenica**, p. c. sv. Marjete: omenjena 1753[283]
- Šentjanž, **Leskovec**, p. c. Žalostne Matere božje: omenjena 1753[284]
- Šentjanž, **Osredek**, p. c. sv. Primoža in Felicijana: omenjena 1753[285]
- Zagorje ob Savi, **Vine**, p. c. sv. Janeza Krstnika: omenjena 1753[286]

[273] AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 94.

[274] Mogoče gre za bratovščino sv. Jožefa; AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 58.

[275] Verjetno gre za bratovščino sv. Lucije; AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 160.

[276] Verjetno gre za bratovščino Marijinega vnebovzetja; AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 166v; Franc BERNIK, *Zgodovina fare Domžale*, [Domžale] 1923, str. 30–31, 81; Franc BERNIK, *Z nekdanje Goričice*, Kamnik 1925, str. 51–54; LAVRIČ 2015 (op. 4), str. 500.

[277] Verjetno gre za bratovščino Žalostne Matere božje; AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 166v; Anton KOBLAR, Drobtinice iz furlanskih arhivov, *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko*, 3, 1893, str. 45; Metoda KEMPERL, Božje poti Kamničanov v času baroka, *Kamniški zbornik*, 14, 1998, str. 71, 80; LAVRIČ 2016 (op. 181), str. 14, op. 36 in str. 15.

[278] Verjetno gre za rožnovensko bratovščino; AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 120v; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 130.

[279] Verjetno gre za bratovščino sv. Janeza Krstnika, AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 124; 15 (30), str. 54; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 128–129.

[280] Verjetno gre za bratovščino sv. Kozme in Damjana, AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 124; 15 (30), str. 54; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 129.

[281] Verjetno gre za bratovščino sv. Fabijana in Boštjana; AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 141; LAVRIČ Bratovščine 2014 (op. 4), str. 121.

[282] Verjetno gre za bratovščino sv. Lucije; AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 92.

[283] Verjetno gre za bratovščino sv. Marjete; AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 92v.

[284] Verjetno gre za bratovščino Žalostne Matere božje; AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 92.

[285] Verjetno gre za bratovščino sv. Klemena; AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 92.

[286] Verjetno gre za bratovščino sv. Barbare; AAG, Atti pastorali di Attems, 7 (22), str. 98.

Kazalo bratovščin po abecednem redu (današnjih) župnij

Bela Cerkev: krščanskega nauka; sv. Lucije
Bloke: sv. rožnega venca; sv. Mihaela
Borovnica: krščanskega nauka
Boštanj: Gospodovega/Kristusovega smrtnega boja; krščanskega nauka; škapulirska/karmelska; ena bratovščina nenavedenega patrocinija (sv. Jožefa ?)
Cerklje na Gorenjskem: krščanskega nauka; Žalostne Matere božje; vnebovzetja blažene Device Marije; sv. Janeza Nepomuka in sv. Frančiška Ksaverja
Cerklje ob Krki: krščanskega nauka
Cerknica: Imena Jezusovega; sv. Rešnjega telesa/Presvetega zakramenta; sv. rožnega venca; škapulirska/karmelska; sv. Primoža in Felicijana; sv. Štefana
Čatež ob Savi: krščanskega nauka; blažene Device Marije Tolažnice/črnega pasu
Čemšenik: krščanskega nauka; sv. rožnega venca; sv. Boštjana; sv. Jurija
Črmošnjice: sv. rožnega venca; sv. Frančiška Ksaverja
Črnomelj: krščanskega nauka; sv. Rešnjega telesa/Presvetega zakramenta
Dobrepolje - Videm: sv. Rešnjega telesa/Presvetega zakramenta; sv. rožnega venca; škapulirska/karmelska
Dobrnič: krščanskega nauka; Žalostne Matere božje; sv. Antona Padovanskega; sv. Jurija
Dol pri Ljubljani: Imena Jezusovega; krščanskega nauka
Dole pri Litiji: krščanskega nauka
Domžale: ena bratovščina nenavedenega patrocinija (Marijinega vnebovzetja ?)
Fara pri Kočevju: sv. rožnega venca; sv. Antona Padovanskega; sv. Barbare; sv. Štefana
Gozd: sv. Barbare
Grahovo: sv. Primoža in Felicijana
Grosuplje: sv. Katarine
Hinje: krščanskega nauka; sv. Marije Magdalene
Homec: ena bratovščina nenavedenega patrocinija (Žalostne Matere božje ?)
Ihan: Gospodovega/Kristusovega smrtnega boja; krščanskega nauka; Jezusa, Marije in sv. Jožefa; sv. Lucije
Kamnik: sv. rožnega venca; Jezusa, Marije in sv. Jožefa; sv. Andreja; sv. Cecilije
Kočevje: krščanskega nauka; sv. Rešnjega telesa/Presvetega zakramenta; sv. rožnega venca; Srca Marijinega
Kočevska Reka: sv. rožnega venca
Kostanjevica na Krki: krščanskega nauka; sv. Rešnjega telesa/Presvetega zakramenta; sv. Antona Padovanskega; sv. Valentina
Kovor: Gospodovega/Kristusovega smrtnega boja
Kranj: sv. Jožefa
Kresnice: sv. Benedikta
Krka na Dolenjskem: krščanskega nauka; sv. Kozme in Damijana
Krško: krščanskega nauka; sv. Rešnjega telesa/Presvetega zakramenta; sv. rožnega venca; sv. Barbare; sv. Florjana; sv. Rozalije
Leskovec pri Krškem: krščanskega nauka; sv. rožnega venca; sedmerih žalosti blažene Device Marije; sv. Jožefa
Lom: sv. Katarine
Loški Potok: sv. rožnega venca; sv. Barbare

Mengeš: sv. Rešnjega telesa/Presvetega zakramenta; sv. Mihaela; sv. Antona Padovanskega
Metlika: krščanskega nauka; sv. Rešnjega telesa/Presvetega zakramenta; sedmerih žalosti blažene Device Marije
Mirna: Gospodovega/Kristusovega smrtnega boja; krščanskega nauka
Mirna Peč: krščanskega nauka; sv. Rešnjega telesa/Presvetega zakramenta; blažene Device Marije matere usmiljenja za duše v vicah; ena bratovščina nenavedenega patrocinija (sv. Lucije ?)
Mokronog: krščanskega nauka; sedmerih žalosti blažene Device Marije/črnega škapulirja; sv. Fabijana in Boštjana; sv. Lucije; sv. Peregrina; sv. Valentina
Moravče: sv. rožnega venca; sv. Valentina
Mozelj: krščanskega nauka; sv. Petra; ena bratovščina nenavedenega patrocinija (sv. rožnega venca ?)
Nevlje: krščanskega nauka; Žalostne Matere božje in Jezusovega trpljenja v pomoč vernim rajnim
Novo mesto - Kapitelj: sv. Rešnjega telesa/Presvetega zakramenta; sv. rožnega venca; sv. Boštjana
Novo mesto - Šmihel: krščanskega nauka; Žalostne Matere božje
Osilnica: sv. rožnega venca
Planina pri Rakeku: Gospodovega/Kristusovega smrtnega boja; krščanskega nauka; blažene Device Marije kraljice angelov; sv. Janeza Nepomuka; sv. Marjete; sv. Roka
Podzemelj: krščanskega nauka; sv. Rešnjega telesa/Presvetega zakramenta
Poljane nad Škofjo Loko: sv. rožnega venca
Polšnik: krščanskega nauka; škapulirska/karmelska
Prečna: krščanskega nauka
Preserje: Gospodovega/Kristusovega smrtnega boja; krščanskega nauka; Žalostne Matere božje
Prežganje: krščanskega nauka; sv. Barbare
Primskovo na Dolenjskem: krščanskega nauka
Raka: krščanskega nauka; sv. Antona Padovanskega
Ribnica: sv. Rešnjega telesa/Presvetega zakramenta; sv. rožnega venca; dve bratovščini nenavedenega patrocinija (sv. Janeza Krstnika in sv. Kozme in Damjana ?)
Selca: krščanskega nauka; brezmadežnega spočetja Device Marije; škapulirska/karmelska
Semič: sv. Frančiška Ksaverja
Sodražica: sv. Rešnjega telesa/Presvetega zakramenta
Sorica: krščanskega nauka; Žalostne Matere božje
Sostro: krščanskega nauka
Soteska: Gospodovega/Kristusovega smrtnega boja; krščanskega nauka
Stara Cerkev: sv. rožnega venca
Stara Loka: krščanskega nauka; oznanjenja blažene Device Marije; sv. rožnega venca
Stari trg ob Kolpi: Gospodovega/Kristusovega smrtnega boja; blažene Device Marije Tolažnice/črnega pasu; Jezusa, Marije in sv. Jožefa
Stari trg pri Ložu: brezmadežnega spočetja Device Marije; sv. Fabjana in Boštjana
Stopiče: krščanskega nauka; blažene Device Marije Tolažnice/črnega pasu; sv. Lucije
Studenec: blažene Device Marije (Naše ljube Gospe)
Sveta gora: sv. Jožefa
Sv. Križ - Gabrovka: krščanskega nauka; sv. rožnega venca; sv. Jožefa
Sv. Križ - Podbočje: sv. Križa; krščanskega nauka; blažene Device Marije (Naše ljube Gospe); sv. Florjana; sv. Frančiška Ksaverja; sv. Roka
Šenčur pri Kranju: Gospodovega/Kristusovega smrtnega boja; krščanskega nauka
Šentgotard: sv. Jožefa
Šentjanž: krščanskega nauka; štiri bratovščine nenavedenega patrocinija (sv. Lucije, sv. Marjete, Žalostne Matere božje in sv. Klemena ?)

Šentlambert: krščanskega nauka; ena bratovščina nenavedenega patrocinija (sv. Fabijana in Boštjana ?)
Šentrupert na Dolenjskem: krščanskega nauka; brezmadežnega spočetja Device Marije; sv. rožnega venca; sv. Frančiška Ksaverja
Šentvid pri Stični: krščanskega nauka; blažene Device Marije (Naše ljube Gospe); sv. rožnega venca; sv. Fabijana in Boštjana; sv. Roka in Boštjana
Škocjan pri Novem mestu: krščanskega nauka; sv. Rešnjega telesa/Presvetega zakramenta; sv. rožnega venca; sv. Barbare
Škocjan pri Turjaku: krščanskega nauka; sv. Rešnjega telesa/Presvetega zakramenta
Škofja Loka: sv. Križa; sv. Rešnjega telesa/Presvetega zakramenta; sedmerih žalosti blažene Device Marije/črnega škapulirja
Šmarje - Sap: krščanskega nauka; sv. Rešnjega telesa/Presvetega zakramenta; sv. Štefana
Šmarjeta: krščanskega nauka; sv. Trojice; oznanjenja blažene Device Marije; Jezusa, Marije in sv. Jožefa; sv. Barbare
Šmartno pri Litiji: krščanskega nauka; sv. Rešnjega telesa/Presvetega zakramenta; brezmadežnega spočetja Device Marije; sv. Martina
Št. Peter - Otočec: krščanskega nauka; blažene Device Marije (Naše ljube Gospe); sv. Izidorja; sv. Janeza Nepomuka
Štanga: sv. Antona Padovanskega
(Dolenjske) Toplice: krščanskega nauka; sv. Ane
Trata - Gorenja vas: sv. Antona Padovanskega
Trebelno: Gospodovega/Kristusovega smrtnega boja; krščanskega nauka; trpečega Kristusa
Trebnje: krščanskega nauka; sv. Rešnjega telesa/Presvetega zakramenta
Tržič: sv. Trojice; škapulirska/karmelska; sv. Jožefa
Vače: krščanskega nauka; Žalostne Matere božje
Vavta vas: krščanskega nauka
Velesovo: blažene Device Marije rešiteljice jetnikov; sv. rožnega venca; škapulirska/karmelska
Velike Lašče: sv. Frančiška Ksaverja; sv. Janeza Krstnika
Višnja Gora: krščanskega nauka; sv. Rešnjega telesa/Presvetega zakramenta; blažene Device Marije (Naše ljube Gospe); škapulirska/karmelska; sv. Ane; sv. Barbare
Vinica: krščanskega nauka; sv. rožnega venca
Vivodina: jeruzalemskega križevega pota; krščanskega nauka; sv. rožnega venca
Vrh - Sv. Trije Kralji: sv. Treh kraljev
Zagorje ob Savi: krščanskega nauka; oznanjenja blažene Device Marije; vnebovzetja blažene Device Marije; sv. Boštjana; ena bratovščina nenavedenega patrocinija (sv. Barbare ?)
Žalna: sv. Martina
Železniki: sv. Rešnjega telesa/Presvetega zakramenta; sv. rožnega venca; Jezusa, Marije in sv. Jožefa
Žiri: Gospodovega/Kristusovega smrtnega boja; sv. Ane
Žumberk: krščanskega nauka; sv. Nikolaja
Žužemberk: krščanskega nauka; sv. Rešnjega telesa/Presvetega zakramenta; blažene Device Marije (Naše ljube Gospe); sv. Janeza Nepomuka; za srečno smrt

Verzeichnis der vorjosephinischen Bruderschaften in Krain im Rahmen des Erzbistums Görz

Zusammenfassung

Die Visitationsberichte des ersten Erzbischofs von Görz, Karl Michael Grafen von Attems, über die Pfarren des Erzbistums Görz im Gebiet des Herzogtums Krain sind nach mehr als 250 Jahre nach ihrer Entstehung noch immer kaum bekannt. Sie bringen zahlreiche inhaltlich sehr wichtige und historisch bedeutende Informationen, unter anderem auch über die Existenz und das Wirken der kirchlichen Bruderschaften.

Der Erzbischof persönlich war dem Wirken der Bruderschaften sehr freundlich gesinnt. Er wusste, dass sie eine sehr wichtige Rolle unter den Gläubigen, und zwar auf der Fromm-, Sozial- und Karitativebene spielten. Sie hatten auch eine bedeutende Einwirkung auf das Leben der Gläubigen. Die Mitglieder der Bruderschaften sorgten für die Ordnung der Kirchen und kirchlichen Paramente, die Schönheit des Gottesdienstes, sie nahmen an Wallfahrten und Prozessionen teil, sie unterstützten die Armen und kümmerten sich um die Kranken, sie errichteten neue Messestiftungen, Altäre und Kapellen, versorgten den Priester usw. „Die neue Zeit", die zweite hälfte des 18. Jahrhunderts, die Zeit des Josephinismus, des aufgeklärten und säkularen Lebens wirkte aber gegen ihnen. Ihr Ende kam mit dem Aufhebungsdekret im Jahr 1783.

Aufgrund der Visitationsberichte haben wir 268 Bruderschaften gefunden und in die Evidenz gebracht. Tatsächlich existierten noch mehrere, aber einige Visitationsberichte sind leider gar nicht oder nur schlecht erhalten. Die Evidenz ist leider nicht vollständig, bedeutet aber eine neue Ergänzung der bisherigen Veröffentlichungen und der Kenntnis über die Bruderschaften im Gebiet des Herzogtums Krain. In Zukunft wird sie auch weitere Forschungsarbeiten der verschiedenen wissenschaftlichen Disziplinen erleichtern.

Bratovščine v severozahodni Istri v obdobju Beneške republike

Zdenka Bonin

Pregled literature[1]

Pri spoznavanju in obravnavanju bratovščin v beneški Istri ni mogoče prezreti del, ki obravnavajo beneško cerkveno zgodovino,[2] vsekakor pa ne starejših in novejših enciklopedij[3] in slovarjev.[4] Vrsta avtorjev je svoje delo posvetila tudi raziskovanju istrske cerkvene zgodovine. Med njimi velja opozoriti na dela Nicola Manzuolija,[5] Paola Naldinija,[6] Sergia Galimbertija,[7] Ane Lavrič[8] in Daniele Durissini.[9] Precej del je namenjenih tudi opisu koprske škofije in njenih posameznih cerkva. Med mlajšimi temeljnimi deli izstopata izdaji Vittoria Luglia[10] in zbornik z mednarodnega posvetovanja ob 1400-letnici koprske škofije,[11] v katerem različni avtorji vsak s svojega zornega kota obravnavajo delovanje in ustroj škofije, poročila o njej, delovanje bratovščin in podobno. Pomembna so tudi

1 Prispevek je nastal na osnovi izbranih poglavij iz avtoričine monografije, gl. Zdenka BONIN, *Bratovščine v severozahodni Istri v obdobju Beneške republike*, Koper 2011.

2 Antonella BARZAZI, *Gli affanni dell'erudizione. Studi e organizzazione culturale degli ordini religiosi a Venezia tra Sei e Settecento*, Venezia 2004; Oliver LOGAN, *The Venetian Upper Clergy in the Sixteenth and Early Seventeenth Centuries. A Study in Religious Culture*, Salzburg 1995.

3 *Nuovo dizionario universale tecnologico o di arti e mestieri e della economia industriale e commerciante*, Venezia 1842; *Enciclopedia ecclesiastica*, 2, Venezia 1855; *Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arti*, 5, Roma, 1931; *Grande enciclopedia*, 6, Novara 1987.

4 Npr. *Grande dizionario enciclopedico*, 3, Torino 1958.

5 Nicolò MANZUOLI, *Nova descrittione della provincia dell'Istria. Con la vita delli Santi, e Sante di detta Provincia raccolte dalle Legende loro antiche, et autentiche conservate nelli Archivi delle Chiese, nelle quali ripossano le reliquie loro*, Venetia 1611.

6 Paolo NALDINI, *Corografia ecclesiastica o sia descrittione della città e della diocesi di Giustinopoli detto volgarmente Capo d'Istria*, Bologna 1700 (Historiae urbium et regionum Italiae rariores, 39); Paolo NALDINI, *Cerkveni krajepis ali Opis mesta in škofije Justinopolis, ljudsko Koper* (ur. Darko Darovec), Koper 2001.

7 Sergio GALIMBERTI, Clero e strutture ecclesiastiche in Istria tra Otto e Novecento, *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, 95, 1995, str. 219–318; 97, 1997, str. 347–459 in 96, 1996, str. 269–376.

8 Ana LAVRIČ, L'immagine religiosa dell'Istria prima della caduta della Serenissima, *L'area alto-adriatica dal riformismo veneziano all'età napoleonica*, Venezia, 1998, str. 473–485.

9 Daniela DURISSINI, *Diario di un viaggiatore del 1600 in Istria e Carniola*, Monfalcone 1998.

10 Vittorio LUGLIO, *L'antico vescovado giustinopolitano. Tredici secoli di storia attraverso i vescovi e le chiese dell'antica diocesi di Capodistria*, Trieste 2000.

11 *Prispevki z mednarodne znanstvene konference 1400. letnica koprske škofije in omembe Slovanov v Istri* (= *Acta Histriae*, 9/1–2), Koper 2001.

dela, ki so jih napisali starejši avtorji Antonio Alisi,[12] Ricciotto Giollo,[13] Pietro Zovatto[14] in Emanuela Bellemo.[15] Bellemova obravnava delovanje Vittoreja in Benedetta Carpaccia in njuno slikarsko zapuščino v Kopru.

Za razumevanje srednjeveške evropske družbe in odnosov znotraj nje so v veliko pomoč dela Jacquesa Le Goffa[16] in Michela Vovella.[17] Temeljno delo o zgodovini dobrodelnosti, ki s svojimi ugotovitvami posega tudi na beneško ozemlje, je prav gotovo delo Bronislava Geremeka,[18] ki obravnava problem prostovoljnega in dejanskega siromaštva ter izpostavlja t. i. sramežljive siromake, dajanje (milosrčnosti) in prejemanje miloščine ter primerjalno obravnava dobrodelnost in nastajanje karitativnih ustanov po Evropi. Beneško socialno politiko in delovanje dobrodelnih ustanov v 16. in 17. stoletju je v delu *La politica sociale della Repubblica di Venezia* izčrpno obravnaval angleški zgodovinar Brian Pullan. Poleg bratovščin, med katerimi obravnava zlasti t. i. *scuole grandi*, posebno skrb namenja delovanju špitalov (ločili so špitale za sirote in bolne, za najdenčke, sramežljive siromake, za dekleta in ženske, ki so želele opustiti prostitucijo, in špitale za berače), ki so bili temeljna oblika dobrodelnosti številnih bratovščin, izvajanju beneške zakonodaje o revnih, problemom zastavljalnic (*Monte di Pietà*), judovskem vprašanju in pojavu getov. Z bratovščinami se ukvarjajo tudi številni drugi avtorji. Ustanovitev drugih beneških bratovščin, t. i. *scuole piccole*, njihovo organiziranost in statute je najbolj vsestransko obdelal Gastone Vio.[19] Christopher F. Black se v delu *Italian Confraternities in the Sixteenth Century* ukvarja z bratovščinami v obdobju, ko so se začela gibanja za reformo cerkve, ki so prerasla v reformacijo z Lutrom na čelu.[20] Prav zaradi pojava reformacije in Lutrove sodbe o bratovščinah, da so nepotrebne, pa se je gibanje za reformo cerkve, ki je ostalo zvesto katoliški cerkvi, nadaljevalo in preraslo v protireformacijo. Višek je doseglo s tridentinskim koncilom, ki je v marsičem zaznamoval nadaljnje delovanje bratovščin. Nastanek bratovščin so pospešile tudi tedanje številne vojne na Apeninskem polotoku. Nemški vojaki so npr. leta 1527 izropali Rim, med letoma 1520–1540 pa so po polotoku razsajale epidemije. Vloga bratovščin, ki so skrbele za sirote in reveže, je v takšnem družbenopolitičnem ozračju dodatno narasla, višek pa je nato dosegla v 17. in 18. stoletju.

Z opredelitvijo bratovščin, njihovim izvorom in organiziranostjo so se med drugimi ukvarjali Giancarlo Angelozzi,[21] Luciano Orioli[22] in sovjetski zgodovinar Viktor Ivanovich Rutenburg. Zadnji je obravnaval organizacijo firenških in drugih toskanskih cehovsko organiziranih bratovščin

[12] Antonio ALISI, *La chiesa ed il convento di S. Anna in Capodistria. Un museo d'arte*, Capodistria 1910; Antonio ALISI, *Il Duomo di Capodistria*, Roma 1932; Antonio ALISI, *Istria. Città minori*, Trieste 1997.

[13] Ricciotti GIOLLO, *San Nazario. Protovescovo e patrono di Capodistria*, Trieste 1969.

[14] Pietro ZOVATTO, *Cattolicesimo e religiosità a Capodistria tra '800 e '900*, Trieste 2001.

[15] Emanuela BELLEMO, *Vittore e Benedetto Carpaccio in Istria*, Venezia 1998/1999 (doktorska disertacija).

[16] Jacques LE GOFF, *Intelektualci v srednjem veku*, Ljubljana 1998 (Claritas, 5) ; Jacques LE GOFF, *L'uomo medievale*, Roma-Bari 1998; Jacques LE GOFF, *Civilizacija srednjovjekovnog zapada*, Zagreb 1998; Jacques LE GOFF, Za drugačen srednji vek, Ljubljana 2002 (Studia Humanitatis).

[17] Michel VOVELLE, *Ideologije in mentalitete*, Ljubljana 2004 (Studia Humanitatis).

[18] Bronisław GEREMEK, *Usmiljenje in vislice. Zgodovina revščine in milosrčnosti*, Ljubljana 1996 (Studia Humanitatis).

[19] Gastone VIO, *Le scuole piccole nella Venezia dei dogi. Note d'archivio per la storia delle confraternite veneziane*, Costabissara (Vicenza) 2004.

[20] Christopher F. BLACK, *Italian Confaraternities in the Sixteenth Century*, Cambridge 1989.

[21] Giancarlo ANGELOZZI, *Le confraternite laicali. Un'esperienza Cristiana fra medioevo e età moderna*, Brescia 1978.

[22] Luciano ORIOLI, *Le confraternite medievali e il problema della povertà. Lo statuto della compagnia di Santa Maria Vergine e di San Zenobio di Firenze nel secolo XIV*, Roma 1984.

(Perugia, Siena), ki so se ukvarjale s predelavo volne. Pojasnil je vzroke nesoglasij in konfliktov med meščanstvom in prvimi proletarci (*proletariato primitivo – ciompi* v Firancah, *senza brache* v Bologni in *del Bruco* v Sieni), ki so delali v obrtnih delavnicah. Te je primerjal s štirimi drugimi modeli cehovskih bratovščin na polotoku, in sicer z južnoitalijanskimi, rimskimi, bolonjskimi in beneškimi. Cehi, ki so bili na višku moči od 12. do 14. stoletja, ko so njihovi predstavniki sodelovali celo v mestnem svetu, so pozneje v boju z nastajajočim meščanstvom in ob razvoju manufaktur izgubljali na pomenu. Rutenberg je izpostavil pomembno vlogo trgovcev, ki so pravzaprav vodili celoten proces izdelave volnenega blaga in prodaje.[23] S cehi se je ukvarjal tudi Roberto Greci,[24] ki je med drugim opozoril na to, da je vsak beneški ceh (*corporazione*) imel istočasno ustrezno bratovščino (*scuola*), te pa je močno nadzorovala država. Stari mojstri (npr. *kalafati*) so dobili določeno število mlajših delavcev (pomočnikov), s pomočjo katerih so si zagotovili nekakšno obliko socialne varnosti. Delovno sposobni mojstri so dobivali enako plačilo kot mlajši, bolni in manj sposobni pa znižano. Tak sistem je bil premišljen način »upokojevanja«, kjer so mojstri delali do smrti, hkrati pa na mlajše delavce prenašali svoje znanje.

Z bratovščinami so se ukvarjali tudi Gennaro Maria Monti,[25] Lia Sbriziolo,[26] Carlo Schanzer[27] in številni drugi. O goriških bratovščinah je med drugim pisal Luigi Tavano,[28] o tržaških pa Sergio Sghedoni.[29]

V slovenski literaturi je delovanje bratovščin na področju slovenske Istre dokaj skromno obdelano. Z istrskimi bratovščinami so se več ukvarjali hrvaški in italijanski raziskovalci, večina njihovih del pa je namenjena pregledu bratovščinskega delovanja v celotni Istri. Hrvaški raziskovalci so se ukvarjali predvsem z bratovščinami na hrvaških tleh oz. bratovščinami, ki so jih izseljenci iz predelov današnjega hrvaškega ozemlja ustanovili v Benetkah.[30] Med najpomembnejša dela o delovanju bratovščin v hrvaškem delu Istre sodijo objave Alojza[31] in Vjekoslava Štokovića,[32] različni

[23] Viktor RUTENBURG, Arti e corporazioni, *Storia d'Italia. 5/1: Documenti*, Torino 1975, str. 616–642.

[24] Roberto GRECI, Le corporazioni. Associazioni di mestiere nell'Italia del Medioevo, *Storia e Dossier*, 99, 1995, str. 71–97.

[25] Gennaro Maria MONTI, *Le confraternite medievali dell'alta e media Italia*, 1, Venezia 1927; Gennaro Maria MONTI, *Le corporazioni nell'evo antico e nell'alto medio evo. Lineamenti e ricerche*, Bari 1934.

[26] Lia SBRIZIOLO, Per la storia delle confraternite veneziane. Dalle deliberazioni miste (1310–1476) del Consiglio dei Dieci. Scolae comunes, artigiane e nazionali, *Atti dell'Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti. Classe di scienze morali, lettere ed arti*, 126, 1968, str. 405–442.

[27] Carlo SCHANZER, *La trasformazione delle Confraternite nel diritto pubblico italiano*, Roma 1899.

[28] Luigi TAVANO, *Religiosità e società nelle confraternite di Gorizia. Secoli XV-XIX*, Gorizia 1983.

[29] Sergio SGHEDONI, *Le tredici casate di Trieste. Storie della confraternita dei nobili di San Francesco dalle "Genealogie" di Luigi de Jenner*, Trieste 2000.

[30] Lovorka ČORALIĆ, »Scuola della nation di Schiavoni«. Hrvatska bratovština Sv. Jurja i Tripuna u Mlecima, *Povijesni prilozi*, 18, 1999, str. 53–88; Lovorka ČORALIĆ, *U gradu Svetoga Marka. Povijest hrvatske zajednice u Mlecima*, Zagreb 2001; Lovorka ČORALIĆ, Prilog poznavanju prisutnosti i djelovanja hrvatskih trgovaca u Mlecima (15.–18. stoljeće), *Povijesni prilozi*, 21/22, 2002, str. 41–73; Lovorka ČORALIĆ, Iseljenici s otoka Visa i hrvatska Bratovština sv. Jurja i Tripuna u Mlecima, *Croatica Christiana Periodica*, 28/54, 2004, str. 111–121.

[31] Alojz ŠTOKOVIĆ, Bratovštine u središnjem dijelu Istre. Osvrt na sadržaj i strukturu arhivske građe, *Vjesnik Istarskog arhiva*, 2–3, 1992–1993 [izšlo 1994], str. 49–63; Alojz ŠTOKOVIĆ, Bratovštine na istočnoj obali Jadrana. Prilog proučavanja socijalne povijesti na Sredozemlju od XI. do XVII. stoljeća, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, 47–48, 2006, str. 141–158.

[32] Vjekoslav ŠTOKOVIĆ, Odnos Venecije prema bratovštinama u Istri od XV. do XVIII. stoljeća/L'atteggiamento di Venezia nei confronti delle confraternite istriane dal XV al XVIII secolo, *Problemi sjevernog Jadrana/Problemi dell'Adratico settentrionale*, 4, 1982, str. 163–180; Vjekoslav ŠTOKOVIĆ, Nekoliko primjera društvenih i gospodarskih

avtorji pa so se ukvarjali tudi z delovanjem posameznih bratovščin. Alojz Štoković je npr. obdelal bratovščino sv. Zakramenta v Umagu in objavil prepis njenega statuta,[33] Antonio Miculian[34] je pisal o delovanju bratovščin v Balah in med drugim obdelal tudi statut in gradivo bratovščine Karmelske Matere božje, s kontinuiteto antičnih kolegijev in delovanjem srednjeveških bratovščin pa se je ukvarjala Branka Migotti.[35] Delovanje novigrajskih bratovščin je v svojih člankih obravnaval Dean Brhan,[36] Mirjana Slakonja[37] pa je osvetlila delovanje bratovščine sv. Roka v Boljunu in objavila del transliteracije njenega glagolskega zapisa iz 17. stoletja. S podobno tematiko se ukvarja tudi Dražen Vlahov. Leta 2008 je objavil transliteracijo knjige bratovščine sv. Nikolaja iz Boljuna in njene digitalne posnetke.[38] Med avtorji iz hrvaškega dela Istre zaslužijo pozornost tudi Ivan Erceg,[39] ki je objavil poročilo o številu in finančnem stanju istrskih bratovščin iz leta 1741, in Rino Cigui, ki obravnava delovanje posameznih istrskih bratovščin,[40] skupaj z Denisom Visintinom pa tudi gospodarsko stanje bratovščin ob koncu Beneške republike.[41] Oba se v zadnjem obdobju ukvarjata tudi s koprskimi bratovščinami.[42] V italijanščini so med drugim objavljene transkripcije statutov treh koprskih bratovščin: bratovščine sv. Nazarija[43] in sv. Antona opata iz 14. stoletja[44] ter bratovščine sv. Andreja iz

aktivnosti laičkih organizacija na Buzeštini u razdoblju od XV. do XVIII. stoljeća, *Buzetski zbornik*, 12, 1988, str. 79–89; Vjekoslav ŠTOKOVIĆ, Poslovne knjige istarskih bratovština, značajni izvori za proučavanje društvene i gospodarske povijesti. Jedan primjer iz Tara na Poreštini, *Vjestnik Istarskog arhiva*, 1, 1991, str. 85–97.

33 Alojz ŠTOKOVIĆ, Statut bratovštine Presvetog Sakramenta iz Umaga, *Vjestnik Istarskog arhiva*, 4–5/4–5, 1994–1995, str. 129–151.

34 Antonio MICULIAN, »Dimostrazione delli stabili pell'infrascritte scuole laiche del castello di Valle che vennero affittati per conto ed interesse delle scuole stesse...«. Sec. XVII–XVIII, *Atti del Centro di ricerche storiche di Rovigno*, 26, 1996, str. 371–428; Antonio MICULIAN, Lo Statuto e Il libro delli confratelli e consorelle della veneranda Scuola del Carmine di Valle 1760, *Atti del Centro di ricerche storiche di Rovigno*, 27, 1997, str. 483–516.

35 Branka MIGOTTI, Antički kolegiji i srednjovjekovne bratovštine. Prilog proučavanju kontinuiteta dalmatinskih ranosrednjovjekovnih gradova/I collegi antichi e le confraternite medievali. Contributo allo studio sulla continuità delle città altomedievali dalmate, *Starohrvatska prosvjeta/Cultura paleocroata*, 16, 1996, str. 177–186.

36 Dean BRHAN, Le confraternite di Cittanova. Storia religiosa e economica delle dinamiche sociali di una microcittà, *Atti del Centro di ricerche storiche di Rovigno*, 31, 2001, str. 259–277; Dean BRHAN, La scuola di Sant'Antonio Abbate, Santa Lucia e San Carlo di Cittanova (1729–1792), *La ricerca. Bollettino del Centro di ricerche storiche di Rovigno*, 10/31–32, 2001, str. 21–25.

37 Mirjana SLADONJA, Iz prošlosti istarskih bratovština. Knjiga Bratovštine sv. Roka (sv. Katarine i sv. Blaža) u Boljunu (1595–1663), *Croatica Christiana Periodica*, 27/52, 2003, str. 73–106.

38 Dražen VLAHOV, *Knjiga oltara bratovštine sv. Mikule u Boljunu (1582–1657). Glagoljski zapisi od 1582. do 1657. godine*, Pazin 2008.

39 Ivan ERCEG, Broj i financijsko stanje bratovština u Istri (1741), *Vjestnik Historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, 26, 1983, str. 103–123.

40 Rino CIGUI, Catastici, rendite e livelli annui delle confreternite di Momiano (1782–1788), *Atti del Centro di ricerche storiche di Rovigno*, 27, 1997, str. 423–470; Rino CIGUI, Le confraternite di Buie e del suo territorio. Una manifestazione della regiosità popolare in Istria, *Acta Bullearum*, 1, 1999.

41 Rino CIGUI, Denis VISINTIN, Condizioni economico-patrimoniali delle confraternite istriane alla caduta della Repubblica di Venezia, *Atti del Centro di ricerche storiche di Rovigno*, 31, 2001, str. 76–135.

42 Rino CIGUI, Due statuti di confraternite giustinopolitane, *Atti del Centro di ricerche storiche di Rovigno*, 35, 2005, str. 433–485; Denis VISINTIN, Le confraternite di Capodistria. Religiosità, ecconomia, società e folclore, *Atti del Centro di ricerche storiche di Rovigno*, 38, 2008, str. 553–568.

43 Francesco SEMI, Un inedito dialettale veneto-istriano trecentesco. La »Mariegola di San Nazario« di Capodistria, *Ateneo Veneto,* 172 (n. s. 23)/1–2, 1985, str. 34–58.

44 Ernesto MONACI, Antica mariegola istriana, *Archivio storico per Trieste, l'Istria e il Trentino*, 2/2, 1888, str. 116–129; CIGUI 2005 (op. 42), str. 462–480.

16. stoletja.[45] Nepogrešljiv vir je tudi Budicinova objava odredb (terminacije[46]) rašporskega kapitana Zuanneja Parute iz leta 1773.[47]

O koprskih bratovščinah in z njimi povezanih zadevah so pisali tudi Tomaso Luciani,[48] Mirjana Kontestabile Rovis,[49] Zdenka Bonin,[50] Giovanni Madonizza[51] in drugi. Z umetnostnozgodovinskega vidika je o nekaterih piranskih bratovščinah pisala tudi Vesna Kamin Kajfež.[52]

Za podrobnejše poznavanje obravnavane teme se je treba najbolj naslanjati na arhivske in objavljene vire ter literaturo. Šele analiza dostopne literature in zlasti obdelava arhivskih virov omogoči vpogled v gospodarsko, finančno, socialno in dobrodelno delovanje bratovščin v severozahodni Istri.

V primerjavi s preostalimi mesti (npr. Benetkami, Zadrom, Splitom in Dubrovnikom) preseneča veliko pomanjkanje bratovščinskih statutov (*mariegole*;[53] od okoli 120 koprskih bratovščin je ohranjenih le pet statutov) in seznamov članov bratovščin; precej bolje pa so ohranjeni viri o premoženjskem stanju in finančnem poslovanju posameznih bratovščin.

Pregled objavljenih virov

Pri raziskovanju istrskih bratovščin se ni mogoče izogniti že objavljenim virom v publikaciji *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia patria*, in sicer poročil koprskih podestatov in kapitanov (*Relazioni dei podestà e capitani di Capodistria; 1525–1795*), poročil rašporskih kapitanov *(Relazioni dei capitani di Raspo*; 1635–1784) in štirih serij regestov pomembnejših odločitev beneškega senata, razdeljenih na: *Senato Misti* (1332–1440), *Senato Mare* (1440–1797), *Senato Secreti*

45 CIGUI 2005 (op. 42), str. 452–461.

46 Beneški providurji in drugi funkcionarji so v Istri in drugod po beneškem ozemlju opravljali številne vizitacije. Po vsakem pregledu so napisali poročilo oz. nekakšno odredbo (*Terminatione*, tudi *terminazione*, v nadaljevanju terminacija), v kateri so opozorili na glavne pomanjkljivosti in dali predloge za njihovo odpravo.

47 Marino BUDICIN, La Terminazione Paruta del 1773 sulla »Terra di Pirano«, *Atti del Centro di ricerche storiche di Rovigno*, 11, 1980–1981, str. 363–400.

48 Tomaso LUCIANI, Prospetto delle scuole laiche dell'Istria e delle loro rendite nel 1741. Capodistria, *La Provincia dell'Istria*, 18–23, 1872, str. 1065–1124.

49 Mirjana KONTESTABILE ROVIS, Arhivsko gradivo o bratovščinah v Pokrajinskem arhivu Koper, *Arhivi*, 21, 1998, str. 65–66; Mirjana KONTESTABILE ROVIS, *Urad domen Koper 1807–1879 s priključenimi spisi. Pomorska sanitetna deputacija Koper 1819–1850*, Koper 2001.

50 Zdenka BONIN, Statut bratovščine svetega Andreja iz Kopra iz leta 1576, *Arhivi*, 23/2, 2000, str. 155–160; Zdenka BONIN, Oris razvoja koprskih bratovščin v času Beneške republike s posebnim poudarkom na Bratovščini svetega Antona opata puščavnika, *Acta Histriae*, 9/2, 2001, str. 357–388; Zdenka BONIN, Mariegola splitske bratovščine sv. Barbare in poročila beneških funkcionarjev o delovanju koprske bratovščine sv. Barbare, *Arhivi*, 30/2, 2007, str. 129–148; Zdenka BONIN, Koprska bratovščina svetega Nikolaja, *Arhivi*, 34/2, 2011, str. 421–440; BONIN 2011 (op. 1).

51 Giovanni MADONIZZA, Di alcuni »attrezzi« delle confraternite di Capodistria, *Archeografo Triestino*, 3/2, 1905, str. 362–364.

52 Vesna KAMIN, Piranska bratovščina sv. Rešnjega telesa in njena umetnostna naročila v Benetkah. Matteo Ponzoni, *Annales. Series Historia et Sociologia*, 19/1, 2009, str. 31–38; Vesna KAMIN KAJFEŽ, Spregledana signatura na Izgonu trgovcev iz templja Ambrogia Bona v piranski župnijski cerkvi sv. Jurija, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 45, 2009, str. 142–150; Vesna KAMIN KAJFEŽ, Novi Ambrogio Bon v Piranu?, *Bilten Slovenskega umetnostnozgodovinskega društva*, 2011 (http://www.suzd.si/bilten/bilten-suzd-12-13-2011/raziskave/296-vesna--kamin-kajfe-novi-ambrogio-bon-v-piranu).

53 *Mariegola*, tudi *madreregola* oz. *matricola*, knjiga z odločbami, ki so se nanašale na bratovščino ali korporacijo (ceh) (Enrico ROSAMANI, *Vocabolario giuliano,* Trieste 1999, str. 594) in jo lahko enačimo s pojmom statut.

(1401–1630) in *Senato Rettori* (1630–1797). Pozornost je treba posvetiti tudi pregledu regestov in dokumentov, ki so jih v svojih delih objavili Franc[54] in Milko Kos,[55] Pietro Kandler[56] in Camillo De Franceschi.[57]

Koprski podestati in kapitani ter providurji so v svojih poročilih o Istri poročali senatu o delovanju bratovščin in izdajali *Terminazione sopra scuole e luoghi pii della provincia d'Istria*.[58] O njihovem delovanju je poročal tudi rašporski kapitan (npr. Lorenzo Paruta leta 1773). Giovanni Battista Calbi je kot istrski providur 1. januarja 1579 napisal določilo za bratovščine, ki je nato veljalo za celotno beneško Istro. Kot dodatek je bilo napisano v knjigi računov bratovščine sv. Margerite v Štinjanu.[59] Delovanje bratovščin so urejale tudi odločbe, ki so jih izdali posamezni podestati. Tako je leta 1619 koprski podestat in kapitan Bernardo Malipiero odredil, kako naj vodijo račune in preostalo bratovščinsko dokumentacijo.[60] Koprskemu podestatu Pietru Capellu je senat leta 1632 naročil, naj ponovno pregleda bratovščinske knjige.[61] O nepravilnostih poslovanja bratovščin je leta 1637 poročal tudi podestat Francesco Contarini,[62] podestat Andrea Erizzo pa je leta 1659 izdal več odredb, ki so se nanašale na bratovščinsko delovanje.[63] Podobna določila so sprejemali tudi drugi podestati.

Pomembni viri za preučevanje zgodovine posameznih področij so tudi pastoralne vizitacije, vendar je pri njih treba upoštevati, da gre za poglede od zunaj. Opisi, ki so jih zapustili kaplani ali pa škofi, ki so navadno iz mesta prišli na vas oz. od drugod v mesto, so pomanjkljivi in pristranski, prežeti z drugo kulturo in represivnim gledanjem, kakršno je značilno za cerkvenega funkcionarja.[64] Odličen vir za pregled stanja na verskem in bratovščinskem področju v Istri je objavljena vizitacija veronskega škofa Agostina Valierja, ki je v letih 1579–1580 vizitiral poreško, puljsko, novigrajsko, koprsko[65] in tržaško[66] škofijo. Med drugim je popisal tudi bratovščinske oltarje v posameznih cerkvah in navedel precej podatkov o številu bratovščin v mestu in po vaseh, o njihovih prihodkih in premoženju, oltarjih, oratorijih, omenil je pa tudi njihove statute. Podobne informacije prinašajo tudi poročila poznejših vizitatorjev (npr. koprskih škofov), ki jih hranijo v koprskem, še več pa v tržaškem škofijskem arhivu. Pri preučevanju obravnavane teme ni mogoče prezreti tudi izčrpnega opisa koprske škofije, ki ga je leta 1700 izdal koprski škof Paolo Naldini.[67]

54 Franc KOS, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*, 1–4, Ljubljana 1902–1915.

55 Franc KOS, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku* (ur. Milko Kos), Ljubljana 1928.

56 Pietro KANDLER, *Codice Diplomatico Istriano*, 1, Trieste 1986.

57 Camillo DE FRANCESCHI, *Chartularium Piranense*, Parenzo 1924; Camillo DE FRANCESCHI, Chartularium Piranense. Raccolta dei documenti medievali di Pirano II, *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, 45, 1933, str. 225–320; 46, 1934, str. 107–192; 47, 1935, str. 123–230; 50, 1938, str. 171–200.

58 Lorenzo PARUTA, *Leggi Statutarie per il buon governo della Provincia d'Istria, delle Comunità, Fontici, Monti di Pietà, Scuole, ed altri Luochi Pii, ed Offizj della medesima. 3: Terminazione sopra scuole e luoghi pii della provincia d'Istria*, Venezia 1757.

59 ŠTOKOVIĆ 1982 (op. 32), str. 175.

60 PARUTA 1757 (op. 58), str. 20–22

61 PARUTA 1757 (op. 58), str. 26–28

62 PARUTA 1757 (op. 58), str. 39–47.

63 PARUTA 1757 (op. 58), str. 66–79.

64 VOVELLE 2004 (op. 17), str. 147.

65 Ana LAVRIČ, *Vizitacijsko poročilo Agostina Valierja o koprski škofiji iz leta 1579*, Ljubljana 1986.

66 Lorenzo TACCHELLA, Mary Madeline TACCHELLA, *Il cardinale Agostino Valier e la riforma tridentina nella diocesi di Trieste*, Udine 1974.

67 NALDINI 2001 (op. 6).

Pregled arhivskih virov o koprskih bratovščinah

Pokrajinski arhiv Koper hrani precej gradiva o bratovščinah. Večinoma je zbrano v fondu Komune Koper.[68] Gradivo IX. skupine je popisal že Francesco Majer.[69] Gradivo je iz časa od začetka 17. stoletja do leta 1807, a posamezni dokumenti so tudi iz 15. in 16. stoletja. Prevladujejo finančne knjige o poslovanju bratovščin, manj pa je seznamov članov bratovščin, in knjig zasedanj bratovščinskega kapitlja oz. zbora dvanajstih. Ohranjeno je gradivo šestnajstih koprskih bratovščin, štirih bratovščin iz Krkavč, treh iz Šmarij, treh iz Lazareta, dveh iz Plavij in ene bratovščine iz Rižane.

Ko so s prehodom Istre pod francosko oblast večino bratovščin razpustili, njihovo premoženje pa podržavili, je nadzor nad njim prevzel Urad domen (*I.r. Ufficio Demaniale*). V fondu Urada domen Koper[70] je ohranjeno gradivo o upravi premoženja ukinjenih koprskih in miljskih samostanov ter bratovščin s področja tedanjega koprskega okrajnega glavarstva. Večino tega gradiva predstavljajo knjige s popisi dolžnikov ukinjenih samostanov in bratovščin v Piranu, Izoli, Buzetu in Kopru ter njegovem zaledju. Gradivo o bratovščinah je ohranjeno tudi v fondu Finančni inšpektorat Koper.[71]

Posamezne dokumente, ki govorijo o delovanju bratovščin, je mogoče najti tudi v drugih fondih, in sicer v družinskih[72] in osebnih fondih[73] ter zbirkah.[74] Arhiv hrani tudi gradivo nekaterih izolskih bratovščin cerkve sv. Mavra, in sicer bratovščin sv. Mavra, Rožnega venca, bičarjev, presvetlega Jezusovega imena, sv. Jožefa[75] in bratovščine sv. Antona opata v Kortah.[76]

V enoti Pokrajinskega arhiva Koper v Piranu je prav tako precej gradiva, ki se nanaša na delovanje bratovščin. Odličen vir je *Repertorij*,[77] ki vsebuje tudi poročila o koprskih in drugih istrskih bratovščinah, v zbirki testamentov pa so med drugim ohranjena volila testatorjev posameznim piranskim bratovščinam. Posamezne vesti o piranskih bratovščinah je mogoče zaslediti tudi v notarskih knjigah in seznamih lastnikov ribolovnih področij.[78]

[68] Pokrajinski arhiv Koper (PAK), 6, Komuna Koper, IX. skupina, a. e. 1431–1469.

[69] Francesco MAJER, *Inventario dell'Antico archivio municipale di Capodistria*, Capodistria 1904, str. 113–141.

[70] PAK, 12, Urad domen Koper.

[71] PAK, 628, Finančni inšpektorat Koper.

[72] Npr. PAK, 299, Rodbina Gravisi.

[73] PAK, 313, Andrea Tommasich – dokumenti o bratovščinah 1801–1882, zaključni račun bratovščinskega fonda iz Loke 1867 in zaključni račun bratovščinskega fonda iz Kopra 1867.

[74] Npr. PAK, 335, Zbirka listin, a. e. 9, 19, 37, 43, 50; PAK, 352, Zbirka slovenskih spisov, a. e. 8.

[75] Ohranjeno je gradivo: bratovščine sv. Mavra (*Scuola di S. Mauro della terra d'Isola: inventario, rendita, spesa, catastico*) 1769–1806, bratovščine Blažene Device Rožnega venca (*Scuola della Beata Vergine del Rosario*) 1753–1806, bratovščine presvetlega Božjega imena (*Scuola del Santissimo Nome di Dio: spesa, inventario*) 1729–1770, bratovščine Božjega imena (*Scuola del Nome di Dio: inventario*) 1722–1776, bratovščine sv. Jožefa (*Scuola di S. Giuseppe: rendita, spesa, inventario*) 1788–1818, bratovščina Blažene Device bičarjev (*Scuola della Beata Vergine de Battudi della terra d'Isola: rendita, spesa*, 1761–1806, in *livelli, affitti, inventario*, 1746–1781).

[76] Bratovščina sv. Antona opata v Kortah (*Scuola Sant'Antonio Abbate di Corte d'Isola: spesa, inventario*, 1772–1806, in *affitti, livelli, catastico*, 1760–1778). Omenjeno gradivo je ohranjeno v fondu PAK, 282, Bratovščine Izola, t. e. 1–5.

[77] PAK, enota Piran, 9, Komuna Piran, Kodeksi, Repertorium Rerum Notabilium Comunis Pirani 1425–1841.

[78] PAK, 9, Komuna Piran: notarske knjige, 1282–1320, in Pescharia, 1408–1618.

Del gradiva o koprskih bratovščinah je tudi v Škofijskem arhivu v Kopru[79] in v Župnijskem arhivu v Kopru.[80]

Gradivo starega koprskega komunskega arhiva (*Antico archivio municipale di Capodistria*) je bilo leta 1944 zaradi vojne nevarnosti odpeljano v Italijo in v originalu še vedno ni dostopno. Gradivo, ki bi glede na izvor že zdavnaj moralo biti vrnjeno v Koper, je hranjeno v Benetkah, v Državnem arhivu v Trstu[81] pa hranijo mikrofilme, ki so bili narejeni v začetku sedemdesetih let. Med omenjenim gradivom so tudi dokumenti o posameznih koprskih bratovščinah,[82] o špitalu sv. Nazarija, ki ga je od leta 1454 upravljala bratovščina sv. Antona opata,[83] in zastavljalnici (*Monte di Pietà*[84]). Delno so bili pregledani tudi zapisniki sej mestnega sveta – *Libri dei Consigli*,[85] ki pa niso dali pričakovanih rezultatov. V tržaškem arhivu je mogoče zaslediti tudi gradivo o bratovščinah ob koncu beneške oblasti, in sicer o izolskih[86] in koprskih.[87]

Gradivo o koprskih dobrodelnih ustanovah hranijo tudi v Diplomatskem arhivu v Trstu (*Biblioteca Civica »Attilio Hortis« Trieste, Archivio Diplomatico*), kjer sta ohranjena statut ribiške bratovščine sv. Andreja v Kopru[88] in gradivo o sporu koprskega plemiškega kolegija (*Collegio di Capodistria* tudi *Collegio dei Nobili*)[89] s puljskimi bratovščinami zaradi plačevanja taks za njegovo vzdrževanje,[90] in v Škofijskem arhivu v Trstu (fond Koprskega škofijskega arhiva, ki je razdeljen v 280 arhivskih enot, *buste*, zajema čas od leta 1420 /škof Geremia Pola/ do leta 1830, ko je bila koprska škofija združena s tržaško). Za obravnavano temo je najpomembnejše gradivo v a. e. (*busta*) 265, in sicer: *S. Croce – Confratern[it]a di Duomo di Capodistria: raccolta di instrumenti di livelo, presentato da Pietro Bencich, gastaldo di S. Croce, all'Ufficio episcopale*, 1725, a. e. 269, *Vertenze tra il Capitolo ed il capellano del Pio ospitale di »S. Nazario per l'officiatura nella Chiesa di S. Basso«*, 1759–1786. Med ohranjenim gradivom so pomembna tudi vizitacijska poročila posameznih koprskih škofov (zajemajo čas od leta 1578 do leta 1792), ki še čakajo na raziskavo.

79 Škofijski arhiv Koper (ŠAK), Kapiteljski arhiv Koper, a. e. 222, Statut bratovščine sv. Antona opata.

80 Npr. blagajniške knjige bratovščin sv. Zakramenta, Križanega pri Sv. Tomažu, sv. Roka, sv. Rešnjega telesa, vseh svetih, sv. Sebastijana, sv. Frančiška, sv. Križa pri Sv. Bassu in duš v vicah.

81 Posamezne arhivske enote so označene z: M/a. e.; po MAJER 1904 (op. 69).

82 MAJER 1904 (op. 69), str. 103, N. 1125, Consigli del Capitolo generale della scuola di S. Antonio Abbate riguardanti l'interesse dell'Ospitale, 1554–1552.

83 Archivio di Stato di Trieste (AST), Antico archivio municipale di Capodistria (AAMC), M/1126–1130 in M/1132–1145.

84 AST, AAMC, M/1167.

85 AST, AAMC, M/556–564.

86 AST, I.R. Governo del Litorale, Atti d'amministrazione, busta 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 493, Foglio Dimostrativo. Le Rendite tutte di queste Scole laiche di Isola, sui Beni Stabili, Nomi degli Affittuali, e respettive scadenze delle Affitanze.

87 AST, I.R. Governo del Litorale, Atti d'amministrazione, busta 3, Anno 1797, 6/1 Scuole Laiche, N° 580.

88 Biblioteca Civica »Attilio Hortis« Trieste, Archivio Diplomatico (BCT, AD), busta 2 D 28, Mariegola della Confraternita di S. Andrea di Capodistria 1576.

89 Kolegij – nekakšno vzgajališče plemiške mladine – je nastal leta 1675, dostojno zgradbo pa je dobil tri leta pozneje po zaslugi podestata Angela Morosinija. V prvem obdobju so v njem poučevali somaski, leta 1699 pa so jih nasledili piaristi. Koprski kolegij je imel status podružnice kolegija Nazarenov v Rimu, ki je pripadal tamkajšnjemu redu piaristov, gl. Zdenka BONIN, Deborah ROGOZNICA, *Koprska pisna dediščina. Od hrambe javnih dokumentov do ureditve zgodovinskega arhiva*, Koper 2010, str. 64. Več o koprskem kolegiju gl. Salvator ŽITKO, Vloga in pomen Collegia dei Nobili v Kopru, *Acta Histriae*, 3, 1994, str. 123–132.

90 BCT, AD, busta 2 D 31, Per li Reverendi Padri delle Scuole Pie direttori del Seminario di Capodistria contro le Scuole della Città e giurisdizione di Pola 1675–1742.

1. Statut koprske bratovščine sv. Antona opata iz 14. stoletja, Škofijski arhiv Koper

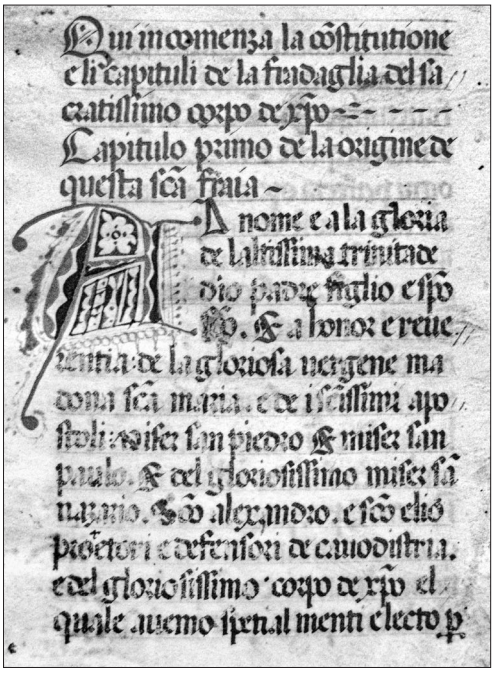

2. Uvodna stran statuta koprske bratovščine sv. Zakramenta, Državni arhiv na Reki

Precej gradiva o tej tematiki je ohranjenega tudi v Državnem arhivu v Benetkah. Gradivo poročil o delovanju bratovščin (*Terminazione sopra scuole e luoghi pii della provincia d'Istria*), ki so jih senatu pošiljali koprski podestati in kapitani, rašporski kapitani ali pa providurji, je hranjeno v fondu *Deputati ed Aggiunti alla provisione del danaro*. Povedne so zlasti zaradi odredb, ki so se nanašale na delovanje bratovščin, vodenje računov in drugo dokumentacijo. Nadzor nad bratovščinskimi posestmi je izvajal tudi beneški urad *Consultori in jure*, vendar med pregledanim gradivom ni bilo najdeno gradivo o koprskih bratovščinah. Delno je bilo pregledano tudi gradivo o bratovščinah v Državnem arhivu v Zadru (za področje beneške Dalmacije), kjer je bil preučen statut splitske bratovščine sv. Barbare,[91] v Državnem arhivu v Dubrovniku, v Državnem arhivu v Pazinu, kjer ni ohranjenega gradiva za slovenski del Istre, v Državnem arhivu na Reki, Minoritskem samostanu v Piranu, kjer med drugim hranijo gradivo piranske bratovščine Filipa Nerija,[92] in v Župnijskem arhivu v Izoli, iz katerega so bile preučene knjige izolske bratovščine sv. Zakramenta oz. sv. Rešnjega telesa. V izolskem hranijo tudi časovno mlajše gradivo bratovščin sv. Dominika, Karmelske Matere božje, sv. Andreja in sv. Nikolaja. Gradivo za nekatere bratovščine, ki so delovale na področju piranske komune, hrani Župnijski (kapiteljski) arhiv cerkve sv. Jurija v Piranu, in sicer: piranskih bratovščin sv. Rožnega venca, Karmelske Matere božje, sv. Rešnjega telesa, sv. Jurija, sv. Jožefa, sv. Krištofa, sv. Nikolaja, sv. Duha, Božjega imena, Device Snežne, sv. Marjete, sv. Pelegrina, sv. Roka, sv. Mohorja, bratovščine Blažene Device in sv. Petra s savudrijskega krasa, nadalje bratovščin sv. Zakramenta, sv. Saba, sv. Antona in sv. Roka v Kaštelu in sv. Odorika v Sečovljah.

[91] Državni arhiv u Zadru (DAZ) 335, Bratovštine u Dalmaciji 1406–1866, serija 26, 120/a, Split, Scuola de'Bombardieri 1582–1788.

[92] Minoritski samostan Piran (MSP), a. e. 42, Per la veneranda Congregazione di San Filippo Neri di Pirano contra la commissaria Corbatto.

Del gradiva o bratovščinah v avstrijskem delu Istre je ohranjen v Arhivu Republike Slovenije v fondu Deželnega glavarstva na Kranjskem,[93] gradivo o miljskih bratovščinah pa hranijo v mestnem zgodovinskem arhivu (*Archivio storico del Comune di Muggia*), in sicer: bratovščin sv. Andreja, sv. Sebastijana, sv. Jakoba in Krištofa, sv. Marije Rožnovenske, sv. Janeza in Pavla, Blažene Device della Rioda, sv. Roka, sv. Lucije, Križanega, sv. Zakramenta in vseh svetih.

Osnovni vir za preučitev bratovščinskega delovanja so bratovščinski statuti, saj dajejo pravno osnovo za delovanje posameznih bratovščin. Do zdaj je znanih pet statutov koprskih bratovščin, in sicer statuta bratovščine sv. Nazarija[94] in nadbratovščine sv. Zakramenta,[95] dva statuta bratovščine sv. Antona opata [Puščavnika] ter statut bratovščine sv. Andreja iz leta 1576.[96]

V Škofijskem arhivu Koper je ohranjen statut bratovščine sv. Antona opata, ki ga je v 14. stoletju napisal duhovnik Frančišek.[97] V dodatku statuta je kot prva letnica omenjeno leto 1456, zadnje pa 1550. Večina členov statuta je namenjena načinu volitev gastalda in njegovim dolžnostim, sprejemanju novih članov, skrbi za bratovščinsko premoženje, bolne, stare in umirajoče ter duhovnemu življenju članov. Po statutu je bratovščina morala imeti knjigo članov (po pregledu arhivskih virov se zdi, da ni ohranjena), knjigo za vpisovanje članarine in knjigo, v katero so vpisovali vse prihodke in odhodke. Poznejši statut iste bratovščine, ki ga hranijo v Državnem arhivu na Reki,[98] vsebuje nekatere na generalnem kapitlju sprejete poznejše sklepe, prepis listine iz leta 1454 o podelitvi upravljanja špitala sv. Nazarija ter dve *terminaciji* koprskih podestatov in kapitanov Francesca Priulija in Andrea Erizza.

Tudi statut bratovščine sv. Nazarija, ki ima odloke s podobno vsebino, je datiran v 14. stoletje, medtem ko sta statuta nadbratovščine sv. Zakramenta in bratovščine sv. Andreja dve stoletji mlajša. Zadnjemu v uvodnem delu, kjer so pojasnjeni dolžnosti kristjana in namen ustanovitve bratovščine, sledijo podobni členi kot v prej omenjenih statutih, posamezni odloki pa nakazujejo, da gre za poklicno bratovščino, ki je združevala ribiče. Paleografska analiza obeh statutov iz 14. stoletja je kakovostno obdelana v obeh transkripcijah.[99]

Pomanjkanje statutov sta nadomestli na eni strani primerjava s podobnimi (navadno istoimenskimi) bratovščinami v drugih mestih (npr. določila statuta bratovščine splitskih topničarjev je bilo v nekem obdobju možno uporabiti tudi za razumevanje koprske bratovščine sv. Barbare, saj so v splitski *mariegoli* objavljene terminacije posameznih *providurjev*, ki so veljale za celotno beneško *Terrafermo*) in na drugi interpretacija razpoložljivih arhivskih in objavljenih virov ter literature. Zaradi odredb, ki so se nanašale na bratovščinsko delovanje, vodenje računov in drugo dokumentacijo, so bila uporabljena tudi poročila o delovanju bratovščin, ki so jih senatu pošiljali koprski podestati in kapitani, rašporski kapitani ali pa providurji.

[93] Arhiv Republike Slovenije (ARS), AS 7, t. e. 212, Ecclesiastica.

[94] Državni arhiv u Rijeci (DAR) 396, Puljski kaptol 1303–1882, Bratovštine u Istri 1459–1820, Scuola di Santo Nazario di Capodistria (16. st.–1758), Kopar, t. e. 45, a. e. 110.

[95] DAR 396, Puljski kaptol 1303–1882, Bratovštine u Istri 1459–1820, Confraternita del Santissimo Sacramento (1626–1806), Kopar, t. e. 45, a. e. 111.

[96] BCT, AD, a. e. 2 D 28, Mariegola della Confraternita di S. Andrea di Capodistria 1576.

[97] ŠAK, KA, a. e. 222, Statut bratovščine sv. Antona opata.

[98] DAR 396, Puljski kaptol 1303–1882, Bratovštine u Istri 1459–1820, Scuola di Santo Antonio di Capodistria (1553–1764) Kopar, t. e. 45, a. e. 109.

[99] MONACI 1881 (op. 44), str. 116–129; SEMI 1985 (op. 43), str. 34–58.

Pomembne podatke o koprskih bratovščinah vsebuje tudi koprski statut iz leta 1423,[100] v njem so namreč določila o volitvah prokuratorja[101] in priorja špitala sv. Nazarija,[102] ki ga je od leta 1454 upravljala bratovščina sv. Antona opata, in dva prepisa dokumentov iz statuta (*mariegole*) koprske bratovščine sv. Barbare.[103]

Ob maloštevilnih bratovščinskih statutih, ki bi dali najboljši vpogled v razvoj in delovanje bratovščin, prevladujejo finančne knjige. Z njihovo analizo so bili narejeni zaključki o prihodkih in stroških bratovščin.

Pomembne informacije lahko dajo tudi analize obredne opreme in posvečenih prostorov. Npr. iz naročil poslikav notranjosti posameznih cerkva,[104] oltarnih slik (npr. koprske bratovščine Križanega pri sv. Tomažu, sv. Nikolaja in sv. Marije rotundske so za svoje cerkve pri Benedettu Carpacciu naročile izdelavo oltarnih slik), naročil bander,[105] fanalov in drugih znamenj, ki so jih člani bratovščin nosili v procesijah,[106] je mogoče sklepati o pomenu (bogastvu) posameznih bratovščin.

Nekaj splošnih ugotovitev o bratovščinah v severozahodni Istri[107]

Laične bratovščine so bile tipične srednjeveške ustanove evropskega zahoda. Njihovemu razvoju je v večji meri mogoče slediti šele od 12. oz. 13. stoletja dalje. V prvi vrsti so sicer člane pripravljale na posmrtno življenje, dejansko pa so bile močno vpete v družbeno, zlasti gospodarsko in kulturno, marsikje pa tudi politično življenje tedanje dobe. Na splošno velja, da so skrbele za moralno in materialno pomoč članom in njihovim ožjim sorodnikom, za dostojen pogreb umrlih in maše zadušnice.

[100] Najstarejši dostopni koprski statut je z 8. marca 1423 in ga hranijo v reškem Državnem arhivu (*Vodič Historijskog arhiva Rijeka*, Pazin-Rijeka 1980, str. 224). Statut sestavljajo 4 knjige. Prva ima 47 poglavij o kaznovanju, mestni policiji, financah in trgovini, druga 54 poglavij o civilnih zadevah, tretja 52 o mestni upravi in obrteh, četrta pa 41 poglavij o kmetijstvu. Leta 1668 so statutu iz leta 1423 dodali še peto knjigo, v kateri so objavljene *Litterae Ducales, Terminationes et Partes Continentur*. Objavljeni dokumenti so razvrščeni brez kronološkega reda od leta 1394 do leta 1667; pisani so deloma v latinščini in deloma v vulgarni italijanščini. Po en izvod statuta hranijo Pokrajinski arhiv Koper (PAK KP 299, a. e. 68), Osrednja knjižnica Srečka Vilharja Koper (Domoznanski oddelek), Pokrajinski muzej Koper in Gimnazija Gian Rinaldo Carli, njegov prepis pa je izšel leta 1993: *Statut koprskega komuna iz leta 1423 z dodatki do leta 1668* (ur. Lujo Margetić), Koper-Rovinj 1993. Ohranjena, vendar nedostopna sta še dva koprska statuta, in sicer statut iz leta 1380 in statut iz leta 1431. Leta 1910 ju je koprska občina razstavljala na Prvi istrski deželni razstavi v Kopru. Statut iz leta 1380, ki ga je leta 1926 v t. i. *Dodatku koprskega občinskega arhiva* popisal Francesco Majer, je bil leta 1944 v zabojniku št. 53 odpeljan v Italijo (BONIN, ROGOZNICA 2010 (op. 89), str. 14). Tako kot drugo odpeljano gradivo širši javnosti ni dostopen.

[101] *Statut koprskega komuna* 1993 (op. 100), III. knjiga, 3. poglavje.

[102] *Statut koprskega komuna* 1993 (op. 100), III. knjiga, 4. poglavje.

[103] *Statut koprskega komuna* 1993 (op. 100), V. knjiga, str. 283–284.

[104] Mojster Vincenc iz Kastva (Vincencius d[e] Kastua) je npr. leta 1474 za cerkev sv. Marije na Škrilju pri Beramu naslikal freske, ki jih je sicer naročila komuna, plačala pa bratovščina Blažene Device Marije, gl. Tomislav VIGNJEVIĆ, *Ples smrti. Prispevki k ikonografiji mrtvaškega plesa v Bermu in v Hrastovljah*, Koper 2007, str. 35–37. Morda so tudi poslikave Mrtvaškega plesa v hrastoveljski cerkvi nastale po naročilu tamkajšnje bratovščine sv. Trojice oz. poslikave freske sv. Helene v Podpeči po naročilu bratovščine sv. Helene, gl. KONTESTABILE ROVIS 2001 (op. 49), str. 23.

[105] Piranska bratovščina sv. Zakramenta je pri priznanem beneškem slikarju Matteu Ponzoniju leta 1628 naročila izdelavo bratovščinske bandere, gl. KAMIN 2009 (op. 52) 2009, str. 34–35.

[106] Koprske bratovščine (pa tudi piranske in izolske) so v Benetkah, Furlaniji in tudi doma naročale izdelavo bratovščinskih bander in tudi *fanalov*, *fanojev*, *insignij,* križev, svečnikov, luči *(cesendelo*) in druge opreme.

[107] BONIN 2011 (op. 1), str. 339–344.

Ponekod so organizirale in ustanavljale tudi špitale, sirotišnice, šole, plačevale glasbenike (npr. beneške bratovščine), prepričevale nevernike in jim ob prestopu dajale skromno miloščino ter izplačevale dote revnim dekletom, ki so živela v skladu z moralnimi normami. Bile so neke vrste socialne zavarovalnice v življenju in ob smrti. Člani so lahko prejemali miloščine in vrsto drugih ugodnosti, vendar so bili hkrati neprestano pod nadzorom javnih in cerkvenih oblasti oz. družbe nasploh.

V bratovščine so se vključevali moški, ženske, mladostniki, v nekatere tudi kleriki, plemiči, trgovci, obrtniki in drugi. Vzrokov, ki so vplivali na vključevanje posameznikov v takšno skupnost, je bilo več. Bili so večplastni, med seboj tesno povezani oz. prepleteni.

Kdor se je včlanil v bratovščino, je moral upoštevati njena pravila, spoštovati gastalda in vodstvo (*banca*), izpolnjevati vse dolžnosti in obveznosti, kar mu je zagotovilo pomoč v primeru bolezni ali drugih težav in navsezadnje dostojen pogreb.

Način sprejemanja novih članov je bil določen v bratovščinskem statutu (*mariegola*). Pred sprejetjem so kandidati imeli preizkusno dobo, v kateri so njihovo obnašanje in primernost preverili bratovščinski funkcionarji. Neprimernih niso sprejeli v bratovščino (npr. prešuštnikov, posojevalcev denarja, tistih, ki so preklinjali, igralcev iger na srečo, tistih, ki so bili izključeni iz drugih bratovščin). Nove člane so sprejeli (potrdili) na generalnem kapitlju, navadno šele po volitvah bratovščinskih funkcionarjev za naslednje leto. Ob sprejemu v bratovščino je moral kandidat poklekniti pred bratovščinskim oltarjem in z dotikom mariegole priseči, da bo izpolnjeval bratovščinske obveznosti. Člani so morali plačati vpisnino, nato pa so na praznik bratovščinskega zavetnika plačevali članarino (*luminaria*), v zameno pa prejemali kruh, svečo in podobico bratovščinskega zavetnika. Če se kdo ni držal bratovščinskih pravil in načel moralnega življenja, so ga lahko izključili. O tem so glasovali na generalnem kapitlju (npr. izključitev nekaterih članov koprske bratovščine sv. Zakramenta sredi 16. stoletja, ker se niso udeležili pogreba pokojnega sobrata oz. so se sprli in neprimerno obnašali).

Člani bratovščin so bili na procesijah oblečeni v kute, ki so se od bratovščine do bratovščine ločevale po barvi, nosili so različne atribute, prapore (bandera), križe, sveče različnih velikosti, manjše oltarje in kipe. V zgodnejšem obdobju so se člani nekaterih bratovščin tudi javno bičali (npr. flagelanti, bičarji), nekateri sicer samo simbolično s svilenimi nitkami. Bratovščine so slovesno obeležile praznik svojega zavetnika in vse velike cerkvene praznike. Ob njih so okrasili oratorije oz. cerkve, pripravili procesije, poleg molitev so tudi veliko peli in v ta namen najeli pridigarje in pevce.

Statut, po katerem je bratovščina delovala, je določal strukturo bratovščine, število in vrsto funkcionarjev, volilni sistem, verske obrede in dobrodelne aktivnosti. Kratka doba opravljanja funkcije naj bi vsem zagotavljala možnost biti izvoljen in onemogočila ali pa vsaj zmanjšala možnost poneverb in utaj premoženja ter uslug. Posamezniki so v bratovščini lahko našli zadoščenje, če jim ni uspelo pridobiti funkcije v javnem - komunskem življenju. V Benetkah, kjer je le plemstvo sestavljalo Veliki svet in vodilo državno politiko ter zasedalo vsa uradniška mesta v državnih uradih (podobno pa je bilo tudi v večjih mestih *Terraferme* in provinc), so bile bratovščine nadomestilo za opravljanje javnih funkcij.

Vodili so jih gastaldi, drugi funkcionarji pa so bili še *masarji* (blagajniki), providurji, pisarji. Večino pomembnih odločitev so bratje sprejemali na generalnem kapitlju ob prisotnosti vseh ali večine članov, vendar so v velikih bratovščinah z večjim številom članov izvolili ožje telo (v Benetkah od 30- do 50-člansko, v Kopru navadno 12-člansko), ki je odločalo v imenu vseh. Na beneškem področju so jih imenovali *banca*. Generalni kapitelj, ki je imel pristojnost potrditve sklepov sveta dvanajstih, se je zbral enkrat ali dvakrat letno.

Nekatere bratovščine so bile notranje razdeljene na višji in nižji sloj; tak primer so bile npr. beneške *Scuole Grandi*, kjer je višji sloj sestavljalo plemstvo, nižjega pa meščanstvo, trgovci in obrtniki. Tudi nekatere koprske bratovščine (npr. sv. Antona opata, sv. Zakramenta) so poznale dve skupini

3. Kuta bratovščine sv. Zakramenta, zasebna zbirka

članov (*fratelli nobili* in *fratelli in disciplina*). Kljub poznejši izenačitvi članov in pravici vseh do izvolitve za pomembnejše funkcije (koprska bratovščina sv. Zakramenta je npr. sklep o tem sprejela leta 1592 in ponovno 1594) ter s tem navidezni enakosti članov bratovščin so višji sloji (vedno) težili k temu, da so imeli vodilna mesta, kajti voditelji bratovščine so se srečevali s komunskimi oblastniki, škofi in drugimi premožnejšimi ljudmi in od tega imeli tudi koristi.

Zdi se, da so laične bratovščine skušale delovati brez cerkvenega nadzora, saj so praviloma duhovnike plačevale samo za maše in druge verske potrebe ter jih načelno niso sprejele kot člane. Če so se v kako bratovščino včlanili, so morali zanjo opraviti določeno število maš (npr. koprska bratovščina sv. Nazarija je v svoje vrste lahko sprejela tudi duhovnika, a pod pogojem, da je štirikrat na mesec maševal za duše umrlih bratov).

Marsikaj pa se je spremenilo po reformnih gibanjih; udeleženci tridentinskega koncila so namreč leta 1562 na 22. seji zahtevali nadzor nad večino bratovščin, špitalov in drugih nabožnih združenj. Cerkev je nadzor nad njimi skušala povečati z vizitacijami škofij in župnij. Ker večina statutov koprskih bratovščin ni ohranjena, so vizitacijski zapisniki pomemben vir za preučevanje bratovščin, tako kot tudi poročila beneških javnih – državnih oblasti (koprski podestat in kapitan, rašporski kapitan in providurji).

Žal v zgodnejših obdobjih ni mogoče zaslediti celovitejših podatkov o istrskih bratovščinah. Leta 1580 je njihovo delovanje opisal veronski škof Agostino Valier. Zaradi velikega premoženja in denarja, ki se je stekal v njihove roke (koprske mestne bratovščine so npr. leta 1580 razpolagale z denarjem v višini 40 odstotkov prihodkov istrske davčne komore), pa so bratovščine zanimale tudi beneško centralno oblast, zato so njeni providurji o njih poročali v senatu.

Tako je bilo po podatkih koprskega podestata in kapitana Lorenza Donata leta 1675 v beneški Istri 512 bratovščin, od tega 9 v Izoli, 100 pa na ozemlju koprske komune, in sicer 20 v mestu, na podeželju pa 80. Vse istrske bratovščine so skupno imele okoli 141.500 lir prihodkov in okoli 94.500 lir stroškov, koprske pa okoli 8500 lir prihodkov in 5000 lir odhodkov. Bratovščine so obračale veliko vsoto denarja, saj jim je omenjeno leto v blagajnah ostalo okoli 47.000 lir, koprska fiskalna komora pa naj bi imela leta 1672 93.000 lir (po drugih podatkih pa 198.707 lir) prihodkov in 120.000 lir stroškov. Ta je leta 1678 imela 43.000 lir prihodkov, leta 1675 pa kar 5000 lir manj od presežkov prihodkov nad odhodki vseh istrskih bratovščin. Verjetno so bili prav visoki prihodki bratovščin vzrok za odmero davka, ki so ga morale po naročilu oblasti od omenjenega leta dalje plačevati za ustanovitev, pozneje pa vzdrževanje koprskega *Collegia dei Nobili*.

Poročilo o finančnem stanju istrskih bratovščin je leta 1741 v beneški senat poslal tudi koprski podestat in kapitan Paulo Condulmier. Čeprav je bilo tedaj v beneški Istri 670 bratovščin (na habsburškem – cesarskem – delu Istre je istočasno delovalo 260 bratovščin), je njihovo število po združitvi nekaterih revnejših upadlo na 603. Povprečni letni prihodek od posojil denarja in nepremičnin, ki so

jih bratovščine v Istri leta 1741 dajale v najem, je bil 127.079 lir in 7 soldov; od tega so bratovščine na koprskem teritoriju imele 20.560 lir in 13 soldov, kar je bilo 16 odstotkov celotne vsote.

V drugi polovici 18. stoletja naj bi bilo v beneški Istri skupaj s piranskimi in buzetskimi bratovščinami, ki v popisu Paula Condulmiera iz leta 1741 niso bile zajete, okoli 680 bratovščin, v beneškem anagrafu pa jih je bilo leta 1766 naštetih celo 752.

Ob koncu beneške oblasti leta 1797 jih je bilo na celotnem koprskem teritoriju 95, piranskem okoli 45, izolskem pa 16. V Kopru je takrat delovalo še 7 bratovščin in špital sv. Nazarija.

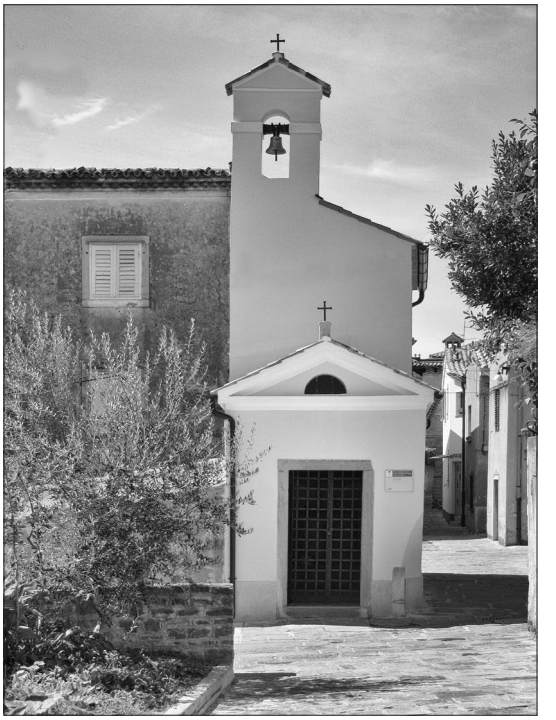

4. Cerkev bratovščine Križanega pri Sv. Tomažu, Koper

Po propadu Beneške republike so bratovščine nemoteno delovale tudi pod habsburško oblastjo, veliko prelomnico v njihovem delovanju pa je prinesla francoska okupacija Istre. Francozi so na osnovi dekretov z 8. junija 1805 in 24. maja 1806 ukinili večino bratovščin (razen bratovščin sv. zakramenta in krščanske ljubezni) in njihovo premoženje priključili državnemu imetju. V Istri so podržavili 434 cerkvenih združenj, od tega 420 bratovščin, ki so skupno imele 91.870 beneških lir premoženja. Na koprskem teritoriju so tako podržavili 58 bratovščin s 24.420 lirami premoženja, v Piranu 21 s 3510 in v Izoli 9 z 2940 lirami premoženja.

Prihodki bratovščin so bili veliki, zato je razumljivo, da je beneška centralna oblast skušala nadzirati delovanje bratovščin in njihove prihodke. Tako je beneški senat ob koncu dvajsetih let 17. stoletja zaradi slabega vodenja in upravljanja dobrin in prihodkov bratovščin, do česar je prihajalo zaradi površnosti gastaldov, zahteval odpravo vseh zlorab, podkupljivosti in škod ter upoštevanje *terminacij* vseh prejšnjih beneških nadzornikov. Gastaldi in drugi vodilni, ki niso v enem mesecu po koncu mandata v celoti pobrali prihodkov in naredili blagajniških obračunov, so bili poleg plačila 4 soldov izključeni in za 5 let brez vseh zadolžitev. Kdor je brez tehtnega razloga odklonil zadolžitev gastalda, je moral plačati 25 dukatov. Z enako globo so bili kaznovani tudi prejšnji gastaldi, če niso svojim naslednikom v osmih dneh predali računov, denarja in vseh stvari, ki so bile v lasti bratovščin. V času volitev (in tudi pozneje, ko so se člani zbrali) je bilo prepovedano na bratovščinske stroške deliti hrano oz. pripravljati pogostitve, to je bilo namreč razumljeno kot podkupovanje na škodo ustanove. Gastaldi so morali iti na dan sv. Mihaela k podestatu zapisat vse prihodke v žitu in pridelanem vinu, za božič pa v pridelanem olju, podestati pa so morali v cerkvene urade in bratovščine poslati sindike in pisarje, ki so pregledali količino vina in žita. Pozorni so morali biti zlasti na stvari, ki so bile prijavljene, in na dejansko najdene količine. Gastald je moral s svojim denarjem pokriti vse neizterjane dolgove od najemnin. Brez védenja in dovoljenja podestata ni smel niti gastald niti nihče drug bratovščini odtujiti nobenega premoženja, prav tako pa ga bratje tudi niso smeli dati v najem ali zakup, sicer so morali plačati iz svojega premoženja vse, kar je bilo prodano, in 50 dukatov kazni. Vsa volila, ki so jih bratovščine dobile, so morala biti v celoti uporabljena po volji testatorjev in porabljena za najbolj potrebne in poštene osebe, podatki o razdelitvi pa so morali biti zapisani v bratovščinskih knjigah. Gastaldi so morali najpozneje v dveh mesecih po objavi *terminacije* popisati vse premoženje,

5. Notranjščina bratovščinske cerkve sv. Nikolaja ob Vratih sv. Martina, Koper

popis pa predložiti komunskemu kancelarju, sicer bi plačali 50 dukatov. Voditi so morali račune o vseh stroških in prihodkih, ki so jih porabili v bratovščinah in v cerkvah.

V blagajniških knjigah so bili ločeno vodeni prihodki in odhodki (stroški) bratovščine za obdobje opravljanja funkcije posameznega gastalda. Čeprav so o večjih nakupih oz. izdatkih razpravljali na kapitljih, so vendarle gastaldi imeli veliko svobode pri vodenju in upravljanju bratovščinskega premoženja; delo na bratovščinskih posestih (npr. vinogradih, njivah, solinah) in obnove hiš pa so vodili *masarji*. V večini knjig je kljub na videz natančnemu vodenju prihodkov in odhodkov težko slediti poslovanju bratovščine. Knjige so bile v skladu z navodili centralne oblasti vodene po principu izravnave stroškov in prihodkov. V primeru primanjkljaja je vsoto pokril novoizvoljeni gastald, vplačilo pa je bilo nato v času njegovega poslovanja prikazano kot strošek.

Koprske bratovščine so imele najrazličnejše vire prihodkov. Med njimi sta najvišje prihodke imeli bratovščina sv. Antona opata in sv. Zakramenta. Prva je npr. večino prihodkov dobila od dajanja nepremičnim v zakup in livelov (od 20 do 40 odstotkov), znaten del prihodkov pa se je v njeno blagajno stekal tudi od pridelave soli (od 7 do 24 odstotkov), olja in vina (od 4 do 13 odstotkov) ter od prejemanja *luminarije* in miloščin (od 4 do 13 odstotkov). Poleg najemnin v denarju je od nekaterih nepremičnin prejemala tudi prihodke v žitu, beli piri, koruzi, grozdju in podobno. Kot upraviteljica mestnega špitala sv. Nazarija je bila upravičena do državnih prihodkov za njegovo vzdrževanje, zato je del denarja prejemala od davkov (*capitali censuari*), od blagajne beneškega Sveta desetih pa je dobivala letno rento (npr. leta 1797 v višini 224 lir oz. okoli 5,3 odstotka letnih prihodkov). Sredi 18. stoletja so skoraj 40 odstotkov prihodkov bodisi posodili posameznikom (*livello francabille*) bodisi vložili v mestno zastavljalnico, okoli 14 odstotkov denarja pa so porabili za nakup voska in olja za večno luč (za procesijske in druge sveče, za cerkev sv. Dominika, stolno cerkev in oratorij pod bratovščinsko dvorano). Vosek so kupovali tako v Benetkah in tudi pri domačem svečarju Zamblerju. Okoli 6 odstotkov skupnih stroškov so imeli za verske obrede (maše, pridigarja, pevce na dan proščenja, nošenje feralov in drugih bratovščinskih znamenj v procesijah), okoli 3 odstotke pa za plačilo opravljanja služb (npr. pisarja in odvetnika). Bratovščina je precejšnjo vsoto denarja namenila tudi za nakup bratovščinske in cerkvene opreme ter popravilo cerkva.

Večina drugih mestnih bratovščin je precejšen del prihodkov pridobila od miloščin in ber po mestu. Bratovščina sv. Zakramenta, ki je imela številno članstvo, je z bero nabrala od 6 do 10 odstotkov, leta 1721 pa celo 27 odstotkov vsega denarja. Tudi bratovščina sv. Andreja je v 2. polovici 18. in v začetku 19. stoletja večino dohodkov dobivala od miloščin in *luminarij*, ki so jih člani plačevali na belo nedeljo v semedelski cerkvi, kjer so imeli slovesno mašo. Ob tej priliki so člani bratovščini plačevali *luminarijo*, lastniki ladij pa letne prispevke, imenovane *zucchette.* Višina *luminarije* se je v odnosu na celotni bratovščinski letni prihodek gibala od 10 do 20 odstotkov, bistveno višji del prihodkov pa

je prinašal denar od plačila *zucchett*. Ker je bil delež tega vplačila zelo visok (praviloma se je gibal od 20 do 50 odstotkov, v posameznih letih pa je bil višji od 60 odstotkov in včasih celo od 80 odstotkov), se zdi verjetno, da so lastniki ladij bratovščini plačevali delež od ulova oz. prodaje rib, žal pa zaradi pomanjkanja gradiva omenjeni delež ostaja odprto vprašanje.

Tudi mornarji, združeni v bratovščini sv. Nikolaja, so z *luminarijami* in drugimi miloščinami vsako leto zbrali od 11 do 36 odstotkov prihodkov, v povprečju pa je bratovščina od njih dobila približno petino vseh prihodkov. Največji delež prihodkov pa so dobili od dejavnosti. Člani bratovščine so skrbeli za dostavo pošte med Koprom in Benetkami. Najemnik je bratovščini letno plačeval po 110 lir, kar je bilo okoli 10 odstotkov njenega letnega prihodka. Lastniki bark, ki so pošto prevažali med obema mestoma in so za vsako pismo dobili sold, so bratovščini letno plačevali v povprečju od 180 do 250 lir oz. od 10 do 25 odstotki, od 2 do 10 odstotkov prihodkov pa so dobivali tudi od najemnin škvera in privezov.

6. Beneški slikar: oltarna slika sv. Barbare, 17. stol., stolna cerkev Marijinega vnebovzetja, Koper

Čeprav so obrtniki v Benetkah in drugih mestih (npr. v Dubrovniku) za zaščito svojih interesov ustanovili svoje bratovščine, cehe (*arti* – v Benetkah so cehovske bratovščine že v 16. stoletju izgubljale pomen, v 17. stoletju pa so ga povsem izgubile), se zdi, da ti v Kopru in tudi v drugih beneških istrskih mestih niso imeli vidnejše vloge. Izjema so bile le bratovščina sv. Andreja, v katero so se združevali ribiči, bratovščina sv. Barbare (topničarji) in sv. Nikolaja. V to bratovščino so se, sodeč po vpisih v bratovščinski blagajniški knjigi, verjetno vključevali predvsem lastniki bark in mornarji. Dilemo, ali je bilo članstvo v bratovščini za njih obvezno ali samo zaželeno, bi zlahka razrešila bratovščinska *mariegola*, prav tako bi verjetno odgovorila na številna druga nerešena vprašanja, kot so: odnos lastnikov bark do mornarjev, odnos do tujih ladjarjev (ali so kakorkoli omejevali tuje ladjarje oz. njihovo dejavnost na koprskem teritoriju), volitve bratovščinskih funkcionarjev, višina vpisnine in članarine, samo članstvo, vprašanje, ali je bila bratovščina cehovsko organizirana in ali je *mariegola* urejala odnose med člani, morebitna vajenska doba, pogoji za izvolitev *gastalda* in podobno. Na večino omenjenih vprašanj za zdaj ni mogoče natančno odgovoriti.

Prav tako ni mogoče dati popolne slike združevanja koprskega prebivalstva v bratovščine, zaradi pomanjkanja seznamov (indeksov) članstva pa je tudi težko govoriti o deležu v bratovščine vključenega prebivalstva. Podatki o številu članstva so za krajši čas ohranjeni zgolj za bratovščino sv. Zakramenta. Ta je ob koncu 17. stoletja imela od 150 do skoraj 200 članov; od tega je bilo sprva skoraj polovica, ob koncu pa tretjina žensk. Leta 1692, ko je bratovščina imela 163 članov, je ob predpostavki, da je v mestu živelo okoli 4500 prebivalcev (leta 1709 jih je mesto imelo 4638), bilo vanjo vključenih okoli 6 odstotkov odraslega mestnega prebivalstva. Medtem ko so se v deželah severozahodne Evrope bratovščine pojavljale šele v naseljih z več kot 500 prebivalci, je bilo to število

na področju beneške Istre precej manjše. V povprečju bi v celotni provinci, ki je leta 1741 imela 71.395 prebivalcev, na eno bratovščino prišlo okoli 118 ljudi. Na ozemlju koprske komune (v mestu je živelo 4808 prebivalcev, na podeželju pa 4889) je na posamezno bratovščino v mestu (bilo jih je 15) v povprečju prišlo po 320 ljudi, na podeželju (85 bratovščin) pa po 57, vendar je treba upoštevati precejšnje število otrok, v mestu pa tudi klerikov, redovnikov in redovnic, ki niso bili (oz. niso mogli biti, npr. klarise) člani bratovščin. Člane bratovščin je praviloma mogoče iskati samo med skupino odraslih moških in žensk. Štoković meni, da je večina istrskih bratovščin imela v povprečju od 10 do 20 članov, nadbratovščine v Kopru, Pazinu in Trstu pa naj bi imele tudi po več kot 100 članov.

Iz pregledanega arhivskega gradiva je mogoče sklepati, da je bilo članstvo v prvi vrsti namenjeno odraslim moškim (ti so jih praviloma vodili in opravljali vse funkcije oz. zadolžitve), čeprav so bratovščine sprejemale tudi ženske (nekatere celo samo ženske) in mlajše člane; vendar pa so oboji imeli podrejeno vlogo. V ohranjenih dokumentih ni podatkov o vlogi žensk v bratovščinah, v pregledanih virih je omenjena samo ena gastaldinja, in sicer Francesca, žena Zuanneja Lorenzutija, ki je to funkcijo opravljala ob koncu 18. stoletja v izolski bratovščini sv. Marije Alietske. Ženske so poleg verskih dolžnosti (molitev, prisostvovanje pri mašah in udeležba na pogrebih) verjetno skrbele za urejenost oltarja, moški pa so nosili bratovščinska znamenja v procesijah. V težavnejših časih so bile deležne podpore (npr. ob smrti moža), revnejše in moralno neoporečne so lahko dobile doto (bratovščina sv. Antona opata je npr. vsako leto izbrala štiri dekleta, ki so dobila pravico do dote v višini 150 lir). Verjetno pa so ženske dobile večjo vlogo po tridentinskem koncilu, ko so v ospredje stopile bratovščine sv. Zakramenta in rožnega venca, gotovo pa so članice bratovščin precej prispevale k boljšemu duhovnemu življenju družbe in boljši oskrbi bolnih.

Bratovščine v severozahodni Istri so imele veliko zemlje in drugih nepremičnin, ki so jih dajale v zakup. Posojale so tudi denar po za tisti čas nizki 6-odstotni obrestni meri ali ga vlagale v komunske zastavljalnice in ga plemenitile. Pomembnejše mestne bratovščine so imele relativno veliko denarja, ki so ga večinoma dobile od rent na zemljiške posesti, deloma tudi od vložkov v zastavljalnice, pa je v 18. stoletju večina podeželskih bratovščin imela malo prihodkov, ki so zadoščali le za krasitev cerkva in izpolnjevanje verskih dolžnosti. Kakor se pri nekaterih bratovščinah, po priimkih sodeč, zdi, da so premožnejšim prebivalcem velikokrat zagotavljale nespremenjen (privilegiran) položaj, saj so ti opravljali (naj)pomembnejše bratovščinske funkcije, dobivali najvišja posojila, pa so hkrati revnejšemu delu prebivalstva nudile večjo socialno varnost (npr. možnost zakupa zemlje in drugih nepremičnin, opravljanje plačanih služb in priložnostnih del, pridobitev dote ter navsezadnje skrb za posmrtno življenje – pogrebi in opravljanje maš za duše pokojnih članov). Vsekakor so se z vključitvijo v bratovščino, s pripadnostjo skupnosti, zlasti pa s sodelovanjem na istih slovesnostih (procesijah, proščenjih, skupnih pojedinah) in z enakimi oblekami med člani bratovščine zmanjševale socialne razlike. S svojim delovanjem so vplivale tudi na zunanjo podobo mesta, urejenost in notranjo opremo cerkva (gradile in vzdrževale so oratorije, cerkve, bratovščinske oltarje, plačevale poslikave in izdelave oltarnih podob), s sodelovanjem v procesijah, pri verskih obredih (v cerkvah so imele svoje klopi, omare, vzdrževale so večno luč pred oltarjem) in raznih sprejemih (z bratovščinskimi prapori so bile prisotne ob sprejemih cerkvenih in svetnih dostojanstvenikov) pa so mestnemu in podeželskemu življenju dajale tudi svojevrstno podobo in prispevale k etnološkim posebnostim območja.

Confraternities in North-Western Istria in the Period of the Venetian Republic

Summary

Lay confraternities were typical Medieval institutions in Western Europe, originating in the 12th or 13th century. Their most important function was to prepare their members for the life beyond, but they also played a significant role in the social, economic, cultural and, in many cases, political life of the era. Generally, confraternities were responsible for the moral and material support of their members and close relatives; they provided for funerals and the soul-masses of the deceased and in some cases they established hospices, orphanages and schools. Some confraternities, for example in Venice, sponsored musicians, they spread the Christian faith by giving alms to converts, and provided for dowries to destitute brides who lived according to their moral standards.

Confraternity members included men, women and children, while some confraternities comprised clergymen, noblemen, traders, and others. Individuals chose to join a specific confraternity for varied, although generally inter-related, reasons. The *confratelli* were obliged to respect the confraternal rules, and to respect the *gastaldo* and the authorities (*banco*). By fulfilling their duties and obligations, the *confratelli* were assured of assistance in case of sickness and other problems, as well as a decent funeral.

The conditions and the manner of accepting new members were described in the confraternity statute (*mariegola*). Before being granted membership, candidates had to undergo a trial period, during which their behaviour and suitability was assessed by confraternity officials. Members who misbehaved (for example those who committed adultery, moneylenders, gamblers, expelled members of other confraternities or those who committed blasphemy) were not accepted. New members were solemnly confirmed at the general capitol, usually after the election of the confraternity officials for the next year. New members had to pay the admittance fee, and, like other members, a membership fee (*luminaria*), in return for which they were entitled to bread, a candle and a confraternity patron's image. Disrespecting the confraternity's rules and moral standards could result in expulsion. The statute also specified the structure of the confraternity, the number of its members and officials, the voting system, the religious ceremonies and its caritative activities. The limited period an official could inhabit their position ensured a higher chance of being elected and prevented (or at least reduced the risk of) forgery and deliberate undervaluations of income or property. The confraternities were managed by *gastaldi*; the other officials were *masari* (treasurers), *providurs* and scribes. The most important decisions were made at general capitols, in the presence of all (or at least most) members. Confraternities with a large number of members elected a smaller body (In Venice between 30 and 50 members, in Koper/Capodistria 12 members), which voted in their name. In the Venetian Republic they were known as *banca*. The general capitol had the authority to confirm the decrees of the 12-member council at its annual or semi-annual meetings.

When in a procession, *confratelli* wore special habits that differed in colour, and also carried banners, procession crosses, candles, portable altars and sculptures. In the early period, members of some confraternities (such as flagellants) performed a ritual of self-whipping. In some cases, such whipping was merely a symbolical ritual, as it was performed with silk threads. Confraternities celebrated their patron saints and all other great religious holidays by decorating their oratories, churches or altars, and organising processions, praying and singing. Moreover, for such occasions they often hired preachers and singers. It seems that lay confraternities tried to be active without the intervention of the church. As a rule, they would pay a priest only for masses and other religious needs and priests could normally not join as members. If priest was a member of a confraternity, he had to offer a specific number of masses.

Reforms brought many changes regarding the confraternities. At the 22th meeting of the Council of Trident in 1562, a decree controlling most confraternities, hospices and other religious institutions was issued. The number of visitations of parishes and dioceses was increased, so as to provide more thorough control. As the large majority of the statutes of confraternities in Koper have not been preserved,

the visitation records as well as reports of Venetian official state authorities (such as Koper *podestà* and captain, Captain of Raspor, *proveditori*) are important sources for the study of confraternities. Unfortunately, none of the records regarding the early period of Istrian confraternities have survived. In 1580, the activities of confraternities in Istria were described in the visitation records of the Bishop of Verona, Agostino Valier. Due to their extensive funds and properties, the confraternities were also controlled by the central authorities of the Republic, which is why state officials (*proveditori*) reported to the Senat on their activities and incomes.

Thus, according to the 1675 records of Lorenzo Donato, captain and *podestà* of Koper, there were 512 confraternities in Istria, of which nine were active in Izola, and 100 in the territory of the Koper commune (i.e. 20 in the town and 80 in the suburbs). The revenue of all Istrian confraternities in that year was around 141.500 liras, while their expenditure totalled 94.500 liras. Among these, the revenue of Koper confraternities was around 8500, and their expenditure 5000 liras. In 1741 a report on the financial state of Istrian confraternities was sent by Koper captain and *podestà* Paulo Condulmier.

At that time there were 670 confraternities in the Venetian territories of Istria (while at the same time 260 confraternities were active in the Habsburg Istria); however, later, when some smaller confraternities merged due to lack of income their number decreased to 603.

In the second half of the 18th century, 680 confraternities were recorded in the Venetian part of Istria, including the confraternities of Piran and Buzet, which had not been included in Paul Condulmier's 1741 report. According to the Venetian anagraph dating from 1766, their number was 752. In 1797, in the final period of the Venetian republic, 95 confraternities were recorded in the territory of Koper, around 45 in Piran and 16 in Izola. In the city of Koper there were 7 confraternities and a St. Nasarius hospice. After the fall of the Venetian Republic, the confraternities also continued their activities under the reign of the Habsburg Empire. They were largely affected by the French occupation of Istria. Based on the decrees dating from the 8th June 1805 and 24th May 1806, most Istrian confraternities (with the exception of the confraternities of the Holy Sacrament and Christian Love) were abolished. Their possessions were taken over by the state. In Istria 434 church communities were nationalised, among which were 420 confraternities comprising 91.870 liras. In Koper 58 confraternities were nationalized with a total of 24.420 liras, in Piran 21 confraternities worth 3510, and in Izola 9 confraternities worth 2940 liras.

Bratovščinske iskre

Duhovna besedila baročnih bratovščin na Slovenskem

Matija Ogrin

Izhodišče

V obširni dejavnosti baročnih bratovščin na Slovenskem je ostalo izdajanje knjig kot področje delovanja verjetno najbolj neraziskano. In vendar so bratovščine izdale vrsto knjig in knjižic, ki so jih poklonile svojim članom, da so v njih lahko našli bratovščinska pravila in se spomnili svojih dolžnosti glede molitve in skrbi za bližnjega. Da bi mogli te naloge izvrševati, so jim bratovščinske knjige ponujale obilo duhovnega branja z molitvenimi in meditativnimi besedili v pesniški in prozni obliki, za skupno molitev kot tudi za samotno osebno kontemplacijo.

Zunanja značilnost domala vseh teh knjig je značilna naslovna stran, kjer daljši baročni naslov pove, kakšna je vsebina knjige in da jo določena bratovščina poklanja svojim članom v dar. Ena od takšnih značilnih formulacij pove, da je knjiga ali delo poklonjeno (*in xenium oblatum*) gospodom članom (*DD. sodalibus*) kongregacije Marijinega vnebovzetja v Ljubljani: *DD. sub titulo beatissimae virginis Mariae in coelos Assumtae sodalibus in xenium oblatum Labaci* /…/

Ti podatki povsem jasno povedo, da je bratovščina poskrbela za vsebino knjige in s tem prevzela vlogo izdajatelja, kot tudi, da je odkupila večji del ali celo vso naklado in izvode poklonila članom, s čimer je nastopila tudi kot založnica. Nekateri primeri od te prakse odstopajo, toda v večini primerov velja.

V tem članku skušam podati zasilni, orisni pregled tematskih težišč teh publikacij po posamičnih bratovščinah, ki so jih izdale. Upoštevane so samo knjige, ki so izšle v slovenskih deželah v 17. in 18. stoletju, točneje, do splošne prepovedi bratovščin v letu 1783. V domala vseh primerih je kraj izida Ljubljana, ker so knjige izšle pri bratovščinah, ki so bile ustanovljene pri ljubljanskih cerkvah. Natisnjene so bile nekatere tudi drugod, zlasti na Dunaju in v Gradcu; ker pa naslovna stran izpričuje, da je knjigo bratovščina v Ljubljani poklonila svojim članom, je kraj njenega izida vsekakor Ljubljana.

Prikaz v članku temelji na manjšem izboru knjig, dejansko pa bi celoten korpus bratovščinskih knjig, izdanih v Ljubljani, obsegal več kot 60 naslovov.

Glavni del članka predstavi nekaj publikacij, ki so jih izdale vodilne kongregacije. Velika ali latinska bratovščina Marijinega vnebovzetja, ki so jo vodili jezuiti, ima med njimi nedvomno prvenstvo po intelektualni moči in duhovni plodovitosti. Sledi ji druga jezuitska kongregacija: bratovščina Marije, kraljice angelov ali mala latinska je združevala dijake nižjih razredov, ustanovljena je bila 1640; njena dejavnost je bila razumljivo manjša, zato je tu predstavljena ena njena knjiga. Tretja jezuitska bratovščina, ki je nastopala kot izdajateljica, je bila Bratovščina umirajočega Kristusa. Bila je izjemno razširjena, njena knjižna dejavnost pa je bila posvečena, kot kaže, le priročniku za duhovno življenje članov v treh jezikih in več izdajah. Sledi omemba rožnovenske bratovščine in Kastelčevih *Bukvic sv. roženkranca*. Nazadnje sta kratko orisani še avguštinska bratovščina Marije Tolažnice črnega pasu, ki je izdala obsežen priročnik v nemščini in manjši ekstrakt v slovenščini,

ter bratovščina svetega Jošta s slovensko knjižico, ki izraža prisrčno ljudsko pobožnost in zaupanje do pomoči tega svetnika. Sklepni odlomek orisno nakaže, da so bratovščine poskrbele tudi za prve izdaje klasičnih del krščanske misli in duhovnosti na slovenskih tleh, ki so jih napisali znameniti avtorji – Boetij, Bernard iz Clairvauxa in Tomaž Kempčan.

Članek obravnava tudi troje rokopisov bratovščin s slovenskega podeželja, ki so svoja pravila zapisale v slovenščini že sredi 17. stoletja. Od njih so se nam do danes k sreči ohranili vsaj zanesljivi, že strokovno izdelani prepisi, če že ne vsi izvirniki. Upoštevati jih moramo, ker te bratovščine zaradi skromnih sredstev niso mogle misliti na tisk svojih pravil in molitvenih besedil, zelo pa je pomembno, da so poskrbele za svoja besedila celo v slovenščini.

Drugi del prispevka je bibliografski *Seznam bratovščinskih knjig in pravil.* Ta še zdaleč ni popoln, obsega trideset enot, ki sem jih doslej pregledal.

Zavedam se, da je s tem člankom raziskava bolj nakazana kakor začeta. Kljub temu je zbranih nekaj podatkov in vsebinskih značilnosti, ki že v tej rudimentarni obliki dokazujejo, da so bile bratovščine pomembna izdajateljska in ustvarjalna središča, v katerih so nastajala duhovna in slovstvena besedila baročne dobe.

Primeri in vsebinske značilnosti bratovščinskih besedil

Slovenska pravila bratovščin s starejšim izročilom: Dolina, Komenda, Homec

Z začetka in srede 17. stoletja so se nam, presenetljivo, ohranili kar trije rokopisni dokumenti s pravili zgodnjebaročnih bratovščin v slovenskem jeziku. To so bratovščina sv. Rešnjega Telesa v Dolini pri Trstu (1635), bratovščina Marijinega darovanja v Komendi (1660) in bratovščina Marijinega rojstva na Homcu pri Mengšu (1660, 1661). Vsem trem je skupno, da so delovale na podeželju v vaseh in brez povezave z redovi, ki so sicer ustanavljali in vodili vsak svoje bratovščine (dominikanci, avguštinci, frančiškani, jezuiti). Poleg tega imata vsaj bratovščini v Komendi in na Homcu skupno to, da sta pred uradno ustanovitvijo že imeli določeno predzgodovino in da je ta ob potrditvi pravil celo omenjena. Glede dejanske starosti bratovščin, o katerih imamo podatke iz 17. stoletja, je treba upoštevati, da so nekatere imele škofovo dovoljenje in uradno veljavna pravila, nekatere pa niso uredile svojega pravnega statusa in je bil njihov položaj v tem pogledu precej raznolik tudi v potridentinskem obdobju. Tako je v protokolih ljubljanske škofije za 17. in 18. stoletje »obravnavanih nad sedemdeset bratovščin /…/; nekatere so očitno ohranile neokrnjeno kontinuiteto iz srednjega veka;« mimo teh, ki so zajete v protokole, pa so obstajale tudi take, »ki niso poskrbele za uradno potrditev, četudi je bilo to v nasprotju s cerkvenimi pravili.«[1] Če upoštevamo to raznolikost in dinamiko v urejanju pravnega položaja, se zdi verjetno, da vsaj omenjena dva, morda pa vsi trije bratovščinski dokumenti, ne predstavljajo nekakšne začetne točke, ko naj bi bratovščina nastala iz nič, marveč bolj verjetno dokumentirajo tisti trenutek v daljšem obstoju bratovščine, ko je bil njen cerkveno-pravni položaj urejen glede na nova, potridentinska pravila.

Pravila **bratovščine sv. Rešnjega Telesa v Dolini pri Trstu** so datirana dne 9. junija 1635 in so najstarejše ohranjeno bratovščinsko besedilo v slovenskem jeziku.[2] Prvi je podrobneje pisal o

[1] Ana LAVRIČ, Bratovščine v ljubljanskih škofijskih protokolih 17. in 18. stoletja, *Arhivi*, 36/1, 2013, str. 26.

[2] Izvirnik: Pokrajinski arhiv Koper (PAK), SI PAK KP 352, Zbirka slovenski spisi, t. e. 1, a. e. 8.

tem rokopisu Mirko Rupel leta 1952,[3] v novejšem času Zdenka Bonin.[4] Rupel je sporočil, da je bil rokopis najden v arhivu okrajnega sodišča v Kopru, ob tem je poudaril neobičajno okoliščino, da je v rokopisu ohranjen koncept pravil z več prečrtanimi mesti in ne čistopis: težko bi si, pravi Rupel, »razložili, kako je zašel v arhiv koncept in ne dokončani čistopis, saj so se pravila pač zato ohranila v arhivu, ker so bila poslana pristojni oblasti v potrditev.«[5] Po Grudnu je povzel osnovne zgodovinske podatke o starosti župnije Dolina, že vsaj 1418 imenovane *S. Voldaricus in Mohoy,* in poudaril nastanek bratovščine sv. Rešnjega Telesa v zgodnjem 15. stoletju. Iz pisave in jezika pravil je Rupel sklenil, da je »pisec vsaj nekoliko poznal knjižno slovenščino, (*h'temu, h'pomuzhi*), vidni pa so tudi lokalni in narečni vplivi v pravopisu in besedah (*odreshegne, denasgni, Opassilu, entrado*). Poseben pomen je Rupel videl poleg same starosti besedila v tem, »da gre za slovenski rokopis z našega obmejnega ozemlja«,[6] zato je v članku objavil tudi prepis celotnih pravil. Navedimo začetek in prvi dve določili glede namena združenja in počastitve svete popotnice:

Regolae Bratovske S[ve]tiga Resniga Thelesha V Zirkuui S[ve]tiga Vriha Skofa, inu Spouednika VDolini Gore postaulene. Kar ie pak ta S[ve]ta Bratouska Sazetta inu sadoblena. 1635 na 9 dan Iunia Mesza.

Leta S[ve]ta Bratouska h' temu konzu ie gore postaulena sa pouishat Zhast Bosio, sVelizagnu suih Vernih dus inu mertvim dusizam V Vizah pomuzi.

2. Vsakiteri Brat, inu sestra kadarkuli sastoppi de S: R: Tellu se ima unkai nesti, ie dolshan toisto spremit kadar veliku oprauilu gha ne sadershi kadar pak bi ne mogu perstopit, ima 5 ozhanasou inu 5 sdrauih Marij smolit, alli sai en Ozhanas, inu eno sdrauo Mario bode smoliu 60 dni odpustka sadobbi. –

Zanimivo je, da že to začetno določilo glede dolžnosti članov izraža blago popustljivost in širokogrudnost, ki upošteva raznolike človeške okoliščine. Ta odlomek pa je dragocen tudi, ker dokumentira enega starejših zapisov slovenskega angelskega pozdrava *Zdrava Marija,*[7] in to v enakih pregibnih oblikah, kot še danes živijo v pogovornem jeziku. Pozornosti vredno je končno, da se le v teh pravilih pojavlja posamostavljeni pridevnik *bratovska* kot sopomenka bratovščine; *bratovska* se v dokaj kratkem tekstu konsistentno pojavi petkrat, bratovščina nikoli. Omeniti je tudi, da se pisne oblike dolinskih pravil le malo opirajo na bohoričico, dokaj redno je le zapisovanje glasu <č> z digrafom *zh,* zapisovanje glasov <s> in <š> pa je dokaj neregularno; dolga črka *ſ* se v tem tekstu sploh ne pojavi.

Naslednji odstavki določajo pravila o molitvi za brate ter s tem povezane odpustke, še zlasti molitev za bolne ali brate v ječah. Pokojne so morali spremiti v pogrebnem sprevodu s svečami, če je bil kdo zadržan, je lahko zmolil tudi v ta namen *5 Ozhanashou inu 5 Sdrauih Marij* za pokojnika. Med določili, ki bratom naklanjajo odpustke, so obsežena tudi dela usmiljenja: na prvem mestu delo za mir med sprtimi, nato poduk nevednega in sprejem tujca pod domačo streho: *Ta Brat alli sestra kadar mei duema bi mer storila Alli eniga preprostiga potuzila debbi se snou prekrishat, alli Molit, alli eniga popotnika Zhes nuz u'hisho useu 60 dni odpustka sadobi. –*

[3] Tega leta je napisal drugi del študije o dokumentih baročne ali, kot jo imenuje starejša literarna zgodovina in Rupel z njo, protireformacijske dobe slovenskega slovstva; objavljena je bila čez dve leti: Mirko RUPEL, Prispevki k protireformacijski dobi, *Slavistična revija,* 5–7, 1954, str. 178–194.

[4] Zdenka BONIN, Pravila bratovščine sv. Rešnjega telesa iz Doline pri Trstu, *Arhivi – zakladnice spomina,* Ljubljana 2014, str. 366–367.

[5] RUPEL 1954 (op. 3), str. 178. Pripomniti kaže, da pristojna oblast v tem primeru vendarle ni bilo mestno sodišče, ampak škofija; da je dokument prišel v mestno sodišče, se je moralo zgoditi po drugi poti.

[6] RUPEL 1954 (op. 3), str. 179.

[7] *Evangeliji in listi* tega časa in še pozneje, npr. Schönlebnovi (1672), imajo obliko *Zheſhena ſi Maria,* znano že iz Rateškega rokopisa iz 14. stoletja (*Czeſtſchena ſy maria*), ki je za več stoletij povsem prevladala.

Popolni odpustek je bil naklonjen za spokorna dejanja ali ob vstopu v bratovščino in ob naslednjih praznikih: *Glihi uishi ti kateri so se sopishali Zhe na denasgni dan, Na Noviga letta dan, Na S[ve]tiga Simona Na Opassilu*[8] *te S[anc]te Vriha se spouedo, inu obhaiaio popunima odpustik sadobbe.*

Čeprav je dokument res mestoma prečrtan in daje, kakor pravi Rupel, vtis koncepta, je tembolj pomemben z druge strani: zelo verjetno je ohranjeni rokopis dokument govora, v katerem je župnik ob ustanovni slovesnosti razglasil pravila. To dokazujejo nekateri stavki, ki se neposredno nanašajo na »donašnji dan«, s čimer dokumentirajo trenutek uradne ustanovitve ali potrditve bratovščine. To je bil verjetno na začetku dokumenta zapisani 9. junij 1635, ko je bila sobota, dva dneva po prazniku sv. Rešnjega Telesa, torej najbolj primeren čas za zborovanje bratovščine: *Bratie inu Sestre kadar bodo Na Veliki Zetertek, Alli na Stiga Thellesha dan alli pak donasgni dan se spouedali S[ve]tv Resnv Tellu preieli popunima odpustik bodo sadobili.* Podobno v zadnjem stavku dokumenta: *Ratinga lete Ste Bratouske bo kokar dons, Vasko*[!] *Letto druge Starishine postauit inu u'ta svet nimaio uez kokar 13 perstopit.*[9] Ravno ta dva stavka sta v rokopisu prečrtana, morda zato, ker se nanašata neposredno na podrobnosti ob dnevu ustanovitve ali potrditve; vendar so bila taka določila v pravilih običajna.

Dragocenost slovenskega rokopisa Bratovščine sv. Rešnjega Telesa iz Doline pri Trstu je poteg tega, kar je upravičeno poudaril že Mirko Rupel, še zlasti v tem, da kot najstarejše ohranjeno slovensko bratovščinsko besedilo opozarja, da je bil dejanski jezik delovanja bratovščin pri Slovencih vsaj na podeželju slovenščina, četudi so številne knjige bratovščin natisnjene v drugih jezikih, zlasti v latinščini. Poleg natisnjenih knjižic so dejansko življenje v bratovščinah – če ni šlo prav za latinsko bratovščino – urejala tudi v slovenščini izražena pravila, in ta so bila zapisana v rokopisih. Če niso bila prepisana v bratovščinske knjige, so se izmed njih ohranili le redki.

Drugi takšen dokument so slovenska pravila **bratovščine Marijinega darovanja v Komendi** iz leta 1660.[10]

Listina s slovenskimi pravili bratovščine po poročilu Viktorja Steske, ki je objavil prepis celotnega slovenskega in spremnega latinskega besedila, obsega šest strani; besedilo je zapisal vikar Jakob Wubitsch (Bobič) dne 29. avgusta 1660.[11] Opozoril je mdr. na to, da je bil praznik Marijinega

[8] *Opasilo* je starejši izraz za praznovanje patrocinija, proščenje ali žegnanje na slovenskem zahodu in jugozahodu; etimološko morda izvira iz navade, da so za ta praznik cerkev »opasali« ali obdali s svečami. V tem primeru opasilo svetega Urha, 4. julij.

[9] RUPEL 1954 (op. 3), str. 180. Z besedo *ratinga* verjetno ni mišljena *raitunga,* poravnava računov, ampak *ratunga*, torej posvetovanje, zborovanje sveta bratovščine, saj ves stavek govori o tem. Res pa je, da so ob takih shodih običajno napravili obračun prihodkov in stroškov, zato tudi pomen *raitunga* ni izključen. Stavek še določa, da *u' ta suet* ne sme vstopiti več kot 13 članov. To je po vsem sodeč ena od zgodnejših pojavitev besede *svet* v pomenu upravnega telesa, ki zboruje in odloča. V enakem pomenu se pojavlja tudi v dokumentu s poukom prisežnikom iz Metlike, *uefs zelli Suet alle Rath*, vendar je ta pojavitev stoletje in pol mlajša (okr. 1780), prim. Boris GOLEC, *Mestna prisežna besedila v slovenskem jeziku do začetka 19. stoletja,* Ljubljana 2011.

[10] Rokopis bi se moral po navedbi Viktorja Steske, ki je prepis objavil (gl. op. 11), nahajati v »škofijskem ordinariatu Ljubljana«, tj. danes v Nadškofijskem arhivu Ljubljana (NŠAL), ŠAL/ŽA, Komenda, fasc. 30, Bratovščine in verske družbe 1731–1941, št. 14: Bratovščina darovanja M. B. Toda slovenskega besedila pravil tu ni, prav tako ne originalne papeške pergamentne listine, ki jo je Steska še natančno opisal; pač pa najdemo le prepis listine papeža Klemena XII. ob ponovni potrditvi bratovščine. Papeževa listina naj bi bila iz leta 1730: *Datum Roma apud Sanctam Mariam Sub Annulo Piscatoris die XVI. Novembris MDCCXXX Pontus Nri Anno Primo.* Prepis sam pa je datiran v Mengšu, 15. junija 1731. Podpisan je mengeški župnik Janez Andrej Flachenfeldt, arhidiakon za Gornjo Kranjsko.

[11] Viktor STESKA, Slovenska pravila bratovščine Marijinega Darovanja v Komendi na Kranjskem iz l. 1660, *Glasnik*

darovanja sredi 17. stoletja že star, kot tudi na pomembno okoliščino, da je bila župnija Komenda vtelešena malteškemu viteškemu redu.

Pravila že v uvodnem stavku povedo, da bratovščina slovesno nadaljuje in postavlja, kar je bilo tu začeto *pred nekaterim leitam,* s čimer je izrecno omenjena njena predzgodovina in priprave na ustanovitev, ki jih je papež pozneje, t.j. leta 1660, potrdil. Začetni odstavek se glasi:

Se oſnani Vashi Lubesni inu Andohti, de to, kar je letukaj sazhetu pred nekaterim leitam, h' zhaſty Gospudi Bogu, inu Niegoui isuolieni Materi Lubi Roſhi Diuizi MARIAE: skuſi te Andohtliui Brate, inu Seſtre, kateri so bili sapiſani de je leto naprei perſhlo, pred Vihſhi Duhouno Gosposko, inu satega uolio, so nieh Papeshoua Suetost Gospud, Gospud Alexander ta sedmi tega Jemena /: koker ta praui Namestnik Boſhy :/ ta preshlatni Duhouny Shaz teh suetih odpuſtkou /: nam vsem vbogim Greshnikam koker tudi Greshnizam :/ gori odperli, de bodeio Jemeli vſsi Bratie, inu Seſtre sapiſani v leto Nouo zhaſtito Bratouſhno pod Jemenam inu Titlnam Offrouania Lube Diuize Mr͡ae lete sdei vom doli Berozhe Suete odpuſtkie.[12]

Odpustke je bilo moč prejeti pod običajnimi pogoji (kesanje grehov, spoved in sveto obhajilo, še posebej ob vstopu v bratovščino, kot tudi pod nekaterimi dodatnimi pogoji, zlasti z dobrimi deli telesnega in duhovnega usmiljenja, ki prav tako pomagajo k odpustku kakor navzočnost pri sv. maši ali procesiji z najsvetejšim, denimo v šestem pravilu:

Kadar kuli pak V zeliem leit, en Brat oli Seſtra is te zhaſtite Bratouſhne bode per Maſhi, Pridigi, vezhernizi, Lytaniah, preceſsy, per pogrebshini eniga merlizha oli kadar bode kay v Bogo Jeme dal: inu te lakotne nasitil, sheine Napoyl Nage oblekol: Jetnike reſhol: Bolnikie damu objeskal, Popotnikie gori vsel, inu te Vboge rad Jerperguuol:[13] *inu merlizhe poſhtenu pkopal: tako bode is leteh sa eno slehertinu iskaſsanu dobru dellu 60. dni susebnu odpuſtka dosegol.* Enako velja tudi za duhovna dela usmiljenja v sedmem členu in za delo za mir v osmem: *kadar kuli bote Greshnikie posuorili: Naumetoune*[14] *poduzhili: tem kyer zuiblaio prou poſuetouali: sa svoiga Blishniga isvelizhanie prosili: Te reshaliene potroſhtali: Kriuizo uolnu terpeli: Inu tem ker Vas reshalijo, radi odpustili /…/ Rauno taku kadar bote Myr med souraſhnikih sturili, ali pak pomagali kregouze spraviti: toko she palle 60 dni odpustkou premete.*[15]

Te formulacije v pravilih dokazujejo, da je Marijina bratovščina v Komendi – kakor tudi druge podobne na Slovenskem – širila in v vernikih izgrajevala krščansko duhovno kulturo, vendar je verska dejavnost njenih članov vključevala tudi poudarjeno skrb za bližnjega, ali z današnjim izrazom: bratovščina je delovala kot verska, ob tem pa tudi kot socialna ustanova. Socialna in karitativna dejavnost njenih članov je s pravilom o odpustku tako rekoč programsko vpisana v njeno poslanstvo. Čeprav je glavni poudarek na molitvi in duhovnem življenju, tega ni moč povsem ločiti od skrbi za bližnjega, ki je bila bratom s tem pravilom priporočena.

V besedilu se pojavi več besednih zvez, ki z izbranim knjižnim izražanjem ubesedijo razvito slovensko marijansko pobožnost in s tem povezano visoko kultivirano govorico, npr. *luba Roſha Diuiza Maria*;[16] Marijini prazniki se imenujejo *šmarni dan,* npr.: *rauno toku na shemarni dan v*

Muzejskega društva za Slovenijo, 1/1, Ljubljana 1919, str. 32–35.

12 STESKA 1919 (op. 11), str. 33.

13 *jerpergovati* – prenočiti, pod streho vzeti.

14 *neumeten* – preprost, neveden.

15 STESKA 1919 (op. 11), str. 34.

16 Sintagma *roža devica Marija* se v komendskih pravilih pojavlja kar štirikrat (od skupaj šest pojavitev imena Božje Matere) kot utrjena onomastična oblika. V slovenščini je ta zveza zelo stara, verniki so jo od srednjega veka na-

poſtu, koker tudi naveliki Shemarny dan; člani molijo v domači cerkvi *pred shemarnim Oltaryam,* molitev zdravamarija pa je imenovana s prevzelo latinsko obliko: *de le en ozha nash inu Ave Mr̃ae sa tistiga bolnika moli.* Obhajilo je tu (precej zgodaj) poimenovano z baročnim epitetonom, ki je bil priljubljen in pogost v mnogih slovenskih besedilih še več kot stoletje pozneje, saj izraža globoko emfatičen odnos do svete evharistije: *to zartano Sveto Reshnie Tellu.* Cerkev se s starim izrazom (skupnim več slovanskim jezikom) imenuje *božja veža,* v nji pa omenja peto določilo tudi z zelenjem okrašen bratovščinski oltar: *She vezh ob teh praſnikih, inu shodeh, kyer so per lete Boſhye veshi svetiga Petra* [župnijska cerkev v Komendi] *kadar kuli eden ob tystih zaitih, bo obieskol to prizho Stoyezo Boſhjo veſho, inu bode molou pred tem s veliko Frayatyo*[17] *ob Seleniem Shemarnim oltaryam /…/ ta doseshe ſedem leit odpuſtka, ino sedem poſtou se mo odpuſti.*

Pravila komendske *zhaſlite Noue S. Bratouſhne pod Jemenam, oli Titlnam Offruauania te isvoliene Matere Boſhie Lube Roshe Diuize Mr̃ae* so dragocen dokument o delovanju verskih družb v času katoliške obnove na Kranjskem, mdr. o notranji povezanosti duhovnega in socialnega življenja. Ker je slovenski tekst razmeroma obsežen, je pomemben tudi kot dokument slovenščine 17. stoletja v izražanju krščanske duhovne kulture, govorice in prakse.

Podoben, le nekoliko krajši je tretji dokument s pravili v slovenščini, ki se nam je na srečo ohranil iz te zgodnje dobe. To so pravila **bratovščine Marijinega rojstva na Homcu** pri Mengšu, ki je bila prvič omenjena že leta 1526.[18] Pravila je dobila iz Rima leta 1660, v slovenščini zapisana 1661, škof jih je uradno potrdil leta 1664. Ta dokument nudi zanimiv primer bratovščine, ki je bila po lastni želji pridružena veliki rimski nadbratovščini **sv. Rešnjega Telesa**. Zato jo je Anton Mrkun, ki je pravila objavil, imenoval s tem, zanjo novim imenom.[19]

Pri bratovščinskih pravilih s Homca vzbuja pozornost najprej to, da so skoraj sočasna s pravili bratovščine v Komendi, da se sklicujejo na istega papeža (Aleksander VIII.) in da vsebujejo nekatere podobne izraze. Kakor komendska bratovščina Marijinega darovanja, ki je bila leta 1660 potrjena ali uradno ustanovljena, je bila tudi bratovščina na Homcu potrjena od papeža že leta 1660 na god sv. Tomaža apostola (3. julij), in sicer pod imenom Marijinega rojstva. Pravila so bila nato slovensko zapisana 26. septembra 1661.[20] Iz uvodne dikcije pravil je moč sklepati tudi, da je v neki obliki obstajala že poprej. Vse to je pri komendski in homski bratovščini podobno.

Pomembna razlika pa je v tem, da je homsko kongregacijo Marijinega rojstva papež Aleksander, kot je razumeti, leta 1660 uradno potrdil in z istim aktom pridružil rimski nadbratovščini sv. Rešnjega Telesa, kar je zelo nenavaden primer. Zato je pozneje, npr. v naslovu Mrkunovega prispevka,

prej slišali pred vsako pridigo v predpridižnem klicu Milost ino gnada, zapisan je v Stiškem rokopisu: *Myloſt ino gnada naſiga goſpody / pomocz dewycze roſſe mat[e]re ma[r]ie / prichod ſwetega ducha / Troſt wſſech ſwetnykow / Obchranyenye ſwetega kryſſe* [varstvo svetega križa] / *Ta racz ſmenv yno ſwamy byti* [to naj z menoj in z vami bo]. Prim. *Stiški rokopis. 1428* (ur. Jože Toporišič), Ljubljana 1999 (Monumenta Slovenica, 2), str. 3.

17 *frajat* – svoboda, svoboščina; tu verjetno v pomenu duhovne svobode: iskrenost, zaupnost, ki jo naklanjajo papeževi odpustki.

18 Leta 1526 je imela bratovščina premoženja en renski gld. 45 kr. Prim. Anton KOBLAR, Kranjske cerkvene dragocenosti l. 1526, *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko,* 5/4, 1895, str. 148.

19 Anton MRKUN, Bratovščina sv. Rešnjega Telesa na Homcu iz l. 1661, *Carniola*, 5, 1914, str. 96–98. Izvirnega rokopisa na pričakovanem mestu v NŠAL, ŠAL/ŽA Homec, Razne knjige, ni najti. Izvorno besedilo pravil iz leta 1661 je bilo prepisano leta 1739, nato pa ponovno leta 1777. Verjetno je Anton Mrkun besedilo objavil po tem prepisu iz 1777, in ta je bil narejen (tako se glasi pripis na koncu prepisa v Mrkunovi objavi) še po izvirniku in po prepisu iz leta 1739. Iz objave ni moč razbrati, ali je Anton Mrkun leta 1914 še imel v rokah izvirnik slovenskih pravil iz leta 1661 in oba prepisa iz 18. stoletja ali pa le zadnjega.

20 Prim. MRKUN 1914 (op. 19), str. 98.

imenovana le še po tej. Toda bratovščina na Homcu je bila rimski evharistični nadbratovščini pridružena s potrjenim naslovom Marijinega rojstva, in samo s tem nazivom jo pravila uradno navajajo na začetku in spet na koncu. To vključitev, po kateri, kot razumemo, prvotna marijanska bratovščina ni prenehala obstajati, dokumentira tekst pravil takole:

Enu kratku Semerkaine te Bratoushne Rimske na Hemzi per Divizi Marij u Menguski Farri, red Stemi odpustki, katir so dani tem Bratam in Sestram.

U temi Sehstimu leitu, kar je u tim svetim Rimi postaulen k enimu Namestniku Boshimu na Semli /…/ gospud gospud Alexander, letiga yemina ta Sedmi Papesh u tim en thausent Sheststu, inu Shestdesetim leitu po Chriſtushouim Roiſtvi na S: Thomasha Apostlna Dan, je u Rimi unkai fertiguvana ta Duhouna Frajast Divize Mariae Roistva Na Hemzi v leti vishi.

Onu je naprei pershlu kako te Andohtliui, inu Bogabojezhi ludie na Hemzi Bratje inu Sestre Roistva Divize Mariae u ti Farri Menguski (katira u Duhounih ryzeh schlishi pod Aquilejo) shele, inu pogeruieio, de bi mogli perdrusheni biti u Rimi, eni teh ymenitnishih, inu poglavitich Bratoushin, kir se tamkei snaideio, debi tayſtih Frajasti Duhounih, inu odpustkou mogli deleshni gratat. Na tu so gori uſeti, inu perpiſsani h'ti Bratoushni zartaniga Svetiga Reshniga Teleſsa, kyr se u Rimi snaide, u ti vishi, koker je ferordnanu inu postaulenu od nyh Suetusti gospuda gospuda Clementa tega osmiga [1592–1605], *inu tud poterienu od Paulusa Papesha* [Pavel V., 1605–1621].

Namuzh de ta poprej ymennuana Bratoushna Svetiga Reshniga Teleſsa u Rimi yma sa se, inu sa te, kyr so k ny perpiſsani Bratie, inu Sestre, koker so sedai na Hemzi Roistva Divize Mariae, de gospod Faimaſhter Menguski yma oblaſt gori useti, inu sapiſsat u Bratouske bukue Divize Mariae te Duhoune, inu Deshelske Perſhone sa Brate, inu Sestre …[21]

Tudi po vključitvi v nadbratovščino staro ime velja še naprej, ob dodanih evharističnih prvinah ne izgine iz življenja bratovščine prvotni marijanski značaj, njen oltar se še naprej imenuje *šmarni oltar*: kadar koli čez leto se bodo bratje *spovedali, inu obhajali, ter leto Boshio veſho, inu Shimarni bratoushki Altar Doma obiſkali, dueistu Dni odpuſtka bodeio dosegli.* Popoln odpustek prejmejo bratje na Homcu, kakor v Komendi in Dolini, ob vstopu v bratovščino in na dan sv. Rešnjega Telesa, če obiščejo domačo cerkev, se spovedo in pobožno prejmejo sveto evharistijo, ter ob zadnji uri: *vezh tudi na nech pushledini zhaſs, tudi kyr u serzi (aku dergazhi nemoreio) reko Jesus, Maria pred spoudnikam.* Zanimiv je podatek o procesiji z Najsvetejšim vsako prvo nedeljo v mesecu, na kar je gotovo vplivala pridružitev evharistični nadbratovščini, za odpustek se priporoča vsaj pot okoli cerkve: *Vſsako pervo nedelo pak uſsakiga Mestza, kyer spreimeio s' proceſsio (usaj okuli zerkve) Svetu reshne Tellu try leita yma odpuſtika;* tisti, ki zaradi bolezni ne zmorejo, *Doma bodeio to dosegli, kyr bodo molili, u glihi vishi na ta pervi Dan po Svoy Boleshni, keder v leto Cirkou prideio, inu se spovedo ter obhaiaio, to preimeio.* Dela usmiljenja je listina s Homca nekoliko manj poudarila kakor tista iz Komende, vendar je članu naklonjen odpustek *tudi kader bolnike Doma obyſhe, tudei taiſte, kyr so v yezhi, kyr Myr sturi v mei temi, kir se kregajo /…/*[22] Tudi na Homcu se pojavljajo arhaični izrazi slovenske marijanske pobožnosti, pravila homske bratovščine pa dokumentirajo celo, da je slovenska katoliška kultura za člane marijanske bratovščine izoblikovala poseben izraz – *šmarni bratje.* Zadnji člen pravil namreč pravi, da so ti odpustki *dani per letem Altarju Schimarnim Bratam, inu Shestram na vezhne zhaſse, vſaj de se dershi letu, kar je poſtaulenu.*

Bratovščina Marijinega rojstva na Homcu je dragocen primer, ki kaže, da je starejša marijanska bratovščina, katere začetki segajo pred leto 1526 in praktično v pozni srednji vek, z vključitvijo

[21] MRKUN 1914 (op. 19), str. 96–97.

[22] MRKUN 1914 (op. 19), str. 97.

v tedaj najbolj uveljavljeno rimsko nadbratovščino sv. Rešnjega Telesa leta 1661 prešla tako rekoč v novo obliko. Ob tem pa ni izgubila stare istovetnosti, marveč je marijansko duhovnost povezala z evharistično – skladno z usmeritvami tridentinskega koncila, ki je znova poudaril vitalni pomen evharistije za življenje Cerkve. In ko je le malo pozneje, leta 1667, škof Rabatta že poročal, da so bratovščine sv. Rešnjega Telesa ustanovljene že pri večini župnijskih cerkva,[23] moramo upoštevati, da so bili med njimi verjetno tudi takšni primeri, kakor je bila marijanska bratovščina na Homcu. Na poti od Marije k Jezusu, če smemo uporabiti ljudski izraz, je ohranila svoj prvotni značaj, imela je *šmarni oltar,* ob njem so molili *šmarni bratje in sestre,* ki so jih prenovljena pravila usmerjala tudi v češčenje sv. Rešnjega Telesa. Njena v slovenskem jeziku izražena pravila, ki jim papeževa listina daje polno veljavo, izvrstno dokumentirajo prehod iz (poznosrednjeveške) marijanske pobožnosti v novoveško duhovnost s poudarjeno Jezusovo navzočnostjo v sveti evharistiji.

Jezuitska bratovščina Marijinega vnebovzetja

Velika ali latinska kongregacija Marijinega vnebovzetja je bila vodilna med jezuitskimi bratovščinami, ki so v stoletju in pol svojega delovanja imele izjemno velik vpliv na razvoj krščanske kulture na Slovenskem. Pri Svetem Jakobu v Ljubljani je bila ustanovljena že leta 1605, leto pozneje uradno potrjena, posebno velik vpliv pa je imela zato, ker je združevala izobražence, zato *latinska*, toda zelo različnih socialnih položajev: »združevala je može različnih stanov in študirajočo mladino; meščani so se leta 1624 pridružili njeni novi veji pod patronatom Brezmadežne.«[24] Bratovščina je svoje člane želela voditi k napredovanju v duhovnem življenju, zato je izdala in jim poklonila (verjetno večinoma za novo leto) celo vrsto danes precej pozabljenih knjig. V grobem bi bilo moč v njihovi vsebini prepoznati dve temeljni področji ali usmeritvi. Eno področje bi lahko označili kot izgrajevanje človekove osebe v krepostih, kar pomeni, v urejanju človekovega uma in volje, da iz njiju odpravi nered in napačno usmerjena stremljenja. Drugo glavno področje je krščanska duhovnost, še posebej češčenje Jezusa v povezavi z Božjo Materjo. Večkrat se v isti knjigi obe tematiki, značilni za jezuitsko duhovnost, močno prepletata. Z gledišča zgodovine literature, knjigarstva in kulture nasploh je pomembno, da so te knjige dejansko izšle v Ljubljani, redkeje tudi v drugih slovenskih mestih; največkrat so jih natisnili tiskarji Mayr, pozneje Reichardt, Egger idr. Pri tem je treba razumeti, da ne le do leta 1778, ko je Mayr prišel v Ljubljano, marveč še tudi v poznejši dobi več bratovščinskih knjig ni bilo natisnjenih pri teh tiskarjih, ampak nekatere v Gradcu ali na Dunaju. Ključno pri tem je, da v vsaki od teh knjig glavna naslovna stran izpričuje, da bratovščina knjigo poklanja v dar svojim *gospodom članom,* s čimer je kongregacija *de facto* nastopila kot založnik; in ker je bila v celoti odgovorna za vsebino knjige, je nastopala dejansko tudi kot izdajatelj.

V nadaljevanju se bomo ozrli na nekaj primerov bratovščinskih knjig, ki so le manjši izbor iz obsežnega bibliografskega gradiva 17. in 18. stoletja,[25] katerega vsebina je ostala precej neraziskana.

[23] Prim. France Martin DOLINAR, Poročila ljubljanskih škofov v Rim o stanju v škofiji (Relationes ad limina). 1: 1589–1675, *Acta Ecclesiastica Sloveniae,* 33, Ljubljana 2011, str. 168.

[24] Ana LAVRIČ, Ljubljanske baročne bratovščine in njihovo umetnostno naročništvo. Jezuitske kongregacije. *Arhivi*, 33/2, 2010, str. 255.

[25] Večina latinskega gradiva je bibliografsko evidentirana v: Primož SIMONITI, *Sloveniae scriptores latini recentioris aetatis,* Zagreb-Ljubljana 1972. Vendar tu ni knjig, kjer se za latinskim naslovom skriva kaj nemškega, italijanskega ali slovenskega. Manjši, toda nazoren izbor raznolikega tovrstnega gradiva Narodnega muzeja Slovenije nudi: Branko REISP, Izbor tiskov jezuitskih avtorjev in institucij 17. in 18. stoletja iz knjižnice Narodnega muzeja,

Poleg skopega orisa zvrsti in vsebine knjige nas pri tem zanimajo tudi sledi izdajateljskega konteksta, ki ga je knjigam nudila bratovščina – z ene strani kot založnik, z druge kot skupnost bralcev in uporabnikov knjige.

Sled za doslej najzgodnejšo znano bratovščinsko knjigo je najti v letopisu Družbe Jezusove: bratovščina Vnebovzete je »leta 1639 dala natisniti tristo priročnikov, pozneje je podarjala članom razne knjižice z nabožno in didaktično vsebino.«[26] Po tej sledi je bilo moč najti prvo doslej znano *ljubljansko* izdajo kakšne knjige v dobi, ko v Ljubljani ni bilo tiskarja in je zato bila natisnjena na Dunaju; celoten naslov se glasi: **Manuale Sodalitatis B. M. Virginis in coelos assumptae**. *Labaci, in Archiducali Societatis Ieſu Collegio Erectae & confirmatae. Viennae Austriae. Typis Gregorii Gelbhaar. Anno 1639.*[27]

Ta majhna knjiga v dvanajsterki, toda s 546 stranmi drobnega tiska, vsebuje obsežno zasnovo marijanske duhovnosti, toda na zahtevnejši intelektualni ravni in z značilno jezuitskimi vzpodbudami ali usmeritvami bralcu k osebnemu duhovnemu napredovanju. Za to temeljno strukturo knjige je značilno, da jo uvajata dva epigrafa, ki služita kot motto celotnemu delu. Prvi je naslovljen *Virgo ad Sodales,* kot da Vnebovzeta govori članom svoje bratovščine svetopisemske besede: kdor najde mene, najde življenje in prejme milost od Gospoda (Pr 8, 32–35). Drugi epigraf pa je misel sv. Bernarda iz pridige o Marijinem rojstvu: *Totis medullis cordium, totis praecordiorum affectibus, & votis omnibus Mariam veneremur; quia ſic eſt voluntas eius, qui totum nos habere voluit per Mariam. Filioli, haec peccatorum ſcala, haec mea maxima fiducia eſt, haec tota ratio spei meae.*[28]

Knjiga je posvečena opatu Rupertu Eckartu cistercijanske opatije Stična kot dobrotniku bratovščine in mecenu knjige. Uvod pove, da si je bratovščina že nekaj let želela knjigo, ki bi podpirala njene peruti, ko se želi dvigniti v božanske višine; in kdo bi ji, sprašuje, pri tem bolje pomagal kakor sv. Bernard, ki ga je Marija sama dojila (kot se izraža srednjeveška legenda), s čimer se želijo zahvaliti opatu in njegovi cistercijanski družini. *Sodalitas Parthenia Labacenſis* mu jo posveča na svečnico, *Labaci ex oratorio noſtro, Die Purifi. B. M. 1639.* Te navedbe so bile potrebne, ker je z njimi knjiga, natisnjena pri dunajskem tiskarju, trdno umeščena pod okrilje ljubljanske latinske bratovščine, z mecenatom stiškega opata Ruperta Eckarta pa v osrednjo Slovenijo.

V prvem delu knjige nato sledijo statuti in pravila ljubljanske bratovščine, skupna za vse člane. Prvo določilo z vso jasnostjo postavi njen cilj in pot do cilja: *Finis hujus Congregationis eſt, Progreſſioni in litteris conjuncta Virtus Pietasque Chriſtiana; tum praecipuè Puritas animi & corporis, quarum illa in conſcientiae, haec in caſtrorum morum innocentia conſiſtit: acquirenda & conſervanda per Beatiſſimae V. M. Patrocinium, cultum, imitationem.*[29] Tem globokim in hkrati izjemno pregnantnim stavkom sledijo smernice in vzpodbude, kako naj člani obujajo pobožnost do Božje Matere,

Ignacijeva karizma na Slovenskem, Ljubljana 1990, str. 43–67.

[26] Opozorilo na to v: LAVRIČ 2010 (op. 24), str. 260.

[27] Gl. seznam: *Manuale 1639*. Edini izvod, ki ga je bilo doslej najti v kakšnem katalogu OPAC, je na Dunaju v Univerzitetni knjižnici, sign. I-182839.

[28] Z vso globino srca, z vsemi občutji v naših prsih in z vsemi nameni moramo častiti Marijo; kajti takšna je volja njega, ki me vsega želi imeti po Mariji. Otroci, to je lestev grešnikov, to je moje največje zaupanje, to je ves razlog mojega upanja. *Manuale 1639*, fol. A1.

[29] Cilj te bratovščine je z napredkom v izobrazbi (omiki) združena krščanska krepost in pobožnost; pri tem še posebno čistost v duši in na telesu, saj prva obstoji v neomadeževanosti vesti, druga v neomadeževanosti nravi, kar naj dosežemo in ohranimo z blaženo devico Marijo: po njenem zavetništvu, češčenju, posnemanju. *Manuale 1639*, fol. A3.

Svete trojice in svetnikov. S to vsebino seže prva pola knjige s specifičnimi omembami in pravili ljubljanske bratovščine Marije Vnebovzete do strani 20.[30]

Od strani 21 naprej sledijo posvetilne molitve novega člana ob vstopu v kongregacijo, nato od strani 25 pravila o odpustkih iz ustanovne bule in pravila o t.i. rimskih odpustkih. Drugi del knjige (str. 33) z naslovom *Praxes variae colendi Deiparam V. variaque pietatis exercitia rite obeundi* obsega premišljevanja raznih tem, s katerimi naj član obudi v srcu ljubezen do Matere Božje kot Jezusove in naše matere, ohrani v sebi spomin nanjo ipd.; številni meditativni teksti tega dela segajo do str. 303. Tretji del (str. 304) vsebuje molitve in razne litanije za osebno pobožnost članov. Četrti (str. 442) ponuja razlago zakramenta spovedi in premišljevanja s pripravo na spoved in po njej. Peti del knjige (str. 490–539) se zdi še posebej zanimiv, ker na značilno jezuitski način namenja pozornost načelom za presojo konkretnih okoliščin, v katere je sredi tega sveta postavljena oseba, ki se mora odločati. *De bono vitae ſtatu eligendo & ad eum Incitatio* – o dobri izbiri življenjskega stanu in o spodbudi zanjo – je naslov poglavja o vodilih in načelih, ki naj usmerjajo dobre človekove izbire, odločitve, za katere je potreben najprej dober cilj in nato izbira primernih poti k njemu.

Skleniti smemo, da je najstarejša doslej znana tiskana knjiga katere od ljubljanskih baročnih bratovščin iz leta 1639 ponujala bralcem v osrednjem slovenskem prostoru ključne teme ignacijanske duhovnosti. Kot cilj jim je izrecno postavila napredek v izobrazbi, povezan s krščansko pobožnostjo; v dneh, ko je bratovščina Vnebovzete v Ljubljani delila knjigo svojim članom, je ta cilj imel še veliko prihodnost.

Druga od več knjig te bratovščine, ki bi si zaslužile predstavitev, je precej poznejša, posvečena pa je eni od zelo pomembnih tem baročne duhovnosti: premišljevanju o smrti. Njen naslov je: **Calendarium novum ad bene moriendum perquam utile**. Novi koledar, nadvse koristen za dobro smrt. Knjiga je namenjena plemenitim gospodom, zbranim *sub titulo beatissimae virginis Mariae in coelos Assumtae*[!], *sodalibus in xenium oblatum Labaci*.[31]

Kalendarij za dobro smrt je manjša premišljevalna knjiga s kratkimi meditativnimi odlomki za vsak dan. Zunanja oblika koledarja za vse leto in asketična premišljevalna vsebina sta izoblikovali novo besedilno zvrst meditativnega dnevnika, ki se s to ljubljansko izdajo vodilne jezuitske kongregacije prvič pojavi v slovenskem prostoru. Vsebina premišljevanj ni usmerjena neposredno k misli na smrt, kakor bi bilo sklepati iz naslova, marveč k dobri uporabi časa, ki je človeku poklonjen in odmerjen, da bi v vsakdanjih opravilih svoje dneve, ure in trenutke usmerjal k Jezusu, središču časa in večnosti, in tako tudi srečno umrl. Ni boljše priprave na smrt, pravi pisec uvoda, kakor je dobro živeti v vseh svojih opravilih, urah in trenutkih. Ta temeljni namen knjige pojasnjuje uvodni nagovor bralcu takole.

Perfrequens tibi est, pro negotiis disponendis Calendarium consulere; ut scias, quis qualisve dies est, an Coelum faveat &c. Negotium habes omnium negotiorum MORI, e quo felix, vel infelix pendet aeternitas. Huic disponendo, ecce Calendarium novum! in hoc enim negotio vel maxime necesse est observes, quali moriaris die, fasto an nefasto & an coelum faveat. Mori quidem naturae est; sed artis est, bene mori.[32] In ker je najboljša priprava na dobro smrt dobro življenje, vsak dnevni odlomek

[30] Zdi se, da je prva pola knjige eventualno izdelana iz nekoliko svetlejšega in tanjšega papirja kakor preostali knjižni blok od strani 21 naprej. Možno bi torej bilo, da je bila posebej za ljubljansko bratovščino tiskana le prva pola. Od strani 21 naprej sledijo molitve in pravila, kjer nisem več zasledil omembe *ljubljanske* bratovščine, ta besedila bi lahko bila skupna več področnim jezuitskim kongregacijam Marijinega vnebovzetja, kar bo treba še raziskati.

[31] Gl. seznam: *Calendarium 1705*. Knjiga je izšla že pri tiskarju Janezu Juriju Mayru, a brez letnice, torej v obdobju od 1705 do 1733.

[32] Vajen si, da za razporejanje svojih opravil uporabljaš koledar, da veš, kateri ali kakšen dan je in ali nebo podpira

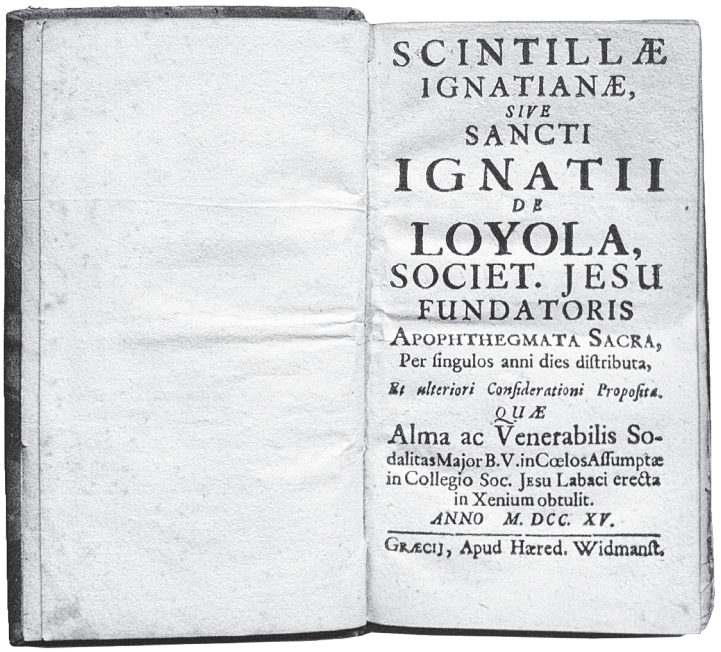
SCINTILLÆ
IGNATIANÆ,
SIVE
SANCTI
IGNATII
DE
LOYOLA,
SOCIET. JESU
FUNDATORIS
APOPHTHEGMATA SACRA,
Per ſingulos anni dies diſtributa,
Et ulteriori Conſiderationi Propoſita.
QUÆ
Alma ac Venerabilis Sodalitas Major B.V. in Cœlos Aſſumptæ in Collegio Soc. JESU Labaci erecta in Xenium obtulit.
ANNO M. DCC. XV.
GRÆCIJ, Apud Hæred. Widmanſt.

Gabriel Hevenesi, S.J., Scintillae ignatianae. Izdaja bratovščine Marijinega vnebovzetja, Ljubljana 1715. Biblioteka SAZU.

izhaja iz spomina na svetnika, ki takrat goduje, s kratko mislijo na določeno njegovo dejanje ali duhovni nagib, s katerim se je usmerjal k Jezusu, t.j., k srečni smrti in večnosti. Značilen je odlomek za 1. januar z molitvijo za novo leto z literarno podobo človeških dni, tednov in mesecev kot vode, ki teče v božanski ocean: *O Jesu, Fili Mariae, annorum vitae meae, & totius aeternitatis sanctissimum centrum, da pro novo anno teipsum mihi, & me tibi, ut ita Nomini tuo serviat annus hic meus, omnes anni mei, menses, hebdomadae, dies, horae, minuta & momenta Vitae & mortis meae, ut singula tua sint, & omnia tuis meritis unita influant in Divinum Oceanum sacrosanctae aeternitatis tuae /…/*[33]

Nedvomno izražajo takšni vrhunski odlomki jezuitske meditativne proze neko posebno občutljivost, v kateri baročna kultura ob misli na smrt razkriva svojo globinsko bivanjsko vzvalovanost, bitno povišanje in intenziteto življenjskega občutja. Po odlomku, ki je za vsak dan drugačen, bralec moli na vsak dan skozi vse leto še nekaj vrstic kot nekakšen refren. Zaradi te posebne vloge je v tem odlomku zgoščena izredno bogata vsebina, obsega avtorefleksijo (misel nase ob krstnem zavetniku, rojstvu, smrti), misel na domovino, dolžnosti in svete stvari. Drobni jezuitski kalendarij neznanega avtorja za *dobro smrt* nam tako pokaže, kako je človek, ki je živel z baročno kulturo, iz misli na začetek in konec lastnega obstajanja zajemal intenziteto življenjskega elana.

Tretja intelektualna dragocenost, ki nam jo je zapustila ljubljanska bratovščina Marije Vnebovzete, so **Scintillae Ignatianae**, *sive sancti Ignatii de Loyola, Societ. Jesu fundatoris apophthegmata sacra* z daljšim podnaslovom, ki vslelej pove, da bratovščina Vnebovzete poklanja to knjigo leta 1715 svojim članom: *quae alma ac venerabilis Sodalitas Major B. V. in Coelos Assumptae in Collegio Soc. Jesu Labaci erecta in Xenium obtulit.*[34]

tvoj opravek ali ne itn. Toda opravek imaš, ki je nad vsemi opravki: ta, da boš umrl. Od tega opravila je odvisna večnost, srečna ali nesrečna. Da bi si to opravilo pripravil, glej, je tu novi koledar. Pri tem opravilu premišljaj, kaj je najbolj potrebno, kakšnega dne boš umrl, na petek ali svetek in ali bo nebo to podprlo. *Umreti* je namreč naravno; umetnost pa je *dobro umreti*. *Calendarium 1705*, str. I.

[33] *Calendarium 1705*, str. 1.

[34] Gl. seznam: *Scintillae 1715*.

Knjigo je napisal Gabriel (Gabor) Hevenesi (1656–1715), jezuit madžarskega rodu, ki je bil eden najbolj plodovitih in priljubljenih duhovnih piscev svojega časa. Njegova dela so začela izhajati proti koncu 17. stoletja in nato po 1700 doživela množico novih izdaj. *Scintillae ignatianae* so v ignacijanski duhovnosti znamenita zbirka apoftegem, izrekov, ki jih je redovno izročilo (v času Hevenesijeve redovne formacije staro komaj 100 let) še povezovalo z ustanovitevljem sv. Ignacijem. Čeprav dejansko ne izhajajo neposredno od sv. Ignacija, pa za nekatere Hevenesijeve duhovne iskre še danes velja, da v najbolj kratki, strnjeni obliki slikovito izražajo ključna načela ignacijanske duhovnosti, zato se še vedno pojavljalo v duhovni literaturi.

Prvikrat so *Scintillae* izšle leta 1705, nato pa v množici izdaj; prva izdaja ljubljanske bratovščine Marije Vnebovzete je izšla v letu 1715, ko je p. Gabriel Hevenesi umrl, druga že leta 1718. Zdi se, da gre v osnovi za graško izdajo iz leta 1712,[35] ki ji je ljubljanska bratovščina Vnebovzete dodala svoj naslovni list in jo poklonila članom.

Tudi *Iskrice* imajo obliko premišljevalnega kalendarija s kratkim besedilom za vsak dan v letu. Vsako od teh besedil se začne z mislijo, ki naj bi po izročilu izhajala od sv. Ignacija (običajno samo en zelo jedrnat stavek) z navedbo vira. Sledita dva ali trije kratki odstavki Hevenesijevega premišljevanja. Besedilo za vsak dan skupaj obsega manj kot eno stran majhnega formata, vendar je vsebina izjemno zgoščena. *Scintillae* torej izražajo Jezuitski *modus procedendi* v zunanji obliki koledarja. Besedilo za novo leto začne Hevenesi z bistveno opredelitvijo:

Novi anni, & totius vitae felicitas in eo consistit, ut omnia temporalis, & actionum nostrarum momenta ad DEI solius gloriam dirigantur. Hoc DEUS jure supremi Dominii exiget; hoc nos essentiali servitutis titulo debemus.

Tej misli, ki poteka iz duhovnega izročila sv. Ignacija, doda Hevenesi koncizno razlago, da kdor išče svojo, ne Božjo slavo, je tat in slepar, saj gre le Bogu edinemu vsa slava, mi sami pa smo zaslužni le za zmedo na svetu. Zato sam sebi nihče ne svetuje slabše kakor ta, *qui suam Divinae gloriae anteponit*. Temeljno ignacijansko misel o Božji slavi, ki obstoji v dovršitvi vseh stvari v Bogu, Hevenesi že v branju za naslednji dan, 2. januar, izoblikuje v maksimo, ki konkretno spregovori glede vsakdanjega ravnanja in človekovega delovanja nasploh. Ta Hevenesijeva maksima o človeku, ki deluje v konkretnih položajih, se je v teološki in filozofski literaturi ohranila kot ena od jedrnih misli ignacijanske duhovnosti:

Haec prima sit agendorum regula: sic DEO fide, quasi rerum successus omnis a te, nihil a Deo penderet: ita tamen iis operam omnem admove, quasi tu nihil, DEUS omnia solus sit facturus.[36]

Ta Hevenesijev izrek se zdi na prvi pogled protisloven, saj je videti, da odpira dve možnosti razmerja med človekovim dejanjem in Bogom, ki se izključujeta. Vendar se, kot pravi francoski jezuit Paul Valadier, »oba člena izreka med sabo nagovarjata v plodnem in dobrodejnem trenju ter součinkovanju, ker temeljita na značino krščanski predpostavki o razmerju med človekom in

[35] Za ta sklep ni toliko pomembno, da jo je natisnil graški tiskar Widmanstetter; bolj pomembno je, da na foliju 4r (še pred paginiranim delom) beremo posvetilno molitev članov graške bratovščine Marijinega oznanjenja: *Formula devotionis ad Christum Dominum, propria Congregationis Majoris Graecensis sub titulo Verbi Incarnati, & B. M. V. Annuntiatae,* s katero je bila ljubljanska, kot vse kaže, v marsičem povezana.

[36] Prvo pravilo človekovega delovanja naj bo: tako zaupaj v Boga, kakor da je ves uspeh stvari odvisen od tebe, in nič od Boga; vendar si prizadeni z vsem trudom, kakor bi ti ne naredil še ničesar in bi Bog naredil vse. Scintillae 1715, str. 2. Enaka dikcija latinskega besedila je tudi v izdajah *Scintillae ignatianae* Dunaj 1705, Praga 1709, Gradec 1712 in Antverpen 1834. Pač pa je to mesto drugačno v izdaji iz Trnave 1714, kjer je po smislu bolj jasno formulirano tako: »Haec prima sit agendorum regula: DEO fide, quasi rerum successus omnis a DEO, nihil a te penderet: ita tamen iis operam omnem admove, quasi DEUS nihil, tu omnia solus sit facturus.« *Scintillae Ignatianae, Sive Sancti Patris Ignatii De Loyola /…/ Apophtegmata Sacra /…/,* Tyrnaviae 1714, str. 1.

Bogom«, na predpostavki o skrivni povezavi med naravo in milostjo. Razmerje med tema členoma ni niti preprosto nasprotje, pravi Valadier (da bi Bog toliko več veljal, kolikor bolj bi bil človek zanikan), niti konfuzno (da bi si človek in Bog med sabo nasprotovala brez ozira na učlovečeno Božjo besedo). Hevenesijevo maksimo je moč smiselno umeti le na obzorju odrešenja, ki ga krščansko izročilo prepoznava v Jezusu Kristusu. »Jezus ni toliko bolj Bog, kolikor manj bi bil človek, marveč je resnični nosilec božanstva in človeškosti.«[37] Ta komentar je morda pokazal na kompleksnost teološkega problema, ki ga je Hevenesi čudovito pregnantno strnil in sublimiral v skorajda poetično zveneče nasprotje svojega izreka. Slovensko ljudsko izročilo sicer isto osnovno misel izrazi v reklu, da človek obrača, Bog obrne. Vendar že od daleč opazimo razliko, ki je v tem, da modrost slovenskega pregovora prihaja predvsem iz dolgotrajne življenjske izkušnje, globina Hevenesijevih izrekov pa iz kontemplacije teoloških problemov, ki jih je povzel in zgostil v prave miselne iskre in zvezde. Ena od sijajnih zvezd te prvovrstne ljubljanske knjige iz zgodnjega 18. stoletja, kjer se Hevenesijeva miselna ostrina izraža z neprekosljivo lapidarnostjo jezuitske latinščine, je ta, s katero se končuje kratki odlomek za 2. januar:

Tu nihil potes, licet velis, ſine DEO. Ille nihil vult, eſto poſſit, ſine te. Foederatus DEO poteris omnia.[38]

Kmalu zatem je leta 1719 jezuitska bratovščina Marije Vnebovzete poklonila svojim članom še eno knjigo znamenitega Gabrijela Hevenesija, **Calendarium Marianum** *e victoriis contra gentiles, Turcas, haereticos, & alios in justi belli authores, ope ss. Dei Genitricis obtentis, in singulos anni dies ad piè recolendum digestis.*[39] Kakor pove naslov, je delo sestavljeno v duhu raznih avtorjev, ki so pisali o Marijini pomoči v bojih s Turki, raznimi pogani in heretiki. Oblika koledarja je prilagojena za marijansko pobožnost s premišljevalnim besedilom za vsak dan v letu. Slogovno in slovstveno kvaliteto besedila je Hevenesi nakazal že s tem, da je za začetek knjige in novega leta, torej za prvi januar, uporabil mitološki drobec iz pripovedi o Argonavtih iz antične književnosti in ga literarno interpretiral kot predpodobo Marije, pomočnice kristjanov:

Ante ſalutem natam, MARIA ſaluti Argo-nautis fuit: conſtructo namque Jaſon Athenis templo, monitus eſt ab oraculo, Virgini quondam (cui nomen Maria futurum eſſet) templum illud aliquando dedicandum: cujus invocatione præclaram Argo-nautae victoriam retulerunt. Metaph. in vit. S. Procop. Primum nautis beneficium MARIA contulit, ut eam felicitatis nostrae portum eſſe diſceremus.[40]

S to alegorično podobo Hevenesi zariše lik Marije Pomočnice kristjanov in ji z izbranimi odlomki vsak dan doda kakšen aspekt, bodisi teološke ali zgodovinsko-pripovedne narave. Vsebini se pozna, da so bile vojne s Turki tedaj za podonavsko-panonski prostor avstrijskih dežel še živa, deloma še nepremagana strahota. S knjigo je Hevenesi znova pokazal, kako prožno se literarna zvrst kalendarija lahko prilagodi raznoliki vsebini, če ta izhaja iz temeljnih resnic in potreb človekove eksistence in je ob tem podana z životvorno oblikovalno močjo.

Kongregacija Marije Vnebovzete je svojim članom poklonila še več manjših del, ki so na konkreten način spodbujala in vodila k moralnemu življenju. **Practicum christianae perfectionis compendium**

[37] Paul VALADIER, *La condition chrétienne,* Pariz, 2003, str. 47. Dostopno na: http://www.jesuites.com/spiritualite/, 30. 11. 2016.

[38] *Scintillae 1715*, str. 2

[39] Gl. seznam: *Hevenesi Calendarium 1719*.

[40] »Preden je bila rojena za odrešenje, je bila Marija odrešitev Argonavtov: ko je namreč Jazon postavil Ateni tempelj, je bil v prerokbi opomnjen, naj pozneje posveti tempelj Devici (njeno bodoče ime je bilo Marija) – in njena čudovita priprošnja je morjeplovcem ladje Argo podelila zmago. Marija je morjeplovcem najprej naklonila rešitev, da bi jo pozneje prepoznali kot pristan naše sreče.« *Hevenesi Calendarium 1719*, str. 1.

iz leta 1741[41] je delo, ki ga pisec uvodoma izrecno pospremi z misijo, da je pomembno vodilo asketskih piscev živeti tako, kakor živijo maloštevilni, kajti le redki živijo popolno: *Vive ut pauci: perfecta enim vita, vita paucorum est.* Popolno življenje ne obstoji v velikih in izrednih rečeh, pač pa v nečem povsem drugem: *Communaria, ordinaria, quotidiana bene, ordinate, & singulari cum industria peragere, hoc tandem est perfecte vivere.*[42] Zato pisec predlaga bralcu tega delca o krščanski popolnosti *practicas induſtrias* – praktična prizadevanja, razporejena v 25 poglavij. Predlagana prizadevanja seveda niso naivno usmerjena k praktičnim podrobnostim vsakdanjega življenja; pisec bralcu predlaga le načela, ob katerih naj premisli predvidena področja in praktične življenjske položaje, kjer se bo odločal in deloval. Prvo poglavje, *Industria I,* tako predlaga premislek o prvem pogoju, da je naše dejanje lahko *dobro* dejanje: da je namreč cilj dejanja sam na sebi dober ali vsaj da ni slab, in da so posledice dobre in vsaj posredno v slavo Božjo. *Industria II* postavi to odločanje v konkretno življenjsko situacijo: jutranje vstajanje in dober začetek dneva z molitvijo in dobrimi sklepi, kajti, *Dimidium facti, qui bene caepit, habet* – kdor dobro začne, je pol že naredil. Tako so naslednja prizadevanja posvečena raznim življenjskim položajem: jutranjemu premišljevanju duhovnih stvari in dejanj, ko je človek še prost obveznosti; študiju in dnevnim obveznostim, zasebnim ali javnim – kot začetek naj jim postavimo dober namen s klicanjem Svetega Duha. Nazadnje je kot *Industria ultima* predlagana priprava na dobro smrt, kajti *Ars artium eſt ars bene moriendi* /…/

Sredi 18. stoletja je bratovščina Vnebovzete izdala še celo vrsto knjig, med njimi več takih, ki so namenjene nravnemu aspektu duhovnega življenja, se pravi vprašanju moralnih kreposti, ki obstoje v usmerjanju človekove pameti in volje k resničnemu dobremu. Primer takšnega dela je še ena knjiga Gabriela Hevenesija, ki so jo bratje Vnebovzete prejeli v dar leta 1750, z zgovornim in realističnim naslovom: **Manuductio animae ad coelum**, *sive cura innocentiae in primo flore servandae, vel si perdita esset, reparandae.* Knjiga govori o dvojni nedolžnosti ali neomadeževanosti: o tisti prvotni, ki jo vsak kristjan prejme v zakramentu svetega krsta, in o drugotni, ki jo po padcu v greh človek znova pridobi s kesanjem. Prvi del knjige zato govori o vrednosti in pomenu neomadeževanega življenja za mladega človeka in kristjana nasploh ter o sredstvih, ki mu pri tem pomagajo. Drugi del realistično spregovori, kot nakazuje že naslov, o izgubljeni nedolžnosti, o potrebi po poboljšanju in ponovnem doseganju čistosti ter o sredstvih, kako premagati trdno zakoreninjene slabe navade. Med več jezuitskimi asketičnimi deli prav to delo odlično pokaže, kako slabe moralne navade uničujejo človeku duha in dušo, nazadnje tudi telo, mu onemogočajo jasno presojo, ga oddaljujejo od Božje milosti in mu naposled tudi smrt napravijo grenko in strašno. Nasprotno pa sta čistost in neomadeževanost nravi vir duhovnega veselja, očiščujeta um in napravita umsko delo lahkotno, človeka zbližujeta z angeli in Božjo Materjo, preizkušnjo smrtne ure pa mu olajšata. Hevenesi v tej ljubljanski izdaji sicer ni naveden s polnim imenom, vendar njegovi inicialki G. H. S. J. na koncu uvoda, enaki kakor v drugih njegovih knjigah, izpričujeta avtorja.

Vse te ljubljanske izdaje bratovščine Marijinega vnebovzetja so bile namenjene laikom in so tako na široko prodrle med praktično vse kroge študirajoče mladine ter izobražencev na Kranjskem. Kot zadnjo na tem mestu naj zgolj omenimo eno od mnogih izdaj priročnika, ki je bil namenjen duhovnikom: **Vade mecum piorum sacerdotum**.[43] Vsebuje mnoge molitve in duhovne vaje za razne dobe dneva – za duhovnikovo osebno pobožnost. S poglavjem *Exertitium sacrorum rituum*

[41] Gl. seznam: *Perfectionis compendium 1741*.

[42] Običajne, navadne, vsakdanje stvari dobro, urejeno in s posebno prizadevnostjo dovršiti – to pomeni popolno živeti. *Perfectionis compendium 1741*, str. 3–4

[43] Gl. seznam: *Vade mecum 1771*.

in administratione sacramentorum baptismi, poenitentiae, eucharistiae & extreme unctionis pa nastopijo obredni teksti za podeljevanje zakramentov z razlago. V tem delu, ki obsega največji del knjige, pa so vsa obredna besedila, povezana s pripravo članov bratovščine (nasploh vernikov) na prejem zakramentov, trojezična: v latinščini, nemščini in slovenščini. Prvi slovenski tekst se pojavi pri zakramentu krsta: *Kai ſhelifh od te Zirkue Boshje?*,[44] trojezični sestav sega skoraj do konca knjige, zadnja slovenska besedila so obsežne, vzvišeno lepe meditativne molitve ob umirajočem.[45] Že leto pozneje, 1772, je bratovščina Vnebovzete poklonila članom novo izdajo, tokrat z nekoliko drugačnim naslovom *Varia pietatis exercitia dominis sodalibus praecipue sacerdotibus curatis oblata.* Da bratovščina poklanja knjigo *zlasti duhovnikom,* je moč razumeti ne le dobesedno, temveč tudi z druge strani: da so po nji segali tudi mnogi laiški člani družbe, in prav zato je moralo v Ljubljani iziti več njenih izdaj. Ob tem si lahko le predstavljamo, kako nasilen je bil naslednje leto za te ljubitelje duhovnosti in krščanske kulture razpust jezuitskega reda in uničenje njihovih bratovščin.

Bratovščina umirajočega Kristusa

Bratovščina Kristusovega smrtnega boja ali na križu umirajočega Kristusa je bila najpomembnejša jezuitska ne-marijanska kongregacija. Združevala ni le plemiških članov, marveč po modri jezuitski ureditvi tudi druge ljudi vseh stanov in je sčasoma postala najbolj množična; že v letu uradne ustanovitve je štela čez 2.000 članov, pozneje celo deset tisoče.[46] Kot je opozorila Ana Lavrič, je njen nastanek zapleten, vendar ga moramo omeniti, ker zadeva tudi naše knjižice: imela je predzgodovino z začetkom v letu 1627, ko so jezuiti zasnovali kongregacijo *Kristusa, v evharistiji zmagovitega,* vendar ta zaradi starejše, že zelo uveljavljene stolnične evharistične bratovščine sv. Rešnjega Telesa ni mogla prav zaživeti; videti je, da je okrog 1630 celo zamrla.[47] Ko pa se je ta jezuitska evharistična bratovščina z letom 1660 preobrazila v kongregacijo umirajočega Kristusa, torej v pasijonsko bratovščino, je doživela izjemen razmah. Že v dveh letih je število preseglo 5.000 članov, bila je tako ugledna, da so se ji pridruževale tudi osebe plemenitega stanu, poleg Kranjcev tudi iz drugih avstrijskih dežel. »Leta 1682 so se na titularni praznik prišli vpisat ljudje iz daljnih krajev /…/ skupno število članov od 1660 dalje pa naj bi po zatrdilu letopisca že tedaj doseglo kar 50.000. /…/ Zelo slovesno, ob navalu plemstva in ljudstva od blizu in daleč, je obhajala naslovni praznik na pasijonsko, t.j. cvetno nedeljo.«[48]

Ti podatki so pomembni za predstavo, v kakšnem okolju so izdaje bratovščine umirajočega Kristusa izhajale in v kako širokem obsegu so segle med članstvo. Knjižna izdajateljska dejavnost jezuitske pasijonske bratovščine sicer ni primerljiva s plodovitostjo t.i. velike latinske kongregacije Marijinega vnebovzetja, vendar je z našega gledišča pomembna, saj je besedila objavljala tudi v obeh deželnih jezikih, nemškem in slovenskem.

[44] *Vade mecum 1771*, str. 122.

[45] *Vade mecum 1771*, str. 389–406.

[46] LAVRIČ 2010 (op. 24), str. 274.

[47] LAVRIČ 2010 (op. 24), str. 274.

[48] Ti in predhodni podatki: LAVRIČ 2010 (op. 24), str. 274–277. Da gre res za pasijonsko nedeljo, je razvidno iz članka Ana LAVRIČ: Kamniške bratovščine in njihova povezava s freskami pri Sv. Primožu in v župnijski cerkvi na Šutni, *Arhivi*, 39/1, 2016, str. 16. Iz kamniške župnijske matrikule Lavričeva tam navaja zanimiv podatek, da so se Kamničani »na pasijonsko nedeljo /…/ pridružili glavnemu prazniku bratovščine Kristusovega smrtnega boja pri jezuitih v Ljubljani, kjer so popoldne imeli slovensko pridigo ter večernice in pete litanije pred Najsvetejšim.«

Prvo sled za njenimi objavami v letopisih Družbe Jezusove omenja Ana Lavrič: »S podporo deželnega glavarja Volfa Engelberta Auersperga je bratovščina leta 1670 dala natisniti priročnik.«[49] Tega doslej ni bilo moč odkriti; nedvomno je bil natisnjen kje drugje, saj tedaj Ljubljana ni imela tiskarne. Pač pa se je ohranil izvod neke druge izdaje ali predelave omenjenega priročnika bratovščine iz leta 1690 z naslovom: **Myrrhen-Gärtlein** *der hochlöblichen Bruderschaft Jesu Christi Todt--Angst am h. Creutz vmb Erlangung eines seeligen Ends.*[50]

Ozadje te knjige je podrobno pojasnil Marijan Smolik na podlagi podatkov Steske, Vrhovnika in Simoniča takole. Jezuit Jakob Škerl je kot predstojnik bratovščine najprej napisal latinski priročnik in ta je bil objavljen leta 1670 z naslovom *Hortulus Myrrhae;* potem je bila knjiga kot tu navedena *Myrrhen-Gärtlein* izdana v nemščini za novo leto 1690; naposled jo je Jernej Basar v nekoliko krajši obliki izdal v slovenščini leta 1735. V tej obliki je nato izšla še trikrat. Smolik navaja tudi Pohlinovo trditev o avtorju Jakobu Škerlu, »da je bil doma iz Kamnika in da je kot predstojnik bratovščine umirajočega Kristusa umrl v Ljubljani 1673 svetniške smrti. /…/ Škerlova latinska knjižica 'Hortulus Myrrhae', /…/ tiskana 1670, je bila preko nemškega prevoda prevedena v slovenščino; vendar Pohlin pozna le izdajo iz 1740.« Steska »navaja Vrhovnikovo mnenje, da je slovenski prevod Škerlove knjižice oskrbel Jernej Basar, ki je bil v tem času vodja bratovščine, sam pa meni, da jo je prevedel Ivankovič, ne da bi to mnenje dokumentiral.«[51] Tako enciklopedično Smolik.

Posebna zanimivost, ki jo glede zgodovine bratovščinskih izdaj hrani *Myrrhen-Gärtlein,* je vlepljen predlist, frontispic z dvema bakrorezoma, ki je nedvomno starejši, vsekakor iz drugega papirja kakor ostali knjižni blok in nekako pripada še stari, prvotni obliki bratovščine iz leta 1627, po izsledkih Lavričeve »plemiški evharistični kongregaciji, katere naslov so potem priredili za njeno naslednico, t.j. pasijonsko kongregacijo«.[52] Na prednji strani frontispica je namreč bakrorez angela, ki drži prt s podobo svete evharistije – kelih in hostijo – pod katero so razpelo, bič in knjiga ter napis: *Manuale oder Handt-Büchlein Der Hochlöblichen im Titel und Namen deß in dem Hochwürdigen Sacrament Triumphirenden CHRISTI, zu Laibach im Colleg: der Soc: IESU auffgerichten Bruderschafft.* Na drugi strani lista prikazuje bakrorez grb dežele Kranjske, obdan z napisom: *Qvantvm potes, tantvm avde, Qvia maior, omni lavde*. Ta napis je dejansko druga kitica evharistične himne Lauda Sion Salvatorem sv. Tomaža Akvinskega.[53] Kako razumeti oba napisa v knjigi, ki je izšla leta 1690 v času največjega razcveta in ugleda pasijonske bratovščine, ostane odprto vprašanje. Ni izključeno, da je list z bakrorezoma ostanek morebitne izdaje, za katero je bratovščina poskrbela že kmalu po ustanovitvi leta 1627, a se nam ta ni ohranila. Druga oprijemljiva možnost bi bila, da je bil frontispic natisnjen za izdajo iz leta 1670, ki jo je kot mecen podprl deželni glavar Auersperg in zato drugi bakrorez prikazuje grb s kranjskim orlom. A tudi v tem primeru vzbuja pozornost, da so tedaj in še v letu 1690 v novi izdaji jezuiti s starim frontispicem še vztrajali pri kontinuiteti s starim evharističnim imenom, četudi na glavni naslovni strani nosi knjiga že obširen naslov nove pasijonske bratovščine (ki na strani *recto* prav tako nosi grb vojvodine Kranjske, predgovor pa posveča

[49] LAVRIČ 2010 (op. 24), str. 277.

[50] Gl. seznam: *Myrrhen-Gärtlein 1690*.

[51] Marijan SMOLIK, *Odmev verskih resnic in kontroverz v slovenski cerkveni pesmi od začetkov do konca 18. stoletja* (druga, elektronska, pregledana izdaja), Ljubljana 2011, § 254. Dostopno na: http://ezb.ijs.si/ezmono/, 8. 12. 2016. K omembi Ivankoviča: jezuit Andrej Jankovič ali Ivankovič je umrl že 1674, leto dni za avtorjem knjižice Jakobom Škerlom.

[52] LAVRIČ 2010 (op. 24), str. 274.

[53] Slovensko besedilo hvalnice, 2. kitica: *Naj ga hvali, kar ga hoče, / ni prehvaliti mogoče / ga v nobenih hvalnicah.*

Herrn Ambts-Praesidenten /…/ deß Hochlöbl. Hertzogthumbs Crain – torej deželnemu glavarju).

Tako ali drugače, *Myrrhen-Gärtlein* že z naslovom pove, da je pasijonska knjižica, saj je bila mira namenjena maziljenju mrtvega Kristusa in alegorično predstavlja pobožnost s premišljevanjem Kristusovega trpljenja in smrti. Uvod, posvečen deželnemu glavarju, pove mdr., da je potem, ko je bratovščina leta 1660 zasadila lepo dišeč vrtiček mire, zdaj ta knjižica znova natisnjena – *wird anjetzo abermahlen in neuen Druckverfasset* (brez omembe latinščine oz. prevoda v nemščino), in po pravici, saj je njihovo število izjemno naraslo, zato si tudi iščejo zaščitnike: *Vnd dises zwar gantz billich, dann weilen diser wollriechende Garten mit unzahlparn Tugends-Blumen angesetzt, und allbereits mehr dann 80. tausend deren ins gesambt in sonderer Aufferbäulichkeit auffgewachsen, wil es sich gezimen, solchen mit Wachtbahrn Schutz-Herrn vorzusehen.*«[54]

Pravila bratovščine kakor običajno določajo posebej za vsak dan, teden, mesec, kvatre in leto, katere molitve ali pobožne vaje naj člani opravijo. Za vsak dan, denimo, se priporoča molitev lavretanskih litanij za srečno zadnjo uro bratov in sester, če član tega ne utegne, pa vsaj pet očenašev in zdravamarij. Sledi poglavje o odpustkih in nato razne molitve, ki so v nemški knjižici nekoliko obširnejše kakor v slovenski. Obsežen del nemške knjige, ki ga v slovenski ni, sestavljajo litanije za šest dni v tednu: v ponedeljek litanije o krivični obtožbi Jezusa pri Ani in Kajfi, v torek litanije o bičanju, v sredo litanije o kronanju s trnjem, v četrtek o nošenju križa, v petek litanije o križanju, v soboto litanije o polaganju mrtvega Kristusa v grob. Vsak dan litanijam, ki so v obliko posameznih zdihljajev prelita premišljevanja o podrobnostih Jezusovega trpljenja iz pasijonskega izročila in s tem povezano meditiranje o smislu in cilju Jezusove žrtve, sledi lepa antifona ter sklepna molitev. Prav tako v slovenski knjigi ni tretjega dela knjige z obujanjem upanja na Jezusovo zasluženje in milost, in četrtega dela s pobožnostjo sedmerih ur dneva (nato sedmerih mečev in še nekaterih pobožnosti, kakor je molitev krone Jezusovega in Marijinega življenja in trpljenja, podobna rožnemu vencu, toda z bogato baročno raznolikostjo in ikonografijo, posebnih pobožnosti za duše v vicah itn.), v katerih se obuja spomin na trpljenje Matere Božje pod križem z mnogimi poetičnimi molitvami v verzih in ritmični prozi, denimo, iz sklepnega odlomka:

O Mutter Gottes, der Engl Zier,
Die siben Tagzeit nimb von mir,
Die ich zu ehren deiner Schmerzen,
Gesprochen hab von Grund meins Hertzen,
Die nimm zu einer Gab von mir,
Nichts anders ich kan geben dir,
Befihl mich deinem Kind allzeit,
An meinem End sey von mir nicht weit.[55]

Ta in mnoge druge pesmi, antifone in čustveno vzvalovane prozne molitve se skrivajo v nemški knjigi bratovščine umirajočega Kristusa, ki je ob njenem izidu štela osupljivih 80.000 članov; njena besedila pa so že sama zase mogočna priča baročne duhovne ter literarne kulture v Ljubljani ob koncu 17. stoletja.

Njena slovenska predelava je nekoliko krajša, a še vedno bogata. **Pomuzh Shivim, Umirejezhim, inu Mertvim** *Ali Bukvize Bratouſhine Britkiga Smertniga Terplenja Chriſtuſoviga na S. Krishu*

[54] *Myrrhen-Gärtlein 1690*, fol. 3r, 3v.

[55] *Myrrhen-Gärtlein 1690*, str. 57.

so izšle leta 1735, nato pa še v treh ponatisih.[56] V podnaslovu je kratek historiat bratovščine, ki se tu pojavlja z nekoliko drugačnimi in dopolnjenimi podatki, kot jih poznamo iz nemške objave: *Bukvize Bratouſhine Britkiga Smertniga Terplenja Chriſtuſoviga na S. Krishu u'Lublani u'Zerkvi Svetiga Jacoba tiga Tovarshtva JESUſoviga gori poſtaulene, od Alexandra tiga Imena Sedmiga Rimſkiga Papesha u'Lejtu 1655. poterjene, inu od Benedikta tiga Imena Trinajſtiga, tej veliki Rimski od Dobre Smerti imenovani Bratovſhini perdrushene u'Lejtu 1729.* Ker so bila pravila in odpustki tedaj na novo formulirani, je uvodni del knjige nekoliko drugačen, predvsem bolj zgoščen od nemške predhodnice. Namen kongregacije je opredeljen tako: *Ta Bratovſhina Chriſtuſove na S. Krishu britkuſti, je sa tiga vola gori poſtaulena, de bè skusi en andohtlivi ſpomin Chriſtuſoviga Terplenja, Njega /…/ inu njegovo lubesnivo Shaloſtno Mater MARIO divizo, na eno poſebno visho zhaſtyli, inu de bè skusi leto andoht uſim shivim Bratam, inu Seſtram en ſrezhen konz, inu dobro ſmert od Boga ſproſyli; inu de bè tudi tem mertvim, katerih duſhe u'vizah terpè, pomagali.*[57] Pravila glede vsakodnevne molitve Lavretanskih litanij za srečno zadnjo uro in drugih dolžnosti članov so večidel enaka. K vsakdanji pobožnosti bratov in sester pa spada tudi ta: *Kadar ſe ob puldne s' sgonam snamine da po ſtari kerſhanski navadi, k'spominju Chriſtuſove ſmerti na S. Krishu; ſi bodo ſpomnili na Jeſuſovo bridkuſt, inu terplenje; inu bodo sa eno dobro ſmert leto tukej poſtavlano, ali pak eno drugo molitouzo molili.*[58] Knjižica je izšla v času, ko je bil predstojnik kongregacije Kristusovega smrtnega boja na križu Jernej Basar, in ta je verjetno poskrbel za bolj zgoščeno vsebino, kakor so tudi njegove *Pridige is bukviz imenvanih Exercitia s. ozheta Ignazia,* ki so izšle ravno lepo poprej, 1734, zelo strnjene, skoraj lapidarne. V drugem delu knjige so molitvena besedila za osebno pobožnost, mdr. *Litanie od Britke Martre inu Smerti naſhiga Gospuda, Jeſuſa Chriſtuſa,* več drugih litanij ter molitev za izročitev duše Kristusu ob smrtni uri. V tretjem delu pa je 25 kratkih poglavij katekizemskega besedila, *en kratki Sapopadek kerſhanskiga Nauka,* česar v nemški izdaji ni. Marijan Smolik je opozoril, da Basarjeva izdaja knjižice pasijonske bratovščine »vsebuje tudi 11 kitic pesmi 'Žalostna je Mati stala' (str. 29–31). Prevod se razlikuje od običajnega besedila v lekcionarjih.«[59] Tudi te znamenite pesmi v nemški predhodnici ni najti. Zdi se vendarle pomenljivo, da jo slovenska izdaja vsebuje, saj je to morda povezano s slovenskim pasijonskim izročilom.[60] Posebej je med številnimi baročnimi molitvami vredna pozornosti tista, ki jo je predstojnik bratovščine predlagal bratom, da z njo Kristusu v bridkem smrtnem trpljenju izroče sami sebe in svojo dušo *sa en ſrezhen Konez, inu dobru Smert:*

/…/ tebi mojo Duſho, inu tellu, moje djanje inu sadershajne, mojo ſmert inu shivlejne v tvoje ſvete Kervave Rane perporozhim, inu te pohlevnu proſim ſkusi saſlushejne tvojga prevredniga Terplejna inu Smerti, skuzi tvojo predrago, ſveto reſhno Kry, poſebej pak ſkusi tvojo grenkuſt inu britkuſt, katero ſi ti narvezh na snaminij S. Krisha prestall, kadar ſe je tvoja duſha is tvojga zartaniga telleſſa lozhilla: de ſe ti ozhes zhes me, inu zhes uſe te Bratovſhine Brate inu Sestre miloſtivu uſmiliti, inu naſhim ubogim duſham en ſrezhen konez podelyti nu teiſte v' tvoje lubesnive Boshje roke prejetj. O dobrutlivi, O miloſtivi, O uſmileni JESU! Amen.[61]

[56] Gl. seznam: *Pomuč 1735*.

[57] *Pomuč 1735*, str. 3.

[58] *Pomuč 1735*, str. 4.

[59] SMOLIK 2011 (op. 51), § 252.

[60] Kapelski pasijon to pesnitev vsebuje, verjetno v precej stari verziji; prim. *Kapelski pasijon. Editio princeps* (ur. Erich Prunč, Matija Ogrin), Ljubljana 2016, str. 207–210.

[61] *Pomuč 1735*, str. 17–18.

Rožnovenska bratovščina in Matija Kastelec

Med marijanskimi bratovščinami, ki so bile med katoliško obnovo zelo priljubljene, je imela najstarejše izročilo rožnovenska bratovščina, saj je nastala še v srednjem veku. Soglasje za ustanovitev so morali dati dominikanci, ki so bratovščine sv. rožnega venca sploh začeli ustanavljati. Na Kranjskem so nastajale od prve četrtine 17. stoletja dalje, vendar pri tem ne moremo vedeti, katere med njimi so obstajale že od srednjega veka.[62]

Bratovščina sv. rožnega venca je bila v Novem mestu, kot sledi iz Raigersfeldovega popisa, ki ga je objavila Ana Lavrič, uradno ustanovljena pri kapiteljski cerkvi sv. Miklavža leta 1654, ob tem pa je v viru navedena opomba, da je bratovščina delovala že leta 1500,[63] torej je imela določeno kontinuiteto s poznim srednjim vekom.

Za to bratovščino je njen predstojnik, novomeški kanonik Matija Kastelec priredil ***Bratovske bvqvice S. Roshenkranza***,[64] ki so izšle leta 1678. Ta knjiga je v zgodovini slovenskega slovstva pomembna v več pogledih, zato večina literarnih zgodovin z njo datira začetek slovenskega literarnega baroka, čeprav njeno vsebino po drugi strani obravnavajo površno in pavšalno.[65] Eno prvih pravičnih oznak je o Kastelčevih literarnih začetkih zapisal Joža Glonar: »Dasi ni mogel vsega ustvariti, kar je nameraval, gre vendarle vprav njemu po pravici naslov prvega slov. kat. pisatelja.«[66]

Že z uvodnim posvetilom baronici Suzani Paradiso, priorici dominikanskega samostana v Velesovem, Kastelec v poetični prispodobi knjigo označi kot rožnovensko: kot »venec dišečih vrtnic«, ki jih je zbrala bratovščina z rožnovenskega grma svetega Dominika. Po posvetilu sledi (str. 1–31) prvi sistematični zapis vseh treh delov rožnega venca v slovenščini s tematskim premišljevalnim odlomkom za vsako desetko.

Sledi sklop štirih marijanskih pesmi z napevi (dve sta rožnovenski), od katerih je Kastelec, kot meni Smolik, eno prevzel iz protestantske pesmarice *Ta celi catehismvs, eni psalmi* (1595), tri so verjetno njegove, zadnja pa je prvi tiskani slovenski prevod znamenite srednjeveške slednice *Stabat mater dolorosa*.[67]

Marijanskim pesmim sledita (str. 50–55) dve premišljevalni molitvi ob spominjanju Jezusovega trpljenja, ki sta napisani v barvitem slogu in z doživljajsko globino, po čemer sodita (še zlasti druga, gl. sliko) med najlepše primere baročnih molitvenih besedil v našem slovstvu. Na str. 60 se začnejo bratovščinska pravila in določila glede odpustkov, tudi za duše pokojnih, z obširno razlago pomena odpustkov.[68] Sledijo desetine strani molitvenih in premišljevalnih besedil, poslovenjenih

[62] Prim. LAVRIČ 2013 (op. 1), str. 30.

[63] Ana LAVRIČ, Bratovščine na Kranjskem leta 1773, *Arhivi*, 37/1, 2014, str. 124.

[64] Gl. seznam: *Kastelec BB 1678*.

[65] Pri tem slovensko slovstvo 17. stoletja pred Kastelcem obravnavajo večidel kot »protireformacijo«, kar je sporno, toda problema periodizacije slovenskega literarnega baroka se tu ne bomo dotikali.

[66] Gl. op. 65.

[67] Njihovi naslovi so: 1) *Ta perva Peiſſen od S. Roshenkranza Marie Divice* /…/; 2) *Ta druga Peiſſen od S. Roshenkranza;* 3) *Peiſſen Marie Divice. Magnificat;* 4) *Perva Peiſſen od Divice Marie,* kar je neobičajen naslov po že treh marijanskih pesmih, morda je bil prevzet skupaj s pesmijo iz drugega vira; 5) na str. 45 se začne srednjeveška pesem slednica *Stabat mater dolorosa,* toda brez naslova. Kastelec tu uvodoma zapiše, da je bilo apostolu Janezu razodeto, da je Jezusu in Mariji ljubo, če verni premišljujejo Jezusovo trpljenje in Marijino žalost pod križem; pod tem pojasnilom stoji kot naslov pesmi: *Na tu je leta lepa ſtara Peiſſen.* Sledi notni zapis in 20 kitic besedila. Kako staro je bilo slovensko besedilo znamenite slednice že v Kastelčevem času, da jo je uvedel z besedami *lepa ſtara Peiſſen,* je odprto vprašanje. Vsekakor jo vsebuje že Muzejski rokopis, privezan k *Evangelia inu Lystuvi,* 1612.

[68] Poudariti kaže, da Kastelec nauk o odpustkih pospremi s korektnim teološkim pridržkom: da nam je resnični obseg

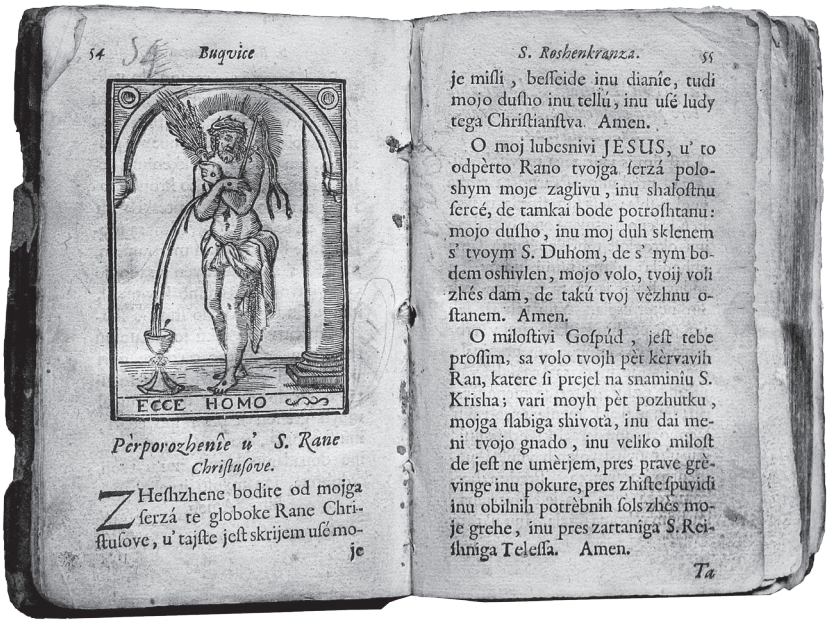
54 Buqvice

ECCE HOMO

Perporozhenſie u' S. Rane Chriſtuſove.

ZHeſhzhene bodite od mojga ſerzá te globoke Rane Chriſtuſove, u' tajſte jeſt skrijem uſé mo-
je

S. Roshenkranza. 55

je miſli, beſſeide inu dianíe, tudi mojo duſho inu tellú, inu uſé ludy tega Chriſtianſtva. Amen.

O moj lubesnivi JESUS, u' to odpèrto Rano tvojga ſerzá poloshym moje zaglivu, inu shaloſtnu ſercé, de tamkai bode potroſhtanu: mojo duſho, inu moj duh sklenem s' tvoym S. Duhom, de s' nym bodem oshivlen, mojo volo, tvoij voli zhés dam, de takú tvoj vèzhnu oſtanem. Amen.

O miloſtivi Goſpúd, jeſt tebe proſſim, sa volo tvojh pèt kèrvavih Ran, katere ſi prejel na snaminiu S. Krisha; vari moyh pèt pozhutku, mojga ſlabiga shivota, inu dai meni tvojo gnado, inu veliko miloſt de jeſt ne umèrjem, pres prave grèvinge inu pokure, pres zhiſte ſpuvidi inu obilnih potrèbnih ſols zhès moje grehe, inu pres zartaniga S. Reſhniga Teleſſa. Amen.

Ta

Matija Kastelec, Bratovske bvqvice S. Roshenkranza, 1678 in 1682. Biblioteka SAZU.

iz raznih oficijev in knjig za osebno pobožnost, ki so domala vsa pisana osebno doživeto, z emotivnimi poudarki, ki bralca osebno vpeljejo v pogovor z Bogom:

O ſtvarnik Nebes, inu semle, ſpumni de ſim jeſt tvoja ſtvar, ne saversi tvoje ſtvari: tvoje roke ſo mene ſtorile, ne perpuſti de bi moji grehi tu k' nizhemer storili, kar ſi ti ſtvariu: primi sa mene s' tvoymi rokami, inu mene k' ſebi gnadlivu perpelai. /…/ ſsposnai tvojo ſtvar o Goſpud, nikar ne perpuſti mojo duſhizo sgubleno biti, katero ſi po tvoji podobi ſtvariu, in je skusi tvojga Synu Jesuſa Christusa kryvjo poſhkroplena. /…/ O nesmankana, nevideozha luzh, pomagai ti meni, tako bode meni pomaganu …[69]

V določenem pogledu je še bogatejši drugi del molitvenika z naslovom *Modus juvandi agonizantes,* natisnjen leta 1682 v Ljubljani, saj nagovarja človeka v njegovih skrajnih bivanjskih položajih pred obzorjem smrti, človeškega konca in poslednjih stvari. Ta del je bil namenjen tudi duhovnikom, zato se nekateri odlomki začenjajo s kratkim latinskim napotilom, zlasti pri pogovorih z obsojenim na smrt ter pri pogovorih z umirajočimi, ki se, močno navezani na bližnje in na svoje življenje, v mukah in počasi ločujejo od tega sveta. Čeprav so ti meditativni odlomki naravnani na večnost, odsevajo tudi človeško bolečino, tragiko in resnični utrip še živečega človeškega srca, ki je tik pred tem, da bo nehalo biti. Zato so z ene strani resnobni, a z druge vsebujejo tudi pristno človeško sočutje in toplino. Komaj je moč razumeti, da je ta knjiga ostala v slovenski slovstveni zgodovini tako malo cenjena in pozabljena.

Skupaj z obsežno baročno pesnitvijo *O sladku Ime IESUS* in drugimi literarno-meditativnimi odlomki na koncu knjige so *Bratovske bukvice* veliko delo v več pogledih. Najprej so po Alasiji in Hren-Čandkovemu katekizmu prva tiskana slovenska katoliška knjiga, namenjena za ljudsko rabo, prva še zlasti kot tiskana antologija baročnih duhovnih besedil in v tem pogledu prelomna

in način izpolnitve pokore posamezne človeške duše v vicah nedostopna skrivnost – *tu je samimu Vſigamogozhimu Gospudi Bogu veideozhe* – s čimer je dodal pravilom glede odpustkov določeno mero relativnosti. Prim. *Kastelec BB 1678*, str. 90.

[69] *Kastelec BB 1678*, str. 101, 102, 104.

teološko-pastoralna ljudska knjiga. Drugič so *Bratovske bukvice* s pesmimi in notnimi napevi prva slovenska katoliška pesmarica. Predvsem pa so kot celota odlično delo slovenskega baročnega slovstva; ta naslov bi si zaslužile že zaradi prve objave prevoda *Stabat mater dolorosa* v tiskani knjigi, pesnitve *O sladku Ime IESUS* in drugih pesmi, če ne omenjamo obširne meditativne proze, ki je ponekod pisana z izstopajočimi literarnimi odlikami.

Če bi želeli razpoložljive podatke o Kastelčevi rožnovenski bratovščini umestiti v podrobnejši kontekst delovanja takih bratovščin, bi bilo koristno preučiti knjigo, ki jo tu le omenjamo, napisana pa je bila kot priročnik za *predstojnike* rožnovenskih bratovščin in je izšla v Ljubljani leta 1744. Napisal jo je slovenski dominikanec p. Albert Pongratz, ki je v knjigi naveden kot pridigar v Novem kloštru. To je **Manuale praesidum** *Confraternitatis SS. Rosarij continens statuta, indulgentias, atque privilegia eiusdem Confraternitatis*.[70] Knjiga je zelo zanimiva, saj z avtoriteto dominikancev kot začetnikov rožnovenskih bratovščin podrobneje govori (poleg natančne obravnave odpustkov) o njihovi zgodovini, namenu, oblikah pobožnosti, o zanimivem hagiografskem izročilu in čudežih, povezanih z rožnim vencem ipd. Posebej zanimiv je razdelek *De mutua bonorum operum inter Sodales participatione*.[71] Obširna poglavja (III, IV, V) so nato posvečena načinom molitve rožnega venca, meditaciji njegovih skrivnosti in blagoslavljanju rožnih vencev. Naslednja poglavja (do XXV) obširno obravnavajo manj znane teme, kot so specifične dominikanske bratovščine (npr. angelske vojske sv. Tomaža) in s tem povezane rožnovenske pobožnosti ter povezavo rožnovenske kongregacije z bratovščino sv. Rešnjega Telesa. Nedvomno bi umestitev Kastelčevih slovenskih besedil v ta kontekst odprla zanimive nove uvide v baročno rožnovensko duhovnost na Slovenskem.

Avguštinska bratovščina Marije Device tolažnice

V tem izboru prikazanih bratovščinskih knjig ne smemo prezreti avguštinske bratovščine »sv. Avguština in sv. Monike z imenom Marije Device Tolažnice (imenovane tudi bratovščina sv. pasu oz. opasanih), ki je bila v cerkvi Marijinega oznanjenja pri avguštincih eremitih v Ljubljani dejansko že ustanovljena«, kot ugotavlja Lavričeva, in jo je »ljubljanski škof na prošnjo tamkajšnjega priorja in konventa potrdil in odobril 28. maja 1690«; kakor v večjih nemških mestih naj bi družba »tudi v prestolnici Kranjske pospeševala bogoslužje in reševala duše vernikov. Škof je avguštincem dovolil tudi uvedbo procesije na nedeljo po prazniku sv. Avguština ter natis članom namenjene knjige s pravili, odpustki, privilegiji in drugimi duhovnimi koristmi«.[72] Omenjeni priročnik bratovščine je prav kmalu tudi izšel: v Ljubljani je bil pri Mayru leta 1692 natisnjen z naslovom **Geistliches Trost--Büchel** *sambt allen Indulgentzen vnd Ablassen, der /…/ Ertz-Bruderschafft Mariae vom Trost der gesegneter schwartz Lidernen Gürtel des h. Vatters Augustini vnd der heiligen Mutter Monicae*.[73]

Knjiga se začne s posvetilom stiškemu opatu Antonu baronu Gallenfelsu (8 strani), ki je literarno oblikovano z oporo na Epiktetovo retorično prispodobo o soncu, ki s svojo svetlobo omogoča stvarem, da pokažejo obliko in lepoto; tako je tudi opat (verjetno s finančno podporo tej knjigi) v duhovnem pomenu pomagal bratovščini črnega pasu v Ljubljani, da pokaže svojo duhovno lepoto.

[70] Gl. seznam: *Pongratz Rosarii 1744*.

[71] *Pongratz Rosarii 1744*, str. 22–23.

[72] LAVRIČ 2013 (op. 1), str. 35.

[73] Gl. seznam: *Trost-Büchel 1692*.

Uvodni nagovor »Vsem bratom in sestram te hvalevredne bratovščine« postavi temeljno duhovno izhodišče in predstavi namen kongegacije. Slog uvoda je literarno-meditativen, razgiban z mnogimi čutno-nazornimi elementi za vživetje v resnobo in eksistencialne meje človekovega življenja. V njem je zastavljeno eno samo retorično vprašanje, sestavljeno s pomočjo kompleksnih figur dodajanja iz mnogih podrednih stavkov v obsežno literarno samospraševanje, tako da obsega uvodno vprašanje skoraj tri strani meditativnega besedilnega valovanja:

Andächtige vnnd geliebte in GOTT Brüder vnd Schwester; Wann jemand vnter vns ernstlich zu Gemüth führete, daß dermahlen einist der Tag, dessen Abend er nicht erleben, oder der Abend, dessen Morgen-Liecht er nit anschauen mag, leyder ankommen wird; sondern sich im Todt-Beth voll Schmertzen, vnd mit einer brinnenden Kertzen in der Hand, mit dem grimmigen Todt kämpffen befinden; Erwartend beynebenst die ungewisse Zeit, dass vnwissliche Orth, die Arth der Kranckheit, ob er nemblich bald abdrucken, oder lang siechen werde?[74]

Vprašanje, ki je tu zastavljeno, zaobsega človekovo zadnjo uro in njene neznane okoliščine, se v dolgem nizu misli razširi na človekov nemir in strah ob ločitvi duše od telesa, očitke vesti, spomin na slaba dejanja, zapravljeni »zlati čas«, in preraste po treh straneh besedila v pogled, pred katerim stoji smrt, grob in ostri sodnik, ob strašnem trenutku »mogočne ločitve duše od telesa, ki je pobožnim začetek blaženosti, brezbožnim pa večne tožbe.« Kdo, sprašuje pisec, si ne bi želel ob pravem času izprositi sredstva, s katerim bo z več zaupanja stopil pred strogi sodni stol Božji, da bi si pridobil nebeško slavo? Med temi sredstvi ni najmanjše to, da se človek pridruži pobožni bratovščini, *Unter welchen dise Löbliche Bruderschafft dero Lidern Gürtel deß Vatters Augustini, vnd h. Mutter Monicae vnter der Anruffung vnser lieben Frauen deß Trosts.*

Knjiga nato predstavi razne pomenske vidike črnega pasu, povezane z asketskim življenjem. Da je pas črn in da je od mrtve živali *bedeutet sie die Mortification, oder Abtödtung vnser vor Augen schwebenden Menschlichen Gebreclich- und Sterblichkeit*, in z njo upamo, pravi pisec, ubežati večni smrti. Ob tem pomeni nošenje črnega pasu, da se podvržemo trem duhovnim zaobljubam: uboštvu, pokorščini in čistosti. Tako naj nas Bog, pravi pisec, opasa ne le telesno, ampak tudi duhovno, *damit ihr dermahleinist nach euren zeitlichen Ableiben, Christi eures getreuen Seeligmachers, welchen der Jungfräuliche Jünger Johannes in seiner geheimten Offenbahrung mit einer guldenen Gürtel vmbgürtet gesehen, erfreulichen Anschauung in der himlischen Glory gewürdiget werdet.*[75]

Prvi del knjige podrobneje govori o zgodovini bratovščine, navaja hagiografsko legendo o prikazanju Marije sv. Moniki: nosila je črno obleko in pas, to nošo priporočila tudi Moniki in ji izročila črn pas. V nadaljevanju so podrobno obravnavani odpustki, tudi rimski in jeruzalemski (za obisk svete dežele: Oljske gore, Kalvarije idr. svetih krajev). Objavljene so številne molitve in premišljevalna besedila, podrobneje je določeno, kako potekajo bratovščinski shodi, ki so se končali z molitvijo Salve regina – *Begrüst seyest du Königin der Barmhertzigkeit, vnser Leben, Süssigkeit, vnnd Hoffnung.*

Drugi del knjige (str. 117) vsebuje poleg drugih molitev tudi opis pobožnosti trinajstih očenašev in avemarij, molitvena premišljevanja pred in po zakramentih, zlasti po izročilu sv. Avguština, skupaj s premišljevanji iz Solilokvijev, ki vodijo bralca vsak dan skozi ves teden. Pobožnost trinajstih očenašev in zdravamarij je bila povezana s kratkimi premišljevalnimi odlomki za vsakega od 12 členov apostolske vere. Tako je denimo predstavljen danes povsem pozabljen vidik prvega člena vere:

Ich glaub in GOTT den Vatter, Allmächtige~ Schöpffer, Himmels vnd der Erden. Bey disem Articul lasset vns betrachten die von Gott vns ertheilte sonderbare Gnade, das er vns keine vnempfindliche,

[74] *Trost-Büchel 1692*, str. 1–2.

[75] *Trost-Büchel 1692*, str. 8–10.

gleich denen Steinen, noch vnvernünfftige Geschöpf, gleich denen Bestien; sondern vernünftige vnnd deß Himmlischen Paradeyß fähige Creaturen geschaffen.[76] Tako je *Trost-Büchel* bratom in sestram priporočala globoko, najdolžnejšo zahvalo za delo stvarjenja, po katerem je človek šele človek in oseba.

Nekatere molitvene dele te obsežne nemške knjige je bratovščina poslovenila in dala natisniti. Ena takšna knjižica se je ohranila iz časa okrog 1750 z naslovom **Poduzhenîe te molitve** *teh trynaiſt Ozhenaſhu, inu trynaiſt Ave Mary katère ty sapiſſani bratje, inu sestre lete imenitne erz-bratvùszhine Mariae od troshta s' eno vezhy andochtio, slaſti na zheterto nedelo eniga ſledniga meiſza v cerkvi mòlio.* Ker obsega le osem neoštevilčenih listov, iz nje razberemo, kaj je bila osrednja vsebina pobožnosti, ki so jo bratje gojili. Knjižica se začne s prevodom oz. priredbo že omenjene pobožnosti 13 molitev, kjer premišljevanju vsakega člena apostolske vere sledita očenaš in zdravamarija. Sledijo priljubljena Salve regina (*Zheshena ſi Kraliza, Mati te Miloſti, Ti shiulenîa Slatkuſt, Jnu naſhe Vupanîe* /…/) in poglavje z razlago odpustkov. Iz te je razvidno, da je ta molitev – *zhe oni ta naprepiſſana vſakdaina Molitua teh 13. Ozhenashu, inu 13. Ave Marij na paternoſterzo oprauio* – bila pravzaprav osrednja, celo vsakodnevna pobožnost bratov in sester te kongregacije.

Tako je očitno, da sta v bratovščini črnega pasu, ki so jo v Ljubljani vodili avguštinci, očenaš in zdravamarija obdajala premišljevanje o resnicah apostolske vere in da se je pravzaprav vsa bratovščinska pobožnost kot meditacija zgoščevala okrog jedra – krščanskega *creda*. To verjetno ni naključje, ampak nekaj bistvenega, saj molitveno poglabljanje v resnico vere postopoma vodi k ljubezni do Boga, kar je srčika duhovnosti sv. Avguština in njegovih redovnikov.

Bratovščina svetega Jošta

Ne glede na to, kako je ta prikaz bratovščinskih besedil pomanjkljiv, v njem ne sme manjkati omemba tako stare in s priljubljenimi romanji povezane združbe, kakor je bila bratovščina svetega Jošta. Bratovščina je izdala manjšo knjižico **Od Andohti, inu Bratoushine Svetiga Joshta** na 16 straneh,[77] ki nima podatka o kraju in letu izida. Marijan Smolik datira knjižico glede na tisk nemške predloge, vendar opozarja na večje razlike med pesmimi.[78] Menil je, da je knjižica bila izdana predvsem za romarje k Sv. Joštu nad Kranjem in za člane bratovščine. Uvod kratko opiše življenje in duhovne odlike sv. Jošta. Omenjeno je izročilo, da mu je bila zaradi odpovedi častem in blagostanju dvorskega življenja njegovih staršev ter zaradi globoke predanosti meniškemu življenju obljubljena posebna milost, da bo mogel ljudem pomagati s priprošnjo na krajih, kjer ga bodo posebej častili. Sledi strnjen historiat bratovščine, ki je namenjena ohranjanju pobožnosti do sv. Jošta: *de bi pak leta andoht naprei gor jemala, inu povikshena oſtala je ta ſveti Rimski Pepesh Clemens ta XII zelu dobrotlivu pervolu, eno Bratouſhino Svetiga Joſhta gor postaviti, inu lete je velike gnade, inu odpuſtike dodelu;* pojasnila o dodeljenih odpustkih so zelo kratka in preprosta.[79]

Osrednji del knjižice obsega litanije sv. Jošta in dve daljši molitvi za svetnikovo priprošnjo. Zlasti druga molitev se sklicuje na legendarno izročilo o svetnikovi posebni moči, da od Boga izprosi milosti v raznih nadlogah in stiskah, tudi čudežne ozdravitve.

[76] *Trost-Büchel 1692*, str. 120.

[77] Gl. seznam: *Andoht 1734*.

[78] Prim. SMOLIK 2011 (op. 51), § 235.

[79] *Andoht 1734*, str. 2–3.

Sklepni del knjižice obsega štiri pesmi s skupnim naslovom *Od Svetiga Joſhta* in peto pesem o spreobrnjenju in pokori. Po obliki izstopa prva pesem, ki je dokaj spretno zložena v meri slovenske poskočne narodne pesmi, četudi z nekaj prilagoditvami besednega poudarka, ki so nam danes pri branju pesmi neobičajne, pri petju pa niso bile moteče. Pesem je zložena v menjavanju daktilskega peterca in četverca z nastopno anakruzo (nepoudarjenim zlogom pred začetkom daktila), po Voduškovih opredelitvah alpskih poskočnih mer torej v shemi 5–4, 5–4, v osemvrstičnih kiticah.[80]

4
Studenz Svetiga Joſhta
Teh shaloſtneh trosht,
Greshnike potroshta
Jem dobi miloſt,
Skuſi pokuro pravo
No ſpoud zhiſto
Sturi s'Bugam ſpravo
She uro tiſto.

6
Vſi sheini tezite
Na leto Goro,
Sheyo ſe gaſsite
Is ſhivo vodo,
Zhes grehe jokaite
Spravo grevengo,
Sdei ſe pomagaite,
Gori v'ſvetu Nebu.

Knjižica sicer ne vsebuje bratovščinskih pravil, pač pa je zasnovana tako, da spodbuja predvsem pobožnost in zaupanje do svetnikove priprošnje pri Bogu. Zasnovana je bila torej ne le za člane bratovščine, marveč za romarje k Svetemu Joštu nad Kranjem nasploh, ki je bila ena od dveh ali treh najbolj priljubljenih božjih poti ljubljanske škofije. Zato ni čudno, da je ena od štirih pesmi zložena v priljubljeni ljudski ritmični obliki, s katero objema izročilo o *studencu svetega Jošta* – o uslišanih prošnjah, ozdravitvah in drugih Božjih milostih, ki prihajajo na pomoč človeški žalosti in stiski.

Bratovščine in klasiki krščanske misli

Slovenska besedila kakor pravkar omenjena o svetem Joštu so dragocena kot izraz preproste, a globoke slovenske krščanske omike in pisna priča njene mnogo bogatejše ustne ljudske tradicije. Prav tako so seveda pomembna bratovščinska molitvena in premišljevalna besedila v drugih jezikih, na ozadju katerih so slovenski molitveni teksti postopoma nastali. Ob vsem tem pa je velikega pomena dejstvo, da so bratovščine pripravile tudi prve izdaje klasikov krščanske duhovne

[80] Prim. Valens VODUŠEK, Alpske poskočne pesmi v Sloveniji, *Etnomuzikološki članki in razprave,* Ljubljana 2003, str. 55.

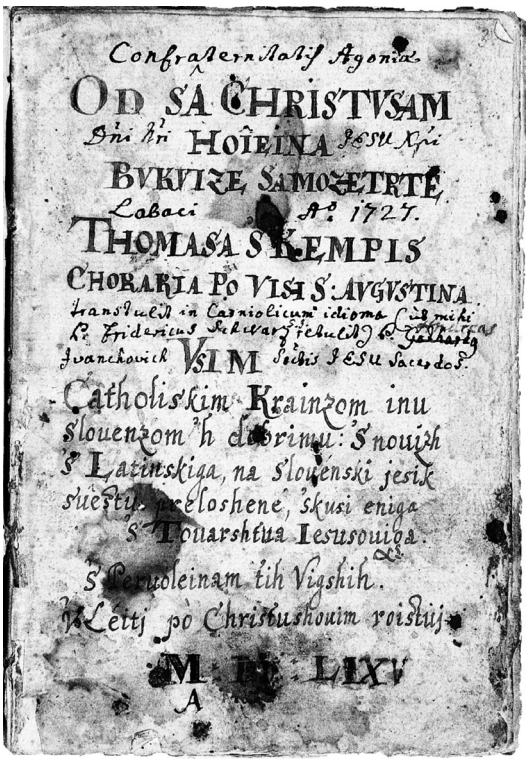
Confraternitatis Agoniae
OD SA CHRISTVSAM
Dni Kri HOÎEINA JESU Xpi
BVKVIZE SAMOZETRTE
Labaci Ao 1727.
THOMASA S KEMPIS
CHORARIA PO VISI S: AVGVSTINA
transtulit in Carniolicum idioma Cub mihi
Fr. Fridericus Schwarz retulit Fr. Gerhardus
Ivanchovich VSIM Sectis JESU Sacerdos.
Catholiskim Krainzom inu
slouenzom h dobrimu: S nouizh
S Latinskiga, na slouenski jesik
suestu preloshene, skusi eniga
S Touarshtua Iesusouiga.
S Peruoleinam tih Vigshih.
V Leitj po Christushouim roistuj
M DC LIXV
A

Od Sa Christvsam Hoîeina Bukvize Samozetrte Thomasa S Kempis, prevod Andreja Ivankoviča iz leta 1659, last bratovščine umirajočega Kristusa. NUK.

misli na Slovenskem, kakor so Boetij, sv. Bernard in Tomaž Kempčan. Le nekoliko pozneje so začele izdajati tudi dela znamenitih piscev zgodnjenovoveške duhovnosti in katoliške obnove, kakor so sv. Frančišek Saleški, Paolo Segneri in Jeremias Drexel. Vse te knjige so izdale jezuitske bratovščine, točneje, kongregacija Marije Vnebovzete in so izšle v Ljubljani.

Boetijevo delo *O tolažbi filozofije* je eno od najvplivnejših del zahodne književnosti in filozofije. Zaradi univerzalno pomembne filozofske in teološke vsebine, ki je izražena tudi na prvovrstno literaren način v obliki t.i. prosimetruma – prozni odlomki se izmenjujejo s pesniškimi, zapisanimi v številnih verznih oblikah antične literature – je delo vplivalo izjemno široko in stoletja dolgo; še globoko v novi vek so ga izdajali kot eno od glavnih del humanistične kulture nasploh.[81] To temeljno delo je po dostopnih podatkih sodeč na slovenskih tleh prvikrat izšlo, ko ga je leta 1643 izdala bratovščina Marije Vnebovzete v Ljubljani.[82] Izšlo je torej le štiri leta za najstarejšim ohranjenim priročnikom te kongregacije.

Drugi avtor, ki se uvršča med klasike krščanskega izročila, je sv. Bernard, eden osrednjih teoloških piscev cistercijanskega reda in cerkveni učitelj. Ljubljanska izdaja njegovih pridig ima naslov **Sermones de Beatissima semper Virgine Maria**.[83] Izšla je leta 1756, natisnjena pa je bila na Dunaju, čeprav je tedaj v Ljubljani deloval tiskar Reichhardt.[84] V knjigi je zbranih več pridig o Materi Božji, med njimi pogosto citirana pridiga o Marijinem rojstvu s pomenljivim naslovom *In nativitate B. Mariae. Sermo unicus. De aquae ductu,* kjer s prispodobo vodotoka interpretira Mater Božjo kot posredovalko in prinašalko Božje milosti: *Quis vero fons vitae, niſi Chriſtus Dominus? /…/ Derivatus eſt fons uſque ad nos, in plateis derivatae ſunt aque.*[85] Prav v tej pridigi je tudi citat sv. Bernarda, ki smo ga kot motto srečali že v najstarejšem ohranjenem priročniku bratovščine Marijinega vnebovzetja (Manuale 1639).[86]

[81] Pregledno o recepciji, prevodih in vplivu Boetijevega glavnega dela v: BOETIJ, *Tolažba filozofije,* prevod in uvodna beseda Gorazd Kocijančič, Ljubljana 2012, str. 7–10.

[82] Edini ohranjeni izvod se nahaja v Minoritskem samostanu na Ptuju; doslej ga nisem videl, zato ni uvrščen v seznam bratovščinskih knjig na koncu članka. Podatek iz kataloga: *Anicii Manlii Torquati Severini Boetii De consolatione philosophiae libri V*[!] *in strenam oblati D. D. Sodalibus congregatis sub titulo B. Mariae Virginis in coelos assumptae, in Archi-ducali Soc. Jesu collegio Labacensi /…/* – Viennae, Typis Leopoldi Joannis Kaliwoda, 1643.

[83] Gl. seznam: *Bernardus 1756.*

[84] Prim. Anja DULAR, *Živeti od knjig,* Ljubljana 2002, str. 133, 135.

[85] *Bernardus 1756*, str. 99, 100.

[86] *Totis ergo medullis cordium /…/, Bernardus 1756*, str. 103, 104. Prim. op. 28.

Jezuitska Bratovščina Marije, kraljice angelov pa je leta 1717 izdala znameniti vodnik za osebno duhovno življenje, temeljno delo *devotio moderna* – Tomaža Kempčana **De Imitatione Christi libri quatuor**,[87] ki je že čez petnajst let v Ljubljani izšla ponovno (1732). Naj ob tej neminljivi, zlati knjigi asketike, ki velja za najbolj brano knjigo poleg Svetega pisma, omenimo le njene prevode v slovenski jezik. Več kot pol stoletja pred to izdajo izvirnega latinskega besedila je Hojo za Kristusom že prevedel v slovenščino jezuit Andrej Ivankovič (Jankovič). To je bilo leta 1659, toda njegov prevod je ostal v rokopisu. Naslov se glasi: *Od Sa Christvsam Hoîeina Bukvize Samozetrte Thomasa S Kempis Choraria Po ViSH S: Avgvstina Vsim Catholiskim Krainzom inu Slouenzom 'h dobrimu: S nouizh S Latinskiga, na Slouenski jesik suestu preloshene, 'skusi eniga s Touarshtva Iesusouiga. S Peruoleinam tih Vigshih. V Leity po Christushouim roistuj MDCLIX.*[88] Rokopis je kot eno redkih obsežnejših slovenskih besedil srede 17. stoletja izjemno pomemben. Skupaj s *Skalarjevim rokopisom* in *Kalobškim rokopisom* namreč dokazuje, da so v dobi t.i. slovstvenega zastoja, kakor starejša literarna zgodovina slabšalno imenuje dobo katoliške obnove, številni duhovniški pisci literarno ustvarjali, vendar jim razni razlogi niso omogočali, da bi svoja dela natisnili. Tudi jezuiti se v tem času niso odločili, da bi slovenski prevod Hoje za Kristusom izdali. Zaradi potreb v kolegiju in elitne znanstvene kulture, ki je bila latinska, so v tej dobi še zagovarjali *latinski* knjižni program svojih dveh *latinskih* bratovščin, ki ga odlično predstavljajo izdaje, poklonjene članom za novo leto idr. praznike. Bistveno, kar sem hotel z omembo Ivankovičevega slovenskega prevoda *Od Sa Christvsam Hoîeina Bukviz* poudariti, je to, da je neodvisno od latinske izdaje iz leta 1717 in že veliko pred njo med jezuiti in bratovščinskimi člani krožil Ivankovičev slovenski rokopis. Na naslovno stran rokopisa je med naslovne vrstice namreč nekdo zabeležil vpis o lastnini rokopisa, ki se glasi: *Confraternitatiſ Agoniae D̃ni Ñri JESU X̃pi Labaci 1727.* To pomeni, da je rokopis še leta 1727, še potem, ko je v letu 1719 že izšel prevod p. Hipolita, rokopis krožil med člani bratovščine umirajočega Kristusa, saj je lastniški vpis nastal prav zato, da bi se knjiga ne izgubila.

Izmed novoveških avtorjev, ki jih danes štejemo za klasike duhovne literature in so jih izdale jezuitske bratovščine v Ljubljani, omenimo sv. Frančiška Saleškega. Njegovo Filotejo ali uvod v bogoljubno življenje, **Philothea, seu introductio ad vitam devotam**, je bratovščina Marijinega vnebovzetja izdala leta 1756.[89] Prva knjiga znamenitega ženevskega škofa in duhovnega pisatelja, izdana na Slovenskem, je izšla v Ljubljani istega leta kakor pridige sv. Bernarda in je bila natisnjena tudi pri istem dunajskem tiskarju Kaliwodi, v enakem formatu. Podoba je, da sta bili obe knjigi naročeni hkrati in nato razdeljeni (morda ob dveh praznikih) članom bratovščine. Izdaja se začenja s pismom papeža Aleksandra VII. iz leta 1642, ki Filotejo z izrazi ognjevitega navdušenja priporoča svojemu nečaku. Svetuje mu, naj bo nenasiten bralec Saleškega, njegov ubogljiv sin in marljiv posnemovalec, ki si bo Filotejo, *quanquam decies lectam centies legam*, postavil za pravilo duhovnega življenja.

[87] Gl. seznam: *Kempčan 1717*.

[88] Prim. *Register slovenskih rokopisov 17. in 18. stoletja,* Ms 086, Tomaž Kempčan, Od za Kristusam hojenja bukvice, prevod Andreja Ivankoviča (ur. Matija Ogrin), Ljubljana 2011. Dostopno na: http://ezb.ijs.si/nrss/, 7. 12. 2016.

[89] Gl. seznam: *Filoteja 1756*.

Sklepne misli

Prikazane značilnosti in poudarki iz pesemskih, molitvenih in meditativnih besedil baročnih bratovščin temeljijo na ožjem, ne nujno reprezentativnem izboru njihove celotne izdajateljske dejavnosti. Za ta prikaz je bilo pregledanih nekaj več kot trideset bratovščinskih knjig. Celoten seznam njihovih knjižnih publikacij bi gotovo presegal šestdeset enot in bi se tembolj povečal, če bi upoštevali tudi rokopise, letake in podobice z zapisanimi pravili, molitvami ipd.

Za doslej pregledano tiskano in rokopisno gradivo smemo reči, da kaže dejavnost naših baročnih bratovščin v kar treh pomembnih vlogah, s katerimi izpolnjujejo skorajda celoten literarni sistem: vloge avtorja, posrednika besedila (izdajatelja oz. založnika) in bralca.

Avtorsko vlogo so izpolnjevali bratovščinski pisci kot prevajalci in prireditelji besedil, ki so bila iz latinskega teološkega kanona prenesena v deželna jezika nemščino in slovenščino, ob tem pa so jim bila dodana številna besedila, ki so izvirala bodisi iz ljudskih izročil ali iz že obstoječe baročne, celo srednjeveške književnosti v teh jezikih. Tak avtor je Matija Kastelec, ob njem pa Jakob Škerl in Jernej Basar ter neznani prireditelji drugih nemških in slovenskih bratovščinskih knjig. Izstopajoč lik v tem pogledu je jezuit Andrej Ivankovič s prvim slovenskim prevodom Hoje za Kristusom iz leta 1659, ki je bil last bratovščine umirajočega Kristusa in je v pripravah na njeno ustanovitev (1660) verjetno tudi nastal. Pomembno avtorsko vlogo pa so izpolnjevali tudi pisci manjših slovenskih bratovščinskih besedil, ki so ostala le v rokopisu. Pri pisanju pravil je bila njihova avtorska vloga omejena na prevod; pri pisanju pesemskih besedil, pridig in drugih tekstov, ki jih hranijo le rokopisi, pa je bila ta vloga mnogo bolj ustvarjalna.

Druga vloga bratovščin je bila, da so pri posredovanju besedila nastopile kot izdajateljice in založnice z naročilom tiska ali zakupom večine naklade, ki je bila potem razdeljena med člane kot knjižni dar ob novem letu in drugih praznikih.

In nazadnje, ko so člani bratovščin prejeli izdane knjige, so postali tudi njihovi bralci, s čimer je bratovščina sama izpolnila še tretjo, receptorsko funkcijo.

Tako lahko sklenemo, da so baročne bratovščine tudi na področju knjige bile izjemen, doslej neopažen fenomen: vzpostavile so v sebi sklenjen literarni sistem avtorstva, izdajateljstva in recepcije besedil. Krščanska baročna duhovnost, katere medij so njihova besedila bila, je vključevala tako široko in kompleksno krščansko podobo Boga in človeka, da so ta besedila lahko obsegala izjemno širok nabor besedil, ki pozneje ni bil presežen: vključevala so tako pravniško dikcijo bratovščinskih pravil in odpustkov kakor tudi uveljavljene molitvene obrazce, ob tem pa neštevilna čustveno razgibana, osebno doživeta molitvena besedila, ki ponekod prehajajo v meditativno prozo, po drugi strani pa so prerasla v pesniške oblike.

Seznam bratovščinskih knjig in pravil

Dolina 1635 rkp
Pravila bratovščine sv. Rešnjega Telesa v Dolini pri Trstu, 9. 6. 1635. Pokrajinski arhiv Koper, KP 352, Zbirka slovenski spisi. Regolae Bratovske S[ve]tiga Resniga Thelesha. 4 strani. Objava: RUPEL 1954 (op. 3).
Jezik: slovenščina.

Manuale 1639
Manuale Sodalitatis B. M. Virginis in coelos assumptae. Labaci. In Archiducali Societatis Iefu Collegio. Erectae & confirmatae. Viennae Austriae. Typis Gregorii Gelbhaar. Anno 1639.
Majhen format, droben tisk, paginiranih 539 strani, indeks na sedmih straneh, skupaj 546. Knjiga posvečena stiškemu opatu Rupertu Eckartu, posvetilo na dveh straneh.

Komenda 1660 rkp
Pravila bratovščine Marijinega Darovanja v Komendi, 1660. Nahajališče neznano. Objava: STESKA 1919 (op. 11).

Homec 1661 rkp
Pravila bratovščine Marijinega rojstva in sv. Rešnjega Telesa na Homcu. Nahajališče neznano. Objava: MRKUN 1914 (op. 19).

Kastelec BB 1678
Matija Kastelec: Bratovske bvqvice S. Roshenkranza. V' katerih je ukúp sloshena visha ta Pſalter, ali Roshenkranz s' temi petnaiſtimi skriunoſtmi moliti, inu kokú ſe more enimu Bolniku k' isvelizhaniu pomagati; sraven samerkanih odpuſtkov zhés ceilu lejtu /…/ u' Nemſhkim Gradzu /…/ 1678. – [6], 459 [i. e. 461], [5] str.
»Novomeški kanonik Matija Kastelec je kot voditelj rožnovenske bratovščine priredil večji molitvenik, ki je izšel 1678. Pozneje je dal dotiskati še priročnik za pripravo bolnikov na smrt, ki je izšel 1682. Navadno sta oba dela vezana skupaj z enim naslovnim listom, ki nosi včasih letnico 1678, včasih pa 1682. Na koncu knjige je tiskano obojno dovoljenje za natis 1677 in 1682.« SMOLIK 2011 (op. 51), § 186. Priročnik za pripravo bolnikov na smrt Modus juvandi agonizantes se začne s pagino 177, tako da številčenje teče neprekinjeno (le s ponovitvijo 177, 178) od 1 do 459.

Fasciculus 1683
Fasciculus Josephinus. Sev manuale venerabilis sodalitatis S. Josephi Magnae Dei Matris sponsi, magníque agonizantium patroni, erectae a vene. sacerdotibus authoritate & consensu. celsissimi & reverendissimi S.R.I. Principis & Episcopi Labacensis DD. Josephi ex illustrissimis comitibus de Rabatta &c. In Rossulach ecclesia filiali B. V. Mariae sub parochia S. Elisabethae in Lauffen &c. – Typis Labaci, Josephi Thaddaei Mayr, Inclytae provinciae Carnioliae Typographi. Anno 1683. – [6], 582, [4] str.

Manuale 1688
MANUALE congregationis, beatissimae Mariae ad usum Sodalitatum eiusdem deiparae Virginis, in Collegiis Societatis Jesu erectarum. – Labaci, Typis Josephi Thaddaei Mayr, 1688. – [16], 592, [6] str.

Myrrhen-Gärtlein 1690

Jakob Škerl: Myrrhen-Gärtlein der hochlöblichen Bruderschaft Jesu Christi Todt-Angst am h. Creutz vmb Erlangung eines seeligen Ends. Auffgericht in den Kirchen deß h. Apostels Jacobi der Societet JESU zu Laybach. Zu grösserer Ehr deß Andst-Leydenden vnd sterbenden JESV, vnd seiner mittleidenden Schmertzhafften Mutter Mariae neben den Creutz, für alles Geschlechts- vnnd Stands-Personen. Cum licentia superiorum. – Laybach, gedruckt bey Josepho Thaddaeo Mayr /…/ Anno MDCLXXXX [1690]. – [24], 176, [2] str.

Trost-Büchel 1692

Geistliches Trost-Büchel sambt allen Indulgentzen vnd Ablassen, der auff ein neues zu ewigen Zeiten von Clemente X bestättigten, vnd häuffig bereichten Ertz-Bruderschafft Mariae vom Trost der gesegneter schwartz Lidernen Gürtel des h. Vatters Augustini vnd der heiligen Mutter Monicae. Allen Tugend--begierigen Seelen zu Nutz vnnd Trost aufgerichtet in der Kirchen Mariae Verkündigung der Patrum Ord. Eremit. S. P. Augustini zu Laybach. – Gedruckt zu Laybach bey Joseph Thaddaeo Mayr, Einer Löbl. Landschafft in Crain Buchdrucker im Jahr 1692. – [10] + 278 str.

Calendarium 1705 [med 1705 in 1733]

Calendarium novum ad bene moriendum perquam utile. Excellentissimis reverendissimis illustrissimis perillustribus praenobilibus nobilibus DD. sub titulo beatissimae virginis Mariae in coelos Assumtae, sodalibus in xenium oblatum Labaci. – Labaci, typis Joan. Georgij Mayr. [med 1705 in 1733]. – [6], 263, [1] str. Kalendarij s skoraj enakim naslovom je izšel že leta 1689 za člane bratovščine Beatae Mariae Virginis natæ Angelorum Reginæ v Gradcu. Nato ga je v Gradcu z zelo podobnim naslovom kakor ljubljanskega izdala leta 1709 bratovščina Marije Vnebovzete.

Piae considerationes 1712

Sucquet, Antoine: Piae considerationes ad declinandum à malo et faciendum bonum cum iconibus viae vitae aeternae R.P. Antonij Sucquet e societate IESV. – Viennae Austriae MDCLXXII [1712]. – [3], 45 folije, [32] folijev z bakrorezi. 8° – Alegorični bakrorezi: Johann Martin Lerch sc Viennae.[90]

Lagkherisches Himmel Brod 1713

Lagkherisches Himel Brod, das ist: Regulen und Indulgentz der löbl. Bruderschafft Sanctissimi Corporis Christi in der Stadt Bischoflagkh. Sambt allerhand Inbrünstigen Gebettern, Litaneyen, und zu würdiger Geniessung deß Allerheiligsten Sacraments gedeylichen geistlichen Übungen allerley Stands-Personen sehr dienstlich, und sonderlich den Sodalibus Sanctis. Corporis Christi. – Laybach, bey Johann Georg Mayr, 1713. – [1] f., 117 str.

Scintillae 1715 (1718)

Hevenesi, Gábor: Scintillae Ignatianae, sive sancti Ignatii de Loyola, Societ. Jesu fundatoris apophthegmata sacra, per singulos anni dies distributa, et ulteriori considerationi proposita. Quae alma ac vene-

[90] Podatki za datacijo 1712 so v začetnih odstavkih besedila: Alma Sodalitas Beatissimae Virginis Mariae sub titulo in coelos Assumptae, in caesareo & academico Societ. Jesu Gymnasio Labaci, authoritate apostolica erecta, & confirmata, DD. Sodalibus in Diva Virgine conjunctis salutem Marianam, & felix Anni principium. / Volat irreparabile tempus, & itineribus aeternitatis appropinquiamus indies; Ecce enim brevis anni transeunt, & semitam per quam non revertemur ambulamus. Transivita salute nata Annus MDCCXI. & hic quidem cum praecedentibus ante oculos Dei tanquam dies hesterna, quae praeterit. Adest MDCCXII. /…/

rabilis Sodalitas Major B. V. in Coelos Assumptae in Collegio Soc. Jesu Labaci erecta in Xenium obtulit. Anno MDCCXV. – Graecij, apud haered. Widmanst. [1715]. – [8], 320 str.

Kempčan 1717 (1732)

THOMAS a Kempis: Thomae a Kempis, canonici regularis Ordinis S. Augustini, De Imitatione Christi libri quatuor. In alma sodalitate B. V. Mariae natae reginae angelorum custodum, Labaci erecta, & confirmata xeni loco distributi. Anno reparatae salutis MDCCXVII [1717]. – Gracii, apud haeredes Widmanstadii. – 260 str.

Hipolitov slovenski prevod je izšel dve leti zatem, 1719. Že pol stoletja prej delo prevedel Andrej Ivankovič, rokopis. Nato Paglovec idr. 1745, 1778, 1788. Leta 1732 nova latinska ljubljanska izdaja pri tiskarju Reichhardtu. Že 1699 knjigo izdala v Gradcu bratovščina Brezmadežne, leta 1722 v Zagrebu izdaja bratovščine Marijinega oznanjenja.

Hevenesi Calendarium 1719

Hevenesi, Gábor: Calendarium Marianum, e victoriis contra gentiles, Turcas, haereticos, & alios in justi belli authores, ope ss. Dei Genitricis obtentis, in singulos anni dies ad piè recolendum digestis, concinnatum per R. P. Gabrielem Hevenesi è Soc. Jesu ac D.D. sodalibus sub titulo in coelos Assumptae Deiparae in archi-ducali Societatis Jesu Collegio Labaci congregatis in xenium oblatum anno MDCCXIX. [1719]. – [2], 275, [3] str.

Možno je, da je prvi list z naslovno stranjo posebej dodan in prilepljen neki že obstoječi izdaji, videti je iz drugačnega papirja kakor ostali knjižni blok.

Martyrin Ursulae 1726

Außerlesenes Handt-Büchlein, zu Nutz und Trost Aller-einverleibter Brüder und Schwestern der Hoch-Löblichen Bruderschafft, Unter dem Schutz der Heiligen Jungfrau und Martyrin Ursulae, Ein fromes Leben und seeligen Todt zu erlangen. Aufgericht in der Kirchen der Allerheigsten Dreyfaltigkeit bey denen Wohl-Ehrwürdigen Geistlichen Jungfrauen der Gesellschafft S. Ursulae zu Laybach. Cum facultate Ordinarij. – Laybach, bey G. Mayr, Laa. B. 1726. – 132 str.

Via caeli 1732

Pinamonti, Giovanni Pietro: Via caeli complanata, seu detecta salutis impedimenta, et methodus eadem superandi, italice primum edita [a] R. P. Joan. Pinamonti Soc. Jesu. Dein latine edita ab alio ejusdem Soc. sacerdote. Oblata in xenium a majore alma sodalitate sub titulo et tutela Beatissime Mariae Virginis gloriosae in coelos Assumptae in archi-ducali & academico Soc. Jesu Collegio Labaci erecta & confirmata. Anno a partu Virginis MDCCXXXII. Ab erecta Congregatione CXXVI. – Labaci, typis Adami Friderici Reichhardt [1732]. – M. 8. [10], 251, [1] str.

Andoht 1734

Od Andohti, inu Bratoushine Svetiga Joshta. [s. l.], 16 str.

»Romarska knjižica (16 str.) za romarje k Svetemu Joštu nad Kranjem in za ude bratovščine sv. Jošta vsebuje razen molitev in litanij k sv. Joštu tudi 4 pesmi v čast svetniku in še spokorno pesem »O nesrečno odkladanje«. SMOLIK 2011 (op. 51), § 235, datira knjižico glede na tisk nemške predloge v čas med 1734 in 1751.

Pomuč 1735 (1740, 1759, 1780)

Pomuzh shivim, umirejezhim, inu mertvim ali bukvize BRATOUSHINE Britkiga Smertniga Terplenja CHRISTUSOVIGA na S. Krishu. U' Lublani u'Zerkvi Svetiga Jacoba tiga Tovarshtva Jesuſoviga gori

poſtaulene, od Alexandra tiga imena sedmiga rimſkiga papesha u'lejtu 1655, poterjene, inu od Benedikta tiga imena trinajstiga, tej velki rimski od Dobre Smerti imenvani Bratovſhini perdrushene u' Lejtu 1729. – Labaci Typ. Adami Frid. Reichhardt Inc. prov. Carn. typogr. 1735. – 100 str.

Perfectionis compendium 1741

Practicum christianae perfectionis compendium in strenam oblatum D. D. sodalibus congregatis sub titulo B. Mariae Virginis in coelos Assumptae in archi-ducali Soc. Jesu Collegio Labacensi. Anno MDCCXLI. – Labaci, typis Adami Frid. Reichhard (1741). – 16, 251 str.; 12° (14 cm).

Polanco Methodus 1744

Polanco, Juan-Alphonso de: Methodus ad eos, qui moriuntur adiuvandos ex complurium doctorum, ac piorum scriptis, diuturnóque usu, & observatione collecta à R. P. Joanne Polanco S. J. theologo & in communem utilitatem crebris novis typis excusa, novissimis dicata, honoribus DD. sodalium congregatorum sub titulo B. M. V. in coelos Assumptae in archi-ducali Soc. Jesu Collegio Labaci Anno MDCCXLIV – Typis Adami Frid. Reichhardt, [1744]. – [4], 188 str.
Podobna izdaja že v Gradcu 1670.

Pongratz Rosarii 1744

Pongratz, Albertus: Manuale praesidum Confraternitatis SS. Rosarij continens statuta, indulgentias, atque privilegia eiusdem Confraternitatis, in quo omnia ferè, confraternitatem hanc concernentia, breviter, clarè, & solidè declarantur, declarata novissimi Romanis decisionibus roboantur. Deinde verò etiam de aliis famosioribus S. Ordinis Praedicatorum societatibus, & indulgentiis tractatur: in utilitatem tum sodalium, cum paeprimis. Praesidum elaboratum operâ R. P. F. Alberti Pongratz S. Ordinis Praedicatorum Neoclaustri in inferiori Stiria p. t. concionatoris. – Labaci, typis Adami Frid. Reichhard, [1744]. – [8], 390, [56] str.

Alvarez 1750

Alvarez de Paz, Diego: R. P. Jacobi Alvarez de Paz e Soc. J. Opusculum de virtutibus, continens earum naturam, incitamenta, actiones, ita a Deo petitionem in strenam oblatum DD. Sodalibus congregatis sub titulo B.V. Mariae en coelos assumptae in S. I. Collegio Labacensi. – Graecii, Typis Haeredum Widmanstadii, 1750. – [2], 213, [3] str.

Balde 1750

Balde, Henrik: Veritates chistianae, quae modum exhibent bene vivendi et bene moriendi, authore r. p. Henrico Balde e societate Jesu, in strenam oblatae dd. sodalibus congregatis sub titulo B. Mariae Virginis in coelos Assumptae in archi-ducali Soc. Jesu collegio Labacensi anno MDCCL. – Labaci, typis Adami Reichhardt (1750). – 16, 426 + (6) str.
Obstaja cela vrsta izdaj tega zelo priljubljenega dela, najstarejše s konca 17. stol., tudi več nemških prevodov z zač. 18., vseskozi latinske izdaje; iz leta 1752 je izdaja na Dunaju s skoraj povsem enakim naslovom pri isti, pač dunajski bratovščini.

Drexel 1750

Drexel, Jeremija: Caelum beatorum civitas, authore r. p. Hieremia Drexelio Soc. Jesu, in strenam oblatum dd. sodalibus congregatis sub titulo B. Mariae Virginis in coelos Assumptae, in archi-ducali Soc. Jesu collegio Labacensi anno MDCCL. – Labaci, typis Adami Frid. Reichhardt (1750) – 16, 481 + (3) str.

Manuductio 1750
Hevenesi, Gabriel: Manuductio animae ad coelum, sive cura innocentiae in primo flore servandae, vel si perdita esset, reparandae. In strenam oblata DD. sodalibus congregatis sub titulo B. Mariae Virginis in coelos Assumptae, in archi-ducali Soc. Jesu Collegio Labacensi. Anno MDCCL. – Labaci, typis Adami Frid. Reichhardt [1750]. – 256, [5] str.

Podučenje 1750
Poduzhenîe te molitve teh trynaiſt Ozhenaſhu, inu trynaiſt Ave Mary katère ty sapiſſani bratje, inu sestre lete imenitne erz-bratvùszhine Mariae od troshta s' eno vezhy andochtio, slaſti na zheterto nedelo eniga ſledniga meiſza v cerkvi mòlio. – Labaci : formis Adami Friderici Reichardt, [1750?]. – 8 fol.
Čas izida ni gotov, okrog 1750.

Bernardus 1756
Bernardus Claraevallensis: Divi Bernardi Clarevallensis abbatis primi Sermones de Beatissima semper Virgine Maria in strenam oblati DD. sodalibus sub titulo Assumptae in coelum Virginis Labaci Congregatis. – Viennae Austriae, ex typographia Kaliwodiana. Anno MDCCLVI [1756]. – [2], 216 str.

Filoteja 1756
Frančišek Saleški: Philothea, seu introductio ad vitam devotam authore S. Francisco de Sales, episcopo Genevensi, in strenam oblata DD. sodalibus sub titulo B. Mariae V. in coelos assumptae, in collegio Labacensi Sociatatis Jesu congregatis. – Viennae Austriae, Ex Typographia Kaliwodiana. Anno MDCCLVI [1756]. – 8°, [16], 455 str.

Veritates aeternae 1760
Veritates aeternae, DD. Sodalibus almae ac venerabilis Sodalitatis majoris B. V. Mariae in coelos Assumptae, in caesareo, & academico S. J. Collegio Labaci erectae, ac confirmatae pro xenio oblatae anno salutis MDCCLX. – Graecii, typis haeredum Widmanstad., [1760]. – 419 str.

Officium Beatae 1762
Officium Beatae Virginis Mariae, cui accedunt alia quotidianae pietatis obsequia in usum D.D. Sodalium almae ac venerabilis sodalitatis majoris B. V. Mariae in coelos Assumptae, in archi-ducali & academico Soc. Jesu collegio Labaci errectae & confirmatae, in strenam oblata, anno salutis MDCCLXII. – Labaci, typis Joannis Georgii Heptner [1762]. – M. 8, 343 str.
Že pred tem izdaja v Gradcu 1761 z enakim naslovom, le da jo je izdala bratovščina Brezmadežne, kakor že v več primerih zgoraj.

Pohlin Kat 1768
Ta male katechismus. Tu je: bukuvze /…/ K' spoganju uſſeh viſſoku zhastiteh Gospudov Duhovneh Pastiriov, inu Vuzhenikov, vezh dejl pak ſavol starshov, inu Otrok, koder tudi k' dobremu uſhitku Bratov, inu Sester Bratovshne Kristianskega nauka na novezh pobulshane … Dunaj, 1768.

Pohlin Kempenzar 1769
Pohlin, Marko: Marianske Kempensar, ali Dvoje bukuvze od posnemanja Marie Divize /…/ 1769.

Pohlin Sveta misel 1769
Pohlin, Marko: Sveta, inu nuzna je misl sa te mertve moliti, de bodo od grehov odvesani 2. Mahab. 12.

46 : katirem pomagati christianska lubesn zel nobenega vonnausame, bodi se uwog, ali revne kokerkol otshe /…/ – V' Lublani : per Joan. Frid. Egerju, [1769]. – 48 str.

Vade mecum 1771

Vade mecum piorum sacerdotum seu varia pietatis Exercitia precum mane et vesperi, ante et post confessionem, ante et post missam; item quorumdam sacrorum rituum, ceraemoniarum, et benedictionum oblata dominis sodalibus almae ac venerabilis sodalitatis B. V. Mariae in coelos assumtae. – Labaci Anno MDCCLXXI [1771]. Literis Egerianis.

Pietatis exercitia 1772

Varia pietatis exercitia dominis sodalibus praecipue sacerdotibus curatis oblata ab alma ac venerabili sodalitate B. V. Mariae in coelos Assumtae. Pars prior continens preces mane et vesperi, ante et post confessionem, ante et post missam: ritus in administratione sacramentorum baptismi, poenitentiae, eucharistiae et extremae unctionis: modum assistendi moribundis, et varias benedictionum formulas. – Labaci, Anno MDCCLXXII [1772]. Literis Egerianis. – 532, [5] str.

Molitveni, prvi del knjige je v latinščini, ves obsežen del o zakramentih od str. 116 do 415 v treh jezikih – latinsko, nemško, slovensko.

Confraternities and Sparks of Spirit. Books of Baroque Confraternities in Slovenian Lands

Summary

Until recently, Catholic confraternities, at their peak in the 17th and 18th centuries, have largely been ignored in research as important agents in the production and dissemination of books in the area we know as Slovenia today. However, the confraternities in Carniola, with Ljubljana as the capital, published dozens of books, first in Latin, and then subsequently in vernacular German and Slovenian languages, in order to offer them as gifts to their members at New Year and for other festivals. This article presents records of some 30 books of this kind and outlines some common features of their content and genres.

The Jesuit confraternity of the Assumption of Virgin Mary in Ljubljana published several Latin works of theological and spiritual content aimed at advancing the personal religious life of their members, as well as promoting their education. Among the books of this congregation are the very first editions, in Slovenia, of classical Christian authors, such as Boethius (*De consolatione philosophiae*), St. Bernard of Clairvaux (*Sermones de Beata*) and Thomas a Kempis (*Imitatio Christi*). As early as the mid-18th century, the same congregation published some prominent writers of the 17th century Catholic-revival, such as St. Francis de Salles, Paolo Segneri and Jeremias Drexel. The books, published by other confraternities, mostly offered texts for prayer and meditation to their membership, alongside poems for either recitation or singing.

The peculiarities of the texts presented in this article are based upon a narrow selection of the entire confraternity production. A complete list of books published by the confraternities in Carniola would exceed 60 bibliographic units – and many more would be recorded if manuscripts, fliers and other small print items were included.

As to the printed and manuscript material researched in this article, we can conclude that it demonstrates the activity of the confraternities in three different roles within the s.c. literary system: the roles of author, publisher and reader.

The writers active in these confraternities were acting as authors, as they provided translations and adaptations of texts from Latin theological canon into vernacular German and Slovenian; this often also included elements from Christian folklore traditions or texts from existing German or Slovenian Baroque literature. The writers of this kind were Matija Kastelec, Jakob Škerl S.J. and Jernej Basar S.J., while another remarkable writer in this respect was Andrej Ivankovič S.J., who translated the *Imitatio Christi* by Thomas a Kempis into Slovenian as early as 1659. The translation has never been printed; however, the manuscript was read and kept within the Jesuit congregation of the Agony of Christ (established the next year, 1660).

The other important role assumed by these confraternities was that of publisher; they provided printers with an economic guarantee by buying the bulk of the stock for their members, which stimulated printing activity and, consequently, the book market in Carniola.

And finally, as the books were given to the members of the confraternities, these members became their readers and users, which promoted reading and literacy within the general public. In this way, the Baroque confraternities developed an entirely independent literary system in which the congregation allowed for all the vital functions of textual transmission: the authorship, the publishing institution and, finally, the readership and reception. With this multi-functional cultural enterprise within one and the same social context, the Baroque confraternities in Carniola have earned a unique place in the history of early modern books and literature.

Umetnostna zapuščina srednjeveških marijanskih bratovščin na Kranjskem in Štajerskem

Mija Oter Gorenčič

V slovenskem prostoru se doslej ni posvečalo posebne pozornosti dejstvu, da so bile bratovščine v (poznem) srednjem veku ena najbolj temeljnih in dinamičnih oblik pobožnosti[1] in s tem tipične srednjeveške organizacije evropskega zahoda,[2] ki so bile nepogrešljiv del poznosrednjeveškega cerkvenega in družbenega življenja,[3] svoj pečat pa so pustile tudi na umetnostnem področju. Josip Gruden je leta 1908 zapisal, da je bilo bratovščin v 15. stoletju med Slovenci »zelo mnogo, ne le pri župnih cerkvah, ampak tudi pri podružnicah«.[4] Johann Sepperer je za (Zgornjo) Štajersko ugotovil, da so skoraj vse tamkajšnje cerkve od 14. stoletja dalje imele bratovščine,[5] Herwig Ebner pa dodal, da je skoraj vsako štajersko mesto do prve polovice 16. stoletja imelo najmanj eno, večinoma pa več bratovščin, ki so imele svoje sedeže v župnijskih cerkvah, samostanih, grajskih kapelah ali špitalih.[6] V literaturi celo preberemo, da v nemških deželah v poznem srednjem veku skoraj ni bilo meščana, ki ne bi bil član katere od bratovščin.[7] Med tistimi, ki so na našem ozemlju delovale pred reformacijo in med katerimi so posebno skupino oblikovale različne cehovske bratovščine, jih je bilo največ posvečenih sv. Rešnjemu telesu, Mariji, kateremu od svetnikov ali sv. Trojici. Kot za področje nekdanje lavantinske škofije navaja Franc Kovačič, je bila bratovščina sv. Rešnjega telesa »nekako središče vseh drugih bratovščin« ter jo je v srednjem veku imela vsaka večja in starejša župnija.[8] Raziskava, ki je potekala v okviru raziskovalnega projekta *Vloga in pomen cerkvenih bratovščin v*

1 Prim. Barbara WISCH, Diane COLE AHL, Introduction, *Confraternities and the Visual Arts in Renaissance Italy. Ritual, Spectacle, Image* (ur. Barbara Wisch), Cambridge 2000, str. 1.

2 Zdenka BONIN, *Bratovščine v severozahodni Istri v obdobju Beneške republike*, Koper 2011, str. 23.

3 Prim. Franz COURTH, Rosenkranzbruderschaften, *Marienlexikon* (ur. Remigius Bäumer, Leo Scheffczyk), 5, St. Ottilien 1993, str. 564.

4 Josip GRUDEN, *Cerkvene razmere med Slovenci v petnajstem stoletju in ustanovitev ljubljanske škofije*, Ljubljana 1908, str. 100.

5 Johann SEPPERER, *Die kirchlichen Bruderschaften in der Steiermark. Aufhebung und Wiedererrichtung*, Graz 1969 (tipkopis doktorske disertacije), str. 9.

6 Herwig EBNER, Das Städtewesen in der Steiermark am Ausgang des Mittelalters, *Die Stadt am Ausgang des Mittelalters* (ur. Wilhelm Rausch), Linz 1974 (Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas), str. 349.

7 Johannes GRABMAYER, *Volksglauben und Volksfrömmigkeit im spätmittelalterlichen Kärnten*, Wien-Köln-Weimar 1994, str. 174. Prim. D'Arcy Jonathan Dacre BOULTON, *The Knights of the Crown. The Monarchical Orders of Knighthood in Later Medieval Europe 1325–1520*, Woodbridge 2000, str. 24, ki navaja, da so bili od 1200 dalje cehi in bratovščine po krščanskem svetu splošno razširjeni in da je njihovo število v poznem srednjem veku vztrajno naraščalo in zaobjelo morda celo vso populacijo.

8 Franc KOVAČIČ, *Zgodovina lavantinske škofije 1228–1928*, Maribor 1928, str. 229.

likovni umetnosti novega veka,[9] se je omejila na srednjeveške marijanske bratovščine, ki so bile med najštevilnejšimi.

V nasprotju z raziskavami bratovščin in njihovih umetnostnih naročil v novem veku, ki v zadnjih letih pri nas doživljajo pravi razcvet, najstarejše bratovščine na današnjem slovenskem ozemlju v zgodovinski literaturi še niso celostno evidentirane in analizirane,[10] posledično pa tudi nimamo samostojnih preglednih razprav o njihovi umetnostni dediščini. To velja tudi za srednjeveške marijanske bratovščine, o katerih ne obstaja noben zgodovinski pregled listinskih omemb, prav tako pa doslej tudi ni bilo objavljenih študij o njihovih umetnostnih naročilih. Celovit pregled nad obstojem in delovanjem Mariji posvečenih bratovščin v srednjem veku na slovenskih tleh bo tako mogoč šele po večletnih arhivskih raziskavah. Zaenkrat pa so nam poleg arhivskih listin pri zbiranju zgodovinskih podatkov o obstoju srednjeveških marijanskih bratovščin na Kranjskem in Štajerskem najbolj v pomoč dela Ignaza Orožna, Frana Kovačiča, Jožeta Mlinariča, Janeza Höflerja, Ane Lavrič, Lilijane Žnidaršič Golec, Norberta Weissa in Matjaža Ambrožiča,[11] o njihovi povezavi z umetnostnimi deli pa se je pisalo zgolj sporadično. Ana Lavrič je na podlagi fragmenta gotskega kipa, najdenega v stenah nekdanjega frančiškanskega samostana na Vodnikovem trgu v Ljubljani, v povezavi s katerim je Viktor Steska domneval, da bi lahko šlo za ostanek Škapulirske Marije, ki jo v *Marianale Carnioliae* leta 1691 omenja Janez Gregor Dolničar,[12] sklepala, da je bil ta kamniti kip prvotna milostna podoba na bratovščinskem oltarju v kapeli sv. Križa.[13] V celovitem pregledu motiva Marije Zavetnice s plaščem je opozorila, da so vsaj tri ohranjene srednjeveške umetnine s tem motivom v slovenskem prostoru zelo verjetno rezultat bratovščinskih naročil,[14] v prispevku o kamniških bratovščinah pa potrdila naročniško vlogo t. i. velike Marijine bratovščine pri poznogotski poslikavi cerkve pri Sv. Primožu nad Kamnikom.[15] Polona Vidmar pa je preučevala Marijino bratovščino na Ptuju v povezavi s tamkajšnjo bratovščino sv. Rešnjega telesa in njuna umetnostna naročila v ptujski proštijski cerkvi. Vidmarjeva domneva, da je imela tudi Marijina bratovščina po tem, ko se je povezala s telovsko, v podaljšku južne stranske ladje svojo molitveno kapelo, ki jo je leta 1415 dal zgraditi ptujski trgovec Nikolaj I. Greul, po njenem mnenju najverjetneje ustanovitelj bratovščine sv. Rešnjega telesa. V kapeli je po raziskavah Vidmarjeve v srednjem veku stal bratovščinski oltar z

[9] Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije, J6-5563, 2013–2016.

[10] Prim. Lilijana ŽNIDARŠIČ GOLEC, Meščani in cerkvene ustanove v Ljubljani do konca 16. stoletja, *Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 50, 2002, str. 242: op. 5.

[11] Za katera dela gre, je razvidno iz nadaljnjih opomb. Za pomoč pri iskanju arhivskih omemb srednjeveških marijanskih bratovščin se zahvaljujem dr. Juretu Volčjaku in tudi dr. Matjažu Bizjaku.

[12] Viktor STESKA, Marijini spomeniki v Ljubljani, *Knjiga o Mariji. Spomin na prvi slovenski Marijin kongres 1924 v Ljubljani*, Ljubljana 1925, str. 249. Domnevi se je pridružil Emilijan CEVC, *Srednjeveška plastika na Slovenskem od začetkov do zadnje četrtine 15. stoletja*, Ljubljana 1963, str. 233, 377: op. 70.

[13] Ana LAVRIČ, Zgodovinska in umetnostna dediščina frančiškanskih bratovščin, *Acta historiae artis Slovenica*, 19/2, 2014, str. 98. Prim. Ana LAVRIČ, Ljubljanske baročne bratovščine in njihovo umetnostno naročništvo. Bratovščine pri redovnih cerkvah, *Arhivi*, 34, 2011, str. 50.

[14] Ana LAVRIČ, Bratovščine na Slovenskem pod zavetniškim plaščem Marije in svetnikov, *Patriae et Orbi. Essays on Central European Art and Architecture/Študije o srednjeevropski umetnosti. Festschrift in Honour of Damjan Prelovšek/Jubilejni zbornik za Damjana Prelovška* (ur. Ana Lavrič, Franci Lazarini, Barbara Murovec), Ljubljana 2015, str. 480, 490–492.

[15] Ana LAVRIČ, Kamniške bratovščine in njihova povezava s freskami pri Sv. Primožu in v župnijski cerkvi na Šutni, *Arhivi*, 39, 2016, str. 9, 17–19. Vlogo bratovščine pri svetoprimoški poslikavi so pred tem (ne)posredno omenili Janez HÖFLER, *Srednjeveške freske v Sloveniji. Gorenjska*, Ljubljana 1996, str. 174; Jure MIKUŽ, *Kri in mleko. Sugestivnost podobe 1*, Ljubljana 1999 (Studia humanitatis. Apes, 10), str. 35, 85; Marko LESAR, *Župnijska cerkev na Šutni v Kamniku. Umetnostna in kulturnozgodovinska predstavitev*, Kamnik 2001, str. 30.

ohranjenim kipom Pietà, ki naj bi ga bil dal ob izgradnji kapele naročiti Nikolaj I. Greul.[16] Tudi pričujoči prispevek je drobec v mozaiku raziskav srednjeveških bratovščin na Slovenskem. Moj namen je podati okviren pregled nad arhivskimi podatki in dosedanjimi omembami marijanskih bratovščin, razpršenimi v različni literaturi, in s tem omogočiti razvid, v katerih krajih in pri katerih cerkvah se na sedanjem slovenskem ozemlju v srednjem veku največkrat omenjajo marijanske bratovščine. Poleg tega želim v spodbudo nadaljnjim raziskavam podati razmislek o njihovem delovanju na umetnostnem področju oziroma ponuditi nekaj tez o umetnostni dediščini nekaterih od njih. Prispevek želi s tem opozoriti na doslej zapostavljeni vidik obravnave nekaterih srednjeveških spomenikov kot morebitnih bratovščinskih naročil in odpreti znanstveno razpravo o tej tematiki.

Marijine bratovščine v evropskem prostoru

V evropskem prostoru je najstarejša Mariji posvečena duhovna skupnost, kateri je pripadalo 49 oseb (20 duhovnikov in 29 laikov), dokumentirana okoli leta 1048 v grškem Lepantu/Naupaktosu. Njeni člani so se redno zbirali k bogoslužju, se enkrat letno sestali in delovali pod varstvom Marije, ki so jo častili prek njene podobe na ikoni iz ženskega samostana v Lepantu. To so na določene dni nosili od hiše do hiše in si mesečno izmenjevali odgovornost zanjo.[17] Okoli leta 1065 naj bi bila Marijina bratovščina ustanovljena pri Marijini cerkvi v Kölnu, nesporen pa je obstoj Marijinih bratovščin okoli leta 1200 v Parizu in leta 1212 v Marseillu. Prva bratovščina, osredotočena na češčenje brezmadežnega spočetja, je bila ustanovljena leta 1311 pri cerkvi sv. Severina v Parizu.[18] K razcvetu marijanskih bratovščin so precej pripomogli meniški redovi. V 13. stoletje mdr. sega pod vplivom sv. Bonaventure (1221–1274), sholastika, mistika in generala uboštvenega reda sv. Frančiška nastala rimska bratovščina t. i. *raccomandatov* (*Compagnia de' Raccommandati di Madonna*) oz. *gonfalonierov* (po sliki Marije in članov na bratovščinskem banderu). Po njenem zgledu so se ravnale številne druge bratovščine po Italiji, ki so na umetnostnem področju s podobami Marije Zavetnice pripomogle k razširitvi tega motiva. Za najstarejšo izpričano upodobitev tega motiva velja namreč prav podoba na omenjenem bratovščinskem banderu, ki se omenja v cerkvenih analih za leto 1267.[19] V 13. stoletje sega tudi predhodnica rožnovenskih bratovščin, za katero velja skupina, ki se je formirala okoli sv. Dominika (ok. 1170–1221) in je bila prepoznavna pod imenom *militia Christi*; to je bila molitvena naveza, ki je prakticirala tedanjo obliko rožnega venca. Prvi razcvet so rožnovenske bratovščine

[16] Polona VIDMAR, Kapela družine Greul in bratovščine sv. Rešnjega telesa in Marije v ptujski župnijski cerkvi, *Ptuj v stoletju izdaje drugega mestnega statuta* (ur. Dejan Zadravec), v pripravi. Avtorici se zahvaljujem za posredovanje članka.

[17] Prim. John NESBITT, Jan WIITA, A Confraternity of the Comnenian Era, *Byzantinische Zeitschrift*, 68, 1975, str. 361–384; Joseph ZÜRCHER, Eva GILCH, Bruderschaften, *Marienlexikon* (ur. Remigius Bäumer, Leo Scheffczyk), 1, St. Ottilien 1988, str. 592; Michael GRÜNBART, Female Founders – das Konzept. Zu Stiftungshandlungen in der byzantinischen Welt, *Female Founders in Byzantium and Beyond*, Wien-Köln-Weimar 2014 (= Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte, 60/61), str. 24.

[18] ZÜRCHER, GILCH 1988 (op. 17), str. 592. Irena BENYOVSKY, Bratovštine u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima, *Croatica Christiana periodica*, 22, 1998, str. 141, navaja, da je v Šibeniku že leta 1208 delovala bratovščina Marije usmiljenja; prim. Vjekoslav ŠTEFANIĆ, Bratovščine, *Enciklopedija Jugoslavije*, 2, Zagreb 1985, str. 447.

[19] Prim. Paul PERDRIZET, *La Vierge de Miséricorde. Étude d'un thème iconographique*, Paris 1908, str. 64–88; Vera SUSSMANN, Maria mit dem Schutzmantel, *Marburger Jahrbuch für Kunstwissenschaft*, 5, 1929, str. 289, 312, 323; ZÜRCHER, GILCH 1988 (op. 17), str. 592; Daniel PARELLO, Schutzmantelmadonna, *Marienlexikon* (ur. Remigius Bäumer, Leo Scheffczyk), 6, St. Ottilien 1994, str. 84; LAVRIČ 2015 (op. 14), str. 476 (z nadaljnjo literaturo).

doživele od druge polovice 15. stoletja, ko so jih spodbujali dominikanci in so se začele pojavljati v velikem številu.[20] Najstarejšo rožnovensko bratovščino je ustanovil bretonski dominikanec Alanus de Rupe (ok. 1428–1475), in sicer leta 1468 v kraju Douai ter verjetno tudi v Lillu in Gentu, pred letom 1475 pa v Rostocku. Leta 1475 je bila osnovana tudi znamenita kölnska rožnovenska bratovščina, katere ustanovitelj je bil dominikanski prior Jakob Sprenger,[21] med prvimi člani pa so bili tudi cesar Friderik III., njegova žena Eleonora in sin Maksimilijan.[22] V Italiji je bila prva rožnovenska bratovščina ustanovljena leta 1480 v Benetkah, naslednje leto sta sledili bratovščini v Firencah in Rimu itd.[23] Po kölnskem zgledu so se ustanavljale številne bratovščine, ki so od vzornice prevzele tudi ikonografski tip *Mater omnium*, po katerem Rožnovenska Marija, ko je upodobljena kot Zavetnica s plaščem, daje zavetje vsem kristjanom, kar je aluzija na univerzalno razširjenost bratovščin. Marija ima na teh podobah venec iz rož, rožni ornament na pasu ali rožni venec;[24] različice upodobitev z rožnim vencem se v umetnostnih delih pojavljajo od zadnje tretjine 15. stoletja dalje.[25] V 13. stoletje sega tudi ustanovitev škapulirske bratovščine, ki je izšla iz okrilja karmeličanov, in v okviru servitskega reda formirane bratovščine Marije sedmih bolečin. V 14. stoletju je iz reda mercedarijev izšla bratovščina Naše ljube Gospe usmiljenja, proti koncu 15. stoletja pa se je v avguštinskem redu formirala še bratovščina Marije Tolažnice.[26] V slovenskem prostoru so se od imenovanih bratovščin najbolj uveljavile rožnovenska, škapulirska in bratovščina Žalostne Matere božje. Češčenje Škapulirske Matere božje je povezano s Simonom Stockom (u. 1265), kateremu naj bi se po redovni tradiciji karmeličanov 16. julija 1251 prikazala Marija in mu v znamenje svojega varstva predala škapulir. Ta vsem, ki ga bodo nosili in z njim umrli, zagotavlja odrešenje.[27] Serviti in bratovščine pa so že v 13. stoletju prevzeli vodilno vlogo pri češčenju in širjenju ikonografskih variant motiva Žalostne Matere božje. Na veliki petek leta 1240 naj bi bila namreč Marija servitskemu redu, katerega začetki segajo v leto 1233, zaupala poslanstvo, da širi češčenje njenih bolečin. Po njihovem zgledu so se bratovščine, ki so razširjale kult Žalostne Matere božje, začele oblikovati že v 13. stoletju.[28] Poleg teh velikih bratovščin so od 13. do začetka 16. stoletja v skoraj vseh katoliških mestih nastale tudi manjše marijanske bratovščine, ki so bile večinoma zgolj lokalnega pomena in celo z bolj posvetnimi cilji (cehovske marijanske bratovščine). Leta 1450 je bila za v Rimu živeče Nemce (*Campo Santo Teutonico*) ustanovljena bratovščina Naše ljube Gospe bolečin, v 15. stoletju pa so se oblikovale tudi bratovščine *Salve Regina* in že omenjene rožnovenske. Bratovščine so se na predvečer reformacije tako razširile,

[20] ZÜRCHER, GILCH 1988 (op. 17), str. 592.

[21] COURTH 1993 (op. 3), str. 564; gl. tudi Gilles Gerard MEERSSEMAN, *Ordo fraternitatis. Confraternite e pietà dei laici nel Medioevo*, Roma 1977, str. 1145–1169.

[22] MEERSSEMAN 1977 (op. 21), str. 1170–1171; Anne WINSTON ALLEN, *Stories of the Rose. The Making of the Rosary in the Middle Ages*, Pennsylvania 1997, str. 24–25.

[23] Gl. MEERSSEMAN 1977 (op. 21), str. 1170, 1185, 1189.

[24] Prim. PERDRIZET 1908 (op. 19), str. 89–102; SUSSMANN 1929 (op. 19), str. 324–325, 334–335; Lev MENAŠE, *Marija v slovenski umetnosti. Ikonologija slovenske marijanske umetnosti od začetkov do prve svetovne vojne*, Celje 1994, str. 182; LAVRIČ 2015 (op. 14), str. 476–477, 480, 481, 492, 498, 506.

[25] Osnovni pregled nad upodobitvami rožnovenske Marije je razviden pri Doris GERSTL, Rosenkranzbilder, *Marienlexikon* (ur. Remigius Bäumer, Leo Scheffczyk), 5, St. Ottilien 1993, str. 559–564.

[26] ZÜRCHER, GILCH 1988 (op. 17), str. 592.

[27] Ulrich DOBHAN, Simon Stock, *Marienlexikon* 1994 (op. 19), str. 169; Silke EGBERS, Skapulier, *Marienlexikon* 1994 (op. 19), str. 184.

[28] Prim. Émile BERTAUD, Douleurs (Notre-Dame des sept-), *Dictionnaire de spiritualité, ascétique et mystique* (ur. Charles Baumgartner, Olphe Galliard), 3, Paris 1957, stp. 1695–1696; Martin SCHAWE, Schmerzensmutter, *Marienlexikon* (ur. Remigius Bäumer, Leo Scheffczyk), 6, St. Ottilien 1994, str. 31.

da so morali v številnih škofijah ustanavljanje celo prepovedati.[29] V 16. stoletju je sledil zaton, v času protireformacije pa so številne srednjeveške bratovščine zopet oživele, pridružile pa so se jim nove.[30]

Marijine bratovščine na Kranjskem in Štajerskem

Tudi na slovenskem ozemlju so Marijino češčenje, ki so ga razširjali tako redovniki kot svetni duhovniki, v srednjem veku zelo poživile in povzdignile Marijine bratovščine.[31] Pregled nad omembami marijanskih bratovščin nam pokaže, da najstarejša znana Marijina bratovščina na Kranjskem in Štajerskem sega v zadnjo četrtino 13. stoletja, njihovo število se veča v 14. stoletju in nato enakomerno narašča skozi vse 15. stoletje. Večina jih nosi splošno ime blažene Device Marije, Matere božje in Naše ljube Gospe, bolj specifični sta bratovščini Žalostne Matere božje in Marijinega očiščevanja. Med raziskavo nisem naletela na konkreten podatek, ki bi listinsko nesporno izpričeval obstoj rožnovenske, škapulirske ali servitske bratovščine na slovenskem ozemlju pred letom 1500, kar pripisujem slabi raziskanosti te tematike in ne pomeni, da omenjenih bratovščin pri nas v srednjem veku še ne bi bilo. Na njihov obstoj kaže Dolničarjev podatek v *Marianalu*, da so v zdaj podrti frančiškanski cerkvi v Ljubljani že od leta 1444, še pred ustanovitvijo istoimenske bratovščine, častili čudodelno Škapulirsko Mater božjo.[32] Domnevamo lahko, da je ob češčenju Škapulirske Marije vendarle kmalu nastala tudi bratovščina, ki je nato začela pospeševati in spodbujati tovrstno češčenje, a je v času protestantizma zamrla. Zelo verjetno pa je tudi marsikatera bratovščina, ki se omenja le s splošnim imenom Naše ljube Gospe ali Matere božje, gojila enega od Marijinih kultov, med katerimi zagotovo ni manjkal tudi rožnovenski.[33] Na izročilo izgubljenih poznosrednjeveških različic Marije Zavetnice s poudarjeno rožnovensko motiviko z namernim historiziranjem kaže novoveški kip iz Kranjske Gore iz začetka 17. stoletja, ki je nastal morda po likovnem vzoru (srednjeveškega) kipa, češčenega v okviru rateške bratovščine.[34] Rožnovenska motivika se je v umetnosti poleg z Marijo Zavetnico s plaščem povezovala tudi z ikonografskim tipom Marije kot Apokaliptične žene.[35] Kot navaja Lev Menaše, je eden najlepših slovenskih primerkov tega tipa leseni Marijin kip iz okoli leta 1490 v podružnični cerkvi Matere božje na Svetini nad Celjem, za katerega je tudi Emilijan Cevc domneval, da je nekoč prosto visel v cerkvi in bil najbrž obdan s simboličnim rožnim vencem.[36] Poznosrednjeveška bratovščina v tej cerkvi sicer ni dokumentirana, čeprav bi njen obstoj ob koncu 15. stoletja v cerkvi, ki so jo pred 1437 v

[29] ZÜRCHER, GILCH 1988 (op. 17), str. 592–593.

[30] ZÜRCHER, GILCH 1988 (op. 17), str. 593.

[31] Franc RIHAR, *Marija v zarji slave. Pregled zgodovine Marijinega češčenja*, Celovec 1909, str. 261.

[32] Viktor STESKA, Kranjska Marijina božja pota pred 200 leti, *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko*, 9, 1899, str. 120; STESKA 1925 (op. 12), str. 249.

[33] Sorodno mnenje podaja tudi MENAŠE 1994 (op. 24), str. 28–29, ki navaja, da imajo starejše Marijine bratovščine navadno splošno ime Naše ljube Gospe, proti koncu srednjega veka pa pri nas stopi v ospredje bratovščina Žalostne Matere božje, kar naj bi sovpadalo z uveljavljanjem novih in spreminjanjem starejših marijanskih ikonografskih tipov; med novimi izstopata Marija Zavetnica s plaščem in Marija kot Apokaliptična žena, med starejšimi pa Pietà. Tej naj bi se bili tako kmalu pridružili novi nabožni tipi, ki so jih po Menašeju spremljale ustrezne bratovščine, med katerimi »jih je bilo vsaj okoli leta 1500 nekaj tudi rožnovenskih«.

[34] Gl. MENAŠE 1994 (op. 24), str. 182; LAVRIČ 2015 (op. 14), str. 480, 492, 496–498 (z nadaljnjo literaturo).

[35] MENAŠE 1994 (op. 24), str. 28, 182.

[36] Emilijan CEVC, *Gotska plastika na Slovenskem*, Narodna galerija, Ljubljana 1973, str. 124; MENAŠE 1994 (op. 24), str. 182. Sorodni kipi Marije, ki so skrbno obdelani s sprednje in zadnje strani, so bili v novem veku pogosto izpostavljeni in češčeni tudi med (bratovščinskimi) procesijami.

čast Naši ljubi Gospe ustanovili oziroma dali zgraditi Celjski grofje in pri kateri so ustanovili tudi kaplanijo,[37] vsekakor upravičeno pričakovali. V zvezi z rožnovenskimi bratovščinami naj omenim še listino, izdano 7. septembra 1485 v Brežah, s katero je prior tamkajšnjega dominikanskega samostana priorinji in dominikankam v Velesovem v moči indulta Inocenca VIII. dovolil enkraten popolni odpustek v življenju in ob smrti in deležnost vseh drugih duhovnih dobrin, ki jih je pridobil za breški samostan in rožnovensko bratovščino. Iz arhivskega vira ni mogoče povsem jasno razbrati okoliščin izdaje te listine ter odnosa med omenjeno bratovščino in velesovskim samostanom. Vse kaže, da je bila bratovščina ustanovljena nedolgo pred izdajo listine in da je imela sedež v Brežah. S to listino so velesovske dominikanke postale tako rekoč članice bratovščine.[38] Zaradi arhivsko izpričanega delovanja že v letu 1485 je bratovščina, ki je v listini eksplicitno omenjena kot rožnovenska, vsekakor izjemnega pomena.

Na obravnavanem ozemlju so bile doslej najbolj zaokrožene raziskave bratovščin opravljene za Štajersko.[39] Ni naključje, da se najstarejša Marijina bratovščina omenja pri samostanski cerkvi, in sicer pri cerkvi Device Marije v Gornjem Gradu leta 1293;[40] istega leta je dokumentirana tudi najstarejša (cehovska) bratovščina na Zgornjem Štajerskem.[41] T. i. velika Marijina bratovščina na Dravskem polju je imela svoj sedež pri župnijski cerkvi sv. Jurija v Slovenskih Konjicah, njena ustanovitev pa naj bi segala vsaj v leto 1357.[42] Pri župnijski cerkvi sv. Elizabete na Ljubnem ob Savinji se Marijina bratovščina omenja leta 1426,[43] na Ptuju se (pekovska) bratovščina Naše ljube Gospe omenja od leta 1429,[44] z istim patrocinijem pa se tega leta omenja tudi bratovščina v Slovenski Bistrici.[45]

[37] Gl. Johann Weichard VALVASOR, *Die Ehre deß Hertzogthums Crain*, 15, Laibach-Nürnberg 1689, str. 360; Ignaz OROŽEN, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. 4/1: Das Dekanat Fraßlau, 2: Das Dekanat Tüffer*, Graz 1881, str. 250, 253; Jože MLINARIČ, Cerkev na Slovenskem v srednjem veku, *Zgodovina Cerkve na Slovenskem* (ur. Metod Benedik), Celje 1991, str. 90; Rudolf K. HÖFER, *Die landesfürstliche Visitation der Pfarren und Klöster in der Steiermark in den Jahren 1544/1545*, Graz 1992 (Quellen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark, 14), str. 244: op. 6.

[38] Nadškofijski arhiv Ljubljana (NŠAL), 1485, september 7., Breže.

[39] Pregled predjožefinskih bratovščin na Štajerskem je objavil Matjaž AMBROŽIČ, Pregled predjožefinskih bratovščin na slovenskem Štajerskem, *Acta historiae artis Slovenica*, 19/1, 2014, str. 17–52.

[40] Gl. Ignaz OROŽEN, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. 2/1: Das Benediktiner-Stift Oberburg*, Marburg 1876, str. 70–71; AMBROŽIČ 2014 (op. 39), str. 27. Orožen bratovščine ne navaja s patrocinijem, na citiranem mestu omenja le poravnavo pred Marijinim oltarjem, ki je bil glavni oltar v cerkvi (o oltarju gl. Avguštin STEGENŠEK, *Dekanija gonjegrajska*, Maribor 1905 (Cerkveni spomeniki lavantinske škofije, 1), str. 129), v okviru katere se omenja tudi sprejem v bratovščino. Prepis listine hrani Štajerski deželni arhiv v Gradcu (StLA), AUR 1454. MLINARIČ 1991 (op. 37), str. 86, piše, da se sredi 13. stoletja »omenja neka bratovščina v savinjskem arhidiakonatu.« Za katero bratovščino naj bi šlo, ne navaja.

[41] Gl. Liselotte JONTES, *Die steirischen Bruderschaften im Mittelalter*, Graz 1970 (tipkopis doktorske disertacije), str. 18, 72–73; Norbert WEISS, *Das Städtewesen der ehemaligen Untersteiermark im Mittelalter. Vergleichende Analyse von Quellen zur Rechts-, Wirtschafts- und Sozialgeschichte. 1: Darstellungsteil*, Graz 1998 (tipkopis doktorske disertacije), str. 222; Norbert WEISS, *Das Städtewesen der ehemaligen Untersteiermark im Mittelalter. Vergleichende Analyse von Quellen zur Rechts-, Wirtschafts- und Sozialgeschichte*, Graz 2002 (Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark, 46), str. 222.

[42] Gl. Ignaz OROŽEN, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. 3/1: Das Archidiakonat Saunien, 2: Das Dekanat Cilli*, Cilli 1880, str. 222, 223; AMBROŽIČ 2014 (op. 39), str. 29.

[43] Gl. Ignaz OROŽEN, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. 2/2: Das Dekanat Oberburg*, Marburg 1877, str. 155; AMBROŽIČ 2014 (op. 39), str. 27. Orožen na navedenem mestu patrocinija bratovščine nima specificiranega, Ambrožič pa navaja, da gre za Marijino bratovščino.

[44] WEISS 1998 (op. 41), str. 223; WEISS 2002 (op. 41), str. 223. O problematiki ptujske Marijine bratovščine, ki se je povezala s tamkajšnjo bratovščino sv. Rešnjega telesa, gl. VIDMAR (op. 16).

[45] WEISS 1998 (op. 41), str. 223; WEISS 2002 (op. 41), str. 223. Pri tej omembi gre najverjetneje za konjiško veliko bratovščino, o kateri pripravljam samostojen prispevek.

V Mariboru se Marijina bratovščina (pekov in mlinarjev) omenja od 1459 dalje.[46] Leta 1484 je v Celju delovala bratovščina blažene Device Marije,[47] leta 1486 se omenja bratovščina Naše ljube Gospe v Tičlerju,[48] leta 1498 pa istoimenska bratovščina v Starem trgu pri Slovenj Gradcu.[49] Na Zgornjem Štajerskem je bila v srednjeveških bratovščinah najbolj češčena prav Marija. V krajih s po le eno bratovščino je bila ta praviloma posvečena Mariji. Bratovščinam Naše ljube Gospe so se proti koncu 15. stoletja pridružili bolj specifični patrociniji, kot so rožnovenska (Feldbach), darovanja Device Marije (Seckau) in Marijinega spočetja (Weiz).[50] V literaturi pogosto naletimo na podatke o ustanovitvi rožnovenskih bratovščin pred letom 1470. Tako npr. preberemo, da se rožnovenska bratovščina v Feldbachu na avstrijskem Štajerskem omenja leta 1449,[51] da je bila v koroškem Straßburgu rožnovenska bratovščina ustanovljena leta 1459[52] itd.[53] Tudi za Šmarno goro preberemo, da je bila tamkajšnja bratovščina najbrž že od »začetka posvečena Kraljici sv. rožnega venca, a so jo v listinah le kratko imenovali bratovščina Naše Gospe«.[54] V teh primerih ne more držati, da so takrat delovale ali bile ustanovljene rožnovenske bratovščine, marveč Marijine, ki so se sčasoma (v času od konca 15. stoletja dalje) preoblikovale v rožnovenske. Podobno gotovo velja tudi za Marijino cerkev na Tinskem, v zvezi s katero Jože Mlinarič navaja, da je bila leta 1446 pri njej uvedena bratovščina Marije Pomočnice.[55] Večini je takšno preimenovanje najbrž samo po sebi umevno na primeru ptujskogorske »Rožnovenske Marije«, kot jo kratko najdemo poimenovano v literaturi,[56] iz let okoli 1405–1410.[57] Svoj pridevnik dolguje spremembi prvotnega oltarja, posvečenega sv. Andreju, v Marijin, zdaj rožnovenski oltar.[58]

[46] WEISS 1998 (op. 41), str. 223; WEISS 2002 (op. 41), str. 223. Listino iz leta 1475, ki je druga po vrsti, v kateri se omenja bratovščina, omenjajo kot prvo: Ignaz OROŽEN, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. 1: Das Bisthum, das Domkapitel und die Dekanate Marburg, Mahrenberg, Jaring, St. Leonhard in W. B., Kötsch und Zirkoviz*, Marburg 1875, str. 534; KOVAČIČ 1928 (op. 8), str. 231; MLINARIČ 1991 (op. 37), str. 87, prim. str. 88; AMBROŽIČ 2014 (op. 39), str. 27.

[47] Giuseppe VALE, *Itinerario di Paolo Santonino in Carintia, Stiria e Carniola negli anni 1485–1487*, Vaticano 1943 (Studi e testi, 103), str. 261.

[48] NŠAL, 1486, avgust 5., s. l. Tičler je ledinsko ime v katastrski občini Legen pri Slovenj Gradcu, gl. Pavle BLAZNIK, *Slovenska Štajerska in jugoslovanski del Koroške do 1500*, 2, Maribor 1988, str. 422.

[49] NŠAL, 1498, februar 26., s. l.

[50] JONTES 1970 (op. 41), str. 31–32, 58, 258–264, 282.

[51] Gl. JONTES 1970 (op. 41), str. 58.

[52] GRABMAYER 1994 (op. 7), str. 180.

[53] Za italijanske primere napačnih (prezgodnjih) navedb o ustanovitvi in obstoju rožnovenskih bratovščin gl. MEERSSEMAN 1977 (op. 21), str. 1199–1201.

[54] Josip NOVAK, *Šmarna gora*, Ljubljana 1928, str. 117; Darko KNEZ, Romanje na Šmarno goro, *Etnolog. Glasnik Slovenskega etnografskega muzeja*, 4, 1994, str. 158.

[55] MLINARIČ 1991 (op. 37), str. 90.

[56] Npr. Gregor PODNAR, Klementina JURANČIČ, Marija Zavetnica s plaščem (Milostna Mati božja), *Gotika v Sloveniji* (ur. Janez Höfler), Narodna galerija, Ljubljana 1995, str. 171; Gregor PODNAR, Stoječa Marija z detetom (»Lepa Madona«), *Gotika v Sloveniji* 1995 (op. 56), str. 172. Prim. Matej KLEMENČIČ, Cerkev in njena usoda v obdobju baroka, *Marija Zavetnica na Ptujski Gori. Zgodovina in umetnostna zapuščina romarske cerkve* (ur. Janez Höfler), Maribor 2011, str. 182 (»gotski oltar Rožnovenske Matere božje«); preimenovanje oltarja je pojasnjeno na str. 174, gl. tudi repr. na str. 181.

[57] Takšna datacija pri: Polona VIDMAR, Kiparska oprema, *Marija Zavetnica* 2011 (op. 56), str. 147. Gregor PODNAR, Klementina JURANČIČ, Sedeča Marija z detetom, *Gotika v Sloveniji* 1995 (op. 56), str. 169, Marijo datirata v čas med 1400 in 1405.

[58] Ptujskogorski urbar iz 1683 še omenja oltar sv. Andreja (gl. OROŽEN 1875 (op. 46), str. 501), medtem ko iz vizitacijskega poročila Andreja Graffa iz 1685 sledi, da je bil oltar tedaj že posvečen Devici Mariji, gl. VALE 1943 (op.

Poglejmo, kako je bilo z marijanskimi bratovščinami na Kranjskem. V Ljubljani je v srednjem veku delovalo precej bratovščin, ki prav tako še niso bile celostno obravnavane. Na tem mestu izpostavljam Marijino, ki je leta 1351 izpričana pri cerkvi nemškega viteškega reda[59] in morda identična z leta 1513 omenjeno bratovščino Naše ljube Gospe čolnarjev pri ljubljanski »nemški hiši«,[60] ter Marijino bratovščino krznarjev pri Sv. Nikolaju v Ljubljani, prvič omenjeno leta 1436, s patrocinijem pa leta 1458.[61] V Kranju je leta 1357 odpustke prejela bratovščina Matere božje ob istoimenskem oltarju sredi župnijske cerkve sv. Kancijana in tovarišev.[62] Oltar Matere božje z bratovščino Naše ljube Gospe se leta 1363 prvič omenja v župnijski cerkvi sv. Petra v Naklem.[63] Še v 14. stoletju, leta 1390, se v župnijski cerkvi Marijinega oznanjenja v Kamniku omenja stranski Marijin oltar z veliko bratovščino Naše ljube Gospe.[64] Leta 1419 se v cerkvi Matere božje na Šmarni gori prvič omenja Marijina bratovščina,[65] ki je bila ustanovljena že pred tem letom,[66] morda se na bratovščino nanaša že listina iz 1314,[67] leta 1421 pa se bratovščina Naše ljube Gospe omenja na (Zasavski) Sveti gori nad Vačami.[68] Leta 1444 se prvič omenja bratovščina Naše ljube Gospe v Lescah.[69] Znamenita je bila bratovščina očiščevanja Device Marije (*Fraternitas purificatae*), ki jo je leta 1445 pri Marijinem oltarju v župnijski cerkvi sv. Martina v Šmartinu pri Kranju ustanovil šmartinski župnik in poznejši ljubljanski škof Žiga Lamberg. To bratovščino je potrdil papež Evgen IV. in jo obdaril s popolnimi odpustki, ki so jih člani

47), str. 233: op. 6.

59 *Gradivo za zgodovino Ljubljane. 9: Listine 1220–1497*, Ljubljana 1964, št. 28; *Gradivo za zgodovino Ljubljane. 10: Listine 1144–1499*, Ljubljana 1965, št. 26; http://monasterium.net/mom/AT-DOZA/Urkunden/1900/charter (6. 4. 2016); http://monasterium.net/mom/AT-DOZA/Urkunden/1923/charter (6. 4. 2016). Božo OTOREPEC, Rokodelstvo in obrt v srednjeveški Ljubljani, *Ljubljanska obrt od srednjega veka do začetka 18. stoletja. Zbornik razprav* (ur. Vlado Valenčič), Ljubljana 1972 (Publikacije Mestnega arhiva ljubljanskega. Razprave, 3), str. 12, navaja, da je to najstarejša bratovščina, ki se omenja v Ljubljani.

60 Gl. *Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku. 4: Listine Mestnega arhiva ljubljanskega 1471–1521*, Ljubljana 1959, št. 63, 64; http://www.zal-lj.si/project/gzl-iv63-1513-november-1-ljubljana/ (28. 6. 2016). Prim. OTOREPEC 1972 (op. 59), str. 12–13.

61 Gl. ŽNIDARŠIČ GOLEC 2002 (op. 10), str. 245. Kot na citiranem mestu opozarja avtorica, je Veiderjeva navedba, da je bila šenklavška Marijina bratovščina ustanovljena že leta 1401 (Janez VEIDER, *Stara ljubljanska stolnica. Njen stavbni razvoj in oprema*, Ljubljana 1947, str. 68), napačna. Leto 1401 kot omembo šenklavške bratovščine pri oltarju Matere božje še navaja Janez HÖFLER, *Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem. Kranjska*, Ljubljana 2015, str. 118. Prim. OTOREPEC 1972 (op. 59), str. 13.

62 Arhiv Republike Slovenije (ARS), SI AS 1063/164; HÖFLER 2015 (op. 61), str. 63. Josip ŽONTAR, *Zgodovina mesta Kranja*, Kranj 1939, str. 54, našteva oltarje kranjske župnijske cerkve, nato pa nekoliko nejasno dodaja naslednje: »V 14. stoletju so bile bratovščine Naše ljube Gospe pri oltarju Matere božje in sv. Janeza, v 15. stoletju pa še sv. Nikolaja, sv. Duha, sv. Rešnjega telesa, sv. Jurija, sv. Ane in sv. Uršule.«

63 Gl. http://monasterium.net/mom/SI-NSAL/NSAL/151/charter?q=1363%20kranj (21. 7. 2016); HÖFLER 2015 (op. 61), str. 59.

64 Gl. HÖFLER 2015 (op. 61), str. 76; prim. http://monasterium.net/mom/SI-NSAL/NSAL/197/charter?q=1390 (21. 7. 2016).

65 Gl. http://monasterium.net/mom/SI-NSAL/NSAL/263/charter?q=1419 (15. 8. 2016); HÖFLER 2015 (op. 61), str. 73.

66 NOVAK 1928 (op. 54), str. 117; KNEZ 1994 (op. 54), str. 158.

67 Metoda KEMPERL, *Romanja in romarske cerkve 17. in 18. stoletja na Slovenskem. Gorenjska z Ljubljano*, Celje 2011, str. 274, kat. 80.

68 KEMPERL 2011 (op. 67), str. 62, 257, kat. 70.

69 Gl. Janez PARAPAT, Doneski k zgodovini kranjskih mest. 1: Radolica, *Letopis Matice slovenske za 1872 in 1873*, Ljubljana 1873, str. 5.

prejeli na svečnico (torej na bratovščinski praznik), na dan vstopa v bratovščino in na smrtni dan.[70] Bratovščina Naše ljube Gospe se leta 1447 omenja v župnijski cerkvi sv. Jurija v Starem trgu pri Ložu,[71] leta 1453 pa v Polhovem Gradcu.[72] V Ratečah je za leto 1467 izpričana bratovščina Matere božje, katere seznam članov je zapisan na hrbtni strani Rateškega rokopisa,[73] leta 1479 pa se v listinah omenja bratovščina pri oltarju Matere božje v cerkvi sv. Janeza Krstnika v Kočevski Reki.[74]

Iz predstavljenega lahko povzamemo, da je na Kranjskem in Štajerskem do leta 1500 dokumentiranih okoli petindvajset marijanskih bratovščin, ob čemer je treba upoštevati, da se v nadaljnjih letih s sistematičnim raziskovanjem srednjeveških bratovščin njihovo število lahko krepko poveča. Za nekatere novoveške bratovščine se omenja le, da so »starodavne«, »prastare« ipd., na podlagi česar lahko domnevamo, da gre pri njih za nadaljevanje delovanja njihove srednjeveške predhodnice. Takšen primer je npr. bratovščina sedmerih radosti Device Marije, ki jo je lavantinski škof Jožef Ožbalt leta 1732 na novo potrdil za župnijo Remšnik in za katero Franc Kovačič navaja, da je »obstajala že od davnih časov«.[75] Srednjeveška oziroma predreformacijska je morala biti tudi bratovščina Marije Vnebovzete v Domžalah pri podružnici na Goričici, ki je v protestantizmu zamrla.[76] Poleg tega so marijanske bratovščine, katerih prve omembe segajo na začetek 16. stoletja, iz pričujočega pregleda zaradi nujno potrebne zamejitve tematike izpuščene. Kljub temu se je treba zavedati, da je pri teh lokacijah velika verjetnost, da so bratovščine tam zaživele že pred letom, v katerem se zaradi pomanjkanja, neohranjenosti ali neraziskanosti starejših virov prvič listinsko omenjajo, oziroma že vsaj v 15. stoletju, saj je bil začetek 16. stoletja čas zamiranja in ne ustanavljanja novih bratovščin. Tako je npr. na Štajerskem bratovščina blažene Device Marije (Naše ljube Gospe) omenjena leta 1502 pri sožupnijski cerkvi sv. Radegunde v Starem trgu pri Slovenj Gradcu,[77] na Kranjskem pa je npr. več

[70] Gl. RIHAR 1909 (op. 31), str. 261; Ana LAVRIČ, Bratovščine v ljubljanskih škofijskih protokolih 17. in 18. stoletja, *Arhivi*, 36, 2013, str. 35: op. 87; HÖFLER 2015 (op. 61), str. 54. KEMPERL 2011 (op. 67), str. 61, kat. 5, navaja, da je bila bratovščina Marijinega darovanja leta 1445 ustanovljena v Marijini cerkvi na Bregu ob Savi, na str. 146 pa, da je grof Žiga Lamberg v tej cerkvi ustanovil bratovščino Brezmadežne. Zamenjava je morda nastala zato, ker Josip LAVTIŽAR, *Cerkve in zvonovi v dekaniji Kranj*, Ljubljana 1901, str. 237, bratovščino Marijinega očiščevanja omenja pod predstavitvijo cerkve na Bregu. – Ena najznamenitejših bratovščin Marijinega očiščevanja je bila sicer mladinska bratovščina, ustanovljena 8. septembra 1427 v cerkvi S. Maria dei Servi v Firencah, poznani kot Annunziata. Njen razcvet se je začel z letom 1434, ko je bratovščino pod svoje okrilje prevzel Cosimo de' Medici in zanjo ob samostanu San Marco zgradil bogate prostore. Bratovščina je s svojim javnim življenjem in svojo arhitekturo postala eden osrednjih vizualnih izrazov medičejske moči in ugleda v Firencah, članstvo v bratovščini, ki je postala ena največjih v Firencah, pa znak pripadnosti politično pomembnih firenških rodbin Medičejcem, gl. Lorenzo POLIZZOTTO, The Medici and the Youth Confraternity of the Purification of the Virgin 1423–1506, *The Politics of Ritual Kinship. Confraternities and Social Order in Early Modern Italy* (ur. Nicholas Terpstra), Cambridge 1999 (Cambridge Studies in Italian History and Culture), str. 99, 107–113.

[71] Janez KEBE, *Loška dolina z Babnim Poljem. Zgodovina župnij Stari trg pri Ložu in Babno Polje*, Ljubljana 1996, str. 213; HÖFLER 2015 (op. 61), str. 142.

[72] *Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku. 6: Listine 1444–1499*, Ljubljana 1961, št. 3.

[73] Gl. Gregor KREK, O novoslovenskem rokopisu zgodovinskega društva koroškega, *Kres*, 3, 1881, str. 2; Marko BENEDIK, Metod BENEDIK, *Kranjska Gora. 600 let župnije 1390–1990*, Kranjska Gora 1990, str. 11–12.

[74] Gl. Anton KOBLAR, Drobtinice iz furlanskih arhivov, *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko*, 1, 1891, str. 23; HÖFLER 2015 (op. 61), str. 158.

[75] KOVAČIČ 1928 (op. 8), str. 288. Podobno npr. RIHAR 1909 (op. 31), str. 262, navaja, da sta bili »prav zgodnji« rožnovenski bratovščini v Velesovem in na Šmarni gori.

[76] Franc BERNIK, *Zgodovina fare Domžale. Svojim faranom doma in na tujem v spomin na veliko dobo farne in domovinske ljubezni*, Kamnik 1923, str. 23; Franc BERNIK, *Z nekdanje Goričice*, Domžale 1925, str. 51; LAVRIČ 2015 (op. 14), str. 500.

[77] Gl. OROŽEN 1875 (op. 46), str. 602; AMBROŽIČ 2014 (op. 39), str. 27.

Marijinih bratovščin prvič omenjenih v popisu tamkajšnjih cerkva iz leta 1526. Tega leta se tako omenja npr. bratovščina Matere božje v cerkvi sv. Štefana v Semiču,[78] v Marijini cerkvi na Polšniku,[79] v cerkvi Marijinega vnebovzetja na Dolah pri Litiji,[80] v cerkvi Žalostne Matere božje na Leskovcu v Podborštu,[81] v cerkvi sv. Lovrenca na Selu (Stranski Vrh)[82] in v cerkvi sv. Križa na Svibnem.[83] Bratovščina Naše ljube Gospe je delovala v župnijski cerkvi sv. Mohorja in Fortunata v Žužemberku,[84] bratovščina ob oltarju Matere božje pa v cerkvi sv. Lenarta v Mozlju[85] in v cerkvi sv. Jakoba st. v Koprivniku.[86] Leta 1510 se v župnijski cerkvi Marijinega oznanjenja v Kamniku omenja tudi oltar sv. Marjete z (malo?) Marijino bratovščino,[87] leta 1519 bratovščina Naše ljube Gospe v Viševku,[88] v dvajsetih letih 16. stoletja pa v Ljubljani bratovščina Naše Gospe rožnega venca v špitalski cerkvi.[89] Že pred 1526 je Marijina bratovščina delovala tudi pri Marijini cerkvi na Homcu, saj je tega leta razpolagala že z večjim premoženjem.[90] Domnevamo lahko, da marsikatera bratovščina, ki se omenja v poreformacijskem času, temelji na srednjeveški predhodnici. Skoraj vse srednjeveške bratovščine so namreč med reformacijo prekinile delovanje ali celo propadle, po katoliški obnovi pa so nekatere zopet oživele in nadaljevale tradicijo srednjeveških pobožnosti, pridružile pa so se jim nove.[91] Tako lahko zlasti v primerih, kjer so v zgodnjem novem veku listinsko izpričane tiste marijanske bratovščine, ki so bile pogoste in priljubljene že v srednjem veku, marsikje domnevamo, da je šlo za nadaljevanje oziroma obnovo srednjeveške bratovščinske pobožnosti. Bratovščine so morale biti sicer ustanovljene legitimno, tj. s škofovo privolitvijo, a so nekatere v času katoliške obnove ohranile neokrnjeno kontinuiteto iz srednjega veka in so tako po reformaciji nadaljevale vmes prekinjeno delovanje brez (ponovne?) uradne potrditve.[92] Po tridentinskem koncilu so tako sprejemale nove ali dopolnjevale stare statute in pravila.[93]

Bratovščine v vlogi naročnikov umetnostnih del

Bratovščine so bile že od samega začetka delovanja velike naročnice arhitekturnih in drugih umetnostnih del. Glede na svoje finančne zmožnosti so za okrasje kapel poskrbele z naročanjem oltarjev, slik, slikanih ciklov, kiparskih del, procesijskih bander in liturgičnih predmetov, najbogatejše pa so

[78] Gl. HÖFLER 2015 (op. 61), str. 239.
[79] Gl. HÖFLER 2015 (op. 61), str. 193–194.
[80] Gl. HÖFLER 2015 (op. 61), str. 196.
[81] Gl. HÖFLER 2015 (op. 61), str. 197.
[82] Gl. HÖFLER 2015 (op. 61), str. 191.
[83] Gl. HÖFLER 2015 (op. 61), str. 190.
[84] Gl. HÖFLER 2015 (op. 61), str. 183–184.
[85] Gl. HÖFLER 2015 (op. 61), str. 164.
[86] Gl. HÖFLER 2015 (op. 61), str. 165.
[87] Gl. HÖFLER 2015 (op. 61), str. 77.
[88] ARS, SI AS 1063/1178; KEBE 1996 (op. 71), str. 179.
[89] Gl. ŽNIDARŠIČ GOLEC 2002 (op. 10), str. 246. Prim. OTOREPEC 1972 (op. 59), str. 15, 33.
[90] Gl. RIHAR 1909 (op. 31), str. 260, 261; KEMPERL 2011 (op. 67), str. 61, 175, kat. 22.
[91] KOVAČIČ 1928 (op. 8), str. 285, 287.
[92] Prim. LAVRIČ 2013 (op. 70), str. 26.
[93] BONIN 2011 (op. 2), str. 99.

zgradile kar lastne privatne oratorije in cerkve.[94] Naj spomnim, da so tudi tako slavna dela, kot so Ducciova Madonna Rucellai, Madonna della Misericordia Piera della Francesce in (prva) Leonardova Madona v skalni votlini, bratovščinska naročila.[95] Bratovščine so odigrale tudi ključno vlogo pri razvoju (Marijinih) tabelnih slik, saj je bila vrsta razvojno ključnih umetnin zlasti v Italiji slikana za bratovščinske kapele in ne velike oltarje.[96] Povsem upravičeno se torej vprašamo po umetnostni zapuščini srednjeveških (marijanskih) bratovščin na slovenskih tleh. Nedvomno je tudi pri nas marsikatero srednjeveško kapelo, poslikavo, kip ali oltar (so)financirala oziroma celo naročila bratovščina. Za hrvaško cerkev sv. Marije na Škrilju pri Bermu je npr. znano, da je znamenite freske mojstru Vincencu iz Kastva leta 1474 naročila sicer komuna, plačala pa bratovščina blažene Device Marije, o čemer priča tudi napis nad stranskimi vrati v južni steni.[97] Morda je tudi hrastoveljske freske plačala tamkajšnja bratovščina sv. Trojice, freska sv. Helene v Podpeči, prav tako eno od pomembnih del slovenskega srednjeveškega slikarstva na Primorskem, pa je morda nastala po naročilu tamkajšnje bratovščine sv. Helene.[98] Nedvomno so tudi zgoraj omenjene marijanske bratovščine na Kranjskem in Štajerskem že v srednjem veku prispevale k umetnostnemu razvoju in brez dvoma tudi k razvoju posameznih ikonografskih tipov, kar bo v nadaljnjih raziskavah srednjeveške umetnosti na slovenskih tleh vsekakor treba upoštevati, saj je bil ta vidik namreč doslej tako rekoč prezrt. Zagotovo ni pretirana Kovačičeva trditev v povezavi z bratovščinami v lavantinski škofiji, da je že v (poznem) srednjem veku marsikatera umetnina in monumentalna stavba nastala s pomočjo bratovščin.[99] Te so imele svoj oltar ali celo lastno kapelo ter so skrbele za vso opravo in popravila, močnejše bratovščine pa so imele tudi lastnega duhovnika oz. kapelana, ki so ga same vzdrževale,[100] kar prav tako velja za cehovske bratovščine.[101] V Benetkah so npr. tako rekoč vsi cehi v mestu do 15. stoletja pridobili patronatske pravice do stranskega, v posameznih primerih pa celo do glavnega oltarja v eni od okoli 130 župnijskih in samostanskih cerkva.[102] Večina beneških cehov je oblikovala bratovščine, da je zadostila potrebam članov po verskem in socialnem udejstvovanju.[103] Kot neke vrste bratovščina bi lahko bila po mnenju Polone Vidmar organizirana tudi ptujskogorska kiparska delavnica.[104] Na to kaže kvadrilobalna oblika sponke na kipu sv. Barbare iz Velike Nedelje, v zvezi s katero se domneva, da bi bila lahko eden najstarejših bratovščinskih simbolov v najvišjih družbenih krogih.[105] Bratovščinsko

[94] WISCH, COLE AHL 2000 (op. 1), str. 3; prim. BOULTON 2000 (op. 7), str. 25.

[95] Prim. WISCH, COLE AHL 2000 (op. 1), str. 11.

[96] Gl. Hans BELTING, *Bild und Kult. Eine Geschichte des Bildes vor dem Zeitalter der Kunst*, München 1993, str. 360, 381, 396, 433–446; WISCH, COLE AHL 2000 (op. 1), str. 11.

[97] Gl. Tomislav VIGNJEVIĆ, *Ples smrti. Prispevki k ikonografiji mrtvaškega plesa v Bermu in v Hrastovljah*, Koper 2007 (Knjižnica Annales Majora), str. 35–36. Janez HÖFLER, *Srednjeveške freske v Sloveniji. Primorska*, Ljubljana 1997, str. 92, piše, da je bila cerkev sv. Marije na Škrilju pri Bermu bratovščinska; enako Janez HÖFLER, Mojster Bolfgang in njegov krog, *Gotika v Sloveniji* 1995 (op. 56), str. 272.

[98] Mirjana KONTESTABILE ROVIS, *Urad domen Koper 1807–1878 s priključenimi spisi. Pomorska sanitetna deputacija Koper 1819–1850*, Koper 2001, str. 23.

[99] KOVAČIČ 1928 (op. 8), str. 227.

[100] GRUDEN 1908 (op. 4), str. 100; KOVAČIČ 1928 (op. 8), str. 227, 229; MLINARIČ 1991 (op. 37), str. 87.

[101] GRUDEN 1908 (op. 4), str. 106. Gl. tudi OTOREPEC 1972 (op. 59), str. 12–15.

[102] Peter HUMFREY, Richard MacKENNEY, The Venetian Trade Guilds as Patrons of Art in the Renaissance, *The Burlington Magazine*, 128, 1986, str. 318.

[103] Prim. Christopher F. BLACK, *Italian Confraternities in the Sixteenth Century*, Cambridge 1989, str. 25, 39 (z nadaljnjo literaturo).

[104] Polona VIDMAR, Kiparska delavnica na Ptujski Gori, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 43, 2007, str. 51.

[105] Gl. Milena BARTLOVÁ ŠTEFANOVÁ, Die Skulptur des Schönen Stils in Böhmen, *Gotik. Prag um 1400. Der schö-*

skrb (tudi) za cerkveno opravo nam dokazuje npr. register ljubljanske Krištofove bratovščine iz let 1489–1513, iz katerega je razvidno, da je bratovščina mdr. skrbela za vzdrževanje in popravilo cerkve in cerkvenega inventarja.[106] V Kranju pa je sredi 15. stoletja mestni sodnik z obema svetoma dovolil, da se za obokanje ladij in notranjo opremo župnijske cerkve uporabi del imovine starejših bratovščin.[107]

Na vlogo bratovščine pri naročilu dragocenih fresk v cerkvi sv. Primoža nad Kamnikom je posredno nakazal Janez Höfler, saj je zapisal, da je poslikavo treba »razumeti kot kolektivno naročilo in rezultat skupnih naporov kamniškega meščanstva, združenega v tamkajšnji bratovščini«.[108] Jure Mikuž je domneval, da je pri svetoprimoških freskah morda sodelovala bratovščina rožnega venca[109] in v zvezi s tem izpostavil zlasti prizor t. i. kužne slike in upodobitev rožnega venca nad prizorom Marije z Jezusom na drugem polju Poklona sv. Treh kraljev.[110] Zaradi obširnega cikla Marijinega življenja je sodelovanje marijanske bratovščine pri svetoprimoških freskah zelo verjetno. Ker je bila bratovščina sv. rožnega venca v Kamniku ustanovljena decembra 1672,[111] je najverjetneje, da je pri programu poslikave sodelovala kamniška velika bratovščina, kar je zapisal tudi Marko Lesar, ki pa še navaja, da je bila to velika bratovščina sv. rožnega venca.[112] Bratovščina se omenja pri oltarju, ki je stal ob vhodu v cerkev s špitalske strani in ga je Janez Höfler pogojno povezal z oltarjem Marijinega darovanja tesarskega ceha.[113] Ana Lavrič, ki je potrdila vlogo marijanske bratovščine pri svetoprimoški poslikavi, je ugotovila, da bi verjetno s premožno in pobožno t. i. veliko, morda pa tudi z malo Marijino bratovščino lahko povezali predvsem obsežen Marijin cikel na južni steni ladje.[114] Cikel sicer na severni steni vsebinsko dopolnjujeta prizora Pohod in poklon svetih Treh kraljev in Marija Zavetnica s plaščem (t. i. kužna slika), kjer pa podoba sv. Erazma poudarja vlogo individualnega naročnika.[115] Kot je v svoji razpravi o tudi na Slovenskem priljubljenem motivu Marije Zavetnice s plaščem opozorila Ana Lavrič, so bile reprezentativna skupina naročnikov tega ikonografskega motiva sicer prav bratovščine, pogosto delujoče v okviru različnih meniških redov, s tipom Marije Zavetnice s plaščem pa se je proti koncu 15. stoletja, kot že omenjeno, tesno povezala tudi rožnovenska bratovščina.[116] Od slovenskih srednjeveških primerkov bi po ugotovitvah Ane Lavrič z bratovščino lahko povezali kipa iz okolice Bleda iz drugega desetletja 16. stoletja in iz Golega Brda, prav tako iz zgodnjega 16. stoletja.[117] Njenemu pregledu bi sama dodala še Marijo Zavetnico s plaščem, vzidano na zunanjščini severne stene koprske stolnice, iz časa kmalu

ne Stil. Böhmische Malerei und Plastik in der Gotik, Historisches Museum der Stadt Wien, Nationalgalerie Prag, Wien 1990, str. 83; VIDMAR 2007 (op. 104), str. 62; VIDMAR 2011 (op. 57), str. 132: op. 140.

[106] Gl. Božo OTOREPEC, *Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku. 8: Register Krištofove bratovščine v Ljubljani 1489–1518*, Ljubljana 1963, str. 1, 3.

[107] ŽONTAR 1982 (op. 62), str. 57.

[108] HÖFLER 1996 (op. 15), str. 174. Pri Sv. Primožu nad Kamnikom se sicer bratovščina omenja že leta 1380, gl. HÖFLER 2015 (op. 61), str. 78.

[109] MIKUŽ 1999 (op. 15), str. 35.

[110] MIKUŽ 1999 (op. 15) str. 82–85.

[111] LAVRIČ 2016 (op. 15), str. 10 (z nadaljnjo literaturo).

[112] LESAR 2001 (op. 15), str. 30.

[113] HÖFLER 2015 (op. 61), str. 76.

[114] LAVRIČ 2016 (op. 15), str. 17–19.

[115] LAVRIČ 2016 (op. 15), str. 17.

[116] O razvoju motiva in nadaljnji literaturi gl. LAVRIČ 2015 (op. 14), str. 475–479.

[117] LAVRIČ 2015 (op. 14), str. 480, 490–491, 492 (z nadaljnjo literaturo).

po letu 1385, ki bi jo bila prav tako naročila bratovščina po beneških zgledih, kajti v Kopru in Piranu je v srednjem veku delovalo več bratovščin.[118] Delo pripada beneški mojstrski delavnici, ki je okoli leta 1370 delovala v Ogleju in se nato preselila v Koper.[119] Guido Tigler Marijo Zavetnico vzporeja z upodobitvama istega motiva na pročelju Scuole dei Calegheri v Benetkah in cerkve sv. Marije usmiljenja v Pulju.[120] Že Antonio Alisi je ob opisovanju kipa zapisal, da gre za Marijo, ki pod plaščem varuje moške in ženske neke bratovščine (*uomini e donne di qualche confraternita*),[121] osebe pod Marijinim plaščem pa je kot »bratovščinarje« prepoznala tudi Vanda Ekl.[122] V Benetkah je večina reliefov z upodobitvami Marije Zavetnice bratovščinskih,[123] iz Primorske pa naj v zvezi s tem motivom opozorim še na neohranjeno Marijo Zavetnico s plaščem iz leta 1451, ki je bila na vhodu v bratovščinsko stavbo Scuola dei Battuti v Izoli.[124] Menim, da bi bila bratovščinska lahko tudi freska Marije Zavetnice v župnijski cerkvi sv. Križa na Svibnem iz druge četrtine 15. stoletja. Na njej Marija s pomočjo angelov, ki jo kronata, razgrinja plašč, pod katerim je skupina po spolu mešano razporejenih članov krajevnega verskega občestva z donatorjema.[125] Pri tej cerkvi se namreč omenja Marijina bratovščina v popisu cerkva iz leta 1526,[126] zelo verjetno pa je delovala že tudi v stoletju pred tem, saj začetek 16. stoletja ni bil naklonjen ustanavljanju novih bratovščin. Iz 15. stoletja (1415–1420) je v svibenski župnijski cerkvi ohranjen tudi kip Pietà.[127] Vpliv Marijine bratovščine bi se lahko kazal tudi v motivu na pečatu benediktinskega samostana v Gornjem Gradu, katerega odtis je ohranjen na listini iz leta 1308 in prikazuje kronano Marijo z razgrnjenim plaščem, pod katerim klečijo člani konventa; gre za eno najzgodnejših upodobitev tega motiva na Slovenskem.[128] Pobudo za izbiro prav tega ikonografskega motiva na samostanskem pečatu bi lahko dala

[118] O srednjeveški umetnostni zapuščini primorskih bratovščin pripravljam samostojen prispevek.

[119] O kipu gl. Vanda EKL, Motiv Marije zaštitnice u istarskoj plastici, *Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 11, 1963, str. 89, 92–93; Wolfgang WOLTERS, *La scultura veneziana gotica 1300–1460*, Venezia 1976, str. 183; Igor FISKOVIĆ, Uz knjigu W. Woltersa »La scultura veneziana gotica 1300–1460«, *Peristil. Zbornik radova za povijest umjetnosti*, 20, 1977, str. 152: op. 12; Vanda EKL, *Gotičko kiparstvo u Istri*, Zagreb 1982, str. 133: št. 7; Guido TIGLER, Kiparstvo 14. stoletja v Kopru, *Gotika v Sloveniji* 1995 (op. 56), str. 160; Guido TIGLER, Das Grabmal des heiligen Nazarius in der Kathedrale von Koper, *Gotika v Sloveniji. Nastajanje kulturnega prostora med Alpami, Panonijo in Jadranom* (ur. Janez Höfler), Ljubljana 1995, str. 164–165, 168, 170; Guido TIGLER, Kiparstvo 14. stoletja, *Dioecesis Justinopolitana. Spomeniki gotske umetnosti na območju koprske škofije* (ur. Samo Štefanac), Koper 2000, str. 142–143; Guido TIGLER, Marija zaščitnica s plaščem, *Dioecesis Justinopolitana* 2000 (op. 119), str. 178.

[120] TIGLER Marija 2000 (op. 119), str. 178. Prim. EKL 1963 (op. 119), str. 91–92, 93; EKL 1982 (op. 119), str. 133: št. 6; Alberto RIZZI, *Scultura esterna a Venezia. Corpus delle sculture erratiche all'aperto di Venezia e della sua laguna*, Venezia 1987, št. 329; Juraj BATELJA, La Madonna della Misericordia in Istria, *Atti del Centro di ricerche storiche di Rovigno*, 43, 2013, str. 79–80. CEVC 1963 (op. 12), str. 86, ob koprskem kipu navaja puljsko Marijo Zavetnico s plaščem ter beneška reliefa na Opatiji božjega usmiljenja (*Abbazia della Misericordia*) in Nebeškem mostu (*Ponte del Paradiso*).

[121] Antonio ALISI, *Il duomo di Capodistria*, Roma 1932, str. 15.

[122] EKL 1963 (op. 119), str. 92.

[123] PERDRIZET 1908 (op. 19), str. 67.

[124] Gl. EKL 1982 (op. 119), str. 133: št. 6.

[125] O freski gl. Janez HÖFLER, *Srednjeveške freske v Sloveniji. Okolica Ljubljane z Notranjsko, Dolenjsko in Belo krajino*, Ljubljana 2001, str. 181–182 (z nadaljnjo literaturo); LAVRIČ 2015 (op. 14), str. 484–485.

[126] Gl. HÖFLER 2015 (op. 61), str. 190.

[127] O kipu gl. CEVC 1963 (op. 12), str. 134, 144, 172; Emilijan CEVC, *Slovenska umetnost*, Ljubljana 1966, str. 43; CEVC 1973 (op. 36), str. 95.

[128] O pečatu gl. Arnold LUSCHIN, Die Siegel der steierischen Abteien und Convente des Mittelalters, *Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, 19, 1874, str. 247–248; RIHAR

prav gornjegrajska bratovščina, ki je pri samostanski cerkvi dokumentirana leta 1293.[129] Ta motiv namreč za benediktinske pečate ni značilen.[130] Bratovščinski pečat z upodobitvijo Marije Zavetnice s plaščem je znan npr. iz Firenc; takšen pečat omenja inventarni popis florentinske Marijine bratovščine (*Compagnia di S. Maria della Pietà/della Misericordia*) iz leta 1410, redovni pečat s tem motivom pa je od 14. stoletja značilen za cistercijane, izjemoma ga najdemo tudi pri kartuzijanih.[131] Gornjegrajski pečat je z letnico 1308 vsekakor eden najzgodnejših. Zanimiv je tudi obstoj pečata dominikanca Henrika, prav tako iz zgodnjega 14. stoletja, ki naj bi bil član ptujskega konventa.[132] Giacomo Carlo Bascapè namreč na italijanskih primerih ugotavlja, da so se dominikanci in manjši bratje sv. Frančiška v sigilografiji izogibali temam, ki so jih uporabljali drugi redovi. Tako naj bi pri omenjenih redovih ne bilo upodobitve Marije Zavetnice s plaščem.[133] Za gornjegrajski samostan je v tretji četrtini 13. stoletja nastala tudi Solčavska Marija.[134] Naročnik Solčavske Marije, na katerega je vplival tudi znameniti *Marijin življenjepis*,[135] in avtor pri izdelavi kipa nista imela pred seboj neposredne predloge, marveč je po domnevi Leva Menašeja mojster delal po navodilih naročnika. Ta je videl eno od upodobitev, na kateri se ne dotika le Marija Jezusove brade, ampak tudi Jezus Marijine. Kristusovo kretnjo naj bi naročnik spregledal ali jo pozabil in tako poudaril kretnjo materinske ljubezni ter Marijo kot Kristusovo nevesto označil s simboliko barv, arhaičnim nasmehom in z zgledovanjem po liku Neveste v Visoki pesmi.[136] V sredini 13. stoletja se je t. i. obojestranska različica prijema uveljavila v gornjerenskih rokopisih, nam najbližja pa je Marija v zahodni empori nekdanje

1909 (op. 31), str. 255; Božo OTOREPEC, Srednjeveški samostanski pečati na Slovenskem, *Samostani v srednjeveških listinah na Slovenskem* (ur. France Martin Dolinar), Ljubljana 1993, str. 38; MENAŠE 1994 (op. 24), str. 132; LAVRIČ 2015 (op. 14), str. 482–483.

[129] MENAŠE 1994 (op. 24), str. 133, je gornjegrajski pečat skupaj z omenjenim kipom iz okolice Bleda imenoval za edina primerka v slovenski srednjeveški umetnosti z motivom Marije kot zavetnice posameznega reda ali bratovščine. LAVRIČ 2015 (op. 14), str. 480–481, pečat umešča med t. i. redovne različice tega ikonografskega tipa.

[130] Gl. Giacomo Carlo BASCAPÈ, Appunti di sfragistica benedettina, *Rassegna degli Archivi di stato*, 21, 1961, str. 158–169.

[131] Gl. PERDRIZET 1908 (op. 19), str. 25, 54, 82, stran z reprodukcijami II; SUSSMANN 1929 (op. 19), str. 344, 345, 347, 350, na str. 348 avtorica omenja tudi pečat nemške nacionalne cerkve v Rimu Sta. Maria dell'Anima z upodobitvijo Marije Zavetnice s plaščem; Christa BELTING-IHM, *Sub matris tutela. Untersuchungen zur Vorgeschichte der Schutzmantelmadonna*, Heidelberg 1976 (Abhandlungen der Heidelberger Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse, 1976/3), str. 74.

[132] O pečatu gl. LUSCHIN 1874 (op. 128), str. 258; OTOREPEC 1993 (op. 128), str. 49; Polona VIDMAR, Ptujskogorska Marija Zavetnica s plaščem, *Historia artis magistra. Amicorum, discipulorumque, munuscula Johanni Höfler septuagenario dicata* (ur. Renata Novak Klemenčič, Samo Štefanac), Ljubljana 2012, str. 135–136; LAVRIČ 2015 (op. 14), str. 483.

[133] Giacomo Carlo BASCAPÈ, Iconografia dei sigilli dei Domenicani, *L'Arte. Rivista di storia dell'arte*, n. v. 27, 1962, str. 125–138. Članek Giacomo Carlo BASCAPÈ, Note sui sigilli dei francescani secoli XIII–XVI, *Collectanea Franciscana*, 32, 1962, str. 148–167, mi med pripravo tega prispevka ni bil dosegljiv. Njegove ugotovitve je povzela BELTING-IHM 1976 (op. 131), str. 74, op. 72. Paul KLETLER, *Die Kunst im österreichischen Siegel*, Wien 1927, str. 16–17, 35, 53, repr. 38, 103, iz avstrijskega prostora poleg gornjegrajskega s tem ikonografskim motivom omenja še pečat, ki ga je imel kapitelj iz mesta Spital am Pyhrn, a iz leta 1418. Pečat s tem motivom je leta 1445 imel tudi kolegiatni kapitelj v Dunajskem Novem mestu, leta 1439 pa konvent avguštinskih korarjev pri Sv. Doroteji na Dunaju.

[134] Gl. Emilijan CEVC, Mojster Solčavske Marije, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 3, 1955, str. 118–119; MENAŠE 1994 (op. 24), str. 24, 66; Horst SCHWEIGERT, Mojster Solčavske Marije, *Gotika v Sloveniji* 1995 (op. 56), str. 137; Horst SCHWEIGERT, Sedeča Marija z otrokom (»Solčavska Marija«), *Gotika v Sloveniji* 1995 (op. 56), str. 139.

[135] Gl. MENAŠE 1994 (op. 24), str. 70–71, 310–311.

[136] Gl. MENAŠE 1994 (op. 24), str. 68–70. Marjeta KAMBIČ, Ikonografske opombe k Solčavski in Krakovski Mariji, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 24, 1988, str. 11–13, navaja več primerov dotikanja brade med Jezusom in Marijo. Prim. SCHWEIGERT 1995 (op. 134), str. 140, ki podaja še nekaj primerjav.

stolne cerkve v Krki na Koroškem, pri kateri izstopa Marijin prijem Jezusove brade in s katero Menaše primerja miniaturo v t. i. Zlati knjigi iz samostana benediktink v Hohenwartu.[137] Za gornjegrajski samostan je znano, da je bil povezan s številnimi samostanskimi skupnostmi na Koroškem, mdr. s samostani v Osojah (Ossiach), Millstattu, Šentpavlu v Labotski dolini (St. Paul im Lavanttal), Dobrli vasi (Eberndorf),[138] in prav prek takšnih zvez v drugimi samostanskimi okolji bi lahko prišlo tudi do posredovanja ikonografskih tipov in mojstrov. Sodeč po velikosti in čustvenem naboju, je bila plastika verjetno zasebna nabožna podoba,[139] češčena morda tudi v okviru gornjegrajske samostanske bratovščine. Tudi za še celo 20 centimetrov nižjo sedečo Marijo iz gradu Strmol, danes v Narodni galeriji, prvotno pa domnevno iz samostana dominikank v Marenberku, se domneva, da je bila namenjena osrednji oltarni omari v kateri od zasebnih ali samostanskih kapel.[140] V Italiji so bile npr. tabelne upodobitve »zgolj« Marije in Jezusa (nekatere tudi z angeli) in torej brez narativnih motivov v drugi polovici 13. stoletja prepoznavne kot »zasebne« podobe bratovščin, delujočih zlasti v samostanih uboštvenih redov.[141]

Zanimiv je primer Marijine cerkve na Tinski gori, pri kateri se Marijina bratovščina, kot že navedeno, omenja leta 1446. Jože Curk meni, da je prvotna Marijina cerkev pravzaprav sedanja (sosednja) cerkev sv. Ane in da je torej slednja starejša od Marijine in ne obratno, čemur v prid govorita poslikava in Marijin kip iz okoli 1400.[142] (Prvotna) Marijina cerkev (torej sedanja cerkev sv. Ane) naj bi bila ustanova Celjskih grofov, na kar nakazuje tudi dejstvo, da v prezbiteriju cerkve sv. Ane najdemo konzolo z grbom Celjanov. Nad glavnim portalom cerkve sv. Ane je timpanon z močno preslikano gotsko fresko, za katero edinole Jože Curk navaja, da ponazarja Škapulirsko Mater božjo z Detetom »v gotski pozi«. Avtor še dodaja, da je nad sliko letnica 1487 in da številka 4 dokazuje, da je »primitivni restavrator posnel prvotno gotsko letnico«.[143] Janez Höfler v močno preslikani upodobitvi Marije z Detetom v žarkovju prepoznava tako predelan gotski izvirnik, da je izgubil slogovno pričevalnost.[144] Na freski Marija drži v naročju Dete, čigar roke so upodobljene tako, kot da nekaj držijo. Morda bi lahko šlo res za škapulir, ki pa ga t. i. restavrator morda ni razumel ali poznal in ga zato tudi ni obnovil oziroma na novo naslikal. Če bi ta domneva držala, bi bila z letnico 1487 to najstarejša znana, a močno preslikana upodobitev Škapulirske Marije na Kranjskem in Štajerskem, ki bi jo lahko povezali s pri cerkvi delujočo Marijino bratovščino, kar pa se zdi malo verjetno, saj upodabljanje škapulirja konec 15. stoletja še ni bilo uveljavljeno. Najverjetneje je bil v Jezusove roke naslikan pozneje, v času novoveškega razcveta škapulirskih pobožnosti.

[137] MENAŠE 1994 (op. 24), str. 69.

[138] Gl. STEGENŠEK 1905 (op. 40), str. 123; GRABMAYER 1994 (op. 7), str. 66–67. O srednjeveških samostanskih molitvenih »bratovščinskih« povezavah gl. Rupert KLIEBER, *Bruderschaften und Liebesbünde nach Trient. Ihr Totendienst, Zuspruch und Stellenwert im kirchlichen und gesellschaftlichen Leben am Beispiel Salzburg 1600–1950*, Frankfurt am Main 1999, str. 39–40.

[139] Prim. MENAŠE 1994 (op. 24), str. 70.

[140] Robert WLATTNIG, Sedeča Marija, *Gotika v Sloveniji* 1995 (op. 56), str. 146.

[141] BELTING 1993 (op. 96), str. 433, 445.

[142] Jože CURK, *Topografsko gradivo VII. Sakralni spomeniki na območju občine Šmarje pri Jelšah*, Celje 1967, str. 109, 113. Janez HÖFLER, *Srednjeveške freske v Sloveniji. Vzhodna Slovenija*, Ljubljana 2004, str. 227, Curkovo domnevo označuje za mikavno in ji načeloma pritrjuje.

[143] CURK 1967 (op. 142), str. 107.

[144] HÖFLER 2004 (op. 142), str. 228.

Delovanje na umetnostnem področju je listinsko izpričano za bratovščino Naše ljube Gospe pekovskega ceha na Ptuju. Iz listine, ki jo je izdala 13. marca 1458, namreč izvemo, da je bratovščina v dominikanski cerkvi na Ptuju poskrbela za obok nad oltarjem sv. Križa,[145] 12. junija 1463 pa je bratovščina, ki je delovala v okviru dominikanskega samostana, konventu začasno predala pozlačen kelih z bratovščinskim znakom.[146] Na Kranjskem se več Marijinih bratovščin omenja ob istoimenskem oltarju. S precejšnjo verjetnostjo lahko domnevamo, da za bratovščinske oltarje člani niso samo skrbeli, ampak jih celo naročali ali obnavljali z novimi umetnostnimi deli. V ljubljanski cerkvi sv. Miklavža, predhodnici današnje stolnice, je v času izgradnje gotskega prezbiterija nastal oltar Matere božje, ki se v virih prvič omenja leta 1401.[147] Stal je v ladji tik pred prezbiterijem in bil domnevno naslonjen na njegovo železno ograjo, sorodno kot še danes oltar sv. Križa z baročno Žalostno Materjo božjo v krški stolnici.[148] Na vzhodnem koncu srednje ladje ob steni kripte je v Krki oltar listinsko omenjen že leta 1216, leta 1585 pa je stolni prošt dal postaviti nov velik krilni nastavek s podobo Pietà, nad katero se je dvigal križ z Marijo in Janezom Evangelistom.[149] Leta 1423 je ljubljanski župnik Jurij Heugenreuter potrdil beneficij, ki ga je pri oltarju v cerkvi sv. Miklavža ustanovil ljubljanski meščan Peter Schinegg. Sredi 15. stoletja naj bi zaradi povečanega češčenja Žalostne Matere božje oltar nadomestil še ohranjeni kip Pietà (sl. 1).[150] To naj bi po Veiderju potrjeval tudi *Officium sabbatinum*, ki ga je v šenklavški cerkvi ustanovil pičenski škof Martin, po Veiderju tudi naročnik kipa, oglejski patriarh Ludovik pa ga je potrdil leta 1449. V skladu s protokolom pobožnosti je vsako soboto popoldne učitelj šenklavške šole pripeljal svoje pevce, da so pred Marijinim oltarjem peli *Salve Regina*. Ljubljanski oficij pa še dodatno določa, da morajo v postnem času dečki *Salve Regina* odpeti vsak večer, kar potrjuje domnevo, da je bila na oltar sredi cerkve v sredini 15. stoletja postavljena ohranjena plastika. Tudi iz arhivskih listin se da razbrati, da je moral biti oltar v tem času obnovljen in zelo obiskovan.[151] Janez Veider je zapisal, da je prvotni oltar Matere božje v šenklavški cerkvi v začetku 15. stoletja plačala Marijina bratovščina, ki je bila po njegovi navedbi tam ustanovljena leta 1401. Na to domnevo ga je napeljalo dejstvo, da škof Tomaž Hren nikjer ne omenja postavitve oltarja, kar naj bi dokazovalo, da ga nista plačala Cerkev ali škof, marveč omenjena bratovščina.[152] Toda Lilijana Žnidaršič Golec opozarja, da se letnica 1401, ki jo je h »kaplaniji Device

[145] StLA, AUR 6658a; gl. tudi WEISS 1998 (op. 41), str. 224; Norbert WEISS, *Das Städtewesen der ehemaligen Untersteiermark im Mittelalter. Vergleichende Analyse von Quellen zur Rechts-, Wirtschafts- und Sozialgeschichte. 3: Quellenteil 1401 bis 1475*, Graz 1998 (tipkopis doktorske disertacije), str. 173; WEISS 2002 (op. 41), str. 224.

[146] StLA, AUR 6971a; gl. tudi WEISS 1998 (op. 41), str. 224–225; WEISS 1998 (op. 145), str. 203; WEISS 2002 (op. 41), str. 224. Da je bratovščina delovala v okviru dominikanskega samostana, je razvidno tudi iz listine, izdane 5. oktobra 1489: StLA, AUR 8490; gl. tudi WEISS 1998 (op. 41), str. 224; Norbert WEISS, *Das Städtewesen der ehemaligen Untersteiermark im Mittelalter. Vergleichende Analyse von Quellen zur Rechts-, Wirtschafts- und Sozialgeschichte. 4: Quellenteil ab 1476*, Graz 1998 (tipkopis doktorske disertacije), str. 87; WEISS 2002 (op. 41), str. 224. WEISS 1998 (op. 41), str. 225, navaja, da je ptujska Marijina bratovščina pekov edina mestna bratovščina na ozemlju današnje Slovenije, ki je imela lasten pečat; enako WEISS 2002 (op. 41), str. 225. Prim. Božo OTOREPEC, *Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem*, Ljubljana 1988, str. 173, ki piše, da je Ptuj edino slovensko mesto z znanim cehovskim pečatom iz srednjega veka (na listini iz 1458, pečateni z *vnser lieben frawen pegkchenczech aigen anhangenden bettschaft*).

[147] VEIDER 1947 (op. 61), str. 68.

[148] VEIDER 1947 (op. 61), str. 68; prim. Ana LAVRIČ, *Ljubljanska škofija v vizitacijah Rinalda Scarlichija 1631–1632*, Ljubljana 1990 (Acta ecclesiastica Sloveniae, 12), str. 47.

[149] Karl GINHART, Bruno GRIMSCHITZ, *Der Dom zu Gurk*, Wien 1930, str. 136.

[150] VEIDER 1947 (op. 61), str. 11, 68–69.

[151] Gl. GRUDEN 1908 (op. 4), str. 33; VEIDER 1947 (op. 61), str. 68–69.

[152] VEIDER 1947 (op. 61), str. 68.

Sl. 1: Ljubljana, stolna cerkev sv. Nikolaja, Pietà, ok. 1449

Marije« (in torej ne bratovščini) v seznam iz okoli leta 1560 napisal šele škof Friderik Buchheim (1641–1664), če je točna, nanaša kvečjemu na prvo znano mašno ustanovo pri oltarju Matere božje in torej ne na ustanovitev bratovščine.[153] Delovanje bratovščine pri Marijinem oltarju je v virih kljub temu izpričano ravno v času, ki je za nas najbolj poveden, in sicer prvič leta 1458. V listini, izdani 29. marca tega leta, je namreč rimski kardinal in sabinenski škof Izidor pri Marijinem oltarju dovolil sto dni odpustkov vsak četrtek po kvatrih, ko bratovščina opravlja svoje pobožnosti, vsem tistim, ki se pobožnosti udeležijo in kaj prispevajo za oltar, in na obletnico posvetitve oltarja.[154] Istega leta pa je bratovščini in njenemu oltarju stodnevni odpustek podelil tudi kardinal Jurij škof Ostijski.[155] Jedro Marijine bratovščine, ki se sicer prvič, še brez patrocinija, omenja leta 1436 kot *pruderschaft der kurschner zu sand Nicla ze Laibach*,[156] so sestavljali krznarji, kar dokazujejo mdr. oznake *vnser liebm frawen bruoderschafft der kürsner zech zu Laibach in dem tuomb* leta 1466 in *vnser lieben frawn, der kursner pruederschafft im thuem zw Laybach* leta 1491.[157] Kot je razvidno iz ohranjenih listin, v 15. stoletju krznarska Marijina bratovščina ni skrbela le za oltar Matere božje,

[153] ŽNIDARŠIČ GOLEC 2002 (op. 10), str. 245.

[154] *Gradivo za zgodovino Ljubljane* 1965 (op. 59), št. 70. Sorodne odpustke je 28. maja istega leta podelil tudi rimski kardinal in škof iz Ostije Jurij, gl. VEIDER 1947 (op. 61), str. 69; ŽNIDARŠIČ GOLEC 2002 (op. 10), str. 245.

[155] ŽNIDARŠIČ GOLEC 2002 (op. 10), str. 245.

[156] ŽNIDARŠIČ GOLEC 2002 (op. 10), str. 245.

[157] *Gradivo za zgodovino Ljubljane* 1961 (op. 72), št. 23, 68; ŽNIDARŠIČ GOLEC 2002 (op. 10), str. 245. Enako leta 1465 (*Gradivo za zgodovino Ljubljane* 1961 (op. 72), št. 21) in 1496 (gl. *Gradivo za zgodovino Ljubljane* 1964 (op. 59), št. 97).

ampak je dotirala ustanove tudi pri drugih oltarjih.[158] Po mojem mnenju lahko z veliko verjetnostjo domnevamo, da je šenklavški kip Pietà, katerega čas nastanka je okoli oziroma pred letom 1449,[159] nastal po naročilu bratovščine. Podobno kot v Ljubljani je bilo v Seckauu, kjer je prošt Johannes Dürnperger leta 1486 dal sredi stolnične cerkve postaviti nov Marijin oltar, pri katerem je svoje pobožnosti imela bratovščina Naše ljube Gospe, ki sta jo istega leta ustanovila prošt in dekan in v katero so se lahko včlanile svetne in posvečene osebe.[160] Ljubljanski kip Pietà spada med prva dela ljubljanske kiparske delavnice[161] in naj bi k nam prišel prek Furlanije, kjer so bili na delu »Nemci salzburškega izvora«.[162] Prav ti pa so v Italiji v 15. stoletju izklesali več Sočuten t. i. alpskega tipa, in sicer prav po naročilu bratovščin, v katere so bili povezani nemški trgovci in obrtniki, ki so za svoje bratovščinske oltarje v italijanskih cerkvah naročali umetnine »svojim« mojstrom.[163] Bratovščinski bi bil morda lahko tudi kip sedeče Marije z Jezusom iz časa po letu 1446 v domžalski župnijski cerkvi, kjer je bratovščina delovala že pred reformacijo. Marija je prav tako delo ljubljanske kiparske delavnice, ki bi bila lahko delovala tudi po naročilu bratovščin.[164]

Tudi pri preostalih lokacijah, kjer se v srednjem veku omenjajo Marijine bratovščine, lahko domnevamo, da je za katero od kiparskih ali slikarskih naročil poskrbela bratovščina, čeprav (še) nimamo listinskih dokazov o tem. Tako morda ni naključje, da so se posamezna slogovno in/ali ikonografsko kakovostna in izstopajoča dela ohranila prav v nekaterih cerkvah, kjer se omenjajo bratovščine. V mislih imam predvsem freske v mariborski stolnici, župnijski cerkvi na Ljubnem ob Savinji, Starem trgu pri Ložu in podružnični cerkvi sv. Tomaža v Ratečah.[165] Bratovščinsko naročilo bi bila lahko kakovostna plastika sedeče Marije z Jezusom iz okoli leta 1510 v mariborski stolni cerkvi, kjer se Marijina bratovščina omenja od 1459 dalje (sl. 2). Marija je delo beljaškega rezbarja

[158] Gl. ŽNIDAŠIČ GOLEC 2002 (op. 10), str. 246.

[159] CEVC 1963 (op. 12), str. 232, 235; Emilijan CEVC, Likovna umetnost v srednjeveški Ljubljani, *Zgodovina Ljubljane. Prispevki za monografijo* (ur. Ferdo Gestrin), Ljubljana 1984, str. 99: »menda okoli 1444« (na tem mestu gre bržkone za zamenjavo z letnico fragmenta iz nekdanje ljubljanske frančiškanske cerkve); Jana INTIHAR FERJAN, Ljubljanska kiparska delavnica 15. stoletja. Seznam plastik, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 21, 1985, str. 134; Emilijan CEVC, Stolnična Sočutna, *Stolnična sočutna* (ur. Valentin Benedik idr.), Ljubljana 1990, str. 1–2; Jana INTIHAR FERJAN, Ljubljanska kiparska delavnica 15. stoletja, *Gotika v Sloveniji* 1995 (op. 56), str. 181. VEIDER 1947 (op. 61), str. 11, 68: sreda 15. stoletja.

[160] JONTES 1970 (op. 41), str. 258–259.

[161] Gl. CEVC 1973 (op. 36), str. 106; CEVC 1984 (op. 159), str. 99; INTIHAR FERJAN 1985 (op. 159), str. 134–135; CEVC 1990 (op. 159), str. 2.

[162] INTIHAR FERJAN 1985 (op. 159), str. 135. Prim. VEIDER 1947 (op. 61), str. 11; CEVC 1963 (op. 12), str. 234. FERJAN 1995 (op. 159), str. 181–182, domneva, da naj bi bili kip izklesali mojstri, ki so bili za škofa Martina na delu v križnem hodniku kartuzije Bistra.

[163] Gl. Werner KÖRTE, Deutsche Vesperbilder in Italien, *Kunstgeschichtliches Jahrbuch der Bibliotheca Hertziana*, 1, 1937, str. 25, 89, 92–93.

[164] O kipu gl. France STELE, *Politični okraj Kamnik. Topografski opis*, Ljubljana 1929 (Umetnostni spomeniki Slovenije, 1), str. 342; CEVC 1963 (op. 12), str. 234; INTIHAR FERJAN 1985 (op. 159), str. 136; Alenka KLEMENC, Umetnostnozgodovinski oris domžalske župnijske cerkve Marije Vnebovzete, *100 let župnije Domžale* (ur. Blaž Otrin), Domžale 2008, str. 118. KEMPERL 2011 (op. 67), str. 174, navaja, da je kip Marije Zavetnice s plaščem v cerkvi na Homcu iz prve polovice 16. stoletja (tedaj se omenja tudi bratovščina), vendar je dejansko iz 17. stoletja. Na Homcu je takrat delovala bratovščina Matere božje, ki je bila potrjena leta 1664. Gl. Anton KOBLAR, Drobtinice iz furlanskih arhivov, *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko*, 2, 1892, str. 45; LAVRIČ 2016 (op. 15), str. 6: op. 36. V 17. stoletje se umešča tudi kip Marije Zavetnice s plaščem v kapeli Matere božje na Goričici. Za datacijo obeh kipov gl. STELE 1929 (op. 164), str. 329, 330–332, 343–344; LAVRIČ 2015 (op. 14), str. 500, 499: repr. 13.

[165] Za freske gl. HÖFLER 1996 (op. 15), str. 134–136; HÖFLER 2001 (op. 125), str. 165–167; HÖFLER 2004 (op. 142), str. 126–128, 130–131 (povsod s starejšo literaturo).

Sl. 2: Maribor, stolna cerkev sv. Janeza Krstnika, Marija z Jezusom, ok. 1510

oziroma (t. i. starejše) beljaške rezbarske delavnice.[166] Ta je, kot je ugotovila Ana Lavrič, rezbarila tudi za bratovščine, kar dokazujeta leseni plastiki Marije Zavetnice v okolici Bleda iz drugega desetletja 16. stoletja in v Spodnjih Rutah (Untergreuth) iz let 1517–1519.[167]

Ustavimo se še pri kipu iz nekdanjega frančiškanskega samostana v Ljubljani. Tu naj bi bili po Dolničarju, kot omenjeno, čudodelno Škapulirsko Mater božjo častili od leta 1444, še pred ustanovitvijo bratovščine.[168] Ana Lavrič na podlagi že omenjene domneve Viktorja Steska sklepa, da je bil fragment gotskega kipa Marije, ki je imel v vdolbini na hrbtu vložene svetinje in je bil leta 1899 najden pri podiranju samostana na Vodnikovem trgu, prvotna milostna podoba na oltarju škapulirske bratovščine v kapeli sv. Križa.[169] Domnevi Viktorja Steske je pritrdil tudi Emilijan Cevc, ki je menil,

[166] O plastiki gl. France STELE, Mariborska stolnica, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, 19, 1943, str. 30–31; CEVC 1966 (op. 127), str. 49; Emilijan CEVC, *Poznogotska plastika na Slovenskem*, Ljubljana 1970, str. 92; CEVC 1973 (op. 36), str. 143–144; MENAŠE 1994 (op. 24), str. 76; Vesna VELKOVRH BUKILICA, Sedeča Marija z detetom, *Gotika v Sloveniji* 1995 (op. 56), str. 207.

[167] LAVRIČ 2015 (op. 14), str. 491.

[168] STESKA 1899 (op. 32), str. 120; STESKA 1925 (op. 12), str. 249.

[169] LAVRIČ 2014 (op. 13), str. 98.

da bi bil fragment morda lahko ostanek Škapulirske Marije, ki jo v *Marianale Carnioliae* leta 1691 omenja Janez Gregor Dolničar, saj naj bi fragment slogovno ustrezal letnici 1444, ki jo navaja Dolničar.[170] Fragment je tako kot ljubljanska Sočutna in domžalska Marija z Jezusom pripisan ljubljanski kiparski delavnici,[171] med deli katere je slogovno še najprimerljivejša, čeprav z jasnimi razlikami, Marija z otrokom z zunanjščine podružnične cerkve v Voklem pri Kranju iz okoli leta 1460, ki se hrani na ljubljanski Teološki fakulteti. Intihar Ferjanova jo po »vzdušju« mdr. primerja tudi z zunanjo plastiko Marije na fasadi stavbe Scuola di S. Giorgio degli Schiavoni v Benetkah v skupini s sv. Janezom Krstnikom, sv. Katarino in donatorjem.[172] Ker je škapulirska bratovščina pri frančiškanih v Ljubljani zaživela leta 1648,[173] se zdi verjetno, da je omenjeni fragment dobil pridevek škapulirska šele po ustanovitvi novoveške bratovščine oziroma njene srednjeveške predhodnice. Ta je morda svoje pobožnosti izvajala ob že dolgo češčenem milostnem kipu, ki se ga je nato oprijelo ime Škapulirska Mati božja, čeprav ikonografsko, kot lahko sodimo po ohranjenem fragmentu, ni bil tako zasnovan. Likovne upodobitve Škapulirske Matere božje, ki predaja škapulir Simonu Stocku, je papež sicer uradno dovolil šele konec 16. stoletja.[174] Na ljubljanskem fragmentu izstopa Marijin pas, ki ga krasi rozetni motiv. Ta nas spomni na rozetne vzorce na pasovih kipov iz putjskogorske delavnice, ki so eden od detajlov, na podlagi katerih Polona Vidmar argumentira tezo, da je na Ptujski Gori delovalo več kiparjev hkrati in da so posamezne motive posnemali drug od drugega.[175] Rozetni vzorec na pasu velja skupaj z značilno držo prstov celo za nekakšen delavniški podpis.[176] Ali bi lahko šlo za zgledovanje prav po ptujskogorskih plastikah, ki bi jih ljubljanski samostan manjših bratov sv. Frančiška lahko poznal prek svojih redovnih povezav s Ptujem, ni jasno. Rožni ornament na Marijinem pasu je sicer lahko eden od prepoznavnih motivov Rožnovenske Marije, ki pa je ljubljanski fragment ne more predstavljati; rožnovenske bratovščine so se namreč ustanavljale šele od okoli leta 1470 dalje. Iz Benetk sicer poznamo celo primer naknadne okrasitve pasu z rozetami. Leta 1480 je bil namreč tam izdan statut rožnovenske bratovščine z upodobitvijo Marije z do tal segajočim pasom, okrašenim s simboličnimi petnajstimi rozetami. V zvezi s podobo se domneva, da prikazuje Marijo, češčeno v okviru marijanske bratovščine, ki je delovala v San

[170] STESKA 1925 (op. 12), str. 249; CEVC 1963 (op. 12), str. 233, 377: op. 70. CEVC 1973 (op. 36), str. 107, navaja le, da gre verjetno za ostanek kipa sedeče Marije z Jezusom v naročju in da je bil najden v zidovih starega frančiškanskega samostana v Ljubljani. Prim. KEMPERL 2011 (op. 67), str. 205: »Nov oltar Škapulirske Matere božje iz črnega marmorja, ki so ga naročili člani bratovščine, je bil posvečen 18. aprila 1716, nanj pa so prenesli kip Škapulirske Matere božje. Kip poznamo le po [Klauberjevi bratovščinski] podobici. Ko so leta 1899 podirali frančiškanski samostan, so našli trup gotskega Marijinega kipa iz peščenca s svetinjami, vloženimi v vdolbinici na hrbtu. Kip naj bi nastal sredi 15. stoletja in to bi lahko bil ta milostni kip.«

[171] Gl. INTIHAR FERJAN 1985 (op. 159), str. 147.

[172] Jana INTIHAR FERJAN, Marija z otrokom, *Gotika v Sloveniji* 1995 (op. 56), str. 184; prim. CEVC 1963 (op. 12), str. 237–238; INTIHAR FERJAN 1985 (op. 159), str. 145. Za beneški relief na bratovščinski stavbi gl. WOLTERS 1976 (op. 119), str. 183; RIZZI 1987 (op. 120), str. 195, št. 191.

[173] Prim. Jože MLINARIČ, Frančiškanski samostan od ustanovitve okoli leta 1240 do preselitve leta 1784, *Frančiškani v Ljubljani. Samostan, cerkev in župnija Marijinega oznanjenja* (ur. Silvin Krajnc), Ljubljana 2000, str. 136; LAVRIČ 2011 (op. 13), str. 50; LAVRIČ 2014 (op. 13), str. 97 (z nadaljnjo literaturo). KEMPERL 2011 (op. 67), str. 204, navaja, da je bila škapulirska bratovščina leta 1648 ponovno ustanovljena.

[174] EGBERS 1994 (op. 27), str. 184.

[175] VIDMAR 2007 (op. 104), str. 67; prim. VIDMAR 2011 (op. 57), str. 132–133.

[176] VIDMAR 2007 (op. 104), str. 79–80. Klementina JURANČIČ, Gregor PODNAR, Ptujskogorska kiparska delavnica, *Gotika v Sloveniji* 1995 (op. 56), str. 166, za neke vrste delavniški podpis navajata značilno držo prstov. V slovenskem gradivu zunaj ptujskogorske skupine najdemo rozete na pasu še na Marijah z Jezusom iz Sopotnice in Primskovega pri Kranju, gl. CEVC 1963 (op. 12), str. 221, 223, 224–226, 227; CEVC 1973 (op. 36), st. 114.

Domenico di Castello, v času preoblikovanja bratovščine v rožnovensko pa je bilo na pas Marijine podobe dodanih 15 rozet.[177]

Kip iz nekdanje frančiškanske cerkve v Ljubljani kaže, da je lahko neka že prej češčena (milostna) podoba z ustanovitvijo bratovščine in njenim naraščajočim vplivom postala bratovščinska v smislu, da so pred njo opravljali svoje pobožnosti, čeprav ni nastala pod okriljem bratovščine. Morda je bilo podobno tudi v primeru čudežnega Marijinega kipa iz ljubljanske križevniške cerkve, ki naj bi bil po Dolničarjevih besedah zelo češčen že leta 1275 (bratovščina je omenjena leta 1351) in je bil sprva na velikem oltarju, ob postavitvi novega velikega oltarja pa so ga prenesli k zakristiji.[178] V nekaterih drugih primerih pa posamezna ohranjena umetnostna dela dajejo slutiti, da so nastala neposredno pod okriljem bratovščin, čeprav pisni viri o delovanju bratovščin na teh lokacijah še niso bili najdeni in se jih lahko nadejamo najti v prihodnosti. Glede tega so še najbolj obetajoče posamezne upodobitve Marije Zavetnice s plaščem, posamezne stenske poslikave in tabelne slike ter nekatere plastike; izstopajo zlasti Sočutne. Nedvomno je marsikatero srednjeveško delo v Sloveniji, ki se doslej ni postavljalo v povezavo z bratovščinami, mogoče povezati prav z njimi, kar je naloga nadaljnjih raziskav.

[177] MEERSSEMAN 1977 (op. 21), str. 1202.

[178] STESKA 1899 (op. 32), str. 120, 124; STESKA 1925 (op. 12), str. 247–248; CEVC 1955 (op. 134), str. 116–118.

Artistic Legacy of Medieval Marian Confraternities in Carniola and Styria

Summary

A complete record of the oldest confraternities in what is present-day Slovenia has not been made in historical literature. As a result, independent overview studies on their artistic legacy have not yet been published. This is also true of research on medieval confraternities devoted to Mary, of which no historical overview of archival records and no study on their artistic commissions have been done hitherto. The article is an overview of all existing mentions of Marian confraternities in various archival sources and studies. It clarifies in which churches of present-day Slovenia the confraternities are mentioned. Moreover, the activities of confraternities in the history of medieval art are discussed and several hypotheses regarding their artistic legacy are included in order to encourage further discourse on this subject. As this is such a long overlooked aspect of the study of art historical heritage, the author wishes to open it up for fresh debate.

Until now, approximately twenty-five different medieval Marian confraternities have been traced in the sources. We have to emphasize, however, that with systematic research into medieval confraternities their number will increase. As in the 16th century confraternities were generally in decline and hardly any new ones were established, we have to consider that the Marian confraternities which were first documented at the beginning of the 16th century were most likely active prior to their earliest mentions in archival records, at least in the 15th century. Most confraternities were named with general terms, such as the confraternities of The Virgin Mary, Mother of God, Our Lady; some bore more specific names, such as The Confraternity of Our Lady of Sorrows and the Confraternity of Purification of Our Lady. No archival record has yet been found which documents the existence of the confraternities of Our Lady of Rosary, Our Lady of Mount Carmel or the Confraternity of Our Lady of the Servite Order, which is most probably due to the lack of archival research into confraternities of this period rather than their non-existence. It is highly probable that many of the confraternities which are mentioned in the sources with a simple name, such as Our Lady or Mother of God, were actually involved in a more specific Marian cult, such as the Rosary and the Mount Carmel. Perhaps it is not a coincidence that individual artworks of high quality in this region, as well as some of those with the most specific features in terms of style and/or iconography, have survived in those churches in which confraternities have been documented.

Evidenčna knjiga mozirske bratovščine sv. Rešnjega telesa

Matjaž Ambrožič

Po ukinitvi bratovščin leta 1783 se je dokumentacija o njihovem delovanju večinoma porazgubila.[1] Večji del je bil uničen, zato so se do današnjih dni ohranili le ostanki bratovščinskega arhivskega gradiva. Glavnina so ohranjene bratovščinske knjige: albumi, inventarji, urbarji, evidenčne knjige in obračunske knjige oziroma zvezki. Mašne ustanove ukinjenih bratovščin so bile dodeljene šolskim in verskim skladom ter posredno novoustanovljenim jožefinskim župnijam in lokalnim kaplanijam.[2]

V bratovščinskih knjigah – albumih – najdemo podatke o vpisanih sobratih in sosestrah, t. i. bratovščinskih udih. Te knjige so lahko v pomoč rodoslovcem, saj so skupaj z matičnimi knjigami referenčni zgodovinski vir. Navadno so urejene po abecednem redu, vpisi pa so ločeni po spolih. To velja zlasti za bratovščinske knjige številčnih in uglednejših bratovščin. Posamezne knjige oziroma albumi so prave lepopisne mojstrovine, zopet druge pa so bile pisane za preprosto rabo z navadno pisavo v latinskem in nemškem jeziku. Odličnejši udje, zlasti kleriki in imenitneži, so navadno zapisani s poudarjeno pisavo. Pri tovrstnih knjigah je šlo za sezname udov in bratovščinskega premoženja, ki so jih kronološko dopolnjevali.

Večje, bogatejše in pomembnejše bratovščine, zlasti tiste z mestnim ali pokrajinskim značajem, so imele za različne segmente svojega delovanja posebne knjige. Njihovi inventarji nam nudijo vpogled v raznovrstne predmete, ki so jih uporabljali za svoje delovanje in pobožnosti. Urbarji nas seznanjajo z imetjem, ki je bilo bratovščinam gmotna osnova pri njihovem delovanju. Šlo je za različne vrste nepremičnin, ki so jih sestavljali: kmetije, vinogradi, oljčni nasadi, njive, travniki, gozdovi, hiše in mlini. Uporabniki teh nepremičnin so morali bratovščinam oddajati predpisane dajatve v denarju ali naturalijah. Med »premično« premoženje bi lahko šteli bratovščinske živali, ki so jih imeli posamezni kmetje v reji. V obračunske knjige je bratovščinsko predstojništvo (duhovnik in ključarja) vsako leto zapisalo bilanco dohodkov in izdatkov. Z njihovo pomočjo je mogoče slediti glavnim gospodarskim in umetnostnim projektom pri cerkvah, ki so jih omogočale bratovščine, zato so izrednega pomena za umetnostno in gospodarsko zgodovino. Iz obračunov so leto za letom razvidni služba posameznih duhovnikov (npr. župnik, vikar, kaplan) oziroma njihovo napredovanje in imena ključarjev, saj se je ponekod ključarska služba dedovala.

Mozirska bratovščina sv. Rešnjega telesa je delovala pri istoimenskem oltarju v župnijski cerkvi sv. Jurija. Scarlichijeva vizitacija je leta 1631 še ne omenja, niti oltarja sv. Rešnjega telesa.[3] Ustanovljena je

[1] Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega projekta *Vloga in pomen cerkvenih bratovščin v likovni umetnosti novega veka na Slovenskem* (Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije, J6-5563, 2013–2016).

[2] Jože MAČEK, *Mašne in svetne ustanove ter legati v Lavantinski škofiji I*, Celje-Ljubljana 2012, str. 33.

[3] Ignaz OROŽEN, *Das Bisthum und die Diözese Lavant*. 2/2: *Das Dekanat Oberburg*, Marburg 1877, str. 197–198.

bila leta 1647 in naj bi po mnenju zgodovinarja Ignaca Orožna sprva imela sedež pri oltarju sv. Trojice.[4]

Evidenčna knjiga mozirske bratovščine sv. Rešnjega telesa šteje 89 listov, ki so brez izvirne paginacije. Platnice merijo 15,7 x 19,3 cm. V sebi združuje skoraj vse elemente različnih tipov bratovščinskih knjig (album, urbar, obračunska knjiga in evidenčna knjiga). Pozornost vzbuja zato, ker vsebuje zadnje zapiske o plačani udnini še leta 1788, kar dokazuje, da je bratovščina delovala celih 5 let po formalni ukinitvi in je morala biti med verniki zelo priljubljena. Še več! V njej je zabeleženo poslovanje in gospodarjenje z nekdanjo bratovščinsko lastnino še celo desetletje po ukinitvi, vse do leta 1794, kar je v slovenskem prostoru redkost.

1. Evidenčna knjiga mozirske bratovščine sv. Rešnjega telesa, Nadškofijski arhiv Maribor

Na prednji platnici ima knjiga nalepljeno papirnato etiketo v obliki srca. Na in ob njej so sledovi treh manjših voščenih pečatov. Sredi etikete je naslov v treh vrsticah *Confraternitas Corporis Christi 1735*. Na prvi strani izvemo, da jo je leta 1735 napisal vikar Danijel Jožef Derganšek. Podatke o plačani udnini je pri posameznih udih na naslednjih straneh navedel že za leto 1734. Sobratje in sosestre so letno prispevali po 1 groš. Iz starega urbarja je bilo razvidno, da je bila bratovščina sv. Rešnjega telesa ustanovljena leta 1647, za časa župnika Janeza Plevnika. Leta 1737 v knjigi zasledimo ime mozirskega vikarja Janeza Ludovika Umka, leta 1746 pa vikarja Tomaža Juragla.[5]

Prvi del evidenčne knjige (album udov) je bil voden preprosto, v dveh stolpcih na posamično stran, in obsega 25 listov. Navadno je na prvem mestu naveden z imenom in priimkom mož, za njim žena in ponekod tudi otroci. Samski ljudje so zapisani kot samostojni udje. Letno udnino so v obdobju 1734–1767 poravnavali vestno leto za letom. Ob smrti je duhovnik pri imenu umrlega uda napravil križec, običajno pa je prečrtal tudi letnico vpisa. Sprememba v načinu zapisa udov iz stolpične v vrstično se je zgodila leta 1745. Udje so bili poslej zapisani kot posamezniki in ne več kot člani družine.[6] Moških je bilo v omenjenem obdobju v bratovščino vpisanih 493, žensk pa 623; skupaj 1116 udov. Ob upoštevanju tedanje življenjske dobe to pomeni, da je bratovščina ves čas štela ok. 750 udov. Knjiga je zanimiva tudi zaradi starinskih zapisov ženskih oblik priimkov in bi prišla prav rodoslovcem in jezikoslovcem.[7]

Po dvajsetih nepopisanih listih sledijo zaznamki o plačanih dajatvah od bratovščinskih kmetij. So v obliki razpredelnice in večinoma za obdobje 1745–1785. Nudijo vpogled v cenovna razmerja

[4] Nadškofijski arhiv Maribor (NŠAM), Škofijska pisarna, šk. D 15/13, Mozirje U02, Confraternitas Corporis Christi 1735, fol. 1r; OROŽEN 1877 (op. 3), str. 213.

[5] NŠAM, Škofijska pisarna, šk. D 15/13, Mozirje U02, Confraternitas Corporis Christi 1735, fol. 1r, 58r, 59r.

[6] Matjaž AMBROŽIČ, Zanimivosti iz delovanja predjožefinskih bratovščin na slovenskem Štajerskem, *Arhivi,* 38/1, 2015, str. 22.

[7] NŠAM, Škofijska pisarna, šk. D 15/13, Mozirje U02, Confraternitas Corporis Christi 1735, fol. 2r–27r.

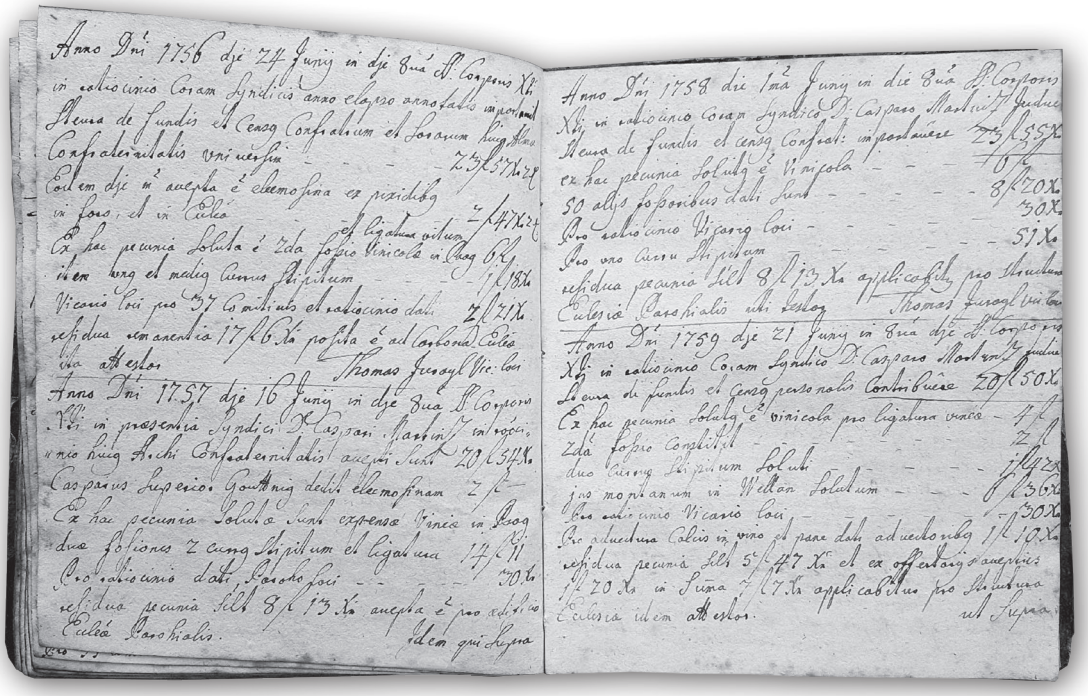

2. Evidenčna knjiga mozirske bratovščine sv. Rešnjega telesa z zapisom prispevka za prezidavo župnijske cerkve, Nadškofijski arhiv Maribor

tedanje dobe. Luka ter pozneje Gašper Mulle (Mule) in Jernej Golobar so za hubo bratovščini letno plačevali po 1 fl. Isti znesek je za hubo plačeval tudi Matej Dellopust (Delopust). Jurij in pozneje Gregor Rieuiz (Rijevic, Rijavec) sta plačevala po 1 fl za njivo in kajžo. Jurij Nauodnig (Navodnik) je plačeval za njivo po 32 kr, Jožef Theusch (Tevž) pa za kravo po 8 kr. Neža Martinz (Martinc) je plačevala za njivo po 39 kr. Adam Viuoda (Vivoda) je plačeval za njivo »na Spolouinach« po 36 kr, za njim pa Franc Mariashez (Merjasec) za isto njivo. V letih 1746–1747 sta Matija Diarz in Gašper Martinz (Martinc) plačevala za njivo po 39 kr. Mihael in za njim Martin Verhounig (Verhovnik) sta za kravo plačevala po 8 kr, pozneje pa je Martin sam za 2 kravi plačeval po 16 kr. Leta 1746 je Albert Syet (Zjed) izplačal 6 kr obresti od kapitala 2 fl. V letih 1747–1769 je Jožef Theusch (Tevž) za kravo plačeval po 8 kr. Neža Panzer (Pancer) je še leta 1785 za njivo plačala 38 kr 3 pf.[8]

Verniki so na podeželju za svoj dušni blagor v korist cerkva in bratovščin tik pred smrtjo ali že prej darovali zaradi pomanjkanja denarja t. i. »železno živino« (»Eisernes Vieh«). Ta oblika volila je ustrezala načinu kmečkega naturalnega gospodarstva. Darovi živine niso bili izrecno opredeljeni kot mašne ustanove, služili pa so prav njim, ker so bili vezani na domačo cerkev ali bratovščino. Prek ključarjev je Cerkev tako darovano živino (zlasti krave) dajala v rejo in si z rejci delila prirastek; prvo tele Cerkvi, drugo tele rejcu itd. Na ta način je obstajal stalni delež cerkvene ali pa bratovščinske živine, prirastek pa so v obračunskih knjigah vrednotili v denarju.[9]

Nato sledijo kronološko zadnji zapisi v evidenčni knjigi. Iz njih izvemo, da je bratovščina tudi zasebnikom posojala manjše vsote denarja (kapitala) proti plačilu letnih obresti. Matej Meschnar

[8] NŠAM, Škofijska pisarna, šk. D 15/13, Mozirje U02, Confraternitas Corporis Christi 1735, fol. 49r–51r.

[9] MAČEK 2012 (op. 2), str. 37, 41.

(Mežnar), po domače Tevž, je na primer v letih 1774–1784 od 20 fl plačeval po 1 fl obresti. Obrestna mera je torej znašala za tiste čase običajnih 5 odstotkov.[10]

Pri bratovščinskih nepremičninah in živalih je šlo večinoma za naturalne donose, vrednotene v denarju. Šest uživalcev nekdanjega bratovščinskega premoženja je moralo od leta 1788 iste obveznosti plačevati kot davek, poleg tega pa prispevati še za vojno posojilo. Zadnji zapiski o plačilih so iz leta 1794. Treba je poudariti, da so to redki znani zapiski o tekočem poslovanju z nekdanjim bratovščinskim premoženjem pri nas v tej dobi. Jernej Gollobar (Golobar), Jožef Tlacker in Marija Kriuiz (Krivic) so plačevali za kmetije po 1 fl. Za njive so plačevali: Martin Martiniz (Martinc) 32 po kr, Gregor Perger po 39 kr in Jožef Filip Walter po 36 kr.

V letih 1789–1794 so tri bratovščinske kmetije posedovali: Jernej Gollowar (Golobar), Jožef Tlacker in Marija Karnz (pravilno Krivic). Golobar je plačeval davek po 1 fl 20 kr in vojno posojilo po ¾ kr, Tlacker prvo leto 1 fl, nato samo po 40 kr davka in po ¾ kr posojila, Krivičeva pa vseskozi po 1 fl davka in po ¾ kr vojnega posojila. Leta 1794 je obveznost vojnega posojila Golobarju narasla na 16 ¼ kr, Tlackerju na 8 ¼ kr, Krivičevi pa na 12 ¼ kr.

Podobno se je godilo tudi uporabnikom njiv. Martin Martiniz (Martinc) je v istem obdobju plačeval po 32 kr davka in le leta 1794 6 ¼ kr vojnega posojila, Gregor Perger po 39 kr davka in po ¾ kr vojnega posojila (1794 8 ¾ kr), Jožef Filip Walter pa po 36 kr davka in po ¼ kr vojnega posojila (1794 7 ¼ kr).[11] Nato ponovno sledijo trije prazni listi.

V zadnjem delu evidenčne knjige so na osmih listih zabeleženi letni obračuni, zadnji leta 1782. Delali so se vpričo vikarja oziroma župnika in ključarjev v osmini praznika sv. Rešnjega telesa. Iz njih je razvidno, da so dohodke prejemali iz miloščine in dajatev ter obresti od bratovščinskih nepremičnin, naloženega kapitala pri zasebnikih in živali.

Iz starega urbarja so leta 1735 prepisali obveznosti iz vinograda »in Slatina« pri Paki, ki ga je svoj čas cerkvi sv. Jurija v vrednosti 150 fl volil Krištof Vivoda. Ignac Orožen je domneval, da se je volilo nanašalo na bratovščino sv. Rešnjega telesa. Šlo je za mašno ustanovo. Letno naj bi se za pokoj Krištofove duše in duš njegovih bratov Marka, Jerneja, Adama in Jurija opravljale obletnice in se plačevale iz bratovščinskega premoga. Ta podatek preseneča in namiguje na solastniški delež bratovščine v takratnem premogovniku, saj so pri Mozirju in Ljubiji nahajališča rjavega premoga.[12] Leta 1734 je bil vinograd prodan za 94 fl Gašperju Krožniku. Iz izkupička so nabavili novo monštranco in božji grob. Z dovoljenjem generalnega vikarja Jakoba Schillinga naj bi se od takrat naprej za Vivodove brate opravljale zgolj po 4 sv. maše.[13]

Oglejmo si še nekaj drugih podatkov. V osmini praznika sv. Rešnjega telesa leta 1735 so sobratje darovali 16 fl 41 kr 3 pf ofra. Za žive in mrtve ude so darovali 8 svetih maš, za slovesno bogoslužje so odšteli 5 fl, za kosilo 3 fl, tako da je ostalo 7 fl 15 kr 3 pf. Naslednje leto so sobratje darovali 16 fl 45 kr 7 pf. Za davke je šlo 6 fl 15 kr, nekaj tudi za manjše stroške, tako da je bratovščina v skrinjici imela samo 13 fl. Leta 1737 je bilo dohodkov 17 fl 54 kr. Istega leta je bilo Mihaelu Martincu za tri leta izročeno 7 fl, kar sta podpisala vikar Janez Ludovik Umek in kaplan Janez Bernard Kheind. Leta 1739 je bratovščina od milodarov in obresti dobila 23 fl 47 kr 3 pf, naslednje leto 23 fl 54 kr, leta

[10] NŠAM, Škofijska pisarna, šk. D 15/13, Mozirje U02, Confraternitas Corporis Christi 1735, fol. 51v.

[11] NŠAM, Škofijska pisarna, šk. D 15/13, Mozirje U02, Confraternitas Corporis Christi 1735, fol. 52r–53r.

[12] *Krajevni leksikon Dravske banovine*, Ljubljana 1937, str. 162.

[13] NŠAM, Škofijska pisarna, šk. D 15/13, Mozirje U02, Confraternitas Corporis Christi 1735, fol. 57v; OROŽEN 1877 (op. 3), str. 213.

1740 pa 24 fl. Iz tega denarja so kupili kritino. Leta 1741 so prihodki znašali 25 fl 32 kr 2 pf; 7 fl je šlo za dela v vinogradu, preostalo pa v skrinjico. Krajevnemu vikarju je ostalo 11 fl 43 kr dolga, kar so potrdili ključarji Jožef Marčinko, Janez Lenček in Matej Delopust. Leta 1742 so dohodki znašali 21 fl 48 kr. Za leto 1743 je naveden znesek 21 fl 30 kr in ključarji Jožef Marčinko, Matej Delopust in Gašper Martinc. Nato tri leta ni bilo obračuna. Za nekaj naslednjih let so povzeti zapiski dohodkov in odhodkov naslednji:

DOHODKI		ODHODKI
1746	19 fl 24 kr	V skrinjico 9 fl 21 kr.
1747	22 fl 36 kr	Uporabljeno za oglje in železo.
1748	20 fl 24 kr 2 pf	30 kr za vikarja in 1 fl 45 kr za 35 četrtkovih bogoslužij pri oltarju sv. Rešnjega telesa.
1749	22 fl 18 kr	Od 2 vinogradov na Pokleki in Paki 4 fl 42 kr in 2 fl 12 kr za 35 četrtkovih bogoslužij pri oltarju sv. Rešnjega telesa.
1750	22 fl 30 kr	2 fl 21 kr za 37 četrtkovih bogoslužij pri oltarju sv. Rešnjega telesa.
1751	22 fl 11 kr	2 fl 27 kr za 39 četrtkovih bogoslužij pri oltarju sv. Rešnjega telesa, za delo v vinogradu 18 fl, viničarju 4 fl 30 kr, pobotnica 4 fl 19 kr 3 pf, za gorsko pravo župnijski cerkvi 5 fl 31 kr 2 pf.[14]

Večina bratovščinskega denarja je leta 1751 in 1752 šla za obdelovanje vinograda »in Wellan« in izgradnjo zidanice in kleti na Pokleki pri Šmartnem ob Paki, kar je stalo dobrih 75 fl. Vinograda po vsej verjetnosti prvotno sploh nista bila last bratovščine, čeprav ju je vzdrževala. Dne 12. januarja 1657 ju je namreč mozirski župnijski cerkvi oziroma za vzdrževanje tamkajšnjih revežev volil rojak, ljubljanski kanonik in mestni župnik Jakob Stopar. Pri vinogradu na Pokleki je volil tudi hišo (viničarijo z vinogradniškim orodjem), ki jo je sam postavil. Zanj in za njegove starše ter sorodnike naj bi se na vsake kvatre obhajali dve ali vsaj ena sv. maša in male eksekvije.[15] Leta 1754 sta bila vinograda prodana, izkupiček se je porabil za prezidavo župnijske cerkve, Stoparjeva mašna ustanova pa je bila izbrisana. Prezidana župnijska cerkev je dobila kapelo sv. Rešnjega telesa na severni strani. 21. aprila 1762 je svoj lastni vinograd na Pokleki župnijski cerkvi volil vikar Tomaž Juragl v zameno za opravljanje obletne sv. maše.[16]

Vinogradniški stroški nato iz obračunov izginejo. Letni prihodki bratovščine so v tistem času znašali okoli 22 fl. Iz stroškov je razvidno, da so vikarju (1760 župniku) plačevali tudi 2 fl 20 kr za pobožnosti pred Najsvetejšim ob četrtkih, ki jih je bilo letno vsaj 35. Za sestavo letnega obračuna je vikar (župnik) dobival po 30 kr. Preostanek bratovščinskega denarja se je knjižil, a je romal v cerkveno blagajno. Leta 1756 je omenjeno, da je bila iz bratovščinskih skrinjic na trgu in v cerkvi pobrana

[14] NŠAM, Škofijska pisarna, šk. D 15/13, Mozirje U02, Confraternitas Corporis Christi 1735, fol. 58r–60v.

[15] Pri malih eksekvijah je šlo za molitev mrliškega oficija (brevirja) in darovanje t. i. črne maše. V katoliški in pravoslavni Cerkvi krščanski pogreb obsega troje: sprevod od doma (mrliške vežice) do cerkve, liturgične obrede v cerkvi (prenos mrliča v cerkev, oficij, črna maša), sprevod iz cerkve do groba in pokop. Stari *Rimski obrednik* (1614) je vse troje poimenoval z besedo *exsequiae* – eksekvije, gl. Franc UŠENIČNIK, *Katoliška liturgika*, Ljubljana 1945², str. 364–366, 517.

[16] OROŽEN 1877 (op. 3), str. 198–200.

miloščina v znesku 2 fl 47 kr 2 pf. V letih 1757–1762 je bratovščina gmotno podpirala prezidavo župnijske cerkve.

Podpisi in zaznambe mozirskih duhovnikov v evidenčni knjigi sprožajo tudi nekaj vprašanj o njihovem pravnem statusu oziroma statusu Mozirja kot vikariata oziroma župnije, saj se omenjeni duhovniški nazivi izmenjujejo. Dne 11. junija 1760 se je dotedanji krajevni vikar Tomaž Juragl pod letni obračun prvič podpisal kot župnik. Letni prihodek bratovščine je leta 1764 izjemoma poskočil na 28 fl, podobno tudi leta 1767. Dne 13. junija 1765 je podpisan nov župnik Sebastijan Pohr (Por), ključarja pa sta bila Gašper Martinc in Klemen Deleo. Leta 1766 se je med stroški četrtkove pobožnosti na čast sv. Rešnjemu telesu z 2 fl plačila prvič pojavil organist, leta 1769 pa je med izdatki naveden tudi smodnik – 1 fl. Uporabljali so ga za pokanje z možnarji; z njim so naznanjali praznike in spremljali procesije. Pokali so tudi zoper hudo uro.

Leta 1768 je pod letnim obračunom podpisan novi vikar Jožef Maksimilijan Werendler, nato pa z letom 1771 obračunski zapiski prenehajo kar za 10 let. Šele leta 1781 sta v njih imenovana nova ključarja Gregor Perger in Jernej Hollobar (Golobar), ime vikarja oziroma župnika pa na zadnjem obračunu iz leta 1782 sploh ni navedeno.[17] Nato sledi 24 praznih listov. Na hrbtni strani zadnjega lista evidenčne knjige so zapisane le še obveznosti Jerneja Vodouniga (Vodovnika) iz let 1781 in 1782.[18]

Mozirska bratovščina sv. Rešnjega telesa je bila po številu udov med srednjimi tovrstnimi bratovščinami, ki so bile razširjene skorajda po vseh župnijah. To dejstvo je razvidno tudi iz skromnih letnih dohodkov, ki so komajda krili tekoče stroške obdelovanja vinogradov in preostalih bratovščinskih obveznosti. Sklepamo, da so bili dohodki od vina nadvse skromni, saj sploh niso knjiženi, kot je bilo to značilno za bratovščine v vinorodnih krajih slovenske Štajerske. Razen letne udnine, miloščine ter nekaj dajatev od kmetij in njiv bratovščina ni imela dohodkov. Ker ni bilo omembe vrednih viškov, tudi ne zasledimo podatkov o naloženem kapitalu pri deželnih stanovih, kot je bilo to običajno pri premožnejših bratovščinah. Skromnejše zneske je dala v hrambo in plemenitenje nekaterim posameznikom. Lahko rečemo, da je bila uprava bratovščinskega premoženja preprosta, predstojništvo pa so sestavljali le vikar oziroma župnik in ključarja. Zanimivo je tudi, da v mozirski knjigi ni izrecno omenjen letni shod bratovščine sv. Rešnjega telesa. Vsekakor pa gre za bratovščino, ki je v slovenskem prostoru kot ena redkih dokumentirano poskušala preživeti jožefinsko zatrtje.

[17] NŠAM, Škofijska pisarna, šk. D 15/13, Mozirje U02, Confraternitas Corporis Christi 1735, fol. 61r–65r.

[18] NŠAM, Škofijska pisarna, šk. D 15/13, Mozirje U02, Confraternitas Corporis Christi 1735, fol. 89v.

The Book of Records of the Corpus Christi Confraternity in Mozirje

Summary

The book of records of the Corpus Christi Confraternity in Mozirje contains 89 unpaginated folia, 15, 7 x 19, 3 cm in size. It combines almost all features of various types of confraternity books (such as album, land register, ledger). The Mozirje Confraternity book was first entered in 1735 by parochial vicar Danijel Jožef Drganšek. The first part of the book has a simple layout; the text comprises 25 leaves and is divided in two columns. In 1745 the initial layout changes, the entries of the members are subsequently written in lines. Moreover, from 1745, the confraternity members are no longer entered as members of families but as individuals. Between 1734 and 1767, 493 men and 623 women are listed, that is together 1116 members. After 20 blank leaves the book continues with the records on taxes of confraternity farms. These date between 1745 and 1785 and are organised in a table. From the final records in the book we can deduce that confraternity lent minor sums to individuals at annual interest. In the last part of the book, annual accounts are recorded, the very last one dates 1782. They were made in the presence of the parochial vicar or parish priest and key holders during the octave of the Corpus Christi holiday. Interestingly, the book makes no mention of the annual gathering of this confraternity, which was one of the very few in the Slovenian territory that attempted to survive also after confraternities were supressed by the Josephinian reforms. The membership was still being paid in 1788, while the last records of tax payment date 1794.

Velike Marijine bratovščine na Slovenskem

Ikonografija bratovščin pod okriljem mendikantskih redov

Ana Lavrič

Marijine bratovščine, ki so se v evropskem prostoru začele pojavljati v 11. stoletju,[1] so ustanavljali in pospeševali zlasti redovi. Višek razmaha so dosegle v poznem srednjem veku, v dobi reformacije so z drugimi vred zamrle, z rekatolizacijo pa so znova zaživele in se pomnožile z novimi.[2] Naša obravnava se osredotoča na velike Marijine bratovščine, ki so se formirale v okviru beraških redov, dominikancev, karmeličanov, servitov in avguštincev, in so se širile pod njihovim okriljem oziroma z njihovim privoljenjem. Na Slovenskem je bila najštevilnejša dominikanska bratovščina sv. rožnega venca, po priljubljenosti sta ji sledili karmeličanska škapulirska in servitska bratovščina Žalostne Matere božje, avguštinska bratovščina Marije Tolažnice pa je bila precej redkejša. Specifične ikonografske teme, na katere so bile vezane pobožnosti omenjenih bratovščin, je leta 1994 v temeljnem pregledu predstavil Lev Menaše,[3] pričujoči prispevek analizo nekoliko razširja, omejuje pa se na baročno dediščino predjožefinskih bratovščin. S primerki iz slovenskega spomeniškega gradiva (prednostno je zastopana Kranjska), izbranimi z ozirom na pomen, kvaliteto, tipičnost ali določeno posebnost, predstavlja karakteristike bratovščinskih marijanskih tipov, ki izvirajo iz skupne evropske umetnostne zakladnice in se vanjo vključujejo. Poleg velikih Marijinih bratovščin so po Evropi in na Slovenskem delovale tudi manjše bratovščine, posvečene različnim marijanskim vidikom, ki pa v to obravnavo niso vključene.

Rožnovenske bratovščine

Rožnovenska bratovščina sega po svojem izvoru v srednji vek. Ustanovil jo je leta 1468 bretonski dominikanec Alanus de Rupe, izročilo pa je njen nastanek pripisalo redovnemu ustanovitelju sv. Dominiku, pobudniku molitvene naveze, ki naj bi bila njena predhodnica. Pomembno središče širjenja je postala kölnska bratovščina, ki jo je leta 1475 ustanovil dominikanec Jakob Sprenger, saj so se po njenem zgledu rožnovenske bratovščine v kratkem času razcvetele po vseh katoliških deželah.[4]

1 Joseph ZÜRCHER, Eva GILCH, Bruderschaften, *Marienlexikon* (ur. Remigius Bäumer, Leo Scheffczyk), 1, St. Ottilien 1988, str. 592.

2 Za Marijine bratovščine gl. ZÜRCHER, GILCH 1988 (op. 1), str. 593. Marijine bratovščine so bile poleg telovskih tudi najbolj razširjene.

3 Lev MENAŠE, *Marija v slovenski umetnosti. Ikonologija slovenske marijanske umetnosti od začetkov do prve svetovne vojne*, Celje 1994, str. 179–193.

4 ZÜRCHER, GILCH 1988 (op. 1), str. 592; Franz COURTH, Rosenkranzbruderschaften, *Marienlexikon* (ur. Remigius Bäumer, Leo Scheffczyk), 5, St. Ottilien 1993, str. 564.

Zgodovina rožnovenske pobožnosti se je tesno povezala z legendo, po kateri se je sv. Dominiku prikazala Marija in mu izročila rožni venec z obljubo, da bosta s to molitvijo premagani hudobija in herezija, pomnožile pa se bodo kreposti in milosti.[5] Na to legendo se opira ikonografski motiv Rožnovenske Matere božje s sv. Dominikom, ki mu je običajno pridružena sv. Katarina Sienska, sestavni del pa je tudi venec petnajstih rožnovenskih skrivnosti.[6]

Bratovščine so delovale po cerkvah dominikanskega reda,[7] razširile pa so se tudi drugod, saj so se med ljudstvom zelo priljubile. Ustanovljene so morale biti z odobritvijo dominikancev, ki so imeli nad njimi monopol in jim je pripadala tudi pravica do posvečevanja rožnih vencev, glavnega rekvizita članov.[8] Potrditev redovnega vodstva (generala reda) so ustanovnikom navadno posredovali dominikanci iz bližnjih samostanov. V potridentinskem času so se bratovščine na Kranjskem pojavile v prvih desetletjih 17. stoletja, njihovo število je nato naraščalo vse do konca stoletja, v prvi polovici naslednjega pa je njihovo rast spodbudila zlasti razširitev praznika Rožnovenske Matere božje na celotno Katoliško cerkev. V Ljubljani, kjer ni bilo dominikanskega samostana, je močna rožnovenska bratovščina delovala pri avguštincih eremitih.[9]

Rožnovenske bratovščine so povezovale množice vernikov, kar se je najočitneje pokazalo pri procesijah, ki so jih vodili vsak mesec na prvo, t. i. rožnovensko nedeljo. Opremljene s kipi, banderi, križi in svetilkami so na spektakularen način manifestrale občestveno moč baročnega katolištva.[10] Poglejmo Valvasorjev opis cerkniške procesije, ki je bila po številu udeležencev in rekvizitov izjemna in gotovo ena najimenitnejših na Slovenskem: »Pri cerkvi je bratovščina sv. rožnega venca, kateremu na čast imajo vsako prvo nedeljo v vsakem mesecu procesijo z velikimi in malimi banderi. Takih bander ima cerkev dvaintrideset večjih in petnajst manjših. In ta nakazujejo petnajst skrivnosti rožnega venca. Procesija pa se razporedi takole: Na začetku gre pred vsemi drugimi bandero s križem. Poleg njega hodijo desetletni, dvanajstletni in štirinajstletni fantje. Za drugim križem hodijo dvajsetletni mladeniči in tudi poročeni moški s svojim križem, vendar tako, da je med njimi vmes pet majhnih križcev svetega rožnega venca. Za petim [tretjim!] križem pridejo majhne deset in dvanajstletne deklice, vsaka z majhnim razpelom, z razpuščenimi lasmi in venčki na glavah, hodijo bose in pojejo litanije. Za temi nežnimi pojavami takoj sledi četrti križ. Za njim gredo še neporočena dekleta, in sicer bose, tako kot deklice pred njimi; tudi one imajo razpelo v

5 Prim. MENAŠE 1994 (op. 3), str. 180.

6 Tako podobo je propagirala tudi rimska matična nadbratovščina, gl. Ferdinand ŠERBELJ, *Nicola Grassi. Tri oltarne podobe*, Narodna galerija, Ljubljana 1992 (Knjižnica Narodne galerije. Študijski zvezki, 1), str. 32–33.

7 Na slovenskem etničnem ozemlju so dominikanci delovali v Brežah na Koroškem (1227), na Ptuju (1230), v Kopru in Novem Kloštru (Založe pri Polzeli, 1453), dominikanke pa so imele samostane v Velesovem (1238), v Studenicah (pred 1245) in v Radljah ob Dravi (1251), gl. Jože CURK, Polona VIDMAR, Sašo RADOVANIČ, *Samostani na Slovenskem do leta 1780*, Maribor 2008, str. 40, 303, 323, 359, 401, 423. Za rožnovenske bratovščine, ki so delovale pri dominikanskih cerkvah, gl. Johann Weichard VALVASOR, *Die Ehre deβ Hertzogthums Crain*, Laibach-Nürnberg 1689, 8, str. 802; Matjaž AMBROŽIČ, Pregled predjožefinskih bratovščin na slovenskem Štajerskem, *Acta historiae artis Slovenica*, 19/1, 2014, str. 31, 32; Ana LAVRIČ, Bratovščine na Kranjskem leta 1773, *Arhivi*, 37/1, 2014, str. 117.

8 Prim. MENAŠE 1994 (op. 3), str. 180.

9 Več o bratovščini: Ana LAVRIČ, Ljubljanske baročne bratovščine in njihovo umetnostno naročništvo. Bratovščine pri redovnih cerkvah, *Arhivi*, 34/1, 2011, str. 42–43; Ana LAVRIČ, Bratovščine v ljubljanskih škofijskih protokolih 17. in 18. stoletja, *Arhivi*, 36/1, 2013, str. 30–32.

10 Zanimiv je podatek, da je blejski bratovščini nekdanji župnik Gregor Töttinger za mesečne procesije volil sto florintov za tri majhna bandera: belo s podobami skrivnosti veselega dela rožnega venca, rdeče s podobami žalostnega dela in zlato s podobami častitljivega dela, gl. LAVRIČ 2013 (op. 9), str. 31.

1. Rožnovenska Mati božja, frontispic matrikule rožnovenske bratovščine v Kranju, ok. 1650, Nadškofijski arhiv Ljubljana

rokah in dvanajst bakel in venčke na glavah. One na ves glas molijo rožni venec Naše ljube Gospe. Za njimi pride peti križ, za katerim hodijo vse vdove, vzdržne in spreobrnjene, s sliko smrti in molijo *Rosarium dolorosum* ali žalostni rožni venec. Njim sledi šesti križ, za katerim hodijo poročeni moški, ki nosijo svoj križ z dvema baklama in prepevajo v slovenščini hvalnico *Omni die dic Mariae etc.* Za njimi pride najprej sedmi križ, ki mu sledijo vdovci in spreobrnjenci, ki nosijo goreče sveče v rokah in pojejo psalm *Miserere mei, Deus* (Usmili se me, o Bog; ali Bog mi bodi milosten) itd. Za sedmim križem pa nato sledijo poročene ženske in z zvonkimi glasovi pojejo *Rosarium gaudiosum*. Mednje se pomeša in jim sledi dvanajst velikih križev in pet majhnih. Za njimi nosijo skrinjo Naše ljube Gospe in okoli nje ostale križe. Na sredi hodijo duhovniki in pojejo na ves glas. K tej procesiji se zbere več kot dvanajst tisoč ljudi. Kar je za eno samo procesijo nedvomno zelo velika množica. Tega sicer nisem sam videl, vendar mi je to pisno zagotovil že omenjeni gospod župnik [Gregorius Ceruizh]. In ta mi je pred štirimi leti poročal še to, da je v bratovščino vpisanih čez 86.000 oseb, od katerih jih je že 40.000 umrlo.«[11]

Marijo sv. rožnega venca so sprva predstavljali različni tipi. Po vzoru rožnovenske bratovščine v Kölnu je bila že od poznega srednjega veka povezana z motivom Zavetnice s plaščem (tip *Mater omnium*) in je to tradicijo obdržala vse do 19. stoletja; njen vsebinski dodatek je bil venec iz rož, rožni ornament ali molek.[12] Tradicijo poznosrednjeveških variant, ki se na Slovenskem niso ohranile, predstavlja z ornamentom rož na pasu okrašen bratovščinski kip Zavetnice iz župnijske cerkve v Kranjski Gori (zdaj odtujen), datiran v zgodnje 17. stoletje. Od poznejših del sta zanimivi redovni, na dominikanke vezani varianti: kip Zavetnice dominikanskega reda iz leta 1658 pri Sv. Luciji nad Studenicami namiguje na rožnovensko bratovščino z Jezuščkom, ki je svojčas v levici najbrž držal rožni venec, bratovščinska slika Rožnovenske Marije Zavetnice v Radljah ob Dravi iz druge tretjine 18. stoletja, pripisana Janezu Andreju Straussu, pa med varovance vključuje tudi predstavnike reda. Najodmevnejšo baročno formulacijo motiva Marije Zavetnice, katere prva varianta sicer ni nastala za rožnovensko, temveč za bratovščino Marije Kraljice angelov na Planinski gori, je ustvaril Valentin

[11] VALVASOR 1689 (op. 7), 8, str. 732–733. Cit. po Janez Vajkard VALVASOR, *Čast in slava vojvodine Kranjske*, Ljubljana 2010, 8, str. 732–733.

[12] Prim. Paul PERDRIZET, *La Vierge de miséricorde. Étude d'un thème iconographique*, Paris 1908, str. 89–102; MENAŠE 1994 (op. 3), str. 182; Ana LAVRIČ, Bratovščine na Slovenskem pod zavetniškim plaščem Marije in svetnikov, *Patriae et Orbi. Študije o srednjeevropski umetnosti. Jubilejni zbornik za Damjana Prelovška*, Ljubljana 2015, str. 476–477, 480, 481, 492, 498, 506.

2. Rožnovenska Mati božja, 1589, ž. c. sv. Mavra, Izola

3. Nicola Grassi: Rožnovenska Mati božja s sv. Dominikom in sv. Frančiškom Asiškim, 30. leta 18. stol., Gornjesavski muzej Jesenice NUK.

Metzinger; kot Rožnovensko jo je upodobil za cerkev na Drtiji (v štiridesetih letih 18. stoletja).[13]

V 17. stoletju sta v vlogi Rožnovenske Marije največkrat nastopali Apokaliptična žena in Brezmadežna, opremljeni z rožnim vencem in običajno tudi z vencem rož ali rožnovenskih skrivnosti.[14] Motiv so širile grafike, kakršnih je npr. imel v svoji zbirki nekaj tudi Valvasor.[15] Po lepotnosti med tovrstnimi primerki izstopa podoba na frontispicu matrikule kranjske bratovščine sv. rožnega venca (vodili so jo od leta 1650),[16] ki si je kot ena redkih župnijskih bratovščin »privoščila« slikovni okras (tega so običajno imele le matrikule pri redovih delujočih bratovščin).

Kot standardna Rožnovenska Mati božja se je uveljavila podoba s prizorom izročanja rožnega venca.[17] Zgodnji primerki tega tipa so italijanskega izvora in jih najdemo na Primorskem. Za najstarejšega velja tintorettovska slika Rožnovenske Marije iz leta 1589 v župnijski cerkvi sv. Mavra

[13] Anica CEVC, *Valentin Metzinger. 1699–1759. Življenje in delo baročnega slikarja*, Narodna galerija, Ljubljana 2000, str. 382–383, kat. št. 232. Za upodobitve Rožnovenske Marije kot Zavetnice s plaščem gl. MENAŠE 1994 (op. 3), str. 182–183; LAVRIČ 2015 (op. 12), str. 506–512.

[14] MENAŠE 1994 (op. 3), str. 182–184.

[15] Mirna ABAFFY, *Janez Vajkard Valvasor. Vnderschidliche geistliche von Vnser Lieben Frauen vnd Gott dem Allmächtigen Passion Leyden vnd Sterben, auch Miraculose vnd dergleichen Kupfferstich, welche von vnderschidlichen Mahlern, Kupfferstechern vnd andern Künstlern inventirt, gezeichnet, vnd ins Kupffer gestochen*, Ljubljana-Zagreb 2005 (Iconotheca Valvasoriana, 2), repr. 171, 172.

[16] Nadškofijski arhiv Ljubljana, ŽA Kranj, Razne knjige, šk. 6; Helena LOŽAR PODLOGAR, Ljudska pobožnost – odsev slovenske vernosti, *Ljubljanska škofija. 550 let* (ur. France M. Dolinar), Ljubljana 2011, str. 364 (repr.).

[17] Prim. Doris GERSTL, Rosenkranzbilder, *Marienlexikon* (ur. Remigius Bäumer, Leo Scheffczyk), 5, St. Ottilien 1993, str. 559–564.

v Izoli, ki ima že vse bistvene elemente poznejših variant.[18] Osrednji prizor, uokvirjen z manjšimi prizori rožnovenskih skrivnosti, kaže Marijo in Jezusa, ki izročata rožni venec sv. Dominiku, prikazanemu v spremstvu moških oseb, in sv. Katarini Sienski na čelu ženske skupine. Skupini naj bi predstavljali svetnike in svetnice,[19] spominjata pa tudi na varovance (člane bratovščine), značilne za tip Marije Zavetnice s plaščem. Liki v spodnjem delu kompozicije naj bi bili po Menašeju zametek motiva duš v vicah in naj bi domnevno predstavljali Mojzesa, Adama in neko sodobno osebo,[20] vendar se zdi verjetnejša možnost, da gre za portrete oseb, pod katerimi je slika nastala in katerih imena so neposredno pod liki zapisana.[21]

K splošni razširitvi motiva je s propagando in neposrednim diktatom pripomogla rimska matična nadbratovščina. Kot je npr. razvidno iz ustanovne listine rožnovenske bratovščine na Savi na Jesenicah, izdani v Rimu 9. februarja 1623, je bil motiv eksplicitno določen: ustanovniki so morali poleg petnajstih skrivnosti rožnega venca poskrbeti tudi za upodobitev sv. Dominika, ki kleče prejema rožni venec iz Marijinih rok.[22] Prvo podobo sta kot ustanovnika bratovščini podarila Julij in Oktavij Bucelleni.[23] Rimsko naročilo so najbrž ustrezno izpolnili, ko pa je Nicola Grassi v tridesetih letih 18. stoletja za oltar napravil novo sliko, je sv. Dominiku, ki sprejema rožni venec, dodal še sv. Frančiška Asiškega, ki rožni venec že nosi za pasom.[24] Ikonografsko gre za redek motiv, saj sv. Dominik običajno nastopa v družbi s sv. Katarino Siensko; v tem primeru rožni venec sprejemata oba, eden od Marije (ta je po tipu lahko različna), drugi od Jezusa, pri čemer se delilca menjavata glede na otrokovo pozicijo v materinem naročju. Razširjena svetniška družba v prizorih izročanja rožnega venca ni pogosta.[25]

Zdi se, da je zgoraj navedenemu predpisanemu tipu ustrezala oltarna slika rožnovenske bratovščine pri ljubljanskih avguštincih (odobrena 1634, vpeljana 1639); ta sicer ni ohranjena,[26] a naj

[18] Za opis gl. MENAŠE 1994 (op. 3), str. 184.

[19] Tomaž BREJC, *Slikarstvo od 15. do 19. stoletja na Slovenski obali. Topografsko gradivo*, Koper 1983, str. 121, 217 (repr.); MENAŠE 1994 (op. 3), repr. 147.

[20] MENAŠE 1994 (op. 3), str. 184, z domnevo, da bi bil lik sodobne osebe lahko portret, morda celo umetnikov avtoportret.

[21] Napis se glasi: *SUB PRAETURA / D. COLETI DE COLETIS / D. PETRI CARLINO ET / D. IOANNIS ANTONII CONTESINO*, gl. BREJC 1983 (op. 19), str. 121; prim. Antonio ALISI, *Istria. Città minori*, Trieste 1997, str. 102.

[22] V listini je izrecno navedena zahteva*: /…/ Vogliamo et ordiniamo che nella venerata immagine della suddetta cappella vengano dipinti i 15 santi misteri della nostra redenzione, come pure che ad attestazione della conferma concessa venga raffigurato il nostro santo padre Domenico che in ginocchio riceve il rosario dalle mani della reverendissima Vergine Maria /…/*, citirano po: ŠERBELJ 1992 (op. 6), str. 32–33, z dodano omembo Franceta Pokorna o originalni listini s predloženo podobo Rožnovenske Marije, ki da je ni več najti; prim. Ana LAVRIČ, *Vizitacije ljubljanske škofije 17. stoletja kot vir za umetnostno zgodovino*, Ljubljana 1993 (tipkopis doktorske disertacije), str. 86; LAVRIČ 2011 (op. 9), str. 42.

[23] VALVASOR 1689 (op. 7), 8, str. 720, z navedbo, da je bila bratovščina ustanovljena 16. oktobra 1624 in da so podobo Naše ljube Gospe nosili v procesiji ne samo ob Marijinih praznikih, ampak tudi ob mesečnih shodih.

[24] ŠERBELJ 1992 (op. 6), str. 33, 44, z datacijo slike v čas med letoma 1735 in 1740; prim. MENAŠE 1994 (op. 3), str. 136, 142, 185, z opozorilom, da je slikar z dodanim likom sv. Frančiška obudil tradicijo Kužnih podob oziroma vizije sv. Dominika, po kateri naj bi Bog zaradi obeh svetnikov prizanesel grešnemu svetu.

[25] Obsežnejše skupine najdemo v Istri, npr. v Grožnjanu, kjer sv. Dominiku in sv. Katarini dela družbo sv. Jožef, gl. Višnja BRALIĆ, Nina KUDIŠ BURIĆ, *Slikarska baština Istre. Djela štafelajnog slikarstva od 15. do 18. stoljeća na području Porečko-pulske biskupije*, Zagreb 2006 (Studije i monografije Instituta za povijest umjetnosti, 28), str. 185–186, 236–238. Marija brez dodatnih svetnikov pa se pojavlja v 18. stoletju npr. v Pazinu, gl. BRALIĆ, KUDIŠ BURIĆ 2006 (op. 25), str. 254–255.

[26] Njeno naslednico, ki je zelo verjetno ponavljala isti tip, je naslikal Potočnik in je v tronu ostala vse do leta 1860, gl. Blaž RESMAN, Kipa frančiškanskih svetnikov v Šiški – Straubova ali Robbova?, *Acta historiae artis Slovenica*, 3,

4. Rožnovenska Mati božja s sv. Dominikom in sv. Katarino Siensko, podobica rožnovenske nadbratovščine pri ljubljanskih avguštincih, 1766

5. Rožnovenska Mati božja s sv. Dominikom in sv. Katarino Siensko, podobica rožnovenske nadbratovščine v Cerknici

6. Rožnovenska Mati božja s sv. Dominikom in sv. Katarino Siensko, ok. 1723, ž. c. sv. Treh kraljev, Studenice

7. Valentin Metzinger: Rožnovenska Mati božja, 40. leta 18. stol., ž. c. Žalostne Matere božje, Leskovec pri Krškem

8. Rožnovenska Mati božja s sv. Dominikom in sv. Terezijo Veliko, pozno 17. stol., p. c. Vnebovzetja Device Marije, Bitnje

bi, sodeč po podnapisu (*Imago Archi: Confraternitatis Sanctissimi Rosarij Apud P: P: Augustinianos Labaci. 1766*), njeno kompozicijo posnemala bratovščinska podobica[27] iz časa, ko je združba pridobila status nadbratovščine;[28] posebnost slike sta na polmesecu stoječ Marijin lik in velik križ v Katarininih rokah.[29] Podobnega najdemo tudi na grafični podobici rožnovenske bratovščine v Cerknici (ustanovljeni 1688), posneti po tamkajšnji milostni podobi; najverjetneje je tako kot ljubljanska nastala v spomin na povišanje statusa, saj jo podnapis imenuje *Erz-Bruderschafft*.[30] Marija je predstavljena v sedečem položaju, nad veliko zemeljsko oblo, ki je na tovrstnih motivih sicer Dominikov atribut (običajno precej manjši), tokrat pa skupaj s polmesecem daje sliki imakulistični poudarek. Ta je npr. še jasneje izražen s kačo in polmesecem pod Marijino nogo na ovalni sliki v okoli leta 1723 postavljenem rožnovenskem oltarju v Studenicah, na kateri zbuja pozornost tudi trnjeva krona, ki jo Dete polaga Katarini na glavo; osrednji rožnovenski prizor obstopajo kipi dominikanskih svetnikov in svetnic.[31] Po kompoziciji, ki figure znotraj zvonasto zaključene pravokotne podobe povezuje v oval, in po poudarjenem polmesecu je studeniški podobna barvno rafinirana Metzingerjeva *Rožnovenska Marija* v župnijski cerkvi v Leskovcu pri Krškem, datirana v sredo štiridesetih let 18. stoletja.[32]

Na lik izolske Rožnovenske Matere božje spominja podoba na oblakih lebdeče Marije na Bitnjah v Bohinju, nameščena v oltarju, ki ga je tamkajšnja rožnovenska bratovščina postavila leta 1668 (na oltarnem antependiju so uporabili motiv Zavetnice s plaščem).[33] Slika izstopa po več elementih: po

1998, str. 60; Blaž RESMAN, Oltarna oprema in plastika v cerkvi Marijinega oznanjenja, *Frančiškani v Ljubljani. Samostan, cerkev in župnija Marijinega oznanjenja* (ur. Silvin Krajnc), Ljubljana 2000, str. 314.

27 Grafiko hrani Semeniška knjižnica, Ljubljana, gl. Maja LOZAR ŠTAMCAR, Prispevek k preučevanju božjepotnih grafičnih podobic v 18. stoletju na Slovenskem, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 26, 1990, str. 77–78, vrezal Johann Georg Grueber; LAVRIČ 2011 (op. 9), str. 42–43.

28 Novi status se očitno nanaša na ustanovitev konfederacije.

29 Na slikah s prizorom izročanja rožnega venca je stoječ Marijin lik manj pogost kot sedeč. Velik križ v Katarininih rokah je npr. naslikal tudi Metzinger na sliki za dvorec Brlog na Kolpi, gl. CEVC 2000 (op. 13), str. 385, kat. št. 244.

30 LOZAR ŠTAMCAR 1990 (op. 27), str. 73, 77, vrezal Bernhard Johann Herrmann; MENAŠE 1994 (op. 3), str. 184

31 MENAŠE 1994 (op. 3), str. 184. T. i. redovniški oltar je pripisan konjiškemu kiparju Mihaelu Pogačniku, gl. Sergej VRIŠER, *Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem*, Ljubljana 1992, str. 225; CURK, VIDMAR, RADOVANIČ 2008 (op. 7), str. 370–371. Studeniška bratovščina sv. rožnega venca se v arhivskih virih omenja leta 1756, gl. AMBROŽIČ 2014 (op. 7), str. 31.

32 CEVC 2000 (op. 13), str. 228, 229 (repr.), kat. št. 241. Putto drži grb donatorjev, tj. družine Auersperg.

33 Metoda KEMPERL, *Romanja in romarske cerkve 17. in 18. stoletja na Slovenskem. Gorenjska z Ljubljano*, Celje 2011, str. 121, 136. Bratovščina je bila ustanovljena leta 1648.

9. Valentin Metzinger: Rožnovenska Mati božja s sv. Dominikom, sv. Katarino Siensko in člani bratovščine, ok. 1732, Novo mesto, kapitelj

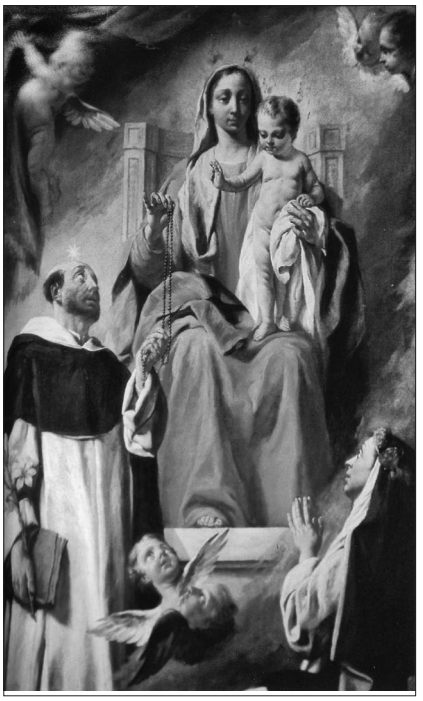

10. Giuseppe Angeli: Rožnovenska Mati božja s sv. Dominikom in sv. Rozo iz Lime, sreda 18. stol., detajl, nekoč v ž. c. sv. Jurija v Piranu

zaporedju belih, rdečih in zlatih cvetov z rožnovenskimi skrivnostmi, ki si ne sledijo v petericah, kar bi praviloma ustrezalo veselemu, žalostnemu in častitljivemu delu rožnega venca, temveč posamič, po mestni veduti (najbrž Rima) v spodnjem delu kompozicije in po nenavadni zamenjavi dominikanke sv. Katarine Sienske s karmeličansko svetnico Terezijo Avilsko, ki ji angelček pošilja z neba ognjeno puščico; Terezija praviloma nastopa s sv. Simonom Stockom v prizoru s karmeličanskim škapulirjem, v zvezo z Dominikom jo postavlja predvsem obema skupen španski izvor, zamenjava pa je najbrž pomota in ne hotena posebnost.

Med Metzingerjevimi formulacijami rožnovenskega motiva moramo izpostaviti še Rožnovensko Marijo iz ok. 1732 z nekdanjega baročnega oltarja v kapiteljski (zdaj stolni) cerkvi v Novem mestu, kjer je konfederacija sv. rožnega venca delovala od leta 1651, bratovščina pa od 1654 dalje.[34] Kompozicija je prilagojena ovalnemu formatu slike, običajnemu izročanju rožnih vencev pa so pridruženi člani bratovščine, za sv. Dominikom moški predstavniki, za sv. Katarino Siensko ženske, ki religiozni motiv aktualizirajo (prva dva lika v skupinah imata portretne poteze, ženska izstopa s sodobno nošo).[35]

Eno najlepših del sredine 18. stoletja je slika Rožnovenske Marije iz piranske župnijske cerkve, pripisana Giuseppeju Angeliju, ki je bila tik pred drugo svetovno vojno odpeljana v Italijo.[36] Na prestolu sedeča Marija izroča rožni venec sv. Dominiku, navzoča pa je tudi s cvetličnim vencem okronana sv. Roza iz Lime, ki je na upodobitvah rožnovenskega motiva na beneškem teritoriju večkrat nadomestila sv. Katarino Siensko.[37]

[34] LAVRIČ 2014 (op. 7), str. 124–125.

[35] CEVC 2000 (op. 13), str. 341, kat. št. 61.

[36] BREJC 1983 (op. 19), str. 243 (repr.); *V Italiji zadržane umetnine iz Kopra, Izole, Pirana/Le opere d'arte di Capodistria, Isola, Pirano trattenute in Italia/Art works from Koper, Izola, Piran retained in Italy* (ur. Jože Hočevar), Piran-Ljubljana 2005, str. 115 (repr.).

[37] Višnja BRALIĆ, »Razdoblje mira i oporavka« – slikarstvo u Istri u poslednjim desetljećima 17. i u 18. stoljeću, v: Bralić, Kudiš Burić 2006 (op. 25), str. 81.

11. Franc Jelovšek: Rožnovenska Mati božja s sv. Dominikom in sv. Katarino Siensko, podobica rožnovenske bratovščine v Kranju

12. Janez Mihael Lichtenreit: Rožnovenska Mati božja s sv. Dominikom in sv. Rozo iz Lime, ž. c. sv. Petra, Šempeter pri Gorici

Iz nebes se je Marija spustila na zemeljski tron tudi v Kranju. Grafični list, ki ga je za kranjsko rožnovensko bratovščino po risbi Franca Jelovška v Augsburgu vrezala Klauberjeva delavnica,[38] je imel širok odmev. Grafika je bila verjetno povezana tudi s kako Jelovškovo oljno podobo za omenjeno bratovščino, o čemer pa doslej ni podatkov. Na Klauberjev grafični list se je oprl Janez Mihael Lichtenreit pri bratovščinski sliki za Šempeter pri Novi Gorici. Podrobnosti je nekoliko modificiral in prilagodil beneškemu razpoloženju, pri tem pa je sv. Katarino nadomestil s sv. Rozo iz Lime, ovenčano z zanjo značilnim cvetnim vencem.[39] V slovenskem spomeniškem gradivu je takšna zamenjava redkost, medtem ko je, kot rečeno, pogostejša v Istri, kjer so svetniške kombinacije z Marijo tudi sicer bolj raznolike,[40] pridružujejo pa se jim tudi pomembne zgodovinske osebnosti (npr. osebe, povezane z zmago pri Lepantu).[41]

Navodila rimske nadbratovščine je pravzaprav najzvesteje izpolnil Fortunat Bergant na sliki za rožnovensko bratovščino v Čemšeniku (1767), kjer je ustvaril domačnostno čustveno povezavo

[38] Grafiko hrani Semeniška knjižnica, Ljubljana, gl. LOZAR ŠTAMCAR 1990 (op. 27), str. 74, 77, repr. 28, vrezala Josef Sebastian in Johann Baptist Klauber; MENAŠE 1994 (op. 3), repr. 148. V Semeniški knjižnici sta ohranjeni tudi dve risbi detajla, tj. Marije na prestolu, ki pa je postavljen na oblake, prva (z mrežo za povečavo) v levem, druga v desnem obratu figure.

[39] Za sliko gl. Ferdinand ŠERBELJ, *Baročno slikarstvo na Goriškem*, Narodna galerija, Ljubljana 2002, str. 156, 157 (repr.).

[40] BRALIĆ, KUDIŠ BURIĆ 2006 (op. 25), str. 112–113, 249–251, 305–306, 307, 309–310, 617–619, z opisi slik, na katerih nastopa sv. Roza Limanska, in sicer v Bujah, Oprtalju, Pićnu in Završju, ter slike s sv. Magdaleno Pazzi in sv. Petrom iz Alcantare v Plominu; prim. Sanja CVETNIĆ, *Ikonografija nakon Tridentinskoga sabora i hrvatska likovna baština*, Zagreb 2007, str. 185–187.

[41] Na sliki Rožnovenske Marije iz Roča naj bi bili navzoči papež Pij V., don Juan Avstrijski, beneški dož Alvise Mocenigo, Caterina Cornaro in še nekaj drugih oseb, gl. BRALIĆ, KUDIŠ BURIĆ 2006 (op. 25), str. 387–389.

13. Fortunat Bergant: Rožnovenska Mati božja s sv. Dominikom, 1767, Čemšenik

14. Rožnovenska Mati božja s sv. Dominikom in sv. Katarino Siensko ter dušami v vicah, 60. leta 18. stol., ž. c. sv. Jerneja, Slovenska Bistrica

med akterji in dogajanje tako intenzivno osredotočil na sv. Dominika, da je ta ostal brez spremljevalca, ki bi se zdel v tako intimnem prizoru le moteč vsiljivec.[42]

Posebnost slike v oltarju Jožefa Holzingerja s konca šestdesetih let 18. stoletja v rožnovenski kapeli župnijske cerkve v Slovenski Bistrici[43] je motiv duš v vicah, ki je tipu Rožnovenske Matere božje le redko dodan, tu pa je, v očitni kontaminaciji s tipom Škapulirske, še celo zelo poudarjen.

Kiparske upodobitve Rožnovenske Marije, zlasti scene izročanja rožnega venca, so nekoliko redkejše od slikanih, pogosto pa se na oltarjih dopolnjujejo. Med zgodnejše primerke spada rožnovenska skupina v oltarju Marijine kapele v Slovenskih Konjicah, ki je izdelek Konjiškega rezbarja iz sredine 17. stoletja.[44] Kipe z rahlimi nasmeški preveva ljudsko občutje, vendar imata Marija in

[42] Anica CEVC, *Fortunat Bergant. 1721–1769*, Narodna galerija, Ljubljana 1951, str. 52, kat. št. 87; Milček KOMELJ, *Fortunat Bergant*, Ljubljana 1997, str. 72 (repr.), 73. Od novejših del z Dominikom brez svetniškega spremstva je zanimiva slika Janeza Wolfa v Ribnici iz 1873, gl. MENAŠE 1994 (op. 3), str. 186, repr. 150.

[43] Prim. Jože CURK, *Ozemlje slovenjebistriške občine*, Ljubljana 1968 (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, 12), str. 12; Anica CEVC, *Anton Jožef Lerhinger*, Narodna galerija, Ljubljana 2007, str. 160.

[44] VRIŠER 1992 (op. 31), str. 240; Jože CURK, O umetnostni podobi nekdanje konjiške pražupnije, *Konjiško. 850 let pražupnije 1146–1996* (ur. Anton Ožinger, Ivan Pajk), Slovenske Konjice 1996, str. 197.

15. Konjiški rezbar: Rožnovenska Mati božja s sv. Dominikom in sv. Katarino Siensko, sreda 17. stol., ž. c. sv. Jurija, Slovenske Konjice

16. Janez Gregor Božič: Rožnovenska Mati božja s sv. Dominikom in sv. Katarino Siensko, 1714–1724, ž. c. sv. Martina, Laško

Jezušček izrazito vladarsko držo. Prizor je postavljen na oblake, ki jih pod Marijo dvigajo operutničene angelske glavice. Nišo obtekajo medaljoni s slikanimi podobami rožnovenskih skrivnosti.

Kljub anatomskim pogreškom elegantna je skupina Marije z redovnikoma v župnijski cerkvi v Laškem, ki jo je po ustanovitvi rožnovenske bratovščine izdelal Janez Gregor Božič (med 1714 in 1724); stoji v tronu starejšega, zlatega oltarja, ki je tudi z dodatki v atiki prilagojen novemu patrociniju. Obdana z žarki in z luno pod nogami Marija združuje tipa Apokaliptične žene in Brezmadežne, zanimiva pa je tudi poza Otroka, ki ga drži pred seboj, kot bi ga hotela podariti bratom in sestram rožnovenske bratovščine.[45]

Umetniško izjemna je rožnovenska skupina z nekdanjega baročnega bratovščinskega oltarja v župnijski cerkvi v Stari Loki.[46] Po ugotovitvah Blaža Resmana gre za izdelek frančiškanske rezbarske delavnice, z značilnostmi, po katerih jo je mogoče postaviti globoko v prvo polovico 18. stoletja.[47] Marijo v bogato nagubani draperiji in z umirjeno kontrapostno stojo odlikujejo kraljevsko plemenite in hkrati materinsko blage obrazne poteze, Jezušček, ki leži v njenem naročju,

[45] VRIŠER 1992 (op. 31), str. 62, 210; Ana LAVRIČ, Blaž RESMAN, Hans Georg Geiger von Geigerfeld v Laškem, *Umetnostna kronika*, 20, 2008, str. 26–27.

[46] Za bratovščino gl. Ana FLORJANČIČ, Bratovščine v Stari Loki, *A glej, na tem polju je obrodil stoteren sad. Zbornik Župnije sv. Jurija Stara Loka* (ur. Alojzij Pavel Florjančič, Helena Janežič), Stara Loka 2015, str. 223.

[47] Blaž RESMAN, *Kiparstvo poznega baroka na Gorenjskem*, Ljubljana 2006 (Opera Instituti Artis Historiae), str. 169.

17. Frančiškanska rezbarska delavnica: Rožnovenska Mati božja s sv. Dominikom in sv. Katarino Siensko, 1. polovica 18. stol., ž. c. sv. Jurija, Stara Loka

18. Peter Žiwobski: Marija Kraljica sv. rožnega venca, p. c. Matere božje, Šmarna gora

pa je prepričljivo upodobljen kot otrok. Kipa klečečih dominikanskih svetnikov sta po kakovosti nekoliko šibkejša.

Kiparska skupina v niši velikega oltarja na Šmarni gori je drugačna od zgoraj opisanih. Ob (oblečeni) Mariji, Kraljici rožnega venca, namesto dominikanskih svetnikov klečita angela in jo častita,[48] pozornost pa zbujajo tudi medaljoni z reliefnimi upodobitvami rožnovenskih skrivnosti. Po ugotovitvah Blaža Resmana gre za delo Petra Žiwobskega.[49]

Med kamnitimi umetninami na Primorskem izstopata rožnovenski oltar z marmornimi reliefi skrivnosti sv. rožnega venca v piranski župnijski cerkvi, delo Paola in Giuseppeja Gropellija iz ok. 1723,[50] in oltar na Štjaku iz delavnice Alviseja Tagliapietra, izdelan kot marmorna zavesa s centralno,

[48] Prizor izročanja je predstavljen na (poznejši) sliki za zapiranje trona.

[49] RESMAN 2006 (op. 47), str. 100 (repr.), 101.

[50] Sergej VRIŠER, *Baročno kiparstvo na Primorskem*, Ljubljana 1983, str. 68, 183, 204; MENAŠE 1994 (op. 3), str. 185; Massimo DE GRASSI, Altare di Santa Maria del Rosario, *Istria. Città maggiori. Capodistria, Parenzo, Pirano, Pola. Opere d'arte dal Medioevo all'Ottocento* (ur. Giuseppe Pavanello, Maria Walcher), Trieste-Mariano del Friuli 2001, str. 210–211, kat. št. 388. Matej KLEMENČIČ, Scultura barocca in Istria tra Venezia, Gorizia, Lubiana e Fiume, *Saggi e memorie di storia dell'arte*, 30, 2006, str. 251, 252, 282–283, z datacijo med 1723 in 1724. Kip Rožnovenske Marije na oltarju je lesen in je domnevno delo Domenica Bevilacque iz sredine 17. stoletja, gl. Massimo DE GRASSI, Beata Vergine del Rosario, *Istria. Città maggiori* 2001 (op. 50), str. 213, kat. št. 393.

19. Paolo in Giuseppe Gropelli: oltar Rožnovenske Matere božje, ok. 1723, ž. c. sv. Jurija, Piran

20. Alvise Tagliapietra in delavnica: oltar Rožnovenske Matere božje, ž. c. sv. Jakoba, Štjak

z vencem medaljonov obdano nišo (originalni Marijin kip v njej je bil nadomeščen z novim), ki jo obstopata plastično slikovita kipa sv. Dominika in sv. Roze iz Lime.[51]

Bogatejše bratovščine, ki so imele svoje kapele ali cerkve, so skrbele ne samo za oltarno opremo, ampak tudi za poslikavo in arhitekturni okras. Slikarski programi njihovih sakralnih prostorov so bili običajno osredotočeni na rožnovenske skrivnosti, včasih tudi na Marijine praznike ali na simbolno motiviko in alegorije. Bolj zapleteni koncepti so po ugotovitvah Leva Menašeja pri nas nastajali le izjemoma.[52]

Med poslikavami na Kranjskem moramo kot najzanimivejšo izpostaviti tomišeljsko. Potem ko so staro božjepotno cerkev v Tomišlju v letih 1720–1724 nadomestili z novo, zasnovano po zgledu centralnih stavb, ki so v tistem času zrasle v bližnji okolici (Preserje, Dobrova, Šmarna gora), so kmalu poskrbeli tudi za poslikavo. Freske so vsebinsko v tesni povezavi s tamkajšnjo rožnovensko

[51] VRIŠER 1983 (op. 50), str. 66 (repr.), 180, 182 (repr.); KLEMENČIČ 2006 (op. 50), str. 265 (repr.), 267.

[52] MENAŠE 1994 (op. 3), str. 187.

21. Janez Mihael Reinwaldt: Gojenje rožnovenskega drevesa, ok. 1729, ž. c. Device Marije sv. rožnega venca, Tomišelj

22. Janez Mihael Reinwaldt: Marija z rožnim vencem poseže v bitko in odloči zmago pri Lepantu, ok. 1729, ž. c. Device Marije sv. rožnega venca, Tomišelj

bratovščino, ki jo je leta 1729 vpeljal ljubljanski generalni vikar Janez Jakob Schilling;[53] navedena letnica predstavlja tudi njihovo okvirno datacijo. Lev Menaše, ki je prizore natančneje opisal, je ob tem opozoril, da jih je bilo prvotno gotovo več, kot jih je mogoče videti v današnjem stanju.[54] Prizori iz Marijinega življenja so standardni: nad pevskim korom je naslikano *Oznanjenje*, nad stranskima oltarjema *Obiskovanje* in *Darovanje v templju*, na oboku prezbiterija *Marijino kronanje*, v laterni na temenu ladijske kupole so freske v bobnu komaj še zaznavne (gre za marijanske prizore), stropna pa kaže *Vnebovzetje*. Ikonografsko izjemne so štiri freske v štukaturnih okvirjih na oboku ladje, ki pripovedujejo zgodbo o začetku, rasti in pomenu rožnovenske pobožnosti. Predlog, po katerih jih je posnel slikar, doslej še ni bilo mogoče ugotoviti; morda mu je za zgled rabila kaka ilustrirana bratovščinska knjiga ali pa je imel pred seboj grafične liste na temo rožnega venca, dominikanskega reda in njegovega ustanovitelja ter umetnosti umiranja.[55]

[53] Za cerkev in bratovščino gl. Jožef KNIFIC, Božjepotna cerkev Marije rožnovenske v Tomišlju, *Bogoljub*, 6/10, 1908, str. 304–306.

[54] MENAŠE 1994 (op 3.), str. 186–187. Freske so bile tudi na zunanjščini.

[55] MENAŠE 1994 (op. 3), str. 186–187, opozarja, da je morala biti podlaga za omenjene freske (posebno za prizor umiranja) delo, ki je bilo zasnovano podobno kot knjiga *Piae considerationes* Antona Sucqueta, ki je izšla na Dunaju leta 1672.

Na obočni poli pred prezbiterijem je naslikano *Gojenje rožnovenskega drevesa*. Drevo raste iz korenin, ob katerih leži sv. Dominik kot začetnik rožnovenske pobožnosti, okrog drevesa pa stoje štiri osebe, ki skrbe za njegovo rast.[56] Škof zasaja lopato in si ga lahko razložimo kot ljubljanskega ordinarija Viljema Leslieja, ki je ustanovitev tomišeljske bratovščine potrdil (če to drži, bi lahko šlo za njegov »portret«, kar je zanimivo tudi zato, ker v ljubljanski škofiji doslej ni znan nobeden). Drevo zaliva cerkveni dostojanstvenik, ki bi utegnil biti zgoraj omenjeni generalni vikar Schilling. V osebah, ki drevo podpirata, lahko z ozirom na njuno vlogo prepoznamo v kleriku tedanjega ižanskega župnika Mihaela Omerso, ki je goreče pospeševal tomišeljsko božjo pot, v svetnem dostojanstveniku pa ižanskega graščaka grofa Engelshausna, ki jo je gmotno podpiral. Ob tolikšni skrbi je drevo bogato obrodilo, tako da z bujne krošnje vise številni rožni venci, njegov vrh pa sega v nebo, kjer se na oblakih prikazuje Rožnovenska Mati božja z Detetom v naročju. Vrtiček z drevesom je obdan z nizkim zidcem, za katerim so na eni strani zbrani klečeči molilci, med njimi obsedenec, ki ga je zapustil hudobni duh v obliki letečega zmajčka, na drugi strani pa duše v vicah, ki jih hitita z rožnim vencem iz plamenov reševat debelušna krilatca. Sam motiv iz Dominika izhajajočega drevesa spominja na rodovnik dominikanskega reda (*Dominikanerstammbaum*), le da so figure redovnikov nadomestili rožni venci.[57]

Freska na obočni poli pred pevsko emporo kaže pomorsko bitko pri Lepantu.[58] Zmaga krščanske vojske nad Turki 7. oktobra 1571 je bila po splošnem prepričanju dosežena z molitvijo rožnega venca in je bila povod za nastanek rožnovenskega praznika: Pij V. je leta 1572 v spomin na zmago uvedel praznik Marije Zmagovalke in zanj določil 7. oktober,[59] Gregor XIII. je 1573 določil, naj se praznik obhaja prvo nedeljo v oktobru, in sicer pod imenom Naše ljube Gospe rožnega venca, Klemen XII. pa je 1716 praznovanje zaukazal za vso Cerkev. Lepantska zmaga in uvedba praznika (splošno aktualna v času nastanka tomišeljskih fresk) sta pospešili rast rožnovenskih pobožnosti in bratovščin. Naš slikar je predstavil trenutek, ki je pomenil prelomnico v bitki. Vojaki Svete lige so napadli zastavno ladjo Ali Paše in vnela se je krvava bitka, v kateri je bil Ali Paša ranjen in eden od španskih vojakov mu je odrezal glavo. Ko so jo nataknili na sulico in dvignili v zrak, je Turkom upadel pogum in so se pričeli vdajati.[60] V dramo je posegla Mati božja, ki je iz nebes z rožnim vencem prihitela na pomoč krščanski vojski in jo povedla do zmage.[61]

[56] MENAŠE 1994 (op. 3), str. 187, osebe opredeljuje na splošno, in sicer kot zastopnike svetnih in cerkvenih stanov.

[57] Isnard FRANK, Dominikus von Caleruega (Domingo de Guzmán), *Lexikon der christlichen Ikonographie* (ur. Wolfgang Braunfels), 6, Rom-Freiburg-Basel-Wien 1974, stp. 72–79.

[58] Od starejših upodobitev bitke pri Lepantu velja opozoriti na večdelno sliko iz cerkve sv. Roka v Piranu, datirano v 17. stoletje, gl. Alessio PASIAN, La Vergine consegna lo scapolare a san Simeone Stock, *Istria. Città maggiori* 2001 (op. 50), str. 250, kat. št. 473. Več upodobitev je iz 19. stoletja. MENAŠE 1994 (op. 3), str. 181, 186, navaja primerek v Braslovčah (Tomaž Fantoni, 1882–1883) in opozarja na zastavo (belo z rdečim križem) nadangela Mihaela na Gorci pri Malečniku (Tomaž Fantoni in Jakob Brollo, 1864), ki je identična z zastavo zmagovalca bitke dona Juana Avstrijskega. Zanimiv primerek lepantske bitke, ki ima za pendant prizor poraza Turkov pred Dunajem, je v Zagorju ob Savi (Janez Wolf, 1884), gl. Alenka KLEMENC, Umetnostnozgodovinski oris župnijske cerkve v Zagorju ob Savi, *Zagorski zvonovi* (ur. France M. Dolinar), Ljubljana 2005, str. 179–183.

[59] Po krščanski zmagi pri Lepantu je dobil ime ikonografski tip Marije Zmagovalke, gl. MENAŠE 1994 (op. 3), str. 122.

[60] Za bitko gl. Boris PRIKRIL, *Tri tisoč let pomorskega vojskovanja. Največje pomorske bitke v zgodovini*, Ljubljana 1980, str. 112–117; Peter FRANK, *Papež Pij V. in njegova vloga v bitki pri Lepantu 1571*, Ljubljana 2015 (diplomsko delo, dostopno na: https://repozitorij.uni-lj.si/IzpisGradiva.php?id=73157&lang=slv), zlasti poglavje Potek bitke.

[61] Marija nekoliko spominja na prizor Marije nad bojnim ladjevjem iz cikla poslikav v Kirchhaslachu, ki jih je širila leta 1726 natisnjena ilustrirana knjižica *Gnaden-Gebäu*, gl. Angelika DREYER, Konfessional kontrovers. Süddeutsche Rosenkranzbruderschaften als Auftraggeber für barocke Deckenmalerei, *Acta historiae artis Slovenica*,

23. Janez Mihael Reinwaldt: Marija na priprošnjo sv. Dominika odvrača od ljudi puščice božje jeze, ok. 1729, ž. c. Device Marije sv. rožnega venca, Tomišelj

24. Janez Mihael Reinwaldt: Rožni venec rešuje umirajočega, ok. 1729, ž. c. Device Marije sv. rožnega venca, Tomišelj

Naslikana pripoved na oboku nad južno kapelo brez konteksta ni povsem razumljiva. Menaše domneva, da gre za motiv iz Dominikove legende,[62] žal pa konkretne zgodbe (še) ne poznamo. Sliko bi si lahko razložili kot prikaz Dominikovega poslanstva.[63] Znano je, da je premolil ves prosti čas in tudi velik del noči, da bi si izprosil blagoslova pri svojem pridigarskem delu in da bi božja milost dajala njegovim besedam moč spreobračanja src.[64] Klečečemu v molitvi Mati božja z neba pošilja žarke milosti (Marijine spremljevalke bi lahko simbolizirale molitev, post in pokoro), v nadaljevanju zgodbe pa stoji na prižnici zunaj cerkve. Pred njo zbrani ljudje mu ne namenjajo pozornosti, ampak se obračajo k svojemu vodji,[65] kar kaže na to, da gre za skupino krivovercev (albižanov, valdencev, patarencev ali katarov). Ti kličejo nase božjo jezo, a nebeške strelice prestreza Mati božja, stoječa vrh zvonika, z zvonjenjem pa jih odganjata tudi angela. Alegorični motiv so si verniki lahko razlagali tudi bolj realistično, morda kot Marijino pomoč ob hudi uri in kot poziv k molitvi, h kateri vabi cerkveni zvon.

21/2, 2016, str. 187, 188, 192.

62 MENAŠE 1994 (op. 3), str. 187.

63 Dominikanski red, ki ga je leta 1215 ustanovil Dominik iz Caleruege, je nastal kot odpor proti heretičnim gibanjem, katerim se je zoperstavljal s pridigarsko dejavnostjo in s poglobljenim teološkim študijem.

64 Jože DOLENC, *Leto svetnikov* (ur. Marijan Smolik), 3, Celje 2000², str. 338.

65 Voditelj je naslikan miže, kar bi lahko namigovalo na slepoto krivoverstva.

25. Franc Jelovšek: Marija Kraljica sv. rožnega venca, 1734–1735, ž. c. Marijinega brezmadežnega spočetja, Kamnik

26. Anton Jožef Lerchinger: Marijino leto (Annus Marianus), ž. c. sv. Jurija, Slovenske Konjice

Rožni venec rešuje umirajočega je pendant pravkar opisanega prizora. Na postelji na visokem vzglavniku leži umirajoči z rožnim vencem v rokah. Na mizici odložena krona in žezlo nakazujeta, da se je bil že odpovedal prazni svetni slavi, hudiči pa ga še vedno napadajo s skušnjavami. Satan stoji za njegovim zglavjem in nadzoruje dogajanje, hudič ob postelji kaže umirajočemu spisek njegovih grehov in ga s tem skuša spraviti v obup, na tleh sedeči pa ga z igranjem na kljunasto flavto mami s čutnimi užitki. Iz nebes se je v izbo spustila Marija z rožnim vencem. Na tehtnici, ki jo drži nadangel Mihael, je rožni venec pretehtal mlinski kamen, tj. težo grehov umirajočega, četudi se trije peklenščki trudijo še dodatno obtežiti njegovo skodelo. Nad zemeljsko sceno se na nebu prikazuje Zveličar, ob katerem sta pripravljena dva prestola, desni za Marijo, ki bo navzoča pri poslednji sodbi, kot je upodobitev razložil Lev Menaše.[66] Prizor z umirajočim nadaljuje tradicijo, ki so jo razširjali krščansko-humanistični priročniki o umetnosti umiranja (*Ars moriendi*).[67]

Od prvotne poslikave na zunanjščini je ostala slabo ohranjena in temu primerno restavrirana Marija Zavetnica nad portalom. Marija s krono stoji na oblakih, pod njenim razprtim plaščem zbrani varovanci pa so vidni le v obrisih; razločiti je mogoče klerike in druge moške osebe na njeni desni ter ženske na levi, vendar se zdi, da delitev po spolu ni dosledna. Fresko spremljata za motiv značilen napis *SVB TV[V]M PRAESIDIVM CONFVGIMVS* in letnica 1722.[68] Če je res nastala v tem času, predstavljajo molilci širše občestvo in niso vezani na bratovščino.[69]

Doslej anonimne freske v tomišeljski cerkvi lahko po slogovni analizi upravičeno pripišemo ljubljanskemu slikarju Janezu Mihaelu Reinwaldtu (1660–1740).[70] Njegovih del še vedno ne poznamo prav veliko. Od fresk sta bili do nedavna znani le neohranjena poslikava Frančiškove kapele v Radmirju (1717) in upodobitev *Kamenjanje sv. Štefana* na ladijskem oboku v Štepanji vasi pri Ljubljani (1719), pomemben doprinos k razširitvi njegovega opusa in s tem k poznavanju njegovega

[66] MENAŠE 1994 (op. 3), str. 187.

[67] MENAŠE 1994 (op. 3), str. 186. Med priročniki npr. *Tractatus de arte bene vivendi beneque moriendi*, Paris 1494; *Ars moriendi ex variis scripturarum sententiis collecta cum figuris ad resistendum in mortis agone diabolicae sugestioni /…/*, Landshut 1514; *Trattado del mode et arte del morire in gratia del omnipotente Dio /…/*, Venetia 1536.

[68] Za upodobitve Marije Zavetnice v zvezi z bratovščinami gl. LAVRIČ 2015 (op. 12), str. 475–527.

[69] Neobičajno za motiv je, da več varovancev stoji, ko bi praviloma morali klečati. Takšno »anomalijo« bi lahko zagrešilo 19. stoletje.

[70] Za slikarja gl. Anica CEVC, Reinwaldt Janez Mihael, *Slovenski biografski leksikon*, 3/9, Ljubljana 1960, str. 72.

sloga pa pomeni odkritje signiranih in datiranih fresk v kupoli župnijske cerkve v Preserju (1712).[71] Primerjava tomišeljskih fresk s preserskimi pokaže enake značilnosti: svetel kolorit (rumena, oker, svetlo zelena, sinje modra barva in različni vijolični odtenki), plastično oblikovane figure z izrisanimi konturami in teatralično držo, mladostno lepoten ali že skoraj karikiran starčevski obrazni tip s polnimi ustnicami, angelske figure z značilnimi perutmi, detajli, npr. hudobni duh v obliki zmajčka, pripovedna večfiguralna kompozicija in sorodna »štimunga«.

Z veličastno upodobitvijo rožnega venca se je na Kranjskem ponašala rožnovenska bratovščina v Kamniku, kjer je v župnijski cerkvi na Šutni Franc Jelovšek v letih 1734–1735 poslikal obok prezbiterija s skrivnostmi vseh treh delov in z bogato simboliko Marijinega brezmadežnega spočetja.[72]

Samo na kratko omenimo še dve z bratovščinami povezani štajerski poslikavi, obe izpod čopiča Antona Jožefa Lerchingerja. Freske v rožnovenski kapeli v Slovenskih Konjicah iz leta 1749 predstavljajo Marijine glavne praznike v povezavi z letnimi časi; gre za ikonografijo Marijinega leta (povzeto v geslu *VER INTEGER ANNUS*), nastalo v naslonu na freske in prevodne grafike Johanna Georga Bergmüllerja.[73] Rožnovensko kapelo v Slovenski Bistrici je Lerchinger poslikal ob koncu šestdesetih let 18. stoletja. Program poslikave je preprost: sestavlja jo petnajst rožnovenskih skrivnosti, nanizanih na stenah in oboku.[74]

Škapulirska bratovščina

Škapulirska bratovščina je ustanova karmeličanskega reda[75] in je po izvoru srednjeveška. Po redovnem izročilu naj bi se 16. julija 1251 Mati božja prikazala šestemu vrhovnemu predstojniku reda, sv. Simonu Stocku, in mu izročila škapulir z obljubo svojega varstva in zagotovilom, da bodo rešeni večnega pogubljenja vsi, ki ga bodo pobožno nosili in z njim umrli.[76] Razširitev obljube na rešitev iz vic na prvo soboto po smrti je dodal papež Janez XXII. leta 1322 s t. i. sabatinsko bulo, s katero naj bi potrdil Stockove vizije. Zaradi številnih milosti, odpustkov in privilegijev, od katerih je bil najprivlačnejši *privilegium sabbatinum*, so bile bratovščine med ljudmi izjemno priljubljene. Člani so nosili rjav škapulir, ki je bil na dva štirikotna volnena koščka pomanjšan del redovnega oblačila in je bil predpisan šele v 16. stoletju.[77] Z njim so se karmeličani nekako odzvali na dominikance in njihov

[71] Alenka ŽELEZNIK, Župnijska cerkev sv. Vida v Preserju in njena obnova, *Župnija Preserje skozi čas* (ur. France M. Dolinar), Ljubljana 2011, str. 263–282; Anita KLANČAR KAVČIČ, Odkritje in restavriranje poslikav Michaela Reinwaldta v cerkvi sv. Vida, *Župnija Preserje* 2011 (op. 71), str. 283–296.

[72] Več o poslikavi: Ana LAVRIČ, Kamniške bratovščine in njihova povezava s freskami pri Sv. Primožu in v župnijski cerkvi na Šutni, *Arhivi*, 39/1, 2016, str. 19–22.

[73] MENAŠE 1994 (op. 3), str. 298; Barbara MUROVEC, Likovni viri za baročno stropno slikarstvo v Sloveniji, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v 39, 2003, str. 131, 132; CEVC 2007 (op. 43), str. 85–88.

[74] CEVC 2007 (op. 43), str.160–164.

[75] Karmeličani, ki so se sredi 12. stoletja kot eremiti naselili na gori Karmel v Palestini in so v začetku 13. stoletja dobili redovna pravila, so se leta 1223 preselili v Evropo. Ok. 1241 se jim je pridružil Simon Stock, znan po videnju škapulirja (1251), povezanem z veliko Marijino obljubo, gl. Sv. Simon Stock, *Leto svetnikov* (ur. Marijan Smolik), 2, Celje, 2000, str. 401.

[76] Ulrich DOBHAN, Simon Stock, *Marienlexikon* (ur. Remigius Bäumer, Leo Scheffczyk), 6, St. Ottilien 1994, str. 169; Silke EGBERS, Skapulier, *Marienlexikon* 1994 (op. 76), str. 184–185.

[77] EGBERS 1994 (op. 76), str. 184; Rupert KLIEBER, *Bruderschaften und Liebesbünde nach Trient. Ihre Totendienst, Zuspruch und Stellenwert im kirchlichen und gesellschaftlichen Leben am Beispiel Salzburg 1600–1950,* Frankfurt am Main 1999, str. 314–315.

27. Johann Andeas Pfeffel: Škapulirska Mati božja z bl. Simonom Stockom in sv. Terezijo Veliko, 1723

rožni venec. Škapulir je postal simbol katoliškega nauka o vicah, ki ga je potridentinska Cerkev nasproti protestantom močno poudarjala,[78] z njim vred pa se je stopnjevalo češčenje Karmelske Matere božje; njen god je bil kot praznik leta 1675 uveden v avstrijskih deželah,[79] leta 1726 pa splošno za vso Katoliško cerkev.

Karmeličani so imeli nad škapulirsko bratovščino monopol, zato je bila ustanovitev pogojena z njihovim privoljenjem. Potrdil jo je general reda oziroma provincial. Na Slovenskem je od karmeličanov že leta 1615 dobila splošno dovoljenje frančiškanska provinca sv. Križa, ki je ustanovila bratovščine pri svojih cerkvah v Ljubljani (1648), Novem mestu (1695), Brežicah (1702), Kamniku (1702) in Nazarjah 1706), omejeval pa jo je pridržek, da bi se morale, če bi se v krajih njihovega delovanja naselili karmeličani, preseliti k matičnemu redu.[80] Pomembno vlogo pri širjenju bratovščine v slovenskem prostoru in pri posredovanju dovoljenj pri vodstvu reda (nemška provinca je imela sedež na Dunaju) so opravljali karmeličani na Kostanjevici pri Gorici.[81] Potem ko so leta 1650 dobili v upravo cerkvico, ki jo je bil zgradil grof Matija Thurn, in na njenem mestu v nekaj letih postavili večjo, so kmalu ustanovili bratovščino Karmelske Matere božje (register njenih članov se začenja z letom 1671) in širili to pobožnost po vsej Goriški. Bratovščina je imela sedež pri karmelskem oltarju (spomin nanjo ohranja procesijski kip, zdaj nameščen v nastavku iz srede 20. stoletja).[82] Po uvedbi praznika v avstrijskih deželah leta

[78] Branko FUČIĆ, Gospa Karmelska, *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb 1979; MENAŠE 1994 (op. 3), str. 243–244.

[79] Uvedbo praznika v avstrijskih deželah nazorno ilustrira grafika, ki jo je vrezal Johann Andreas Pfeffel (izvod hranijo v Grafičnem kabinetu Narodnega muzeja Slovenije, inv. št. G-10591), objavljena pa je bila v delu *Zodiacus Festorum Marianorum*, Augsburg 1723. Za grafiko in praznik gl. tudi Elfriede GRABNER, *Mater gratiarum. Marianische Kultbilder in der Volksfrömmigkeit des Ostalpenraumes*, Wien-Köln-Weimar 2002, str. 76, 77 (repr.).

[80] Več o frančiškanskih škapulirskih bratovščinah v: Jože ŠKOFLJANEC, *Observanti province sv. Križa in slovenske pokrajine od konca 15. do srede 18. stoletja*, Ljubljana 2008 (tipkopis doktorske disertacije), str. 96, 161, 183, 209, 235, 256, 281; Ana LAVRIČ, Zgodovinska in umetnostna dediščina frančiškanskih bratovščin, *Acta historiae artis Slovenica*, 19/2, 2014, str. 97–107.

[81] Na Kostanjevico so karmeličani prišli iz Gorice, kamor so se bili le malo prej naselili. Kostanjeviški samostan je bil razpuščen leta 1785, ko so cerkev 1794 znova odprli, pa so se pri njej naselili frančiškani, gl. CURK, VIDMAR, RADOVANIČ 2008 (op. 7), str.139.

[82] Za cerkev in bratovščino gl. Marijan BRECELJ, *Frančiškanski samostan Kostanjevica v Novi Gorici*, Nova Gorica 1989[3], str. 10–11, 25; David ŠRUMPF, *Cvetje s Kostanjevice. Ob 200-letnici frančiškanov s Kostanjevice*, Ljubljana 2010, str. 11–14, 27–28, 38, 71, z repr. kipa (str. 37) in oltarja (str. 71). Karmelski je bil nekdaj oltar, ki je zdaj

1675 so se bratovščine začele množiti, njihovo število pa je naraščalo tudi skozi prvo polovico 18. stoletja.

Likovno izhodišče Karmelske Matere božje je bizantinski tip Marije z Detetom, imenovan *Eleousa* oziroma *Glykophilousa*. Za prototip velja Marijina ikona, imenovana »la Bruna«, ki so jo karmeličani prinesli iz Palestine za novoustanovljeni samostan v Neaplju, njenim kopijam, npr. dunajski, pa so kot prepoznavni atribut dodajali škapulir.[83] Dopasni lik Marije s škapulirjem so širile tudi bratovščine,[84] vendar je bila zanje značilnejša upodobitev prizora izročanja škapulirja, h kateremu so kot bistveni del (zlasti na slikah) spadale tudi duše v vicah, ki so nauk o vicah in odrešitvi vizualizirale na še oprijemljivejši način. Sv. Simonu Stocku, ki prejema škapulir iz Marijinih rok, so včasih pridružili sv. Terezijo Veliko, zlasti tam, kjer je šlo za vpliv podob rožnovenskih bratovščin. Razširjenih skupin svetnikov ob Karmelski Materi božji v našem gradivu ne srečujemo,[85] redka pa je tudi redukcija motiva na Marijo z dušami v vicah.[86] Bratovščinske oltarje je sicer večkrat krasil le kip Marije Kraljice z Detetom in škapulirjem.

28. Škapulirska Mati božja, podobica

Med upodobitvami izstopa po zgodnjem času nastanka in ikonografskih posebnostih *Škapulirska Mati božja* v župnijski cerkvi v Piranu, ki jo je po naročilu tamkajšnje karmelske bratovščine naslikal Domenico Tintoretto leta 1625.[87] Na oblakih nad velikim polmesecem sedeča Marija (brez Deteta) izroča škapulir sv. Simonu Stocku, angela pa ji pridržujeta plašč in pajčolan, kar jo uvršča v tip Marije Zavetnice (*Mater omnium*).[88] Prizor spremljajo hierarhično razvrščeni moški na Marijini

posvečen sv. Antonu Padovanskemu, novega pa so postavili leta 1941 na koncu levega hodnika; na njem je v niši nameščen kip oblečene Karmelske Marije, ki so ga nekdaj nosili v procesijah, nišo pa zakriva novejša oltarna slika, ki deloma posnema Metzingerjevo iz Brežic.

83 Prim. Hans AURENHAMMER, *Die Mariengnadenbilder Wiens und in Niederösterreich in der Barockzeit. Der Wandel ihrer Ikonographie und ihrer Verehrung*, Wien 1956 (Veröffentlichungen des Österreichischen Museums für Volkskunde, 8), str. 98–100.

84 Podobice z dopasnim likom Škapulirske Matere božje hrani Semeniška knjižnica v Ljubljani, pristopnice z njeno podobo (iz 19. stol.) pa Grafični kabinet Narodnega muzeja Slovenije. Zanimiva varianta motiva se nahaja v Pazinu, gl. BRALIĆ, KUDIŠ BURIĆ 2006 (op. 25), str. 260–261.

85 Najti jih je mogoče v Istri, npr. v Labinu, kjer sta na sliki tamkajšnje bratovščine ob Simonu Stocku še sv. Frančišek Pavelski in sv. Karel Boromejski, gl. BRALIĆ, KUDIŠ BURIĆ 2006 (op. 25), str. 216–217.

86 Prim. BRALIĆ, KUDIŠ BURIĆ 2006 (op. 25), str. 490–491, za primerek v Rovinjskem Selu.

87 Alberto CRAIEVICH, La madonna del Carmine, *Istria. Città maggiori* 2001 (op. 50), str. 197–198, kat. št. 371; BRALIĆ, KUDIŠ BURIĆ 2006 (op. 25), str. 498.

88 MENAŠE 1994 (op. 3), str. 133, 138, 185, 190, repr. 83; LAVRIČ 2015 (op. 12), str. 510–511.

29. Domenico Tintoretto: Škapulirska Mati božja, 1625, ž. c. sv. Jurija, Piran

desni in skupina žensk na levi strani, med njimi stoji v ozadju cerkev s kupolo. Pod zemljo se odpira pogled v vice, kamor se spušča angel po duše, ki jih varuje škapulir.[89] Osebe razlagajo kot svetnike v vlogi priprošnjikov,[90] konkretno s sv. Miklavžem in sv. Heleno na čelu,[91] oziroma kot prosilce,[92] nekateri tudi kot predstavnike Svete lige, slavljence zmage pri Lepantu, ki jim je pridruženih nekaj članov bratovščine.[93] Piranska slika je posneta po oltarni podobi, ki jo je za cerkev Santa Maria dei Carmini v Benetkah med letoma 1597 in 1604 naslikal Pace Pace[94] in ki je vplivala tudi na druge podobne rešitve na beneškem teritoriju; na področju nekdanje beneške Istre so poleg piranske dokumentirane še slike v Svetem Lovreču, Vižinadi in Taru.[95] V asistirajočih osebah na Pacejevi sliki je Antonio Niero prepoznal svetnike in podpornike karmeličanskega reda oziroma častilce Karmelske Matere božje in pripadnike bratovščine ter jih nekaj tudi konkretno identificiral. V moški skupini naj bi bili: avtor sabatinske bule papež Janez XXII., karmeličan sv. Peter Tomaž, neki kardinal, francoski kralj sv. Ludvik IX. in dva beneška plemiča (morda gvardijan in vikar bratovščine), v ženski pa kraljica Blanka Kastiljska (mati Ludvika IX.), nedoločljiva karmeličanka in karmeličanka bl. Angela Češka, hči češkega kralja.[96] Nierova interpretacija ustreza karmelskemu marijanskemu tipu, medtem ko so novejše razlage kontaminirane z rožnovenskim.[97] Po beneški tradiciji naj bi namreč

[89] BREJC 1983 (op. 19), str. 149–150, 221 (repr.).

[90] BREJC 1983 (op. 19), str. 150.

[91] CRAIEVICH 1999 (op. 87), str. 197–198, kat. št. 371.

[92] MENAŠE 1994 (op. 3), str. 190.

[93] BRALIĆ, KUDIŠ BURIĆ 2006 (op. 25), str. 498, 521, 540. Osebe naj bi torej predstavljale Pija V., Filipa II., doža Alviseja Moceniga ali Klemena VIII. ter Caterino Cornaro ali dožinjo Morosini.

[94] Annalisa PANDOLFO, Note per i pittori Pace Pace, Pietro Liberi e Gaspare Diziani nella chiesa di Santa Maria dei Carmini a Venezia, *Arte Veneta*, 49, 1996, str. 68.

[95] Podobne rešitve so npr. tudi na Rabu, v Trogirju in Merlengu, gl. BREJC 1983 (op. 19), str. 150; CRAIEVICH 1999 (op. 87), str. 198, kat. št. 371; BRALIĆ, KUDIŠ BURIĆ 2006 (op. 25), str. 497–498, 520–521, 546–547. Kompozicija se je širila z grafičnimi listi.

[96] Antonio NIERO, *La chiesa dei Carmini. Storia e arte*, Venezia 1965, str. 39–40; PANDOLFO 1996 (op. 94), str. 70. Za kraljevske osebe, ki so nosile in imele v veliki časti karmeličanski škapulir, gl. *Riflessi storico-morali sopra tutte le Feste della gloriosissima sempre Vergine Madre di Dio Maria del p. predicatore generale fra Serafino Montorio /…/ In Napoli 1721*, str. 399, kjer so mdr. navedeni francoski kralj Ludvik, angleški kralj Edvard, vojvoda Errigo Angelcastro, grof Errigo Contuberi in Angela Češka.

[97] Prim. BRALIĆ, KUDIŠ BURIĆ 2006 (op. 25), str. 497–498, z razlago, da so osebe na sliki v Svetem Lovreču

osebe na slikah s tem motivom predstavljale protagoniste bitke pri Lepantu (izstopali naj bi papež Pij V., don Juan Avstrijski, beneški dož Alvise Mocenigo in Caterina Cornaro),[98] lik Matere božje pa Marijo Zmagovalko, ki z nogama na poudarjeno velikem polmesecu simbolično zmaguje nad Turki in islamom.[99]

Mesec je formalno in s tem vsebinsko akcentuiran celo na lesenem reliefu z dopasno podobo Karmelske Matere božje (ta je dodatno označena kot Nevesta sv. Duha) v izolski župnijski cerkvi, medtem ko na podobicah s tem motivom, ki so jih bratovščine širile med člani (večkrat brez konkretnih navedb kraja ipd.), tega simbola ni.

Zanimiv primer, kako se škapulirski in rožnovenski motiv povezujeta, ne da bi se zares prepletla, predstavlja slika iz 17. stoletja v piranski cerkvi sv. Roka: levi prizor kaže bitko pri Lepantu in papeža Pija V., ki jo kleče spremlja na obrežju, desni prizor je reducirana varianta motiva iz piranske župnijske cerkve in kaže izročanje škapulirja Simonu Stocku v navzočnosti papeža Janeza XXII.[100]

30. Škapulirska Mati božja, ž. c. sv. Mavra, Izola

Oltarne podobe frančiškanskih bratovščin so motivno zelo sorodne. Metzingerjeva, ki jo je ok. 1733 naslikal za Brežice (zdaj jo hranijo v Ljubljani),[101] in Cebejeva iz let 1764–1765 pri frančiškanih v Novem mestu[102] predstavljata Marijo z Detetom in sv. Simona Stocka, ki sprejema škapulir, medtem ko duše v plamenih vic pričakujejo obljubljeno pomoč. Enak motiv naj bi imela tudi ljubljanska slika, izvirajoča še iz 17. stoletja. V šestdesetih letih 18. stoletja je Franc Jelovšek za Ljubljano izrisal še podobico in tron s Škapulirsko Materjo božjo, za brežiško bratovščino pa risbo, na kateri je motiv obogatil s sabatinsko bulo in prizorom umirajoče članice bratovščine, ki nadaljuje tradicijo

slavljenci zmage pri Lepantu, k čemur velja pripomniti, da ima skupina značilnosti tipa Marije Zavetnice *Mater omnium* in da ima cesar poteze Leopolda I. Vsebinsko ustreznejša je povezava članov Svete lige z Rožnovensko Marijo Zorzija Venture Brajkovića v Višnjanu, vendar bi jih prav tako lahko razložili splošneje, kot varianto značilnega rožnovenskega motiva *Mater omnium*, za sliko gl. Edvilijo GARDINA, Rožnovenska Mati božja, *Zorzi Ventura Brajković. Manierizem v Istri okrog leta 1660* (ur. Ferdinand Šerbelj), Narodna galerija, Ljubljana 2003, str. 90–92, kat. št. 14; prim. BRALIĆ, KUDIŠ BURIĆ 2006 (op. 25), str. 540–541, kat. št. 489.

98 Prim. BRALIĆ, KUDIŠ BURIĆ 2006 (op. 25), str. 387–389. Caterina Cornaro, Benečanka in zadnja ciprska kraljica, časovno sicer ne sodi k bitki pri Lepantu, povezana pa je z Benetkami, katerim je leta 1489 prodala Ciper. Žensko prepoznavajo tudi kot doževo ženo Loredano Marcello Mocenigo.

99 BRALIĆ 2006 (op. 37), str. 81; BRALIĆ, KUDIŠ BURIĆ 2006 (op. 25), str. 498.

100 PASIAN 1999 (op. 58), str. 250, kat. št. 473.

101 CEVC 2000 (op. 13), str. 345, kat. št. 74; LAVRIČ 2014 (op. 7), str. 104.

102 Ferdinand ŠERBELJ, *Anton Cebej. 1722–1774*, Narodna galerija, Ljubljana 1991, str. 78, 133, kat. št. 16, 133, z datacijo v leta 1760–1765; LAVRIČ 2014 (op. 7), str. 101–102.

31. Valentin Metzinger: Škapulirska Mati božja, slika iz frančiškanske cerkve v Brežicah, ok. 1733, frančiškanski samostan, Ljubljana

32. Anton Cebej: Škapulirska Mati božja, 1764–1765, frančiškanski samostan, Novo mesto

33. Škapulirska Mati božja s sv. Simonom Stockom, sabatinsko bulo in umirajočo članico bratovščine, slika iz frančiškanske cerkve v Brežicah, 1763, frančiškanski samostan, Ljubljana

34. Valentin Metzinger: Škapulirska Mati božja, slika iz ž. c. v Hotedršici, ok. 1740, Narodna galerija, Ljubljana

35. Franc Jelovšek: Škapulirska Mati božja, po sredi 18. stol., ž. c. sv. Martina, Srednja vas v Bohinju

36. Franc Jelovšek: osnutek za škapulirski oltar, Narodna galerija, Ljubljana

37. Ignacij Arrer: škapulirski oltar, ž. c. sv. Ingenuina in Albuina, Koroška Bela

38. Leopold Layer: Škapulirska Mati božja s sv. Simonom Stockom in sv. Terezijo Veliko, ž. c. sv. Ingenuina in Albuina, Koroška Bela

Ars moriendi;[103] po risbi sta nastali Klauberjeva grafika in oljna slika neznanega mojstra.

Metzinger je brežiški podobno kompozicijo ok. leta 1740 naslikal tudi za škapulirsko bratovščino v Hotedršici. Potem ko so si Hotenjci v 19. stoletju dali napraviti njeno natančno kopijo, je obrabljena slika prišla v zbirko Društva za krščansko umetnost, nato pa prek Narodnega muzeja v Narodno galerijo.[104] Glede na brežiško zasnovo sta pomemben dodatek na sliki zapis Marijinih besed *Ecce Signum Salutis* (Glej, znamenje rešitve), s katerimi izroča škapulir sv. Simonu Stocku, in putto, ki s škapulirjem rešuje duše iz vic.[105]

V Srednji vasi v Bohinju je Jelovšek po sredini 18. stoletja za bratovščino naslikal fresko, ki jo je formalno prilagodil nizki niši na zunanjščini južne stene ladje.[106] Marija na oblaku se je zaradi utesnjenega prostora spustila skoraj do tal, sv. Simon Stock, klečeč pred njo, ponižno in z veliko ljubeznijo sprejema škapulir, duše v vicah pa se že dvigajo iz brezna in se bližajo rešitvi.

Namembnost Jelovškove risbe škapulirskega oltarja (na njem ob stoječi Mariji s škapulirjem kot pendanta klečita sv. Simon Stock in sv. Terezija Velika) s podpisom Marka Layerja, ki jo zdaj hrani Narodna galerija v Ljubljani,[107] ni znana, zelo verjetno pa se zdi, da je bila naročnica škapulirska bratovščina v Kranju, za katero sicer ni ohranjenih umetnostnih sledi. V prid domnevi govori dejstvo, da je risba prišla v last kranjske Layerjeve delavnice in da je Jelovšek, kot rečeno, delal tudi za kranjsko rožnovensko bratovščino. Ta je bila umetnostno precej ambiciozna in je gotovo spodbudno vplivala tudi na tamkajšnjo karmelsko bratovščino.

Povezavo z Jelovškom in Layerji kaže tudi oltar škapulirske bratovščine v cerkvi sv. Ingenuina in Albuina na Koroški Beli. Nastavek je delo Ignacija Arrerja iz let 1778–1779.[108] Kipi Marije Kraljice in ob njej klečečih redovnikov po postavitvi in nekaterih detajlih (npr. Marijini obleki) spominjajo na Jelovškovo risbo, medtem ko se je Leopold Layer pri oltarni sliki tesno naslonil na podobico kranjske rožnovenske bratovščine, vrezano po Jelovškovi risbi.[109]

[103] MENAŠE 1994 (op. 3), str. 190; LAVRIČ 2014 (op. 7), str. 104–105.

[104] Provenienco Metzingerjeve slike v Narodni galeriji je ob hotedršiški kopiji v zadnjem času ugotovil Blaž Resman, gl. Simona KERMAVNAR, Blaž RESMAN, Helena SERAŽIN, *Upravna enota Logatec. Občina Logatec*, Ljubljana 2014 (Umetnostna topografija Slovenije), str. 21, 66, 85 (repr. 66).

[105] Prim. CEVC 2000 (op. 13), str. 365, kat. št. 153.

[106] Podatek mi je posredoval kolega dr. Blaž Resman.

[107] Ferdinand ŠERBELJ, *Izzvenevanje nekega obdobja. Oris poznobaročnega slikarstva na Kranjskem*, Narodna galerija, Ljubljana 2011, str. 226, kat. št. 15. 1.

[108] RESMAN 2006 (op. 47), str. 147, 186.

[109] *Upravna enota Jesenice. Občine Jesenice, Kranjska Gora in Žirovnica*. (ur. Blaž Resman), Ljubljana 2011 (Umetnostna topografija Slovenije), str. 153, 155, repr. 140 in 143.

39. Anton Postl: Mati božja izroča škapulir sv. Simonu Stocku, p. c. Karmelske Matere božje v Slapih, Grič pri Klevevžu

Za oltarje v cerkvah, posvečenih Karmelski Materi božji, je značilno, da Marija v glavni niši nastopa v vlogi Kraljice, škapulir pa ji je le dodan kot atribut. V stoječem položaju jo najdemo npr. na oltarju s prehoda iz 17. v 18. stoletje v Slapih pri Šmarjeti, kjer oltarno nišo občasno zakrivajo s sliko izročanja škapulirja,[110] ohranil pa se je tudi poznobaročni antependij z ljudsko prikupno poslikavo Antona Postla, ki je prizor s sv. Simonom Stockom (svetnika je upodobil brez belega plašča) umestil v hribovito pokrajino.[111]

V cerkvi Karmelske Matere božje na Češnjicah nad Blagovico, kjer je v baročni dobi delovala sloveča istoimenska bratovščina, prestoluje v tronu oltarja, ki ga je sredi 18. stoletja izdelal Valentin Vrbnik, sedeča Marija z Detetom v naročju (prvotno sta oba držala v rokah škapulir).[112] Ob tem naj opozorimo na Jezuščkovo dolgo haljico, v kakršni ga pri karmelskem marijanskem tipu večkrat srečamo, seveda pa ni vedno oblečen.

Med ikonografsko enostavnejšimi podobami Lev Menaše izpostavlja srebrn kip iz druge polovice 18. stoletja, ki ga je škapulirski bratovščini v Tržiču podaril neznan dobrotnik; tudi v tem primeru gre za sedečo Marijo Kraljico, ki je nekdaj držala v roki škapulir.[113]

Oltar Škapulirske Matere božje v Kropi, kjer je bila bratovščina uradno ustanovljena leta 1679,[114] je dobil v baroku nastavek, od katerega se je v prvotni obliki ohranila atika, delo Petra Živobskega, medtem ko so bili kipi v spodnjem delu v 19. stoletju nadomeščeni z novejšimi, mdr. tudi Marija z Detetom, ki je bila bržčas tudi prvotno upodobljena stoje.[115]

[110] Marinka DRAŽUMERIČ, Umetnostni spomeniki v župniji Bela Cerkev, *Šmarjeta in Bela Cerkev skozi stoletja. Vršenje časa okrog zgodovinskega Vinjega vrha v občini Šmarješke Toplice* (ur. France Cvelbar, Stane Granda), Novo mesto 2007, str. 291, 292, 294. Oltarna slika je novejša, ohranjeni prenosni bratovščinski Marijin oltarček pa izvira iz poznega 18. stoletja.

[111] Ferdinand ŠERBELJ, *Anton Postl, dolenjski baročni slikar*, Šentrupert 1997, str. 53 (repr.), 75.

[112] RESMAN 2006 (op. 47), str. 62, 64, 183.

[113] MENAŠE 1994 (op. 3), str. 190. Za bratovščino in kip gl. tudi: Viktor KRAGL, *Zgodovinski drobci župnije Tržič*, Tržič 1936, str. 177.

[114] V Kropi je leta 1677 zaživela ena prvih škapulirskih bratovščin na Gorenjskem, sprva v odvisnosti od kostanjeviške, vendar jo je ljubljanski škof potrdil šele 1679, ko se je osamosvojila, gl. LAVRIČ 2013 (op. 9), str. 32–33.

[115] RESMAN 2006 (op. 47), str. 82–84, 187; Blaž RESMAN, *Kipar Peter Živobski*, Podbrezje 2014, str. 23.

40. Valentin Vrbnik: Škapulirska Mati božja, ž. c. Karmelske Matere božje, Češnjice

41. Škapulirski oltar, 60. leta 18. stol., ž. c. sv. Lenarta, Mozelj

Oltar leta 1762 v Mozlju ustanovljene škapulirske bratovščine naj bi bil nastal v šestdesetih letih 18. stoletja.[116] V niši je doslej še neznan kipar uprizoril sceno Marijinega prikazanja na kopi oblakov in izročanja škapulirja,[117] zato je sv. Simona Stocka upodobil samega in ne v družbi s sv. Terezijo Veliko, ki na oltarjih večkrat nastopa kot njegov pendant.

Zanimivo je tudi štajersko bratovščinsko gradivo,[118] od katerega pa naj tokrat opozorimo le na freske v Šmarju pri Jelšah. Freske vzhodne kapele šmarske župnijske cerkve, ki so po domnevah Barbare Murovec verjetno delo slikarja Josepha Waitenhillerja,[119] so deloma še ohranjene, deloma pa le zaznavne izpod poznejše preslikave. Zanimiva sta škapulirska prizora pod obokom. V

[116] Blaž RESMAN, Helena SERAŽIN, *Upravna enota Kočevje. Občine Kočevje, Kostel in Osilnica*, Ljubljana 2010 (Umetnostna topografija Slovenije), str. 248, 255 (repr. 306).

[117] Škapulir je zdaj izgubljen, zaradi redovnikove drže pa prizor spominja na motiv sprejemanja črnega pasu, prim. RESMAN, SERAŽIN 2010 (op. 116), str. 248.

[118] Škapulirska bratovščina je mdr. delovala tudi pri dominikankah v Studenicah, kjer klasicistični oltar Karmelske Matere božje s Holzingerjevimi kipi iz ok. 1770 krasi slika z značilnim motivom, gl. CURK, VIDMAR, RADOVANIČ 2008 (op. 7), str. 372.

[119] Barbara MUROVEC, *Evropski likovni viri za baročno stropno slikarstvo v Sloveniji*, Ljubljana 2000, (tipkopis doktorske disertacije), str. 171–180; Barbara MUROVEC, Poslikava cerkve sv. Roka nad Šmarjem pri Jelšah, *Acta historiae artis Slovenica*, 6, 2001, str. 120; CEVC 2007 (op. 43), str. 46. Z ozirom na to, da je Waitenhiller dokumentiran v Šmarju od 1737 dalje, je freske mogoče datirati v pozna trideseta leta.

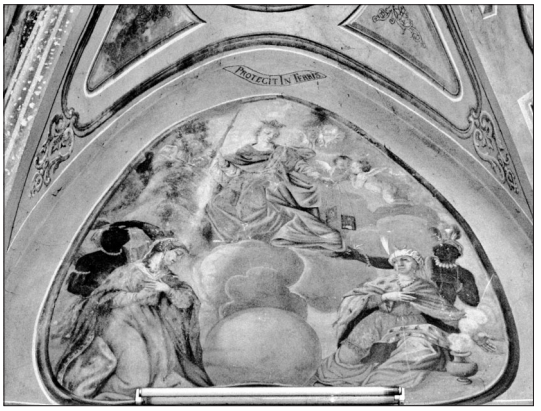

43. Joseph Waitenhiller: Štirje kontinenti častijo Škapulirsko Mater božjo, 30. leta 18. stol., ž. c. Marije Vnebovzete, Šmarje pri Jelšah

42. Joseph Waitenhiller: Mati božja izroča škapulir sv. Simonu Stocku, 30. leta 18. stol., ž. c. Marije Vnebovzete, Šmarje pri Jelšah

pravokotnem okvirju je predstavljena Marija, ki sv. Simonu Stocku izroča škapulir, in sicer pravi redovniški kos oblačila in ne le njegove pomanjšane verzije, kakršno ponavadi srečujemo na upodobitvah, v lunetnem polju pa je Marija Kraljica s škapulirjem, pred katero klečijo personifikacije štirih kontinentov, naslikana kot varuhinja vsega sveta (z napisom: *PROTEGIT IN TERRIS*). Kapelico Škapulirske Marije ob vznožju Sv. Roka je leta 1750 poslikal Anton Jožef Lerchinger; zdaj skoraj uničene freske so mdr. kazale Škapulirsko Marijo z dušami v vicah in svetniki (navzoči naj bi bili sv. Jožef, sv. Simon Stock in sv. Janez od Križa).[120]

Bratovščine Žalostne Matere božje

Bratovščina Žalostne Matere božje sedmih bolečin ali črnega škapulirja se je izoblikovala v okviru servitskega reda. Začetek reda sega v leto 1233, ko se je skupina florentinskih trgovcev združila v t. i. *Compagnia dei Servi di S. Maria* in prevzela skrb za špital v predmestju. Čez nekaj let se je sedem ustanoviteljev preselilo na Monte Senario, kjer so se posvetili spokorniškemu življenju in premišljevanju Marijinega trpljenja; 1249 jih je Sveti sedež prvič potrdil kot red. Za drugega ustanovitelja reda velja Filip Benicij (u. 1285), ki je sestavil podlago redovnih konstitucij. Dokončno je red potrdil Benedikt XI. leta 1304. Reformirana veja reda, t. i. nemška observanca, je bila ustanovljena

[120] CEVC 2007 (op. 43), str. 97.

44. Johann Michael Kauperz: Šentlorjanska Žalostna Mati božja, podobica po sliki Tomaža Kundiška v p. c. sv. Florijana v Ljubljani

45. Šentflorjanska Žalostna Mati božja, bratovščinski kip iz p. c. sv. Florijana, župnišče pri Sv. Jakobu, Ljubljana

leta 1613 v Innsbrucku, od koder se je razširila po habsburških deželah.[121] Na Slovenskem so se beneški serviti naselili v Kopru, na posesti odseljenih benediktincev (1453),[122] in v Izoli, kjer so od malteškega reda prevzeli priorat in cerkev sv. Katarine (1474).[123] Na slovenskem etničnem ozemlju so imeli postojanki tudi v Devinu/Duino (1601) in Gradišču ob Soči/Gradisca d'Isonzo;[124] leta 1769 so na ukaz cesarice Marije Terezije obe prevzeli serviti nemške observance, ki so delovali tudi na Koroškem, in sicer pri Mariji v Logu/Maria Luggau v Lesni dolini (1635) in v Kočah/Kötschach v Zgornji Ziljski dolini (1713).[125]

[121] Za zgodovino reda gl. mdr.: Augustin M. PÖTSCHER, *Geschichte der Servitenordens*, Salzburg 2001; *Die heiligen Sieben und ihr Werk. Die Anfänge des Servitenordens*, Innsbruck 2007; Gottfried M. WOLFF, Die Gründung der Deutschen Observanz, *Serviten 400 Jahre in Österreich*, Innsbruck 2011, str. 7–13. Leta 1756 sta bili ustanovljeni-Avstrijsko-madžarska provinca s sedežem na Dunaju in Tirolska provinca s sedežem v Innsbrucku.

[122] CURK, VIDMAR, RADOVANIČ 2008 (op. 7), str. 107.

[123] ALISI 1997 (op. 21), str. 100. Po nekaterih navedbah naj bi serviti že leta 1274 prišli tudi na Miren pri Gorici, gl. CURK, VIDMAR, RADOVANIČ 2008 (op. 7), str. 215; Janez HÖFLER, *Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem. Primorska*, Ljubljana 2016 (predelana izdaja, dostopna na: http://www.viharnik.com/downloads/Hist-Top_Primorska.pdf), str. 77, z vprašajem. Glede na zgodnji čas se zdi navedba vprašljiva. Sedanja cerkev, posvečena Žalostni Materi božji, je iz let 1924–1927.

[124] Iz servitske cerkve Žalostne Matere božje v Gradišču ob Soči izhaja kvalitetna oltarna slika Marija izroča škapulir sedmim ustanovnikom, delo Antonia Balestra, ki je po francoski zasedbi leta 1810 prešla v župnijsko cerkev v Porpetto, gl. Ferdinand ŠERBELJ, *Baročno slikarstvo na Goriškem*, Narodna galerija, Ljubljana 2002, str. 100, 101 (repr.).

[125] WOLFF 2011 (op. 121), str. 13.

Poslanstvo servitov je bilo povezano z videnjem, v katerem jim je Marija razkrila svojih sedem žalosti in jim izročila škapulirje.[126] Postala je tudi glavna zavetnica njihovega reda (uradno razglašena 1692).[127] Češčenju Žalostne Matere božje so se po zgledu servitov posvečale tudi bratovščine, ki so se začele oblikovati v 13. stoletju, razširile pa so se ob koncu srednjega veka.[128] Nov razcvet so doživele v potridentinskem času, ko je papež Pavel V. (1605–1621) ustanavljanje bratovščin zaupal servitom.[129] Za ustanovitev bratovščine je bilo odtlej potrebno dovoljenje generalnega priorja ali vikarja reda, potrdil pa jo je lokalni ordinarij.

46. Christoph Dietell: Marija sedem žalosti z žalujočim puttom, podobica nadbratovščine Žalostne Matere božje na Brdu pri Lukovici

Umetnostni izraz servitske pobožnosti je Žalostna Mati božja (Pietà),[130] ki ji je kot atribut navadno dodan tudi črn škapulir. Večkrat je prikazana z mečem ali sedmimi meči, zabodenimi v srce, včasih tudi z orodji Jezusovega mučeništva (servitska varianta tipa *La Soledad*). Z njo je povezanih tudi sedem Marijinih žalosti: 1. Napoved starčka Simeona, 2. Beg v Egipt, 3. Tridnevno iskanje dečka Jezusa, 4. Marija na Jezusovem križevem potu, 5. Marija pod križem, 6. Marija z mrtvim Sinom v naročju, 7. Polaganje v grob.[131] Bratovščine so poleg Marije rade častile tudi slavnega servita sv. Peregrina.

Na Slovenskem je bilo češčenje Žalostne Matere božje razširjeno že v srednjem veku in najbrž je bilo ob njegovem izteku v nekaterih krajih že tudi povezano z bratovščinami. Redno so tovrstne bratovščine delovale v servitskih samostanih: tako v koprskem (iz katerega izvira poznogotska Pietà, od 1806 hranjena v stolnici),[132] kjer je bila malo pred 1580 ponovno ustanovljena, kot v izolskem, kjer jo leta 1700 omenja škof Naldini.[133]

[126] ZÜRCHER, GILCH 1988 (op. 1), str. 592; *Die heiligen Sieben* 2007 (op. 121), str. 7–8.

[127] Zdenka BONIN, *Bratovščine v severozahodni Istri v obdobju Beneške republike*, Koper 2011, str. 313.

[128] Martin SCHAWE, Schmerzensmutter, *Marienlexikon* 1994 (op. 76), str. 31; France M. DOLINAR, Bratovščina Matere božje Sedem žalosti v Celju, *Naša luč*, 47/5, 1998, str. 8.

[129] MENAŠE 1994 (op. 3), str. 191.

[130] AURENHAMMER 1956 (op. 83), str. 143–151; SCHAWE 1994 (op. 128), str. 31.

[131] Za ikonografijo gl. tudi MENAŠE 1994 (op. 3), str. 190–191.

[132] O koprski bratovščini pri servitih gl. BONIN 2011 (op. 127), str. 311–316, z omembo baročne votivne podobe iz 18. stoletja, na kateri je Marija upodobljena kot Zavetnica s plaščem, vendar brez varovancev; prim. LAVRIČ 2015 (op. 12), str. 512.

[133] Pavel NALDINI, *Cerkveni krajepis ali Opis mesta in škofije Justinopolis, ljudsko Koper. Benetke 1700* (ur. Darko Darovec), Koper 2001, str. 263.

47. Marija sedem žalosti, sv. Filip Benicij in sv. Julijana Falconieri, ok. 1720, špitalska cerkev Žalostne Matere božje, Škofja Loka

Sicer pa so se v potridentinskem času Marijine pasijonske bratovščine po Kranjskem in Štajerskem razrasle šele v prvi polovici 18. stoletja.[134] Ljubljanska pri Sv. Florijanu (1713) je bila vezana na tamkajšnjo podobo Šentflorjanske Žalostne Matere božje (tipa *La Soledad*), ki jo je leta 1639 naslikal Tomaž Kundišek in so jo častili kot milostno.[135] V naslednjih letih so nastajale na podeželju, npr. na Stari sveti gori pri Podsredi (1716),[136] v Preski pri Medvodah (1721) in na Brdu pri Lukovici (1721); slednja je imela status nadbratovščine, njena podoba – Pietà s črnim škapulirjem – pa je prav tako veljala za milostno, kot razberemo s pristopnice, ki jo je v Gradcu vrezal Christoph Dietell.[137]

Med zgodnejše lahko prištejemo bratovščino, ki je delovala v špitalski cerkvi v Škofji Loki. Seznam bratovščin pred njihovim zatrtjem v cerkvi beleži kar dve,[138] škapulirsko in bratovščino Matere božje, vendar gre očitno za eno samo, ki jo Attems navaja pod imenom Matere božje črnega škapulirja.[139] Marija v osrednji niši s kolenom strmo dviga in podpira telo mrtvega Sina, ki je zdrsnilo na tla. Prebada jo sedem mečev, njeno oblačilo (zlasti oglavnica) pa spominja na redovni habit. Nišo obstopata figuri redovnika in redovnice: redovnik s križem je t. i. drugi ustanovitelj

[134] V Grafičnem kabinetu Narodnega muzeja Slovenije in v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani hranijo »splošne« pristopnice v bratovščino Žalostne Matere božje iz 18. in 19. stoletja (brez navedbe kraja oziroma konkretne bratovščine) s podobo in molitvijo k zavetnici. Zapisana je tudi dolžnost vpisanega člana, da moli dnevno sedem očenašev, zdravamarij in častbodi. Dodana je tudi kratka molitev k sv. Barbari za srečno smrt.

[135] Ana LAVRIČ, Ljubljanske baročne bratovščine in njihovo umetnostno naročništvo. Bratovščine v župnijskih cerkvah in podružnicah, *Arhivi*, 34/2, 2011 (= Zbornik ob sedemdesetletnici dr. Franceta Martina Dolinarja), str. 310.

[136] Podobica, ki jo hrani Semeniška knjižnica v Ljubljani, predstavlja milostno podobo, pod njo so duše v vicah, v spodnjem delu pa veduta Stare svete gore.

[137] LOZAR ŠTAMCAR 1990 (op. 27), str. 71, 77; LAVRIČ 2013 (op. 9), str. 34–35. Marija na podobici ima sedem mečev in drži v roki škapulir.

[138] Bratovščine na Kranjskem l. 1780, *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko*, 6, 1896, str. 129; LAVRIČ 2014 (op. 7), str. 119.

[139] Jure VOLČJAK, Pregled predjožefinskih bratovščin na ozemlju goriške nadškofije na Kranjskem, *Acta historiae artis Slovenica*, 21/2, 2016, str. 22.

servitskega reda sv. Filip Benicij,[140] redovnica pa sv. Julijana Falconieri, ustanoviteljica ženske veje, t. i. mantelatinj;[141] ta sicer deloma odstopa od ustaljenega ikonografskega vzorca, saj puščica, ki jo drži v levici, ni njen značilni atribut (običajno označuje karmeličanko sv. Terezijo Veliko), vendar pa si desnico, položeno na prsi, lahko razložimo kot nekoliko zadržano varianto svetničine običajne geste, ko z roko drži ali kaže na hostijo nad srcem.[142] Oltarni nastavek iz okoli 1720 spada v čas izzvenevanja zlatih oltarjev in z vključevanjem slogovnih novosti presega njihovo izročilo.[143] Avtorsko je še vedno anonimen, spominja pa na sočasni oltar v nekdanji klariški cerkvi v Mekinjah, ki je nekoliko bogatejši izdelek frančiškanske rezbarske delavnice. Oltarna slika je poznejša, delo Leopolda Layerja, ki je središčni motiv postavil na Kalvarijo, označeno s križem in mestno veduto v ozadju, medtem ko je rekvizite križanja (napis, žeblji, trnjeva krona in goba s kisom) kot prostorsko odrivalo postavil v ospredje.[144]

48. Leopold Layer: Žalostna Mati božja, špitalska cerkev Žalostne Matere božje, Škofja Loka

Pod vplivom škofjeloške je bila leta 1740 ustanovljena nadbratovščina Žalostne Matere božje v vikariatni cerkvi v Sorici.[145] Spomin nanjo ohranja grafika, ki jo je v Gradcu vrezal Peter Wurzer,[146] podobo pa je očitno navdihnil kip v loški špitalski cerkvi. Posnema ga ne samo v osnovni kompoziciji, ampak tudi v detajlih, npr. draperiji, drži rok, opirajočem Marijinem kolenu idr.

Vendar pa moramo v zvezi s soriško grafiko opozoriti tudi na Metzingerjevo sliko Marije sedem žalosti iz ok. 1730, ki se nahaja v frančiškanskem samostanu v Novem mestu, do 1820 pa naj bi bila v Kostanjevici na Krki; njuna izredna podobnost najbrž izhaja iz nekega skupnega vira. Da gre

[140] *Serviten. Die Heiligen und Seligen des Ordens*, Innsbruck 2011, str. 37–39. Filip Benicij, »drugi oče reda« (za t. i. sv. sedmimi ustanovitelji), je med servite sprejel tudi cesarja Rudolfa Habsburškega.

[141] Tretji red Marijinih servitinj je ustanovil sv. Filip Benicij in med drugimi sprejel vanj Julijano Falconieri, ki je sestavila pravila za t. i. mantelatinje, uradno ustanovljene leta 1304, gl. Jože DOLENC, Sv. Julijana Falconieri, + 1341, redovna ustanoviteljica, *Leto svetnikov* (ur. Marija Smolik), 2, Celje 2000, str. 685–686; Jože DOLENC, Sv. Filip Benicij (Benizi), + 1285, apostolski pridigar, *Leto svetnikov* (ur. Marijan Smolik), 3, Celje 2000, str. 467–469; *Serviten. Die Heiligen und Seligen* 2011 (op. 140), str. 28–29.

[142] Julijana pred smrtjo ni mogla zaužiti hostije, vendar jo je telo na čudežen način sprejelo, saj so po smrti nad njenim srcem našli znamenje v podobi hostije, gl. DOLENC 2000 (op. 141), str. 685–686. Sv. Filipa in sv. Julijano v podobni poziciji kaže sprejemnica v bratovščino na Žalostni gori pri Mokronogu, gl. LAVRIČ 2015 (op. 12), str. 511–512.

[143] Sergej VRIŠER, *Baročno kiparstvo v osrednji Sloveniji*, Ljubljana 1976, str. 43, 44 (repr.).

[144] Za Layerja gl. Anica CEVC, Slikar Leopold Layer, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 2, 1952, str. 165–210.

[145] Leta 1740 je bila ustanovljena tudi bratovščina Žalostne Matere božje v Beli Peči.

[146] Podobico hrani Semeniška knjižnica, Ljubljana, gl. LOZAR ŠTAMCAR 1990 (op. 27), str. 76, 79.

49. Peter Wurzer: Marija sedem žalosti, podobica nadbratovščine Žalostne Matere božje v Sorici

50. Valentin Metzinger: Marija sedem žalosti, ok. 1730, frančiškanski samostan, Novo mesto

za bratovščinsko sliko, je očitno, prvotna lokacija pa ni jasno razvidna. Marija sedi pod križem in z nogo opira Jezusovo truplo, v prsi ima zabodenih sedem mečev, nad njo pa v zraku lebdita žalujoča putta s črnim škapulirjem in eden od njiju si otira solze.[147]

Doslej sicer ni znano, da bi v Marijini kapeli gradu Pukštajn (Buchenstein) pri Dravogradu obstajala Marijina pasijonska bratovščina, vendar navzočnost duš v vicah pod Kalvarijo na oltarju namiguje na možno povezavo.[148] Ekspresivna figuralna skupina Pietà, ki jo dopolnjujeta še sv. Janez Evangelist in sv. Marija Magdalena, je izgubljena; poznamo jo le po fotografiji in podobici, ki jo je po Sartorijevi risbi iz leta 1723 vrezal Christoph Dietell v Gradcu.[149]

Po ekspresivnem izrazu se s pukštajnskim oltarjem lahko meri baročna kiparska skupina Pietà, ki je krasila oltar leta 1736 ustanovljene nadbratovščine Žalostne Matere božje v župnijski cerkvi v Cerkljah,[150] dokler je niso ob koncu 18. stoletja prenesli v Stiško vas.[151] Pietà z Magdaleno,

[147] CEVC 2000 (op. 13), str. 332, kat. št. 17.

[148] Motiv bi lahko povezovali tudi z ustanovnimi mašami za pokojne lastnike gradu.

[149] Za fotografijo in opis gl. MENAŠE 1994 (op. 3), str, 173, repr. 132. Podobico hrani Narodni muzej Slovenije.

[150] Bratovščino je vpeljal cerkljanski župnik Janez Filip Mlakar. Člani so premišljevali Marijine žalosti, vsak ob uri, ki si jo je bil izbral ali mu je bila določena, bodisi podnevi ali ponoči. Enkrat letno so lahko prejeli popolni odpustek, nepopolnega pa za premišljevanja. Pri bratovščinskem oltarju so imeli opravila na praznik zavetnice ter vsako tretjo nedeljo v mesecu: dopoldan dve maši, popoldan molitev žalostnega dela rožnega venca in litanije, nato so šli v procesiji okrog cerkve, gl. Ivan LAVRENČIČ, *Zgodovina cerkljanske fare*, Ljubljana 1890 (Zgodovina fara ljubljanske škofije), str. 18.

[151] VRIŠER 1976 (op. 143), str. 146 (repr.), 149, 207, ki kiparsko skupino postavlja v domnevno povezavo s Petrom Janežičem. Tezo o Janežiču kot kiparju je korigiral Blaž RESMAN, *Kiparstvo poznega baroka na Gorenjskem*, Ljubljana

51. Pietà s sv. Marijo Magdaleno, kip iz ž. c. v Cerkljah, druga četrtina 18. stol., p. c. sv. Križa, Stiška vas

52. Marija sedem žalosti, pristopnica bratovščine žalostne Matere božje v Cerkljah, druga polovica 18. stol.

ki Kristusu poljublja roko, od običajnih bratovščinskih podob nekoliko odstopa, prav tako neobičajen pa je tudi dopasni izrez Marije s sedmimi meči in mrtvim Sinom na bratovščinski pristopnici, ki jo hrani ljubljanska Semeniška knjižnica. Označena je z napisom *Regina servorum suorum*, dekorativni okvir njene podobe pa krona grb servitskega reda.[152]

Marijine pasijonske bratovščine so bile pogosto povezane z božjimi potmi. Bratovščino pri sloveči dolenjski romarski cerkvi na Žalostni gori pri Mokronogu je leta 1730 ustanovil mokronoški župnik Jožef Widmayer z dovoljenjem p. Romualda Hueberja, generalnega vikarja servitov »per Germaniam«, potrdil pa jo je pičenski škof in novomeški prošt Jurij Frančišek Ksaver Marotti.[153] Bratovščina je bila cerkvi v oporo, sodelovala je pri opremljanju in vplivala na njeno podobo in ikonografske vsebine. Sedež je imela pri velikem oltarju, ki je kvalitetno delo Kuševega ljubljanskega kamnoseškega nasledstva z začetka 18. stoletja.[154] Marija z mrtvim Sinom v naročju in angela v atiki so nekoč držali črne škapulirje. Te je videti na bakrorezni bratovščinski podobi velikega oltarja, ki jo je v Gradcu vrezal Christoph Dietell; nastavek je bogatejši od obstoječega in morda kaže na (neuresničeni) namen bratovščine, da bi ga nekoliko razširila.[155] Za romarje so natisnili še druge variante podobic (Žalostno Mater božjo v oltarni niši, servitsko varianto Šentflorjanske

2006 (Opera Instituti Artis Historiae), str. 31–39.

[152] Na pristopnici je zabeleženo, da je bila bratovščina ustanovljena z dovoljenjem višje cerkvene oblasti leta 1736 in da je podobico (*Tafferle*) ob smrti člana treba izročiti vodji bratovščine, da bodo vsi živi člani za pokoj njegove duše zmolili običajnih sedem zdravamarij. Marija kot Kraljica svojih služabnikov je tipično servitska. Za pristopnico gl. LOZAR ŠTAMCAR 1990 (op. 27), str. 77.

[153] Janez ŠAŠELJ, Stare podobice Matere božje z Žalostne gore pri Mokronogu, *Bogoljub*, 36/8, 1938, str. 180–182. Več o cerkvi in bratovščini v: Ferdinand ŠERBELJ, *Žalostna gora nad Mokronogom. Dolenjska božja pot*, Mokronog 1999 (Zbornik župnije Mokronog, 1), zlasti str. 16–24, 31–34.

[154] Blaž RESMAN, *Barok v kamnu. Ljubljansko kamnoseštvo in kiparstvo od Mihaela Kuše do Francesca Robbe*, Ljubljana 1995 (Zbirka ZRC, 8), str. 34; Nataša POLAJNAR FRELIH, *Baročni črni oltarji ljubljanskih kamnoseških delavnic*, Stična 2001, str. 132, z navedbo starejše literature.

[155] ŠERBELJ 1999 (op. 153), str. 21.

53. Christoph Dietell: podobica bratovščine Žalostne Matere božje na Žalostni gori pri Mokronogu, po 1730

54. Žalostna Mati božja, božjepotna in bratovščinska podobica z Žalostne gore pri Mokronogu, 18. stol.

55. Servitska varianta tipa La Soledad, p. c. Žalostne Matere božje, Žalostna gora pri Mokronogu

56. Pietà, pozno 18. stol., ž. c. Žalostne Matere božje, Leskovec pri Krškem

57. Henrik Mihael Löhr: veliki oltar, ok. srede 18. stol., p. c. Žalostne Matere božje, Žalostna gora pri Preserju

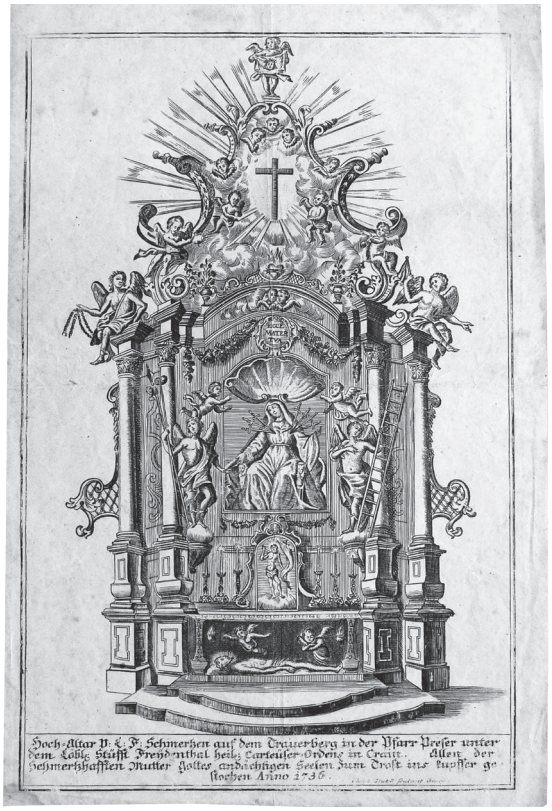

58. Christoph Dietell: podobica nadbratovščine Žalostne Matere božje na Žalostni gori pri Preserju, 1736

59. Marija sedem žalosti, pristopnica nadbratovščine Žalostne Matere božje na Žalostni gori pri Preserju, druga polovica 18. stol.

60. Škapulir nadbratovščine Žalostne Matere božje na Žalostni gori pri Preserju, druga polovica 18. stol.

61. Gašper Ignac Mauher: veliki oltar z Marijo sedem žalosti, sv. Filipom Benicijem in sv. Julijano Falconieri, druga polovica 18. stol., p. c. Žalostne Matere božje pri Treh farah, Rosalnice

62. Procesijski kip Žalostne Matere božje, druga polovica 18. stol., p. c. Glej človek pri Treh farah, Rosalnice

Žalostne Matere božje z orodji Jezusovega trpljenja, katere podobo častijo v cerkvi idr.), za člane pa še pristopnico z motivom Marije črnega škapulirja kot Zavetnice s plaščem, pod katerim sv. Filip Benicij načeluje moški, sv. Julijana Falconieri pa ženski skupini varovancev.[156] Pomembno vsebinsko dopolnilo so freske Franca Jelovška na oboku prezbiterija, datirane v čas okoli 1735. Osrednji prizor predstavlja Marijo, ki se prikazuje sedmerim ustanoviteljem reda in jim izroča črn škapulir. Okrog njega so upodobljene Marijine žalosti (slikane prizore dopolnjuje kip Pietà v velikem oltarju, ki ponazarja šesto žalost), dopolnjujejo pa jih angeli z orodji Jezusovega trpljenja.[157]

Sredi 18. stoletja je bratovščina Žalostne Matere božje dokumentirana tudi v Leskovcu pri Krškem, kjer so v nišo velikega zlatega oltarja namestili kip Pietà; Marija ima Jezusa položenega v naročju in z roko podpira gornji del njegovega telesa, njeno oblačilo pa je priličeno redovnemu.

[156] Podobice hranita Semeniška knjižnica in Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani. Kot rezca sta podpisana Christoph Dietell in Johann Michael Kauperz, gl. ŠAŠELJ 1938 (op.), str. 179–182; LOZAR ŠTAMCAR 1990 (op. 27), str. 71, 73, 80; ŠERBELJ 1999 (op. 153), str. 12–13, 31–32; LAVRIČ 2015 (op. 12), str. 511–512. Bratovščinska pristopnica naj bi bila domnevno sočasna z Jelovškovimi freskami, gl. MENAŠE 1994 (op. 3), str. 191.

[157] V cerkvi je nekdaj stal tudi oltar sv. Peregrina, ikonografsko pa se na servitsko pobožnost nanašajo še kapele Marijinih sedmerih žalosti, ki so nastale v času obnovljene bratovščine v 19. stoletju, gl. ŠERBELJ 1999 (op. 153), str. 23, 45–47.

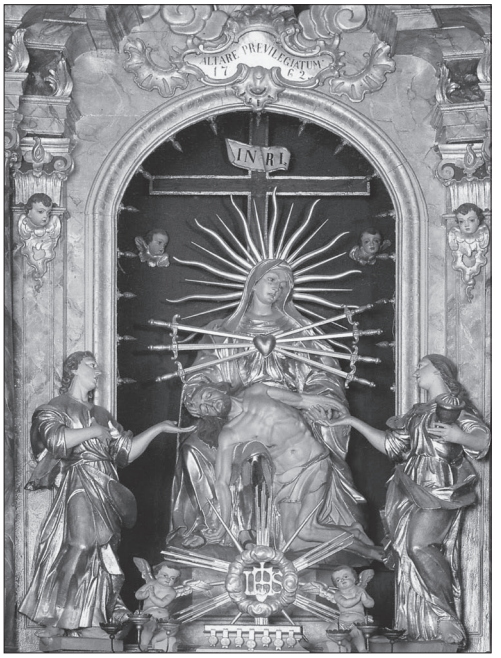

63. Valentin Vrbnik: Marija sedem žalosti, 1762, p. c. sv. Benedikta in Žalostne Matere božje, Tabor pri Podbrezjah

64. Johann Georg Grueber: podobica z milostnim kipom Marije sedem žalosti na Taboru pri Podbrezjah

Nadbratovščina na Žalostni gori pri Preserju je bila ustanovljena pri tamkajšnji božjepotni cerkvi leta 1756.[158] V velikem oltarju, ki je pripisan Henriku Mihaelu Löhru,[159] sedi na tronu Marija sedem žalosti s sedmimi meči, medtem ko Jezus leži v grobu pod oltarno menzo. Grafiko s podobo celotnega oltarja je leta 1736 romarjem v spomin vrezal Christoph Dietell, izdelal pa je tudi podobico, ki kaže zgolj Marijin kip. Po njej je pozneje (po ustanovitvi bratovščine) nastalo še nekaj drugih podobic (kot rezec je signiran Kauperz ml.), prav tako pa tudi pristopnica v nadbratovščino, na kateri Marijo s škapulirjema v rokah in s sedmimi meči v prsih obdajajo medaljoni s prizori sedmih žalosti.[160]

Z bratovščino Žalostne Matere božje se je povezala tudi sloveča božja pot pri Treh Farah (Rosalnice) pri Metliki. Od starejšega oltarja je, kot kaže, ostala le slika, novejši poznobaročni nastavek stebriščnega tipa pa je delo Gašperja Ignaca Mauherja.[161] Marija z mrtvim Sinom v naročju je monumentalna figura, ki z asistirajočima angeloma in obdajajočim žarkastim sijem zaseda celotno nišo. Nišo obstopata kipa servitskih svetnikov: sv. Filip Benicij s križem in knjigo (morda predstavlja redovne konstitucije) ter sv. Julijana Falconieri s križem (kot splošnim atributom servitskih

[158] Cerkev je bila zgrajena v letih 1725–1727, posvečena pa 1752.

[159] VRIŠER 1976 (op. 143), str. 103–104, 209; Marinka DRAŽUMERIČ, Preserske podružnice, *Župnija Preserje* 2011 (op. 71), str. 328–330.

[160] LOZAR ŠTAMCAR 1990 (op. 27), str. 71, 73, 80, kot rezca sta podpisana Dietell in Kauperz. Ker ima dodane škapulirje, se zdi, da je bila tudi Kauperzeva grafika namenjena predvsem članom bratovščine.

[161] VRIŠER 1976 (op. 143), str. 89, 93, 216, z navedkom, da gre za delo dolenjsko-posavskega mojstra; Metoda KEMPERL, Gašper Ignac Mauher – novo ime med spodnještajerskimi baročnimi kiparji, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 41, 2005, str. 218.

svetnikov) in plamenečim srcem (ta je spet značilnejši za sv. Terezijo Veliko) namesto običajnejše hostije. Kip Žalostne Matere božje na prestolu pod baročnim baldahinom, ki so ga nosili v procesiji, stoji v »srednji« trifarski cerkvi.

Precej poznega nastanka je bila bratovščina Žalostne Matere božje pri romarski cerkvi na Taboru pri Podbrezjah.[162] Marijo so sprva častili v kapeli, zgrajeni na mestu nekdanjega obrambnega stolpa (1694),[163] pozneje pa so kult prenesli v cerkev, za katero je Valentin Vrbnik leta 1762 izdelal nov veliki oltar,[164] ki je postal tudi sedež bratovščine. Marija ima na prsih srce, v katerega je zabodenih sedem mečev, obdaja pa jo žarkast sij. Sinovo telo, ki ga opira s kolenom, je stopničasto prelomljeno, kar stopnjuje ekspresivnost dogodka.[165] Pridružujeta se mu ob niši stoječa Janez Evangelist in Marija Magdalena, ki opozarjata na mrtvega Jezusa, vzrok Marijinih bolečin. Grafično upodobitev milostnega kipa (Marija tu drži Jezusa v naročju) z veduto Podbrezij in Tabora s postajami križevega pota je v Augsburgu vrezal Johann Georg Grueber; pred Marijo klečijo in molijo romarji, putta na oblakih pa nad prizorom držita škapulirje, ki se neposredno nanašajo na bratovščino.[166]

Bratovščina Marije Tolažnice ali pasu sv. Avguština in sv. Monike

Bratovščina Marije Tolažnice oziroma pasu sv. Avguština in sv. Monike, t. i. črnega pasu, je bila najpopularnejša združba, ki so jo pri svojih redovnih cerkvah ustanavljali avguštinci eremiti. Njeno izhodišče sta bili dve bolonjski bratovščini: t. i. opasanih in Marije Tolažnice. Bratovščino pasu sv. Avguština in sv. Monike je papež Evgen IV. (dekret je izdal generalni vikar in škof v Osimu Andrea Montecchio) avguštinskemu redu potrdil leta 1439, ko je generalnemu priorju Gerardu iz Riminija dovolil ustanavljati tovrstne bratovščine za vernike obeh spolov; kot prvo nadbratovščino opasanih so jo še v istem letu ustanovili v samostanski cerkvi sv. Jakoba v Bologni. V isti cerkvi je bila leta 1495 ustanovljena tudi nadbratovščina Marije Tolažnice, redovni general Taddeo di Perugia pa je leta 1575 obe združil pod skupnim imenom (opasanih sv. Avguština in sv. Monike pod nazivom Marije Tolažnice) in preosnoval v duhu tridentinskega koncila. Prenovljeno združbo je papež Gregor XIII. naslednje leto povzdignil v nadbratovščino. Potem ko je Pavel V. leta 1606 dovolil ustanavljati tovrstne bratovščine tudi svetni duhovščini, seveda z odobritvijo generalnega priorja avguštincev, so se, zlasti v 18. stoletju, razmahnile po vsem katoliškem svetu.[167] Ljudi so k vstopu privabljali predvsem odpustki in velike milosti, povezane z nošenjem pasu. Te so izhajale iz poznosrednjeveške legende, po kateri se je sv. Moniki, ko je žalovala za umrlim možem in v skrbeh molila za sina Avguština, prikazala Marija, jo potolažila in ji izročila črn usnjen pas, s kakršnim je

[162] KEMPERL 2011 (op. 33), str. 285. Bratovščina naj bi bila ustanovljena šele leta 1770.

[163] V njej hranijo oblečen kip Marije z Jezusom.

[164] RESMAN 2006 (op. 47), str. 75, 96, 190.

[165] Prim. MENAŠE 1994 (op. 3), str. 172–173, repr. 133.

[166] LOZAR ŠTAMCAR 1990 (op. 27), str. 72, 80. Ob eno od podobic, ki jih hrani Semeniška knjižnica v Ljubljani, je Marijan Smolik zabeležil ime Marka Layerja.

[167] Johannes GAVIGAN, *The Austro-Hungarian Province of the Augustinian Friars, 1646–1820. 2: Development, Studies, Baroque Brilliance 1646–1725*, Roma 1976 (Studia Augustiniana historica, 3), str. 50–52; Marijan SMOLIK, Objavljeni viri za zgodovino avguštincev na Slovenskem, *Bogoslovni vestnik*, 38, 1978, str. 214; ZÜRCHER, GILCH 1988 (op. 1), str. 592; KLIEBER 1999 (op. 77), str. 260–275.

bila tudi sama opasana, ter obljubila posebno tolažbo in varstvo vsem, ki bodo takšen pas nosili.

Podoba sedeče Marije (tip *Hodegetria*) iz poznega quatrocenta (delo šole Francesca Francia) je bila pri Sv. Jakobu v Bologni naslikana že za prvo bratovščino Marije Tolažnice (iz 1495). V prvi četrtini 16. stoletja jo je kopiral bolonjski slikar Cesare Tamaroccio, pozneje pa se je kot podoba potridentinske nadbratovščine s posnetki razširila po katoliških deželah.[168] Za naše dežele je bila zanimiva zlasti kopija pri dunajskih avguštincih, ki pa jo poznamo le po podobici.[169] Marijo z Detetom so upodabljali samostojno ali pa so jo vključevali v sceno izročanja pasu legendarnim ustanoviteljem bratovščine, tj. sv. Avguštinu, sv. Moniki in drugim svetnikom,[170] običajno avguštinskim, zlasti sv. Nikolaju Tolentinskemu in sv. Riti Kasijski.[171] Širše prizore večkrat spremljajo angeli, včasih je navzoč tudi papež; predstavljal naj bi Evgena IV. ali Gregorja XIII. (kot npr. v Sorrentu), ki sta odigrala pomembno vlogo pri nastanku nadbratovščine.

Na slovenskem etničnem ozemlju so se avguštinci eremiti v srednjem veku naselili v Velikovcu (1263),[172] na Muti (1257)[173] in v Ljubljani (pred 1314),[174] precej pozneje pa še pri Sveti Trojici v Slovenskih goricah (1665).[175] V Kopru je že od 1318 živela tudi skupnost avguštink.[176] Bratovščine Marije Tolažnice (črnega pasu) so delovale v njihovih samostanskih cerkvah,[177] razširile pa so se tudi po drugih krajih.

Pri ljubljanskih avguštincih je ustanovitev bratovščine Marije Tolažnice, sv. Avguština in sv. Monike, ki se je pridružila nadbratovščini v cerkvi sv. Jakoba v Bologni, odobril generalni prior reda že leta 1670, ljubljanski škof pa jo je uradno potrdil šele 1690; tedaj je redovnikom dovolil tudi objaviti pravila, odpustke, privilegije in druge duhovne koristi, ki jih je Sveti sedež podelil nadbratovščini.[178] Bratovščinski oltar, ki ga je v letih 1690–1691 napravil kamnosek Mihael Kuša, je prvotno krasila slika z značilnim motivom izročanja pasu (ko so avguštinsko cerkev prevzeli frančiškani, so

[168] AURENHAMMER 1956 (op. 83), str. 106–107.

[169] AURENHAMMER 1956 (op. 83), str. 106–107, repr. 14. Podobna dunajski je Marija Tolažnica pri Sv. Martinu v Freiburgu, ki so jo na župnijo prinesli avguštinci.

[170] Prizor izročanja črnega pasu v Bujah npr. spremljata tudi prvaka apostolov Peter in Pavel, gl. BRALIĆ, KUDIŠ BURIĆ 2006 (op. 25), str. 115–116.

[171] AURENHAMMER 1956 (op. 83), str. 106–107.

[172] Letnico navaja SMOLIK 1978 (op. 167), str. 210. Avguštince eremite je ustanovil papež leta 1256 iz več eremitskih redovnih skupin, ki so sprejele redovna pravila sv. Avguština. Na širšem slovenskem etničnem ozemlju so poleg velikovškega imeli tudi samostan v Radgoni (ok. 1360).

[173] CURK, VIDMAR, RADOVANIČ 2008 (op. 7), str. 40, 219, 224. V zaselku Spodnja Muta se je že pred letom 1257 naselila ena od vej viljemitov, ki so se 1256 združili v red avguštincev. Po letu 1532 so se preselili na Zgornjo Muro. V literaturi se v zvezi z ustanovitvijo samostana pojavljajo različne letnice; prim. SMOLIK 1978 (op. 167), str. 210, z navedkom »pred 1271«.

[174] Avguštinski samostan v Ljubljani, ki se prvič omenja leta 1314, naj bi nastal že v 13. stoletju. Zaradi turške nevarnosti so se redovniki preselili k Sv. Jakobu, pozneje pa so mesto zapustili. Vrnili so se za časa škofa Hrena. Po razpustu avguštincev leta 1784 so se v njihov samostan in cerkev naselili frančiškani, gl. CURK, VIDMAR, RADOVANIČ 2008 (op. 7), str. 153, 157.

[175] CURK, VIDMAR, RADOVANIČ 2008 (op. 7), str. 385, 386, 387. Cerkev sv. Trojice so leta 1665 prevzeli avguštinci iz Radgone, ki so v letih 1665–1689 ob njej postavili samostan. Razpuščeni so bili leta 1787.

[176] Za avguštinke gl. Mija OTER GORENČIČ, Srednjeveška stavbna dediščina avguštink, observantov, tretjerednikov in servitov v slovenski Istri, *Annales. Series Historia et Sociologia,* 23, 2003, str. 32–33.

[177] AMBROŽIČ 2014 (op. 7), str. 29, 37; LAVRIČ 2014 (op. 7), str. 114.

[178] RESMAN 2000 (op. 26), str. 310, 343; LAVRIČ 2011 (op. 9), str. 44. Bratovščina, ki je bila v slavnejših nemških mestih že vpeljana, naj bi tudi v Ljubljani pospeševala bogoslužje in reševala duše vernikov.

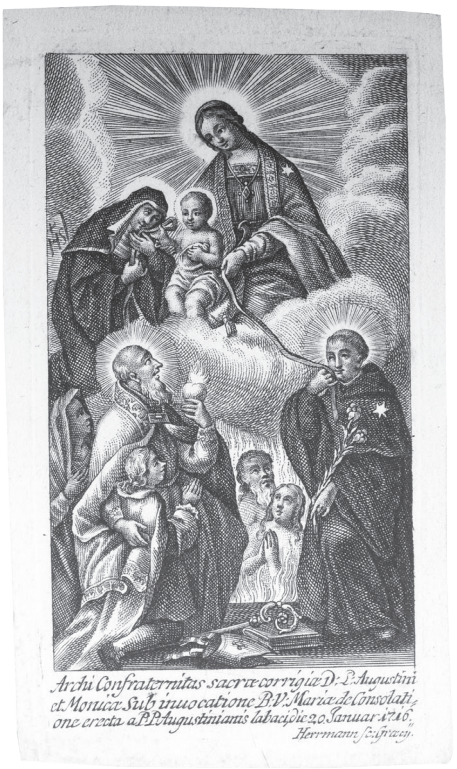

65. Bernhard Johann Herrmann: Marija Tolažnica s sv. Moniko, sv. Avguštinom in sv. Nikolajem Tolentinskim, podobica nadbratovščine svetega pasu pri ljubljanskih avguštincih, 1716

66. Bernhard Johann Herrmann: Marija Tolažnica s sv. Avguštinom, sv. Moniko in predstavniki avguštinskega reda oziroma bratovščine, podobica nadbratovščine svetega pasu pri ljubljanskih avguštincih, 1716

67. Marija Tolažnica s sv. Avguštinom, sv. Moniko in sv. Nikolajem Tolentinskim, pozno 18. stol., zasebna zbirka

68. Marija Tolažnica s sv. Avguštinom in sv. Moniko, tretja četrtina 18. stol., p. c. Marijinega vnebovzetja, Nova Štifta

69. Marija Tolažnica s sv. Avguštinom in sv. Moniko, ž. c. sv. Trojice, Sveta Trojica v Slovenskih goricah

70. Marija s sv. Nikolajem Tolentinskim, ž. c. sv. Trojice, Sveta Trojica v Slovenskih goricah

jo nadomestili s sliko Poklona sv. Treh kraljev).[179] Prvotno oltarno podobo nam morda predočuje spominska grafika, ki je sicer mlajša, saj je nastala leta 1716, ko je družba pridobila status nadbratovščine.[180] Vrezal jo je graški bakrorezec Bernhard Johann Herrmann, predstavlja pa sv. Moniko in sv. Nikolaja Tolentinskega, ki sprejemata pas, medtem ko sv. Avguštin daje zavetje dvema članoma bratovščine, druga dvojica pa se iz plamenov vic z zaupanjem ozira na Marijin rešilni pas. Marija z Detetom je posneta po bolonjskem vzoru; ponavlja kompozicijo, obrazni tip, obleko z okrasno borduro in zvezdo na rami ter ovratni nakit. Motiv so uporabili tudi za ilustracijo pristopnice v bratovščino. Dogodek povišanja v nadbratovščino pa so obeležili še z drugo podobico, na kateri so v treh nivojih prikazani izročanje pasu, klečeči predstavniki avguštinskega reda kot nekakšna vzporednica redovne variante Marije Zavetnice s plaščem (papež (verjetno Gregor XIII.), škof, kralj, redovnici (sredinska verjetno sv. Rita) in redovniki s sv. Nikolajem Tolentinskim na sredini) in duše v vicah.[181] Ohranjen je tudi primerek pri Janezu Juriju Mayru tiskanega seznama v letih 1721–1722 umrlih bratov in sester bratovščine, na katerem za sv. Avguštinom klečijo moški člani, za sv. Moniko pa ženske.[182]

[179] Za oltar gl. RESMAN 2000 (op. 26), str. 310–312; za ikonografijo gl. MENAŠE 1994 (op. 3), str. 192–193.

[180] LOZAR ŠTAMCAR 1990 (op. 27), str. 73, 77, 78, rezec Bernhard Johann Herrmann, primerke hrani Narodni muzej Slovenije; več o podobicah LAVRIČ 2011 (op. 9), str. 45–46.

[181] LOZAR ŠTAMCAR 1990 (op. 27.), str. 73, 77, 78, rezec Bernhard Johann Herrmann, primerek hrani Semeniška knjižnica v Ljubljani; LAVRIČ 2011 (op. 9), str. 46.

[182] Seznam umrlih članov bratovščine Marije Tolažnice hrani Grafični kabinet Narodnega muzeja Slovenije, gl. LAVRIČ 2013 (op. 9), str. 35 (repr.).

71. Janez Andrej Strauss: Marija Tolažnica s sv. Moniko, sv. Avguštinom in sv. Nikolajem Tolentinskim, 1774, p. c. sv. Jožefa, Slovenska Bistrica

Ljubljanski podobici z domnevnim posnetkom tamkajšnje oltarne podobe je po kompoziciji sorodna oljna slika štajerske provenience, zdaj v privatni lasti, ki naj bi bila po izročilu izvirala z gore Oljke, kjer pa po doslej znanih podatkih bratovščina črnega pasu ni obstajala. Misel, da bi utegnila priti od avguštincev na Muti, se zdi privlačna, nimamo pa nobenih argumentov, s katerimi bi jo lahko potrdili. Figure na sliki so tudi z ozirom na kretnje in nekatere detajle, zlasti pri sv. Avguštinu in sv. Moniki, blizu ljubljanskim, le razvrstitev je delno obrnjena in duše v vicah so bolj poudarjene.[183]

Na drugo podobico nadbratovščine pri ljubljanskih avguštincih deloma spominja oltarna slika pri Novi Štifti pri Ribnici, kjer je bila bratovščina ustanovljena leta 1761. Skupina Marije Tolažnice, sv. Avguština in sv. Monike (oba v črnem avguštinskem habitu) je podobno komponirana, le detajli so nekoliko spremenjeni: namesto plašča se je npr. Mariji razvihrala oglavnica, ki ji nadomešča krono, svetnika sta zasukana v smer gledalcev ipd. Srednji pas s svetniki tu nadomešča krajina, nad katero leti angel z dušo, ki jo je rešil iz vic. Vice se odpirajo v brezno, kjer duše sredi plamenov dvigajo roke k rešilnemu pasu, s katerim jim na pomoč hiti putto iz nebes.

V nekdanji avguštinski cerkvi pri Sv. Trojici v Slovenskih goricah na tamkajšnjo bratovščino spominjata sliki neznanega avtorja, ki prejemnike pasov predstavljata ločeno, na eni sta sv. Avguštin in sv. Monika, na drugi sv. Nikolaj Tolentinski z dušami v vicah.[184] Združeno pa so vsi trije predstavljeni na sliki Janeza Andreja Straussa iz leta 1774 v podružnični cerkvi sv. Jožefa v Slovenski Bistrici, ki je verjetno prav tako povezana z bratovščino.[185] Prizor je živahen in deluje skoraj žanrsko, zlasti t. i. Nikolajevi kruhki, ki so jih blagoslovljene uživali bolniki, v pleteni košarici ob svetniku.

Med najlepše primerke spadajo umetniška dela iz cerkva na slovenski Obali. Oltarno podobo Marije s pasom v izolski cerkvi sv. Mavra je leta 1670 naslikal Francesco Minotto.[186] Na njej Marija

[183] Podatek mi je posredoval akademski restavrator Viktor Povše, ki je sliko restavriral.

[184] MENAŠE 1994 (op. 3), str. 192.

[185] Štefka COBELJ, *Baročni slikarji Straussi*, Maribor 1967, str. 130, 220 (kat. št. 164); Štefka COBELJ, *Die Barockmaler Strauss. 2: Oeuvre-Katalog und Bildwerke*, Klagenfurt 1969 (Aus Forschung und Kunst), str. 45 (kat. št. 164), repr. 69. Avtoričina primerjava slike z De Pomisovo Marijo Pomočnico v Gradcu in s tinskima spominskima podobicama se nanaša na motiv, večjih sorodnosti pa v resnici ni; gl. tudi MENAŠE 1994 (op. 3), str. 192.

[186] BREJC 1983 (op. 19), str. 119, z navedbo sv. Klare namesto sv. Monike; ALISI 1997 (op. 21), str. 102.

72. Francesco Minotto: Marija Tolažnica s sv. Avguštinom, sv. Moniko, sv. Nikolajem Tolentinskim, sv. Antonom Padovanskim in sv. Antonom Puščavnikom, 1670, ž. c. sv. Mavra, Izola

73. Giambattista Tiepolo: Marija Tolažnica s sv. Avguštinom, sv. Moniko, sv. Nikolajem Tolentinskim in sv. Mihaelom, ok. 1730–1740, nekoč v p. c. Marije Tolažnice v Piranu

drži pas, ki ga bo predala sv. Avguštinu in sv. Moniki, klečečima v razširjeni svetniški družbi, saj ju poleg običajnega Nikolaja Tolentinskega spremljata tudi Anton Puščavnik in Anton Padovanski.[187] V Piranu je Mariji Tolažnici posvečena cerkev, v kateri je delovala bratovščina, s katero je povezan cikel slik beneških slikarjev 18. stoletja, ki so najobsežnejša predstavitev ikonografije Marijinega pasu na Slovenskem.[188] Gre za dogodke iz legend sv. Tomaža, sv. Avguština, sv. Monike in sv. Pulherije (pisci v zadnjem času poskušajo tudi sv. Moniko prepoznati za sv. Pulherijo).[189] Podobe kažejo sv. Tomaža, ko s pasom, ki mu ga je podarila Marija, z lahkoto premakne ladjo kralja Coromandela, sv. Avguština v prizoru poklicanja, sv. Moniko, ki ji Marija izroča pas (razlaga, da predstavljala

[187] Izolsko bratovščino (črnega) pasu omenja NALDINI 2001 (op. 133), str. 263.

[188] Za ikonografijo gl. Enrico LUCCHESE, Chiesa della Madonna della Consolazione, *Istria. Città maggiori* 2001 (op. 50), str. 228–237, kat. št. 426, 428, 431, 435, 436, 439, 442. Piranske slike združujejo dve tradiciji o svetem pasu, ki je postal predmet češčenja, ena ga je povezovala s sv. Tomažem, druga s sv. Moniko.

[189] LUCCHESE 1999 (op. 188), str. 229. Razlaga se opira na knjigo *Manuel des personnes qui portent la ceinture et qui militent sous le patronage de la Sainte Vierge Marie Mère de Consolation*, natisnjeno leta 1867, ki pojasnjuje apokrifne zgodbe sv. Tomaža in med gorečimi častilkami svete relikvije izpostavlja sv. Pulherijo.

74. Marija Tolažnica s sv. Avguštinom, sv. Moniko in sv. Nikolajem Tolentinskim, podobica bratovščine črnega pasu v Stopičah, pozno 18. stol.

bizantinsko cesarico Pulherijo, ni prepričljiva), sv. Tomaža pri sprejemanju pasu (kotno merilo, ki je svetniku doslikano kot atribut, dokazuje, da ne gre za sv. Avguština, kot so ga prepoznavali starejši pisci),[190] sv. Avguština pri sprejemanju redovnega oblačila in sv. Pulherijo v procesiji h konstantinopelski cerkvi z relikvijo Marijinega pasu. Platni z motivom izročanja pasu so slovenski umetnostni zgodovinarji pripisovali Giuseppeju Angeliju.[191] Imenitna oltarna slika Marije Tolažnice izpod čopiča Giambattista Tiepola je bila odtujena in tik pred drugo svetovno vojno odpeljana v Italijo.[192] Dogodek je na beneški način dvignjen na stopničast podstavek, sv. Moniki, sv. Avguštinu in sv. Nikolaju Tolentinskemu (s portretnimi potezami) pa je pridružen še nadangel Mihael.[193]

Marija Tolažnica na slikah običajno sedi na oblakih,[194] kot stoječo pa jo kažejo kipi (tip označuje pas, ki pada iz Marijinih in Jezuščkovih rok) ali upodobitve poljudnejše vrste. Takšna je npr. podobica bratovščine v Stopičah pri Novem mestu (ustanovljene 1748); kronani in v brokat oblečeni lutkasti figuri Marije in Otroka sta blizu t. i. romarskemu tipu.[195] Podobno občutena, vendar precej kvalitetneje izdelana, je podobica nadbratovščine sv. pasu na Tinskem, ustanovljene leta 1769. Marija Kraljica v brokatni obleki in podobno opravljeno Dete spuščata pasova sv. Avguštinu (ta je na eni od variant podoben sv. Nikolaju Tolentinskemu) in sv. Moniki. Putta na vrhu kompozicije držita Marijin monogram in venec rož, pod prizorom je v rokokojskem okvirju upodobljena veduta župnije Zibika s tinsko in sosednjimi podružnicami. Enak motiv, z razločneje prepoznavnim sv. Avguštinom, ima tudi pristopnica v bratovščino.[196] Okoli leta 1770, verjetno prav v povezavi z ustanovitvijo bratovščine, so cerkev na Tinski gori preuredili in predelali veliki oltar

[190] V starejši literaturi prepoznan za sv. Avguština, gl. BREJC 1983 (op. 19), str. 158, 242 (repr.).

[191] BREJC 1983 (op. 19), str. 158, 159, 241 (repr.), 242 (repr.); MENAŠE 1994 (op. 3), str. 192, 161 (repr.). Novejša literatura svetnico identificira s sv. Pulherijo, gl. LUCCHESE 1999 (op. 188), str. 233–234.

[192] *V Italiji zadržane umetnine* 2005 (op. 36), str. 120, 121 (repr.).

[193] Prim. LUCCHESE 1999 (op. 188), str. 229, z datacijo slike v četrto desetletje 18. stoletja.

[194] Na prestolu jo srečamo v Istri, npr. v Šišanu, gl. BRALIĆ, KUDIŠ BURIĆ 2006 (op. 25), str. 518–519.

[195] LOZAR ŠTAMCAR 1990 (op. 27), str. 73, 76, 79. Primerke podobic hranita Narodni muzej Slovenije in Semeniška knjižnica v Ljubljani.

[196] LOZAR ŠTAMCAR 1990 (op. 27), str. 73, 74, 76, 80, vrezala M. Kumbs (Humbs) in Marcus Weinmann. Izvod podobice mdr. hrani Nadškofijski arhiv v Mariboru v zbirki Slomškovih podobic, bratovščinsko pristopnico pa Narodni muzej Slovenije.

75. Marija Tolažnica izroča pas sv. Avguštinu in sv. Moniki, podobica nadbratovščine črnega pasu na Tinski gori

76. Marija Tolažnica izroča pas sv. Moniki in sv. Avguštinu, ok. 1770, p. c. Matere božje, Tinska gora

77. Johann Veit Kauperz: Marija Tolažnica izroča pas sv. Avguštinu in sv. Moniki, podobica nadbratovščine sv. Monike na Sveti Planini, zadnja četrtina 18. stol.

78. Marija z Detetom, začetek 18. stol., p. c. Imena Marijinega, Sveta Planina

79. Sv. Monika, druga polovica 18. stol., ž. c. Marijinega rojstva, Primskovo

(prvotni je bil iz 1644); k Mariji v osrednji niši, ki jo je zaradi razprostrtega plašča mogoče prepoznati kot Zavetnico, so postavili klečeča kipa sv. Monike in sv. Avguština (od pasu, ki ga je držala Marija v roki, je ostal le obroček).[197] Motiv izročanja pasu je ponovljen na sliki za zapiranje trona in na vrhu prižnice.[198]

Podoben tinskemu je motiv na podobici nadbratovščine sv. Monike na Sveti Planini nad Trbovljami, ustanovljene leta 1774, le da je Marija Kraljica (krono ji pridržujeta putta) z mesecem pod nogami predstavljena tudi kot Brezmadežna, z golobom nad glavo pa kot Nevesta Svetega Duha. Tokrat je upodobljen sv. Avguštin v škofovski opravi, pod prizorom pa se poleg vedute s cerkvijo za robom rokokojskega okvirja odpira pogled na duše v vicah. Podobico je v Gradcu vrezal Kauperz.[199] Marijin lik na podobici je posnet po kamnitem baročnem kipu, ki zdaj stoji v novejšem oltarnem nastavku in zbuja pozornost po svoji kvaliteti. V času delovanja bratovščine je Marija, stoječa na antropomorfnem polmesecu, verjetno imela na roko obešen značilen bratovščinski pas. Morda sta bila poleg nje tudi sv. Monika in sv. Avguštin.

Od kipov, ki sta stala ob Mariji Tolažnici na Primskovem na Dolenjskem, kjer je delovala bratovščina sv. Monike,[200] se je ohranila podoba svetnice, od bratovščine sv. Monike v Logu pri Vipavi pa ni reliktov.[201] Da so pobude za ustanovitev prihajale s strani avguštincev, kaže bratovščina Marije Tolažnice v Slavini, ki naj bi jo bil (sicer na željo faranov) leta 1769 ustanovil neki avguštinec z Reke.[202] Ker naj bi bila slavinska Marijina bratovščina že leta 1638 postavila v cerkvi oltar,[203] kot je bilo mogoče razbrati z napisa zraven njega (bratovščinski oltar so pozneje nadomestili s svetotrojiškim), se zdi mogoče, da je šlo le za modifikacijo prve bratovščine oziroma za njeno preimenovanje.[204]

[197] MENAŠE 1994 (op. 3), str. 192, repr. 160. V cerkvi je bil na delu anonimni mojster, ki je v slogovni sorodnosti z delavnico Mersi v tem času postavil šest stranskih oltarjev, gl. VRIŠER 1992 (op. 31), str. 188, 241.

[198] MENAŠE 1994 (op. 3), str. 192.

[199] LOZAR ŠTAMCAR 1990 (op. 27), str. 79, repr. 18, rezec Johann Veit Kauperz. Podobice hrani Semeniška knjižnica, Ljubljana.

[200] Bratovščine 1896 (op. 138), str. 129.

[201] Za bratovščino gl. LAVRIČ 2014 (op. 7), str. 128.

[202] Za bratovščino gl. LAVRIČ 2014 (op. 7), str. 134.

[203] Urbar bratovščine Device Marije v Slavini se začenja z letom 1637.

[204] Za oltar in bratovščino gl. Janez ZABUKOVEC, *Slavina. Prispevek k zgodovini župnij ljubljanske škofije*, Ljubljana 1910 (Zgodovinski zbornik. Priloga Ljubljanskemu Škofijskemu listu), str. 100–101.

Pri bratovščinah, delujočih pod okriljem mendikantskih redov, nastopajo tudi v slovenski umetnosti marijanski tipi, ki so bili splošno razširjeni v evropskem prostoru. Za slovenske primere je v splošnem mogoče reči, da so skromnejši in večinoma preprostejši, bolj zapleteni koncepti so redki. Sprejeti standardni vzorci Rožnovenske, Karmelske in Žalostne Matere božje ter Marije Tolažnice se ponavljajo, variirajo pa v detajlih in včasih presenetijo s kakšno ikonografsko zanimivostjo. Posebnosti se večkrat vežejo na regije, kar je opazno zlasti na nekdanjem beneškem področju v severozahodni Istri (npr. pogosta navzočnost sv. Roze iz Lime namesto sv. Katarine Sienske pri Rožnovenski Materi božji, povezava Karmelske Matere božje s protagonisti bitke pri Lepantu, številnejša svetniška spremljava motivov itd.). Na Kranjskem so ikonografsko izjemne zlasti freske v Tomišlju. Vsebinsko pestro štajersko gradivo je v obravnavi žal le skromno in pomanjkljivo zastopano.[205]

[205] Za nesebično pomoč, nasvete in številne fotografske posnetke se zahvaljujem kolegu dr. Blažu Resmanu, za prijazno posredovanje fotografij izrekam zahvalo mag. Marinki Dražumerič, mag. Dariji Mavrič, kolegici Jassmini Marijan in g. Viktorju Povšetu, za posredovanje knjižničnega gradiva dr. Mateji Demšar, za računalniško obdelavo obsežnega fotografskega gradiva pa kolegu mag. Andreju Furlanu.

Major Marian Confraternities in Slovenia. Iconography of Confraternities under the Protection of Mendicant Orders

Summary

The study focuses on major Marian confraternities which were established under the auspices of mendicant orders, the Dominicans, Carmelites, Servites and Augustinians, and functioned under their protection. In Slovenia the largest confraternity of the Dominican order was the Confraternity of the Holy Rosary; the two other most common confraternities were the Scapular confraternity of the Carmelite order and the Servite confraternity of Our Lady of Sorrows, while the Augustinian confraternity of Our Lady of Consolation was much rarer. Specific iconographical themes which relate to the cults of the above mentioned confraternities were already introduced by Lev Menaše in his comprehensive overview published in 1994. This article extends the iconographic analysis of the Baroque heritage of pre-Josephinian confraternities, presenting case studies from Slovenian artistic heritage (mostly from Carniola) which were selected according to their meaning, quality, or typical and individual special elements. Further, the studies present the characteristics of the Marian themes used by confraternities, which originate in common European treasury and represent its constituent part. The Slovenian examples are, as a rule, simpler; complex iconographical solutions appear relatively rarely. The article discusses the reception and variations oin the standard repertory of imagery and emphasizes special iconographic features, which are often regional. In the area of Slovenian, several such peculiarities appear in the Littoral, which was a part of the Venetian Republic (for example Rosa of Lima in place of Catharine of Siena in depictions of Our lady of Rosary, the connection of Our Lady of Carmel to the Battle of Lepanto, larger number of saints included in individual subjects etc.). An outstanding example of a confraternity depiction in Carniola with regard to its iconography is the fresco cycle in Tomišelj, which includes the depiction of the Battle of Lepanto as well as a typical confraternity-associated subject *Ars moriendi*.

Štukater Giuseppe Monteventi in oltar škapulirske bratovščine v Piranu

Helena Seražin

Raziskovanje delovanja bratovščin in njihovega umetnostnega naročništva na slovenski obali je po objavah Zdenke Bonin doživelo pravi razcvet, vendar se je večina del osredinila na piranski bratovščini sv. Rešnjega telesa in sv. Jurija.[1] Škapulirska bratovščina, ki je prav tako imela sedež v piranski župnijski cerkvi, podrobnejše obravnave še ni bila deležna, doslej znani podatki o njej pa temeljijo na objavah Antonia Alisija.[2]

»Noi infras[critti] di [pro]pria mano Deuoti d[e]l abito d[e]lla Gloriosa Maria Madre di Dio d[e]l Carmine desideriamo erriggere [nella] Chiesa n[ost]ra Collegiata di S. Giorgio nella Terra di Pirano nell'Istria, Diocese Justinopolitana Vna Confraternita dell'Habito sud:to, et far fabricar

[1] Za istrske bratovščine gl. Zdenka BONIN, *Bratovščine v severozahodni Istri v obdobju Beneške republike*, Koper 2011; Zdenka BONIN, Darko DAROVEC, The Financial Operations of Urban and Rural Confraternities in the Koper Area as Revealed by Reports from Church and State Officials between the 16th and 18th Centuries, *Annales*, 21/2, 2011, str. 461–500; Denis VISINTIN, David DI PAOLI PAULOVICH, Rino CIGUI, *Le confraternite Istriane. Una sintesi*, Pirano 2014 (Fonti e studi per la storia dell'Adriatico Orientale, 3). Za posamezne bratovščine gl. Zdenka BONIN, Statut bratovščine svetega Andreja iz Kopra iz leta 1576, *Arhivi*, 23/2, 2000, str. 155–160; Zdenka BONIN, Mariegola splitske bratovščine sv. Barbare in poročila beneških funkcionarjev o delovanju koprske bratovščine sv. Barbare, *Arhivi*, 30/2, 2007, str. 129–148; Zdenka BONIN, Koprska bratovščina svetega Nikolaja, *Arhivi*, 34/2, 2011, str. 421–440. Posebej za umetnostno naročništvo piranskih bratovščin gl. Vesna KAMIN KAJFEŽ, Piranska bratovščina sv. Rešnjega telesa in njena umetnostna naročila v Benetkah. Matteo Ponzoni, *Annales*, 19/1, 2009, str. 31–38; Vesna KAMIN KAJFEŽ, Piranske bratovščine v 18. stoletju in njihova umetnostna naročila. Bratovščini sv. Rešnjega telesa in sv. Jurija – njune devocionalne prakse in vloga v socialni strukturi Pirana v 18. stoletju, *Neznano in pozabljeno iz 18. stoletja*, Ljubljana 2011, str. 183–194 (http://sd18.zrc-sazu.si/LinkClick.aspx?fileticket=ZiJcOtwAweI%3d&tabid=58, dostop 19. 12. 2016); Vesna KAMIN KAJFEŽ, Življenje in delo beneškega slikarja med Benetkami, Rimom in Piranom. Angelo de Coster (1680–1736), Koper 2012 (doktorska disertacija); Vesna KAMIN KAJFEŽ, Štiri pomembnejša naročila piranske bratovščine sv. Rešnjega telesa v 17. in v začetku 18. stoletja, *Acta Histriae*, 20/1–2, 2012, str. 63–80; Vesna KAMIN KAJFEŽ, Igor WEIGL, Prispevki k delu piranskega kamnoseka Gaspara Alberitnija ter kamnoseka in kiparja Giovannija Battiste Bettinija iz Portogruara, *Bilten Slovenskega umetnostnozgodovinskega društva*, 16, 2012 (http://www.suzd.si/bilten/biltensuzd-16-2012/120-raziskave/367-vesna-kamin-kajfez-igor-weigl-prispevki-k-delu-piranskega-kamnoseka-gaspara-albertinija-ter-kamnoseka-in-kiparja-giovannija-battiste-bettinija-iz-portogruara, dostop 19. 12. 2016).

[2] Prvi podatki o škapulirskem oltarju in bratovščini so objavljeni v Antonio ALISI, *Pirano. La sua chiesa. La sua storia*, Trieste 1972, str. 96–97, 100, 103, 129, po njem pa jih povzemajo tudi drugi avtorji: Massimo DE GRASSI, Bonfante Torre, primo quarto XVII secolo. Altare della Madonna del Carmine, v *Istria. Città Maggiori. Capodistria, Parenzo, Pirano, Pola. Opere d'arte dal Medioevo all'Ottocento* (ur. Giuseppe Pavanello, Maria Walcher), Trieste-Mariano del Friuli 2001, str. 197, kat. št. 370; Alberto CRAIEVICH, Domenico Tintoretto, 1560–1635. La Madonna del Carmine, v: *Istria. Città Maggiori* 2001 (op. 2), str. 197–198, kat. št. 371. Tudi v zadnji objavi, ki obravnava oltar škapulirske bratovščine v piranski župnijski cerkvi, so bili podatki povzeti po Alisiju: Mojca KOVAČ, Župnijska cerkev sv. Jurija v Piranu. Nova odkritja o obnovi ali novogradnji med letoma 1580 in 1637, *Annales*, 20/2, 2010, str. 385–408.

un nouo Altare sotto l'istesso Titolo.«[3] Tako se začne prošnja, ki so jo bodoči člani piranske škapulirske bratovščine 23. januarja 1614 naslovili na koprskega škofa Hieronima Contarinija (škof 1600–1619). Njihovo prošnjo je podprl »Frater Leonardus Priolus Venetus S. I. B. ac humilis Prior Pro[uin]ti[ali]s ordinis B.[ae] Mariae de Monte Carmello in Prou:[a] Veneta […]«,[4] prošnji za ustanovitev piranske škapulirske bratovščine pa je škof Contarini ugodil 15. maja 1614.[5]

Škapulirska bratovščina je povezana z videnjem generalnega priorja karmeličanskega reda Simona Stocka 16. julija 1251, v katerem mu je Mati božja izročila škapulir in razložila, da bo, kdor bo umrl v tem oblačilu, rešen iz vic in zveličan. Marija se je kasneje prikazala tudi papežu Janezu XXII. (papež 1316–1334); priporočila mu je karmelski red in obljubila, da bo članom reda pomagala s tolažbo v vicah in jih prvo soboto po smrti iz vic rešila.[6] S papeževim »sobotnim privilegijem«, ki ga je razglasil 3. marca 1322, in njegovo podporo se je članstvo v škapulirskih bratovščinah hitro razširilo po vsej Evropi; kdor se je želel zveličati in se hitro rešiti iz vic, je moral stalno nositi bratovščinski škapulir oziroma bratovščinsko svetinjo.[7] Posebej plodna tla je češčenje Škapulirske Marije našlo v 16. stoletju, v času protireformacije in boja proti Turkom, na ozemlju Beneške republike pa je češčenje Karmelske Matere božje postalo priljubljeno zlasti po zmagi v bitki pri Lepantu leta 1571.[8]

Piransko škapulirsko bratovščino so ustanovili skoraj natanko dvajset let po ustanovitvi beneške; tamkajšnjo je 1. marca 1594 ustanovil Bernardin Soardi, pri čemer ga je podpiral generalni prior karmeličanov fra Giovanni Stefano Chiozzola, uradno potrjena pa je bila 22. septembra 1597.[9] Dovoljenje za ustanovitev beneške bratovščine je poleg papeža Klemena VIII. in beneškega patriarha Lorenza Priulija moral izdati predvsem Svet desetih, ki je potrdil pravila bratovščine, zbrana v *mariegoli*.[10] Po beneški zakonodaji so bile bratovščine združenja verske ali karitativne

[3] Župnijski arhiv Piran (ŽAP), Libro […] della confraterna della Beata Vergine del Carmine. Fatto l'anno 1722. li 5 Agosto, f. 7. Za posredovanje arhivskega gradiva se najlepše zahvaljujem Danieli Milotti Bertoni in župniku Zorku Bajcu.

[4] Leonardo Priuli je bil prior beneške province karmeličanov, ki pa jih v Italiji ne gre enačiti z v 16. stoletju reformirano vejo bosonogih karmeličanov; ti so se v Benetkah naselili okoli 1633 in sprva vodili hospic pri San Cancianu in kasneje na Giudecci, 1646 pa jim je Senat dovolil ustanovitev samostana. Beneška provinca tedaj že reformiranih bosonogih karmeličanov je bila uradno ustanovljena šele leta 1677, gl. Umberto FRANZOI, Dina DI STEFANO, *Le chiese di Venezia*, Venezia 1976, str. 98; Martina FRANK, *Baldassare Longhena*, Venezia 2004 (Studi di arte veneta, 8), str. 271.

[5] ŽAP, Libro […] della confraterna della Beata Vergine del Carmine. Fatto l'anno 1722. li 5 Agosto, f. 8, gl. Priloga 1.

[6] Ulrich DOBHAN, Simon Stock, *Marienlexikon* (ur. Remigius Bäumer, Leo Scheffczyk), 6, St. Ottilien 1994, str. 169; Silke EGBERS, Skapulier, *Marienlexikon* 1994 (op. 6), str. 184–185.

[7] Anton STRLE, Karmelska Mati božja, *Leto svetnikov*, 3 (ur. Maks Miklavčič, Jože Dolenc), Ljubljana 1972, str. 135–138; Karmelska škapulirska bratovščina, *Cerkveni glasnik za tržiško župnijo*, julij 1925, str. 1–2; Lev MENAŠE, *Marija v slovenski umetnosti. Ikonologija slovenske marijanske umetnosti od začetkov do prve svetovne vojne*, Celje 1994, str. 189. Člani škapulirske bratovščine so nosili temno rjav škapulir, ki je vrsta vrhnjega redovniškega oblačila, narejenega iz enega samega kosa blaga, z odprtino za glavo, pri čemer blago prekriva hrbtno in prsno stran drugega redovniškega oblačila. Različica škapulirja je tudi oblačilo, narejeno iz dveh kosov blaga, ki sta povezana s trakovoma, na njih pa sta v primeru škapulirske bratovščine upodobitvi Srca Jezusovega in Device Marije (Bernardo CENTANNI, Scuola Grande di Santa Maria del Carmelo (vulgo Scuola Grande dei Carmini). Storia, finalità ed attività attuale, *Scuole a Venezia. Storia et attualità* (ur. Gianfranco Levorato), Venezia 2008, str. 106).

[8] CRAIEVICH 2001 (op. 2), str. 198; Višnja BRALIĆ, Nina KUDIŠ BURIĆ, *Slikarska baština Istre. Djela štafelajnog slikarstva od 15. do 18. stoljeća na području Porečko-pulske biskupije*, Zagreb 2006, str. 439.

[9] CENTANNI 2008 (op. 7), str. 91.

[10] Gastone VIO, *Le Scuole Piccole nella Venezia dei Dogi. Note d'archivio per la storia delle confraternite veneziane*, Vicenza 2004 (Cultura popolare Veneta, 3. serija, 1), str. 21.

1. Bratovščinski oltar Škapulirske Matere božje, 1614–1620, župnijska cerkev sv. Jurija, Piran

2. Giuseppe Monteventi: plastični okras atike oltarja škapulirske bratovščine, 1753, ž. c. sv. Jurija, Piran

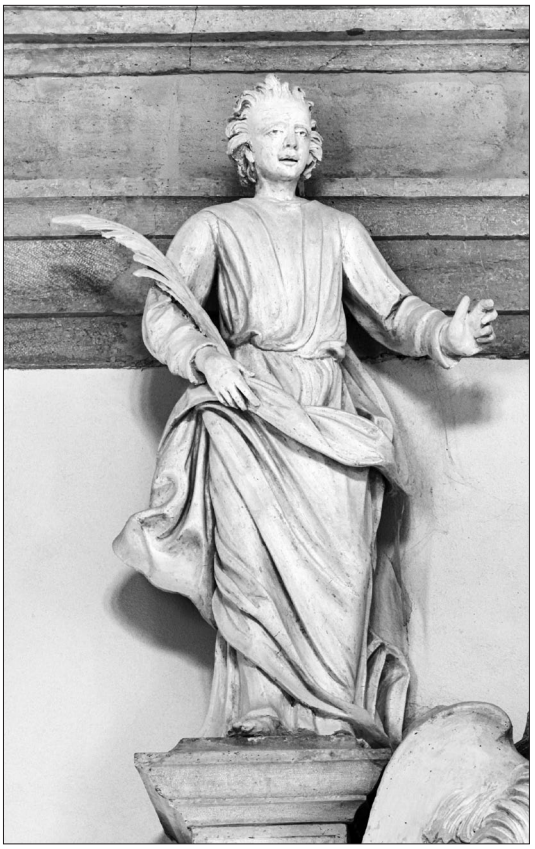

3. Giuseppe Monteventi: kip sv. Kozme, oltar škapulirske bratovščine, 1753, ž. c. sv. Jurija, Piran

4. Giuseppe Monteventi: kip angela, oltar sv. Križa, 1759–1760, frančiškanska cerkev Angelske Marije, Badija pri Korčuli

narave, kjer je bilo vodenje izključno v rokah laikov, medtem ko so bili duhovniki lahko le običajni člani, ki pa niso imeli pravice do glasovanja.[11] Posebnost beneške škapulirske bratovščine je bila v tem, da je tudi po povišanju v Scuolo Grande leta 1767 v svoje vrste sprejemala tudi ženske članice.[12] Vodja bratovščine je bil gastald ali gvardijan, ki je imel namestnika ali vikarja, ob njem so bili pisar, deset svetovalcev ali dekanov, dvanajst zastopnikov (*de zonta*) in nadzorniki, ki so se zbrali najmanj enkrat letno, ko so potekale volitve. Med naloge bratovščine so sodile skrb za bratovščinski oltar, organizacija mesečnih maš in praznovanja praznikov zavetnika bratovščine, skrb za bolne ali za delo nesposobne brate, organizacija pogrebnih sprevodov, pokopa in maše zadušnice.[13] Vse delovanje bratovščine se je bolj ali manj vrtelo okoli skrbi, da bi člani ne umrli sami in da bi bili ustrezno pokopani, zato so imeli grobnice v neposredni bližini bratovščinskega oltarja; to je veljalo tudi za beneško in piransko škapulirsko bratovščino.[14] Vsaka bratovščina je imela svoj sedež, kjer so hranili oltarno opremo in opremo za procesije; navadno je šlo za veliko skrinjo, ki so jo hranili v cerkvi, včasih pa celo za poseben prostor, namenjen zbiranju članov, z manjšim oltarjem za molitev.[15] Škapulirski bratovščini v Benetkah so bile sprva v ta namen določene zadnje tri vzhodne traveje v desni stranski ladji pri oltarju Obiskovanja v karmeličanski samostanski cerkvi Santa Maria del Carmelo.[16] Člani bratovščine so oltar prvič predelali do 3. marca 1595, ko so v lesen pozlačen oltarni nastavek vstavili sliko Matere božje s Simonom Stockom, papežem Janezom XXII., kraljico Blanko Kastiljsko in Ludvikom Francoskim, v spodnjem delu pa z angelom, ki iz vic rešuje duše pokojnikov; sliko je naslikal eden od ustanovnih članov bratovščine, slikar Pace Pace, ki je leta 1618 postal tudi gvardijan beneške škapulirske bratovščine.[17]

[11] VIO 2004 (op. 10), str. 18. Zanimivo je, da je med prvimi šestintridesetimi ustanovnimi člani piranske škapulirske bratovščine vpisanih pet duhovnikov s piranskim župnikom de Lisom na čelu, prvi »Capo, et Institutore della Venerabile Confraternita« pa je bil »Sig.[r] Gio: Bat[tis]ta Briani Pod:[a] di q[ue]sta Terra« (gl. ŽAP, Libro […] della confraterna della Beata Vergine del Carmine. Fatto l'anno 1722. li 5 Agosto, zapis 20. 4. [1614], v prepisu je napisana napačna letnica 1619.

[12] CENTANNI 2008 (op. 7), str. 91, 94, 98. Beneška škapulirska bratovščina je bila ob nastanku »scuola piccola«, ki je med svoje člane sprejemala tudi ženske. S sprejemanjem članic, redovnic in laičnih sester je nadaljevala tudi po povišanju v »scuolo grande«, kar je bil edinstven primer med večjimi beneškimi bratovščinami; te so se formirale iz »scuol di battuti« in so bile od prve polovice 14. stoletja zaprte za ženske. Kot je razvidno iz bratovščinske knjige, je tudi piranska bratovščina kot »scuola piccola« v svojih vrstah imela ženske članice, ki so bile vpisane na poseben seznam (ŽAP, Libro […] della confraterna della Beata Vergine del Carmine. Fatto l'anno 1722. li 5 Agosto: seznam na koncu knjige).

[13] Člani bratovščine so morali vsako leto na praznik zavetnika plačati posebno dajatev *luminaria*, ki jim je dajala pravico prejeti svečo in naslikano podobo svetnika. Po zaslugi zapuščin posameznih članov so bratovščine imele na razpolago tudi denar za dote članic za poroko ali vstop v samostan (VIO 2004 (op. 10), str. 18–19, 24, 28).

[14] VIO 2004 (op. 10), str. 23; Lina SALERNI, *Repertorio delle opere d'arte e dell'arredo delle chiese e delle scuole di Venezia. 1. Dorsoduro – Giudecca – Santa Croce*, Vicenza 1994, str. 56; za Piran gl. ŽAP, Libro […] della confraterna della Beata Vergine del Carmine. Fatto l'anno 1722. li 5 Agosto. 1. februarja 1709 so člani bratovščine od koprskega škofa dobili dovoljenje za gradnjo dveh grobnic pri bratovščinskem oltarju v župnijski cerkvi sv. Jurija.

[15] VIO 2004 (op. 10), str. 24.

[16] CENTANNI 2008 (op. 7), str. 94; Giorgio FORCELLINI MESTO, La sede monumentale della scuola, v *Scuole a Venezia. Storia et attualità* (ur. Gianfranco Levorato), Venezia 2008, str. 112; SALERNI 1994 (op. 14), str. 55.

[17] Oltar Škapulirske Marije v beneški karmeličanski cerkvi so drugič predelali leta 1722, ko so lesenega zamenjali s kamnitim klasicističnim po načrtu Pietra Zangranda, sliko pa so povečali tako, da je Zuanne Fontana spodaj doslikal vrsto duš v vicah (FORCELLINI MESTO 2008 (op. 16), str. 112–113). Tudi med člani piranske škapulirske bratovščine lahko zasledimo imena, povezana z umetniškim ustvarjanjem, kot je npr. piranski kamnosek Gasparo Albertini (gl. ŽAP, Libro […] della confraterna della Beata Vergine del Carmine. Fatto l'anno 1722. li 5 Agosto, zadnje strani v knjigi s seznami članov). Za kamnoseka Gaspara Albertinija gl. KAMIN KAJFEŽ, WEIGL 2012 (op. 1).

5. Giuseppe Monteventi: Škapulirska Marija, oltar škapulirske bratovščine, 1753, ž. c. sv. Jurija, Piran

Člani piranske škapulirske bratovščine so o svojem oltarju začeli razmišljati že 2. marca 1614: eden od ustanovnih članov, Bonetto del Pretho, je patronat, ki ga je v stari cerkvi imel nad oltarjem sv. Kozma in Damijana, prenesel na bratovščino, ta pa je tedaj že imela dovoljenje, da v župnijski cerkvi postavi svoj oltar. Določeno je bilo, da bo stal na mestu prižnice, pri oltarju najsvetejšega Imena Jezusovega, kjer je bil sicer predviden oltar sv. Krištofa pod patronatom družine Venier,[18] ter nasproti oltarja sv. Jožefa, kateremu je moral biti podoben,[19] torej na podobnem mestu v cerkvi kakor v primeru beneške škapulirske bratovščine. Pogodbo za izdelavo oltarja so 4. maja 1614 sklenili z lokalnim kamnosekom Bonfantejem Torrejem,[20] ki se je obvezal, da bo marmornat oltar izdelal in postavil za 400 dukatov in poleg večine materiala nabavil tudi lesene kipe, ki ga bodo krasili. Mojstru so plačilo nakazovali postopoma, v obrokih, glede na izvedeno delo, zadnje plačilo za oltar pa je Bonfante prejel 28. aprila 1620.[21]

[18] Oltar sv. Krištofa je bil na stroške družine Venier izdelan 1615 (ALISI 1972 (op. 2), str. 97).

[19] ŽAP, Libro […] della confraterna della Beata Vergine del Carmine. Fatto l'anno 1722. li 5 Agosto, f. 8 v. Gl. ALISI 1972 (op. 2), str. 96–97.

[20] Alisi navaja, da sta pogodbo sklenila mojstra Bonfante in Stefano Torre, iz pogodbe pa je razvidno, da gre le za Bonfanteja, sina pokojnega Stefana (Alisi 1972 (op. 2), str. 97; gl. Priloga 2). Kamnoseški mojster Bonfante izhaja iz piranske družine kamnosekov, ki je delovala v mestu in okolici: potomci naj bi izdelali oltar v piranski cerkvi sv. Duha in dva oltarja za piranski baptisterij po osnutkih Giovannija Sartorija (Sergej VRIŠER, *Baročno kiparstvo na Primorskem*, Ljubljana 1983, str. 209), na podlagi zadnjih raziskav Mojce KOVAČ 2010 (op. 2), 385–408, pa mu je treba poleg gradnje podpornega zidu, zvonika in pročelja župnijske cerkve sv. Jurija v Piranu pripisati tudi avtorstvo večine v prvi tretjini 17. stoletja izklesane cerkvene opreme, med katero sodijo štirje stebrni oltarji in obe edikuli na južni in severni steni cerkvene ladje, orgelska niša, prižnica in kropilnik.

[21] ŽAP, Libro […] della confraterna della Beata Vergine del Carmine. Fatto l'anno 1722. li 5 Agosto, ff. 5–6, gl. Priloga 2. V bratovščinski knjigi je kot edini prejemnik plačil naveden Bonfante Torre, Alisi pa navaja, da so leta 1620 za

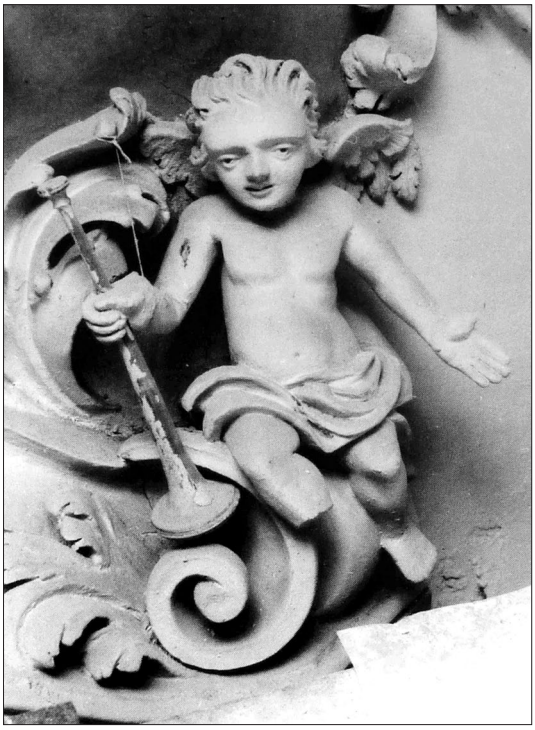

6. in 7. Giuseppe Monteventi: angela, slavoločna stena, sredina 18. stol., benediktinska cerkev sv. Nikolaja, Trogir

Člani bratovščine so izbrali načrt za monumentalen kamnit stebrni oltar, kakršni so se po Palladijevi uvedbi antikizirajočega klasicizma v beneško sakralno arhitekturo začeli razvijati v zadnji tretjini 16. stoletja. Oltarne arhitekture Andrea Palladija (1508–1580) so še preproste monokromne slavoločne zasnove z nad menzo postavljenim nastavkom z enim ali dvema paroma korintskih stebrov, ki nosijo ogredje s tempeljskim čelom, mednje pa je vstavljen polkrožno zaključen okvir za sliko; oltarni nastavki se tako na prvi pogled ne razlikujejo bistveno od portala, ki ga je Palladio uporabil npr. za cerkev Il Redentore. Piranski škapulirski oltar sodi torej še v zgodnjo fazo razvoja klasicističnih kamnitih stebrnih oltarjev v Benetkah in je za že omenjenim oltarjem sv. Jožefa (danes oltar sv. Družine) bržkone šele drugi tovrstni oltar, postavljen na sedanjem slovenskem ozemlju, kar pa ni naključje, saj je mojster Bonfante v Piran prišel iz Benetk in ohranjal stike z beneškimi mojstri.[22] Prav zgodnji čas nastanka lahko razloži še nekoliko okorni geometrijski okras podesta vrh treh kamnitih stopnic in antependija kamnite menze; le-tega krasi rombasto postavljen osrednji kvadrat, obdan z razprtima polovicama kroga s križem na sredini, polja med njimi pa so inkrustirana z rdečkastim marmorjem. Sredi z inkrustacijami okrašene predele je vdelana piramidasto oblikovana konzola, na kateri je nekoč stalo razpelo, ob straneh pa se stopničasto poglabljata niza treh baz, ki nosijo dva para stebrov in pilastra s kompozitnimi kapiteli. Notranji par stebrov iz rdečkastega marmorja podpira prekinjeno ogredje s prekinjenim trikotnim čelom, zamaknjeni par belih marmornatih stebrov

oltar plačali tudi njegovima sinovoma Stefanu in Gerolimu ter pomočnikom (ALISI 1972 (op. 2), str. 100).

22 VRIŠER 1983 (op. 20), str. 39, meni, da so Bonfantejevi oltarji najstarejši kamniti baročni oltarji na slovenski obali. KOVAČ 2010 (op. 2), str. 400, navaja, da se je Bonfante pogosto podpisoval »maestro taiapiera da Venetia«, sodeloval pa je tudi pri gradnji Arzenala.

za njima pa prekinjen segmentni zatrep. Atiko dopolnjuje par podstavkov za kipe, postavljenih na ogredje, ki ga nosijo plitvi pilastri ob steni, prehod med podstavki in ogredjem pa zapolnjujeta ozki voluti. Spomin na manieristično estetiko 16. stoletja so le kartušasti zvitki, ki krasijo obločno polje med polkrožno zaključenim okvirjem za sliko in volutastim sklepnikom, ki prekinja trikotni zatrep atike in je bržkone služil kot konzola za kip, in par razpotegnjenih volutastih konzol, postavljenih ob menzo. Atiko oltarja krasi skupina figur, izdelana v štuku: na prekinjenem trikotnem zatrepu sedita angela, ki se ozirata k pod baldahinom sedeči Škapulirski Mariji, obdani z angelci, na podstavkih ob strani pa stojita figuri mučencev.

8. Giuseppe Monteventi: angelske glavice na ogredju ladijske stene, 1744, benediktinska cerkev sv. Marije, Zadar

Antonio Alisi navaja podatek, da je oktobra 1624 Nicolò Caldana v imenu bratovščine pri slikarju Domenicu Tintorettu (1560–1635) v Benetkah naročil oltarno sliko za 70 dukatov in mu nakazal predujem 62 lir.[23] V začetku julija 1625 je bila slika dokončana, 13. julija pa so jo že pripeljali v Piran.[24] Slikar je upodobil na polmesecu sedečo Marijo, ki sv. Simonu Stocku izroča škapulir; razprt Marijin plašč pridržujeta angela, nad njeno glavo pa lebdi golob sv. Duha. Predajo škapulirja spremljajo priprošnjiki, med katerimi izstopata kraljica Blanka Kastiljska in papež Janez XXII., na dnu slike pa angel iz vic rešuje v škapulir oblečene duše.[25] Tintoretto se je očitno naslonil na Pacejevo upodobitev Škapulirske Marije v beneški cerkvi Santa Maria del Carmine,[26] piranska slika pa je pomembna zato, ker omogoča rekonstrukcijo originalne beneške slike, preden jo je Zuanne Fontana 1722 podaljšal.[27]

[23] Neka piranska družina naj bi skupaj s škapulirsko bratovščino zbrala denar za sliko za bratovščinski oltar (Vittorio LUGLIO, *L'antico vescovado giustinopolitano. Tredici secoli di storia attraverso i vescovi e le chiese dell'antica diocesi di Capodistria*, Trieste 2000, str. 161, citirano po BONIN 2011 (op. 1), str. 58).

[24] ALISI 1972 (op. 2), str. 103; *Kompleks župne cerkve sv. Jurija, Piran. Topografija, valorizacija, konservatorska in restavratorska dokumentacija s poudarkom na prezbiteriju (izvleček za komisijsko presojo)*, Piran [1990], str. 44. Alisijevim navedbam o avtorstvu Domenica Tintoretta na podlagi slogovne analize oporeka Tomaž BREJC, *Slikarstvo od 15. do 19. stoletja na Slovenski obali. Topografsko gradivo*, Koper 1983, str. 150, in sliko primerja z upodobitvami Škapulirske Marije Paceja Paceja v beneški cerkvi dei Carmini in Pietra Mera v župnijski cerkvi v Merlengu. Atribucijo Tintorettu ml. je na podlagi primerjav z njegovimi poznimi deli potrdil CRAIEVICH 2001 (op. 2), str. 198.

[25] C. SQUARR, Simon Stock, *Lexikon der crhristliche Ikonographie*, 8, Rom-Freiburg-Basel-Wien 1976, stp. 372–373. CRAIEVICH 2001 (op. 2), str. 197, je figuro papeža napačno identificiral kot sv. Miklavža.

[26] CRAIEVICH 2001 (op. 2), str. 197; BRALIĆ, KUDIŠ BURIĆ 2006 (op. 8), str. 439.

[27] FORCELLINI MESTO 2008 (op. 16), str. 113.

Oltar piranske škapulirske bratovščine na prvi pogled deluje kot skladno, v celoti v prvi četrtini 17. stoletja nastalo delo;[28] plastični okras v atiki je bil zaradi slabše kvalitete celo atribuiran kamnoseški delavnici Torre.[29] Vendar pa lahko že iz pogodbe za oltar in drugih ohranjenih dokumentov razberemo, da je bil prvotni kiparski okras atike podoben sedanjemu, vendar lesen: na trikotnem čelu sta stala pozlačena kipca angelov,[30] na podstavkih ob steni pa kipa mučencev sv. Kozma in Damijana, ki sta ohranjala spomin na prvotni patrocinij oltarja. Kipce so sčasoma zamenjali s figurami iz štuka, ob pregledu bratovščinske knjige pa se je izkazalo, da so figure, ki zdaj krasijo atiko oltarja, člani bratovščine sklenili naročiti 8. julija 1753 na novo, ker so bili stari kipi, predvsem sv. Kozma in Damijana, že v povsem razpadajočem stanju. Plastični okras atike so naročili pri štukaterju Giuseppeju Monteventiju iz Zadra, ki se je ravno tedaj mudil v Piranu, po izdanem dovoljenju kapitana iz Raspa pa so mojstru za delo plačali 60 dukatov; stroški za material so dosegli višino nadaljnjih 40 dukatov.[31]

Giuseppe Monteventi,[32] v nekaterih dokumentih imenovan tudi Montevinti, naj bi bil po rodu iz Bologne.[33] Prvo doslej znano omembo mojstra zasledimo v oporoki z zapuščinskim inventarjem zadrskega nadškofa Vicka Zmajevića (nadškof 1713–1745) iz leta 1745, v kateri je navedeno, da Monteventiju za štukirani okras stropa velike dvorane v zadrski nadškofijski palači pripada 1272 lir.[34] Naslednje dokumentirano mojstrovo delo, okras stropa s tremi medaljoni za freske s prizori sv. Frančiška, je v nekdanji frančiškanski cerkvi v Poreču in je datirano v leto 1751.[35] V letih 1759–1760 je sodeloval pri opremi oltarja in kapele sv. Križa v cerkvi frančiškanskega samostana na Badiji pri Korčuli; načrte za arhitekturo in štuk kapele in oltarja je že leta 1723 pripravil beneški arhitekt Giorgio Massari (1687–1766).[36] Monteventi se je v pogodbi za to naročilo, sklenjeni 1. junija 1759 v fran-

[28] VRIŠER 1983 (op. 20), str. 40, je delavnici Torre pripisal izdelavo vseh štirih oltarjev ob južni in severni ladijski steni piranske župnijske cerkve, vendar je domneval, da so kipe, ki krasijo atike oltarjev, tako kot slike pripeljali iz Benetk in da gre za dela dveh rok. Za skupino s škapulirskega oltarja je domneval, da je starejša, »akcije figur so sicer živahne«. Na podlagi slogovne analize je domneval, da sta tudi niši s kipoma sv. Jurija in sv. Nikolaja delo delavnice Torre, pri prvi pa je menil, da sta ležeči figuri na zatrepu mlajši od marmornate arhitekture, kar se je izkazalo za pravilno, saj pri Alisiju beremo, da ju je dala bratovščina sv. Jurija narediti iz štuka po risbi, ki so jo 1727 naročili v Benetkah (ALISI 1972 (op. 2), str. 148).

[29] DE GRASSI 2001 (op. 2), str. 197; Mojca M. KOVAČ, *Piran. Sv. Jurij*, Ljubljana 2005 (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, 208), str. 40.

[30] ŽAP, Libro […] della confraterna della Beata Vergine del Carmine. Fatto l'anno 1722. li 5 Agosto. Lesena kipa angelov sta bila pozlačena po sklepu, sprejetem 20. februarja 1718.

[31] Gl. Priloga 3.

[32] Najobsežnejšo študijo o Monteventiju je objavil Radoslav TOMIĆ, Štukaturist Giuseppe Monteventi – djela, prijedlozi i hipoteze, *Peristil*, 44, 2001, 81–92. Glavne ugotovitve je povzel tudi v članku Radoslav TOMIĆ, L'arte dello stucco in Dalmazia nel XVIII secolo. Artisti e stile, *L'arte dello stucco in Friuli nei secoli XVII–XVIII. Storia, tecnica, restauro, interconnessioni* (ur. Giuseppe Bergamini, Paolo Goi), Udine 2001, str. 225–230.

[33] Francesco BABUDRI, Le antiche chiese di Parenzo, *Atti e memorie della Società Istriana di archeologia e storia patria*, 28, 1912, str. 233.

[34] Lovorka ČORALIĆ, Ivana PRIJATELJ PAVIČIĆ, Zadarska nadbiskupska palača u vrijeme nadbiskupa Vittorija Priulija (1688.–1712.) i Vicka Zmajevića (1713.–1745.*), Građa i prilozi za povijest Dalmacije*, 16, 2000, str. 153, 265.

[35] BABUDRI 1912 (op. 33), str. 233. Gl. Radmila MATEJČIĆ, Barok u Istri, v Anđela Horvat, Kruno Prijatelj, Radmila Matejčić, *Barok u Hrvatskoj*, Zagreb 1982, str. 565; Maria WALCHER, Gli affreschi della sala del »Nessuno« di Parenzo, *Atti e memorie della Società Istriana di archeologia e storia patria*, n. v. 46, 1998, str. 143–161; Maria WALCHER, Angelo Venturini, 1698?–1773, *Istria. Città Maggiori* 2001 (op. 2), str. 175, kat. št. 322; TOMIĆ 2001 (op. 32), str. 82.

[36] Josip BELAMARIĆ, Franjevačka crkva i samostan na Otoku kod Korčule, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*,

čiškanskem samostanu na Pašmanu, strinjal, da mu bodo namesto dela plačila odpisali 200 lir, ki jih je bil od leta 1755 dolžan frančiškanom v Šibeniku, 21. julija 1760 pa so frančiškani odplačali tudi njegove dolgove zadrskemu trgovcu Lorenzu Rustiju.[37] Konec šestdesetih in v začetku sedemdesetih let 18. stoletja se je iz Zadra preselil v Split, kjer je sodeloval s kamnoseško delavnico Ignacija Macanovića: leta 1771 je s štukom okrasil pevski kor s stopniščem v stolni cerkvi sv. Lovrenca v Trogirju, v letih 1772–1774 pa obok župnijske cerkve v Kaštel Štafiliću.[38] Na podlagi slogovne analize so mu pripisane še štukature v ladji Marijine benediktinske cerkve v Zadru, datirane 1744,[39] oltar sv. Križa v zadrski cerkvi Gospe Maslinske iz 1750,[40] štuk na oboku ladje in slavoločne stene v benediktinski cerkvi sv. Nikolaja v Trogirju,[41] štuk v kapeli sv. Dujma in na oltarju sv. Jožefa v splitski stolnici iz leta 1770 in štuk v trogirski palači splitskega nadškofa Ivana Luke Garagnina (nadškof 1765–1783) iz okoli 1771.[42]

V Monteventijevem opusu prevladuje težek vegetabilni štuk simetrično razporejenih vitic, bujnega mesnatega akanta in kartuš ter masivnih okvirjev medaljonov fresk ali reliefov, ki mojstra kvalitativno postavljajo ob bok sočasnim v Benetkah in na *terra fermi* delujočim štukaterjem, kot je Giovanni Andrea Rossi (Mendrisio ok. 1694 – ok. 1763), redkejša pa je med Monteventijevimi deli okorno oblikovana figuralika, ki se najpogosteje omejuje na angelske glavice, vpete v drugo dekoracijo.[43] To velja predvsem za njegovo najbogatejše in med drugo svetovno vojno skoraj povsem uničeno delo v Marijini cerkvi v Zadru ter za štukature v cerkvi sv. Nikolaja v Trogirju; v obeh primerih je Monteventi uporabil angelske glavice in figure z velikimi, kot v vetru razmršenimi kodri in značilnimi obrazi z rahlo razprtimi ustnicami in poudarjenimi očmi pod ravno potegnjenimi obrvmi; identične angelske glavice najdemo tudi na reliefu piranske Škapulirske Marije. Figuralna skupina piranskega oltarja izstopa predvsem po velikosti in številčnosti polnoplastičnih figur; Monteventijeve okorne figure poleg obrazne tipike zaznamuje tudi mehko testeno oblikovanje draperije, kar velja tudi za polnoplastični figuri angelov, vpetih v akantovje na slavoločni steni cerkve sv. Nikolaja v Trogirju, in za angela v atiki oltarja sv. Križa na Badiji pri Korčuli. Primerjava obrazov zadnjih dveh s kipoma sv. Kozma in Damijana ali mehko nabranih gub na boku badijskih angelov z draperijo piranskih Monteventijevo avtorstvo le še dodatno potrjuje. Nekoliko težja je primerjava le z njegovimi poznimi deli v Splitu, kjer je starejšo ležečo figuro sv. Dujma na sarkofagu s štukom

23, 1983, str. 176–179; Radoslav TOMIĆ, *Barokni oltari i skulptura u Dalmaciji*, Zagreb 1995, str. 146; Helena SERAŽIN, *Arhitekt Giorgio Massari (1687–1766)*, Ljubljana 2007, str. 178–180.

37 BELAMARIĆ 1983 (op. 36), str. 179, op. 71.

38 Cvito FISKOVIĆ, Ignacije Macanović i njegov krug, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 9, 1955, str. 247, 252, 257; Kruno PRIJATELJ, Barok u Dalmaciji, v: Horvat, Prijatelj, Matejčić 1982 (op. 35), str. 785; TOMIĆ 2001 (op. 32), str. 83.

39 Ivo PETRICIOLI, Umjetnička baština samostana sv. Marije u Zadru, *Kulturna baština samostana sv. Marije u Zadru*, Zadar 1968, str. 78; ČORALIĆ, PRIJATELJ 2000 (op. 34), str. 154; TOMIĆ 2001 (op. 32), str. 83.

40 TOMIĆ 2001 (op. 32), str. 84.

41 TOMIĆ 2001 (op. 32), str. 83.

42 TOMIĆ 2001 (op. 32), str. 84.

43 Kruno PRIJATELJ, Švicarski štukateri u Dalmaciji, v Kruno Prijatelj, *Studije o umjetninama u Dalmaciji,*1, Zagreb 1963 (Društvo historičara umjetnosti Hrvatske, 9), str. 90; Kruno PRIJATELJ, Opere di stuccatori ticinesi in Dalmazia*, Arte lombarda*, 11/2, 1966, str. 148, meni, da sodijo zadrske štukature med najlepše baročne štukature v Istri in Dalmaciji. Za Giovannija Andrea Rossija gl. Massimo FAVILLA, Ruggero RUGOLO, »Basta che la superficie appaghi la vista«. Introduzione allo studio dello stucco a Venezia dal barocco al rococò, *Arte veneta*, 72, 2015, str. 140–142.

preoblekel v spečega sv. Jožefa, in v Kaštel Štafiliću, kjer je na oboku apside v reliefu upodobil Boga Očeta z angeli,[44] vendar je štukater ohranil testeno oblikovanje draperije okornih figur.

Skupina plastik v atiki škapulirskega oltarja v piranski župnijski cerkvi je torej pomembna z več vidikov: prinaša ime štukaterja v sicer slabše raziskani štukaturi 18. stoletja na Slovenskem,[45] na podlagi primerjav, ki jih zaradi zanesljivega avtorstva omogoča z drugimi, Monteventiju zgolj pripisanimi deli, lahko zdaj z večjo gotovostjo trdimo, da je ta štukater tudi avtor štukatur v zadrski in trogirski benediktinski cerkvi, na podlagi zapisa v bratovščinski knjigi pa je mogoče dopolniti vedenje o njegovem življenju in dejavnosti v Zadru in razširiti dosedanji geografski obseg njegovega delovanja v Istri. Nadaljnje raziskave pa bodo pokazale, ali bi lahko Giuseppeju Monteventiju pripisali še katero od štukaturnih dekoracij na slovenski obali.

Priloge

Priloga 1

Dovoljenje za ustanovitev škapulirske bratovščine v piranski župnijski cerkvi.[46]

f. 8
Noi Hieronimo Contarini [per] gr[az]a di Dio, et d[e]lla S. Sede Ap[osto]lica Vesc:^{o} di Capod:a Concedemo Licentia al M:^{to} R:^{do} Sr Federico d[e]l Lise Piouano, et Can:^{co} d[e]lla Terra di Pirano Diocese n[ost]ra Just:^{na} di poter nella Chiesa di S. Giorgio di d.^{ta} Terra la Compagnia d[e]lla B.^{ta} Verg:^{ne} d[e]l Monte Carmello au[olu]tta à Noi concessa dal R.^{mo} P[rio]re Ministro Proul d'ordine d[e]lla Prou.^{a} di Ven.^{a}, et così ricercati da d.^{to} M.^{to} li Sig.^{r} Piou:^{no} , à nome d[e]lli SS:^{ri} Press:^{ti} Deputati al Gouerno di d:^{to} Altare, in fede di che habbiamo sottos:^{te} e sigil:^{te} le p[rese]nti col N[ost]ro solito sigillo et.
Dati Justinopoli die 15 M[ese] Maij 1614
Her.^{s} Ep[iscopu]s Justi[nopoli]s

[44] FISKOVIĆ 1955 (op. 38), str. 252.

[45] Dosedanje raziskave štuka so se omejile predvsem na 17. stoletje (Barbara JAKI MOZETIČ, *Vtis obilja. Štukatura 17. stoletja v Sloveniji*, Ljubljana 1995), na določeno slovensko regijo (Anka AŠKERC, *Baročni štuk na Slovenskem Štajerskem*, Ljubljana 1970, diplomska naloga) ali na bežne omembe ob drugih obravnavanih temah, npr. štukaterja Francesca Schiavija iz Tolmezza, ki je 1749 s štukom okrasil apsido in prezbiterij koprske stolnice (Helena SERAŽIN, Massarijeva prenova koprske stolnice, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 40, 2004, str. 205; gl. tudi SERAŽIN 2007 (op. 36), str. 154); štukater Pietro Antonio Conti je med 1731 in 1733 delal kapitele, Johann Martin Gigl pa leta 1777 veliki oltar v cerkvi sv. Petra v Ljubljani (Verena KORŠIČ ZORN, *Župnija sv. Petra v Ljubljani. Ob 1200-letnici cerkve in 1050-letnici župnije*, Ljubljana 2000, str. 28–29; Krunoslav KAMNOV, Gigl, Johann Martin, *Allgemeines Künstlerlexikon. Die Bildende Künstler aller Zeiten und Völker*, 53, München-Leipzig 2007, str. 467–468); Conti je izdelal tudi štukaturo v ljubljanski uršulinski cerkvi (Blaž RESMAN, Uršulinke v Ljubljani, Ljubjana 2010 (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, 213), str 23; Johann Wolfgang Auracher je s štukom okrasil kapelo škofijskega dvorca v Goričanah, Anton Stampfel je v štukolustru izdelal veliki oltar v župnijski cerkvi na Tunjicah, oltarje v samostanski cerkvi v Kostanjevici na Krki, župnijski cerkvi na Šutni v Kamniku, uršulinski cerkvi v Ljubljani in cerkvi v Nazarjah pa je izdelala delavnica Jožefa Gebhardta (1715–1798) (Blaž RESMAN, Baročna oprema kostanjeviške samostanske cerkve, *Vekov tek. Kostanjevica na Krki 1252–2002. Zbornik ob 750. obletnici prve listinske omembe mesta*, Kostanjevica na Krki 2003, str. 486; Blaž RESMAN, *Kiparstvo poznega baroka na Gorenjskem*, Ljubljana 2006, str. 20–22; Blaž RESMAN, Gebhardt, Josef (1715–1798), *Allgemeines Künstlerlexikon. Die Bildende Künstler aller Zeiten und Völke*r, 50, München-Leipzig 2006, str. 472).

[46] ŽAP, Libro […] della confraterna della Beata Vergine del Carmine. Fatto l'anno 1722. li 5 Agosto.

Priloga 2

Pogodba za izdelavo oltarja škapulirske bratovščine v piranski župnijski cerkvi.[47]

f. 5
[Scritto d'accordo d[e]lla fabrica d[e]ll'Altare d[e]lla B. V. d[e]l Carmine]
Maria, Esist:te nella Chiesa di S. Giorgio di q[ue]sta Terra d.a L'amor di Dio, et di essa B.ta V.ne, [per] Addornam:to di essa Imagine [per] di d:to Altare;
Et la p[rese]nte Notta fù fatta [per] me G.o Domenego Apollo[ni]o di S. S. Chiesa
Copia tratta dal Libro antec.te – aiii
1614 – adi 4 Maggio in Piran –
Si dichiara con la p[rese]nte Scritt.a, Qualm:te Noi Press:ti Inf[rascrit]ti d[e]lla Confrat[erni]ta Sop.a la fabrica d[e]l nouo Altare d[e]lla Gl: Verg:e M. d[e]l Carmine, conf.e all'aut[ori]ta à Noi concessa [per] Parte presa nella d.ta Confrat[erni]ta, siamo rimasti oggi d'accordo, et habbiamo concluso mercato con M[ist]ro Bonfante Torre d[e]l q.m M[ist]ro Steffano habitante in questa Terra, et Maestro d[e]ll'Arte di tagliapietra, nelli modi, condit:ni, et Dechiarat:ni Inf[rascrit]ti, cioè. Il sud.to M.o Bonfante [per] si [pro] promette, et si obliga con effetto di fare l'Altare sop:to nella Chiesa di S. Zorzi, et nel Luoco destinato, et deputato d[e]l Sp. Cons.o, cioè d[e]lla parte uerso Oltro, app[ost]o l'Altare d[e]l Sant:mo Nome di Dio [per] mezo q[ue]llo di S. Gioseffo, conf.e al Dessegno da Noi Parti [...] à tutte sue spese, et opera, tanto d[e]ll'arte sua, q[ua]nto d[e]ll'arte di muraro, et in som[m]a in tutta perfetione compore che sud:to M:o et porlo in opra tutte q[ue]lle figure di legno, et altro che doueran[n]o esser poste sop:a il d:to Altare, parim:te à tutte sue spese;
Douendo esso M:o Bonfante far la Pradella conf:e al dessegno fatto nel rouerso d[e]l Dissegno d[e]ll'Altare pred:to, la qual douerà esser fuora d[e]l uiuo pie doi, et onze tre, et da drio la collona rossa far q[ue]l suo contrapillastro, bassa, capitello, et li suoi meno bretti dall'una, et l'altra parte, et da una alletta all'altra à muro pieno, et la Collona bianca sia la strada, inseri[te] con tutte le altre pietre rosse, et cauar tutti li arpesi che besogno, et q[ue]lli d[e]lle figure di legname, et con obligo al d.to Bonfante di farsi tutte le Armadure che farà bisogno […] desfare à tutte sue spese, et di dare tutto il sasso uiuo, […] come rosso da esser comprato con il danaro suo […] buono, et reccipiente, et di farlo condure, et scari[…] Mollo di q[ues]tta Terra;
Et all'incontro Noi Press:ti […] /f. 5 v/ da far condure il cred.to sasso uiuo nella Chiesa sud:ta di S. Zorzi, et di dar la calcina, sabion, acqua, legname [per] far l'Armadura, chiodi, arpesi, piombo, caui, taie, sasso da muro, et piere cotte a spese di d:ta Confrat[erni]ta, et insieme [per] patuito, et concluso accordo, pretio, et mercato di Ducati quattrocento, cioè D:ti 400 de L 6:4 [per] D.to da esserli dati di uolte in uolte, secondo andarà faccendo essa opera, et vi andarà estrazendo da ellemosine.
A conto del qual pretio, et [per] cappara al p[rese]nte li esborsiamo Ducati uinti cioè D.ti 20 de L 6:4 [per] D.o come di Sop:a et in fede d[e]lla uerità promettiamo l'una, et l'altra parte di attender, et osseruar le cose pred:te, et però si siamo sottos.ti
Io Federico d[e]l Lise Pio:o et Pressid:te d[e]lla Conf.ta d[e]l Carm:ne aff.o ut s.a
Io Pelleg.n Predonzan Can:co et Press:te d[e]lla Conf:tà sop.ra aff.o ut sup.a
Io Nicolò Cald:n D.r di leggi, et Press:te d[e]lla Conf.tà d[e]lla Mad:na d[e]l Car.e proui et aff.o ut s.a
Io Fran.o Ven.r D.r di leggi, et Press:te ut s.a ho fatto il p[rese]nte di man propria, et prometto et affermo quanto di sopra
Io Bonfante Torre sop:to prometto, et affermo à mantenir, et osseruar quanto in esso si contiene
Io Nicolò Sciauzzo Sartor fui pfrese]nte à q[ua]nto di sopra.
Io Zorzi Predonzan figlio d[e]l q.m S. Galdio confermo come di sopra.

[47] ŽAP, Libro […] della confraterna della Beata Vergine del Carmine. Fatto l'anno 1722. li 5 Agosto.

Priloga 3

Dopisi v zvezi z okrasom iz štuka za oltar piranske škapulirske bratovščine.[48]

/f. 32 v/
Adi 8 Luglio 1753
Rad.to il magg:r n:o de Conf[rate]lli della Scuola d[e]lla B:a V:e del Carmine nel Sagrestia d[e]l domo, con l'Int:o d[e]l Sp[etabi]le S:r Marco d[e]l Seno, e d[e]lli SS:ri d.r Pietro Tartini, e dom.co Vatta Sind:ci d[e]lla Scuola e far qu[an]to segue

Le due statue di stucco sopraposte all'Altare hor dedicato alla B:a V:e d[e]l Carmine Rap[resenta]nti li santi Cosmo, e damiano, q[ues]t'Altare anticam:te era dedicato à detti Santi con le altre similm:te di stucco laterali alli due sud:te riguardo alla loro uecchiezza sono tutte rouinose e logore, così che im[m]inente è il loro precipicci, ò pure douerebbero leuarsi [per] costtruirne di nuoue, correndo il debito à questa Fraterna da confermare particolarm:te le due prime riguardo al titolare antico di esso Altare. Come che [per] accidente, e di passaggio s'atroua in questa Terra ill:o Gioseppe Monteuenti habitante in Zara maestro d[e]lla professione del decoro à stucco si è contrattato con lo stesso per la facitura di nuouo di dette due statue e di quell'altre che si ricercano [per] corispondere all'abbelime:to, e nicchie d[e]lla strotura di detto Altare, e dal med:mo proposto il modello fatto uedere à [pre]sente Fraterna e dimanda di prezzo [per] la sola fatura D:ti 60 et in aggionta li materiali come dalla roba prodotta, che puono ascendere à D 40 c:a Qual proposta, e ricerca ra[prese]ntata à q[ue]sta Confraterna le SS.ri d.r Pietro Scani e dom.co Vatta mandano parte alla [prese]nza d[e] Spe[tabi]le S.r Marco d[e]l Seno Sind.o d[e]lla D.ta Con[fraterni]ta che salua l'approuatione d[e]lla Carica Ecc.ma deleg:ta di Raspo giusto le Leggi sia da pr[opri]a Fraterna a proprie spese preuedute li mattoni e di gesso, e marmorino Calcina, et altro occorrer [dou]esse e [per] fattura d[e]l d:to S.r Gioseppe facendo l'opera /33 r/ laudabile, di Assistenza, e di perfetione [sijno] contribuiti duccati cinquanta da L 6: [per ...] dal Came:ro Della Fraterna stessa compita l'opera med:ma
Ball:ta ebbe B. P. 18 (- presa

Di rag:ne di q[ue]sta Fraterna ui sono alcuni elemosini et Rediti d'oro lasciati in leg:to [per] uia di testam:ti dei quali [...] la Fraterna n[on] fa alcun uso, ne se ne serue ad alcun abbelim:to. Però si manda parte dalli sud:ti SS:ri Sind:ci alla [prese]nza come sopra che sia [...] partita facolta al Cam:ro di far la uendita al prezzo più auantaggio di detti ori, e doura renderne conto minuto alla Fraterna stessa, [per]che q[ue]sta all'ora possi deliberare doue impiegarsi il soldo che uerrà ricauato
fù sorpesa la ballotatione d[e]lla p[rese]nte Parte

/34 r/
Adi 9: Luglio 1753
L'Ill[ustrissi]mo Ecc:mo S:r Cap:nio di Raspo L: D: prestato il douuto riflesso alla parte presa sotto il di 8: Corr[...] nella Veneranda Confrat:a della B. V. del Carmine della Terra di Piran
et acompagnata con Lettere di quel N H. Rap[resenta]nte degno stesso, sopra l'Intr:o delli Sindici, e Gastaldo [...] la detta Scuola, riguardante la Facitura di nuouo delle due Statue delli S.S. Cosmo, e Damiano, che di p[rese]nte s'attrouano rouinose, e Cadenti, e di quelle altre anc[or]a che si ricercano per corispondere all'Abellimento, e Struttura dell'Altare, sopra cui sono riposte, hà però l'Ecc.za Sua col riflesso alla maggior Decenza, e [laude] del Sig:r Iddio coll'Au[tori]tta sua Delegata, et in uigor del p[rese]nte Decreto approuata la parte sud:a per l'effetto che possa essere supplito alla Spesa indicata in essa parte delli D: 50: di L 6: 4 per D.o completa che sij l'operaz:ne med:ma, douendo del p[rese]nte esser fatto registro nel Libro di quella Scuola,

[48] ŽAP, Libro […] della confraterna della Beata Vergine del Carmine. Fatto l'anno 1722. li 5 Agosto.

et conseruato da chi Spetta le polizze del Soldo speso per li opportuni rincontri, e bonificaz:ni […].
Lorenzo Contarini Capitano di Raspo

/34 v/
Segue il Registro d[e]llo detto
Ill[ustrissi]mo S:r S:r Ecce[lente] S:r Pod:à di Pirano

Conosciuto con […] dalla Carica d'aprouare la parte trapassami da [Vostra Eccellenza] col suo Foglio di hieri, e che fù presa dalla Conf[raterni]ta d[e]lla B.a V.e d[e]l Carmine di cot.a Terra [per] la facittura d[e] lle due Statue d[e]lli SS. Cosmo, e damian con quell'altre ancora che sono necessarie [per] l'abbelim:to, e strutturà dell'Altare sopra cui sono riposte, accompagno [per] ciò al di lei zelo il decretto d'approuatione, ed possa esser adempito da chi incombe alle spesa in conformità di quanto hà concretato, e stabilito, le bacio app:te le mani
Pinguente 9 Luglio 1753
Lor.o Contarini Cap:o di Raspo Rd.

Stucco Maker Giuseppe Monteventi and the Altar of the Scapular Confraternity in Pirano

Summary

The Scapular confraternity of Our Lady of Carmel in the parish church of St George in Piran was established on 15 May 1614. Prior to that, on 4 May 1614, the contract for a new altar of Our Lady of Carmel, to replace the old altar of Sts Cosmas and Damian, was signed with the stonecutter Bonfanto Torre. The *confratelli* selected the plan for a monumental column altar of the type which had been introduced to Venetian churches in the last third of the 16th century following Palladio's classicist prototypes. The Scapular altar in Piran can be thus classified within the early phase of the development of classicist stone column altars in Venice. After St Joseph's altar (the present-day altar of the Holy Family), it is one of the oldest altars of this type in Slovenia. Its slightly awkwardly modelled geometrical pattern embellishes the landing at the top of the altar steps and antependium, and the rolled cartouches immediately under the broken entablature above the columns prove its early origin. A group of stucco figures adorn the upper part of the altar. On the broken entablature there are two sitting angels facing the group of the Scapular Virgin of Carmel with angels immediately below the baldachin, while the sides of the entablature are adorned by Sts Cosmas and Damian on pedestals.

In October 1624 an altarpiece for the Scapular altar was commissioned in Venice from Domenico Tintoretto (1560–1635). The painting was brought to Piran in July 1625. The painter depicted Virgin Mary sitting on the moon, handing over the scapular to St Simon Stock. Mary's open cloak is held by two angels, while a dove, as the symbol of the Holy Ghost, is depicted above. The reception of the scapular is depicted in the presence of intercessors, among whom are Bianca of Castiglia and Pope John XXII. Below is a depiction of an angel, saving souls wearing dark brown scapulars from purgatory.

The sculptural decoration adorning the upper part of the confraternity altar was until now thought to share a similar production date with the altar itself; due to the lower quality of execution it was attributed to the workshop of Bonfante Torre. Newly found archival information, however, confirms that it was commissioned in 1753 from the Zadar stucco maker Giuseppe Monteventi in order to replace the poorly preserved and decaying statues of Sts Cosmas and Damian. Although born in Bologna, Monteventi worked in Istria and Dalmatia between the mid-1740s and mid-1770s. His hitherto documented works are the decoration of the ceiling of the main hall in Zadar Archdiocesan Palace (before 1745), three stucco ceiling medallions with frescoes of St Francis in the former Franciscan church in Poreč (1751), Holy Cross' altar and chapel stucco furnishings in the church of the Franciscan convent in Badia near Korčula (1759–1760), the choir with staircase in the St Lawrence Cathedral in Trogir (1771), and the Kaštel Štafilić parish church vault (1772–1774). Based on stylistic analyses, the following works have been attributed to Monteventi: the stucco works in the nave of the Benedictine church in Zadar (1744), the altar of the Holy Cross in Gospa Maslinska church in Zadar (1750), the stucco in the nave and triumphal vault in the Benedictine church of St Nicolas in Trogir, the stucco in St. Dujam chapel and the St Joseph altar in Split Cathedral (1770), as well as the stucco in the palace of Archbishop Ivan Luka Garagnin (1765–1783) in Trogir dating from around 1771.

Monteventi's stucco, marked with heavy vegetative forms with symmetrical tendrils, exuberant acanthus and cartouches, thick frames of medallions with frescoes or stucco reliefs, has been described as the most outstanding baroque stucco in Istria and Dalmatia. The figural decorations, which are much rarer, are less skilful, and often only include angel heads surrounded by ornamentation. In addition to the typical, somewhat awkwardly modelled, facial features, his figures are marked by soft forms of drapery. The two saints and angels at the Piran Scapular altar are very similar in style to the angels on the altar of the Holy Cross on Badia near Korčula and in the Benedictine churches in Zadar and Trogir.

This group of sculptures in the Scapular altar in Piran parish church plays an important role in Slovenian sculpture, as it adds the name of the stucco maker to the relatively scarcely researched 18th

century history of stucco decoration. As the attribution is confirmed by the archival material, the new comparisons which they offer attest to the attributions of the stuccoworks in Zadar and Trogir Benedictine churches. While the mention of Giuseppe Monteventi's name in the confraternity book of records significantly furthers our knowledge of his life and the scope of his work in Istria, additional research is required to answer the question of whether some of the other stuccoworks along the Slovenian coast can be attributed to his workshop.

Konfessionell kontrovers

Süddeutsche Rosenkranzbruderschaften als Auftraggeber für barocke Deckenmalerei

Angelika Dreyer

Der Christen gewaltiger und unerhörter Meersieg,[1] so oder so ähnlich titelten zahlreiche Flugblätter, die in Europa euphorisch vom Sieg der Heiligen Liga über die osmanische Flotte am 7. Oktober 1571 in der Meerenge bei Lepanto berichteten.[2] Der militärische und merkantile Erfolg des Bündnisses zwischen Papst Pius V., Spanien und Venedig erwies sich zwar nur von kurzer Dauer, doch der bis dahin bestehende Mythos von der Unbesiegbarkeit der osmanischen Flotte war mit diesem Tag nachhaltig gebrochen.[3] Wie die Rezeptionsgeschichte anhand des umfangreich erhaltenen Bestandes an Flugblättern und -schriften, Vorläufer der heutigen Printmedien, zeigt, kristallisierten sich anfangs zwei Hauptmotive als Ursache für den kriegerischen Erfolg heraus: Zum einen machte man den Einsatz venezianischer Galeassen, modernen Kriegsschiffen, deren gewaltige Feuerkraft man nicht ohne Stolz mit kultureller Überlegenheit assoziierte, für den siegreichen Schlachtenverlauf verantwortlich. Zum anderen hob man eine für chistlichen Seestreitkräfte günstige Veränderung der Windverhältnisse hervor, die man als Zeichen göttlicher Gnade deutete.[4]

Mit dem Bekanntwerden des Sieges begann auch dessen konfessionsspezifische Vereinnahmung. Noch Ende Oktober 1571 proklamierte der Rat der bikonfessionellen Stadt Augsburg das Ereignis von Lepanto als kriegerischen Triumph der gesamten Christenheit, worin man eine Gnade Gottes sah, der Katholiken und Protestanten geeint mit großer Freude begegnen sollten. Zudem imaginierte sie einen Einblick in das Heilsgeschehen, die auf eine glorreiche Zukunft des Reichs unter dem habsburgischen Kaiser, dem Schutzherrn der freien Reichsstadt hoffen ließ. Doch bereits ein im Dezember desselben Jahres verhängtes Verbot für Schüler und Betteljungen, das lutheranische Kirchenlied *Erhalt uns, Herr bei deinem Wort und steur des bapst und Tuerken mord* in der Öffentlichkeit zu singen, belegt die nun einsetzende Differenzierung.[5]

1 *Deutsche illustrierte Flugblätter des 16. und 17. Jahrhunderts. 7: Die Sammlung der Zentralbibliothek Zürich. 2: Die Wickiana II (1570–1588)* (Hrsg. Wolfgang Harms, Michael Schilling), Tübingen 1997, S. 18–19.

2 Zu keinem anderen Ereignis des 16. Jahrhunderts hat sich ein derart umfangreicher Bestand an Flugblättern und -schriften erhalten. Göllner konnte rund 360 erhaltene Exemplare nachweisen: Carl GÖLLNER, *Turcica. Die Türkenfrage in der öffentlichen Meinung Europas im 16. Jahrhundert*, 3, Baden-Baden 1978 (Bibliotheca bibliographica Aureliana, 70), insbesondere S. 18. Zahlreiche der genannten Beispiele sind abgebildet und beschrieben in: *Deutsche illustrierte Flugblätter* 1997 (Anm. 1), S. 18–28.

3 Schon eineinhalb Jahre später sah sich die Serenissima im März 1573 zu einem teuer erkauften Sonderfrieden mit dem Osmanischen Reich genötigt. Einen umfassenden Einblick zu Lepanto bieten: Isolde DÖBELE, Die Künstler und die Seeschlacht von Lepanto (1571) im 16. und 17. Jahrhundert, *Europa und der Orient* (Hrsg. Gereon Sievernich, Hendrik Budde), Berlin 1989, S. 68–75; siehe auch: *Die Schlacht von Lepanto. 7. X. 1571*, Zürich 1962.

4 *Deutsche illustrierte Flugblätter* 1997 (Anm. 1), S. 24–26.

5 Stefan HANSS, *Lepanto als Ereignis. Dezentrierende Geschichte(n) der Seeschlacht von Lepanto (1571)*, Berlin 2016,

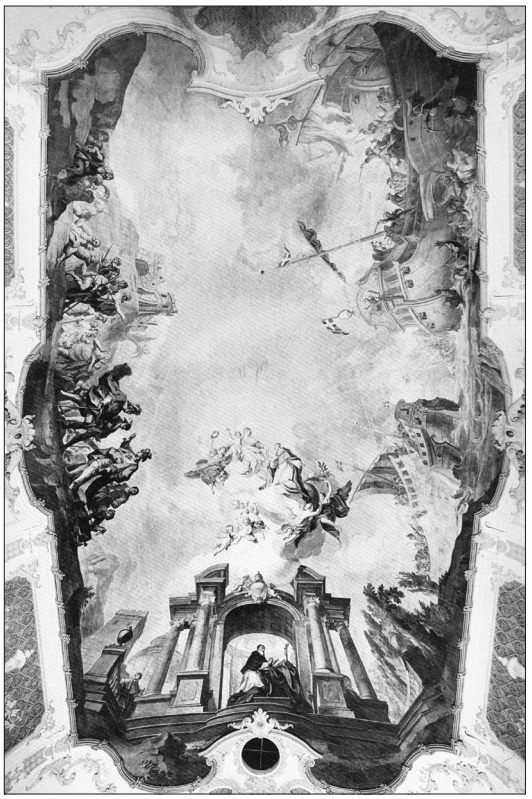

1. Johann Baptist Zimmermann (zusammen mit seinen Söhnen Johann Joseph und Franz Michael): Rosenkranzbild, 1738, Pfarrkirche Mariä Himmelfahrt, Prien am Chiemsee

2. Franz Martin Kuen: Papst Pius V. schaut die Seeschlacht von Lepanto 1571, 1768, Pfarrkirche St. Martin, Erbach

Innerhalb der folgenden zwei Jahre manifestierte sich jedoch der päpstliche Primat auf den Sieg von Lepanto. Der Dominikanerpapst Pius V. schrieb den günstigen Schlachtenverlauf der Gottesmutter Maria zu und ihr zum ehrenden Dank nahm er die Anrufung *auxiliatrix christianorum* in die Lauretanische Litanei auf. Den Anlass dazu gab der Umstand, dass er am Tag des Kampfes sich ganz dem Rosenkranzgebet gewidmet hatte, dem Gebet, das seinem Ordenspatron laut legendarischer Überlieferung durch Mariens Hand als Waffe im Kampf gegen die häretischen Albigenser übergeben worden war. Sein Nachfolger auf dem Stuhl Petri, Papst Gregor XIII., legte 1573 das Rosenkranzfest auf den Jahrestag der Schlacht am 7. Oktober, womit sich eine erste Verbindung aus Gebet und historischem Ereignis ergab, die durch die Heiligsprechung von Papst Pius V. im Jahre 1712 noch enger wurde.[6] Zusammen gesehen lässt sich eine erstaunliche inhaltliche Metamorphose

http://www.diss.fu-berlin.de/diss/receive/FUDISS_thesis_000000101650, S. 120–126, 936–938. Der Begründung des Rates für dieses Verbot, die endzeitlich konnotierte Anrufung Gottes gegen den, in der doppelten Natur von Papst und Sultan erscheinenden Antichristen als Mörder der christlichen Seelen und Leiber würde unter der katholischen Stadtbevölkerung als ehrabschneidende Beleidigung aufgefasst, ist nur schwerlich etwas entgegen zu setzen; siehe auch: Gerhard HÖLZLE, „MARIA die Sieges=Frau". Die literarische Marienverehrung in Bayern im Zuge der Lepanto-Schlacht, *Jahrbuch des Vereins für Augsburger Bistumsgeschichte*, 36, 2002, S. 538; allgemein hierzu: Thomas KAUFMANN, *„Türckenbüchlein" zur christlichen Wahrnehmung „türkischer Religion" in Spätmittelalter und Reformation*, Göttingen 2008, S. 42–46.

6 Georg SÖLL, Maria in der Geschichte von Theologie und Frömmigkeit, *Handbuch der Marienkunde* (Hrsg. Wolf-

konstatieren: Schrieb man den bei Lepanto errungenen Sieg im 16. Jahrhundert vor allem dem militärischen Geschick und der waffentechnischen Überlegenheit der christlichen Kämpfer zu, so konnte dieser Erfolg nun ganz im Sinne der katholischen Reform vor allem dem Eingreifen der Gottesmutter zugewiesen werden.

Die ebenfalls im Kontext der nachtridentinischen Frömmigkeitspraxis beförderten, sich überall in den süddeutschen Bistümern gründenden Rosenkranzbruderschaften leiteten im Folgenden eine rege Indienstnahme der Schlacht von Lepanto in der bildenden Kunst ein.[7] Ihr materiell und gestalterisch kostbarster Ausdruck ist die Lepanto-Monstranz der Ingolstädter Bürgerkongregation Maria de Victoria.[8] Als erste, bereits 1612 von den Jesuiten gegründete katholische Laienvereinigung auf deutschem Boden berief sie sich direkt auf Lepanto. Stets um konfessionelle Trennung bemüht, schrieb man in Ingolstadt den Tod Gustav Adolfs, den man zur Personifikation des protestantischen Irrglaubens stilisiert hatte, der Gottesmutter zu und feierte sie gebührend als Retterin und Beschützerin des katholischen Glaubens. In diesem Zusammenhang wirkt die Formung von sog. Schiffskanzeln, wie z. B. in Kloster Irsee, bei denen der Kanzelkorb einen Schiffsbug mit darüber gespannter Takelage nachahmt, denn auch weniger kurios, als man zuerst vermuten könnte.[9]

Oft entschieden sich die Rosenkranzbruderschaften jedoch für eine Kontextualisierung der Seeschlacht in einer raumbestimmenden Freskoausstattung.[10] Dieses Bildmedium eignete sich

gang Beinert, Heinrich Petri), Regensburg 1984, S. 209; HÖLZLE 2002 (Anm. 5), S. 538, 542–543. Papst Clemens XI. schrieb das Fest 1716 für die ganze Kirche vor.

7 Allgemein zum Rosenkranz und Rosenkranzbruderschaften: Hatto KÜFFNER, Walter SCHULTEN, *500 Jahre Rosenkranz. Kunst und Frömmigkeit im Spätmittelalter und ihr Weiterleben*, Erzbischöfliches Diözesan-Museum Köln, 25. 10. 1975–15. 01. 1976, Köln 1975; Franz COURTH, Rosenkranzbruderschaften, *Marienlexikon* (Hrsg. Remigius Bäumer, Leo Scheffczyk), 5, St. Ottilien 1993, S. 564–565; Anni HARTMANN, Der Rosenkranz als frommes Brauchgerät und Heilmittel des Volkes, *Kirchengeschichte und Volksfrömmigkeit* (Hrsg. Walter Pötzl), Augsburg 1994, S. 264–286; Walter PÖTZL, In der religiösen Gemeinschaft der Bruderschaften, *Kirchengeschichte und Volksfrömmigkeit* (Hrsg. Walter Pötzl), Augsburg 1994, S. 224–245; HÖLZLE 2002 (Anm. 5).

8 Clemens KIESER, *Die Memorialmonstranzen von Ingolstadt und Klosterneuburg. Studien zur Ikonologie der barocken Goldschmiedekunst*, Tübingen 1998, S. 125–131; *Die Lepanto-Monstranz in Maria de Victoria in Ingolstadt* (Hrsg. Rita Haub), Würzburg 2008; Marcus PILZ, Lepanto in Ingolstadt. Zur Rezeption der Seeschlacht von Lepanto in Bayern, *Sammelblatt des Historischen Vereins Ingolstadt*, 123, 2014, S. 231–245.

9 Hans-Ernst MITTIG, Zu den süddeutschen Schiffskanzeln, *Alte und moderne Kunst*, 13, 1968, S. 19–26.

10 Mechthild MÜLLER, *„In hoc vince." Schlachtendarstellungen an süddeutschen Kirchendecken im 18. Jahrhundert. Funktion und Geschichtsinterpretation*, Frankfurt a. M. 1991 (Europäische Hochschulschriften, 28, 115), S. 67–93, 155–175. Müller stellt ein umfangreiches Kompendium der Darstellungen der Schlacht von Lepanto in den Deckengemälden Süddeutschlands zusammen. Es ergibt sich folgender Überblick zu freskalen Ausstattungen im Kontext örtlich inkorporierter Rosenkranzbruderschaften: ehem. Filial- und Wallfahrtskirche Mariae Himmelfahrt in Kirchhaslach, Rosenkranzbruderschaft seit 1627, Fresken von Michael Niggl 1707–1710; Pfarrkirche St. Johann in Velburg, Rosenkranzbruderschaft, Fresken um 1720 eines unbekannten Malers; Dominikanerinnen-Klosterkirche Maria Königin der Engel, Rosenkranzbruderschaft seit 1662 belegbar, Fresken von Johann Baptist Zimmermann 1723; Pfarrkirche St. Georg in Aislingen, Rosenkranzbruderschaft seit 1654, Fresken von Matthias Wolcker 1737; Pfarrkirche Mariä Himmelfahrt in Prien, Rosenkranzbruderschaft seit 1639, Fresken von Johann Baptist Zimmermann zusammen mit seinen beiden Söhnen Johann Joseph und Franz Michael 1738; Pfarrkirche St. Peter und Paul in Oberammergau, Rosenkranzbruderschaft seit 1648, Fresken von Matthäus Günther 1761; Pfarrkirche Mariae Himmelfahrt in Günzburg, Rosenkranzbruderschaft seit dem 17. Jahrhundert, Fresken von Anton Enderle 1741 und eventuell von Johann Adam Mölck; ehem. Dominikanerkirche und Marienwallfahrt in Rottweil, Rosenkranzbruderschaft seit dem späten 16. Jahrhundert, Fresken von Joseph Wannenmacher von 1755; Pfarrkirche St. Martin in Dasing, Rosenkranzbruderschaft seit 1678, Fresken von Joseph Mages 1756; Pfarrkirche Mariae Himmelfahrt in Seekirch, Rosenkranzbruderschaft seit 1651, Fresken von Franz Martin Kuen 1756; Rosenkranzkapelle in der ehem. Augustiner-Chorherrnstiftskirche in Indersdorf, Rosenkranzbruderschaft seit 1631, Fresken von Matthäus Günther 1758; Pfarrkirche Mariae Himmefahrt in Türkenfeld, Rosenkranzbruderschaft seit

3. Matthäus Günther: Rosenkranzspende, 1758, Rosenkranzkapelle, Kloster Indersdorf

schon allein aufgrund der zur Verfügung stehenden Großflächen ausgezeichnet für die anschauliche Darstellung komplexer Sinnzusammenhänge und narrativer Nebenschauplätze. Zudem dürfte die Schnelligkeit, welche der Freskotechnik eigen ist, den vielfach aus Laien zusammengesetzten, zumeist am Ort angesiedelten Sodalen der Bruderschaften entgegengekommen sein. So malte z.B. Johann Baptist Zimmermann zusammen mit seinen Söhnen Johann Joseph und Franz Michael 1738 in Prien das Chorfresko in 18 Tagen (Abb. 1) und Franz Martin Kuen stellte das großdimensionierte Langhausfresko in St. Martin in Erbach in nur 43 Tagen fertig (Abb. 2).[11]

Die zahlreichen Lepanto-Darstellungen im süddeutschen Raum weisen oft einen drastischen Ausdruck auf, der selbst vor derbster Polemik gegenüber dem Feind nicht zurückschreckt. Auffällig ist ihre Häufung in Wallfahrts- und Pfarrkirchen. Findet das Thema dennoch, wie in Indersdorf (Abb. 3) oder in Speinshart, Eingang in eine Klosterkirche, ist es dort in einer für die Bruderschaft separierten Rosenkranzkapelle dargestellt oder ordnet sich, wie im Rahmen der Dominikanerinnenkirche in Bad Wörishofen, dem Gebet von Pius V. und der damit verbundenen Ikonographie

1718, Fresken von Christoph Thomas Scheffler (Chor) 1754 und Johann Baader (Langhaus) 1766; ehem. Filialkirche Unserer Lieben Frau unbefleckte Empfängnis in Frauenriedhausen, Johann Anwander 1768; Pfarrkirche St. Martin in Erbach, Rosenkranzbruderschaft seit 1662, Fresken von Franz Martin Kuen 1768; Pfarrkirche Maria, Königin des Rosenkranzes in Arnstein, Rosenkranzbruderschaft 1655 erneuert, Fresken von Johann Philipp Rudolf 1770.

11 Zur Pfarrkirche Mariä Himmelfahrt in Prien siehe: Hermann BAUER, Anna BAUER-WILD, *Johann Baptist und Dominikus Zimmermann. Entstehung und Vollendung des bayerischen Rokoko*, Regensburg 1985, S. 216–219; Peter von BOMHARD, Josef PREIS, Karl ASS, *Die Kirchen der Pfarrei Prien*, Regensburg 1991³ (Kleine Kunstführer, 49), Abb. S. 9, Text S. 4–6; Anna BAUER-WILD, Prien am Chiemsee, *Corpus der barocken Deckenmalerei in Süddeutschland. 12: Freistaat Bayern. Regierungsbezirk Oberbayern. Stadt und Landkreis Rosenheim. 2: Jakobsberg bis Windhag* (Hrsg. Hermann Bauer, Frank Büttner, Bernhard Rupprecht), München 2006, S. 400–410. Die dortige Rosenkranzbruderschaft bestand seit 1639. Die ungewöhnlich großen Tagwerke führen in Prien zu erheblichen konservatorischen Problemen. Johann Baptist Zimmermann als Maler von Rang erhielt für die Freskierung insgesamt 1106 fl. und erwies sich damit keineswegs als kostengünstige Ausstattung. Zur Pfarrkirche St. Martin in Erbach siehe: Anton KONRAD, *Erbach. Pfarrkirche St. Martin*, Weißenhorn 1979, S. 8–20; MÜLLER 1991 (Anm. 10), S. 79–93, S. 171–172; Otto BECK, *Pfarrkirche St. Martinus. Erbach an der Donau*, Lindenberg 2006.

4. Michael Niggl: Maria sendet Blitze gegen die osmanische Flotte, 1707-1710, Filial- und Wallfahrtskirche Mariae Himmelfahrt, Kirchhaslach

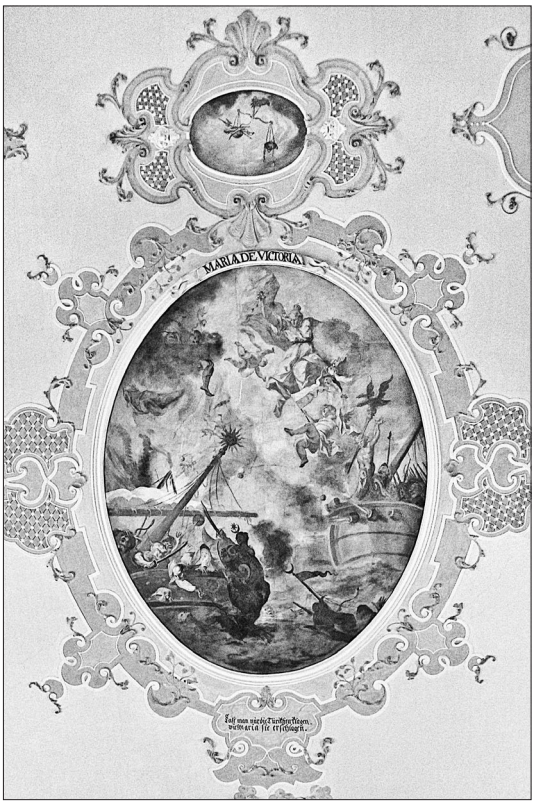

5. Matthias Wolcker: Maria de Victoria, 1738, Pfarrkirche St. Georg, Aislingen

des Ordensheiligen unter.[12] Bisher nicht beachtet wurde die überaus aufschlussreiche geographische Verortung dieser Ikonographie, die mit den Darstellungen in Kirchhaslach (Abb. 4), Bad Wörishofen, Aislingen (Abb. 5), Günzburg (Abb. 6), Dasing (Abb. 7), Haupeltshofen, Seeg (Abb. 8), Fraunriedhausen und Schwäbisch Gmünd eine Präferenz dieses Themas im Bistum Augsburg erkennen lässt.[13] Die spezielle Situation der unmittelbaren Nähe zum Protestantismus war in diesem Bistum im

[12] Die Dominikanerinnenkirche in Bad Wörishofen bildet insofern eine Ausnahme, als dass hier die Darstellung von Pius V. im Rosenkranzgebet vor allem eng mit der Ikonographie zum Ordensheiligen verbunden ist; vgl. BAUER, BAUER-WILD 1985 (Anm. 11), S. 311–312; MÜLLER 1991 (Anm. 10), S. 158–159; Werner SCHIEDERMAIR, *Das Dominikanerinnenkloster zu Bad Wörishofen*, Weißenhorn 1998; Hans PÖRNBACHER, *Maria Königin der Engel. Klosterkirche der Dominikanerinnen in Bad Wörishofen*, Lindenberg 1999; Klaus GANZER, Das Dominikanerinnenkloster „Maria Königin der Engel" zu Bad Wörishofen, *Wörishofen. Auf dem Weg zum Kneippkurort, zu Bad und Stadt* (Hrsg. Reinhard H. Seitz), Lindenberg 2004, S. 51–75. Zur Rosenkranzkapelle im Kloster Indersdorf: Brigitte VOLK-KNÜTTEL, Kloster Indersdorf, Rosenkranzkapelle, *Corpus der barocken Deckenmalerei in Deutschland. 5: Freistaat Bayern. Regierungsbezirk Oberbayern. Landkreis Dachau* (Hrsg. Hermann Bauer, Bernhard Rupprecht), München 1996, S. 135–139, Abb. S. 137. Die dortige Rosenkranz-Bruderschaft wurde durch die Gebetsverpflichtung um eine glückliche Sterbestunde für sich und andere Mitglieder zu einer Stundenbruderschaft erweitert und 1656 durch Alexander VII. privilegiert. Zur Prämonstratenserkloster- und Pfarrkirche Maria Immaculata: Michael HARTIG, Gustl MOTYKA, Adolf MÖRTL, *Prämonstratenserkloster- und Pfarrkirche Speinshart*, Regensburg 2014[10] (Kleine Kunstführer, 557).

[13] Nach MÜLLER 1991 (Anm. 10), S. 154–175. St. Martin in Dasing gehörte zu St. Ulrich und Afra in Augsburg, ist in unmittelbarer Nähe der freien Reichsstadt und wird daher in diesem Kontext als eine dem Bistum Augsburg

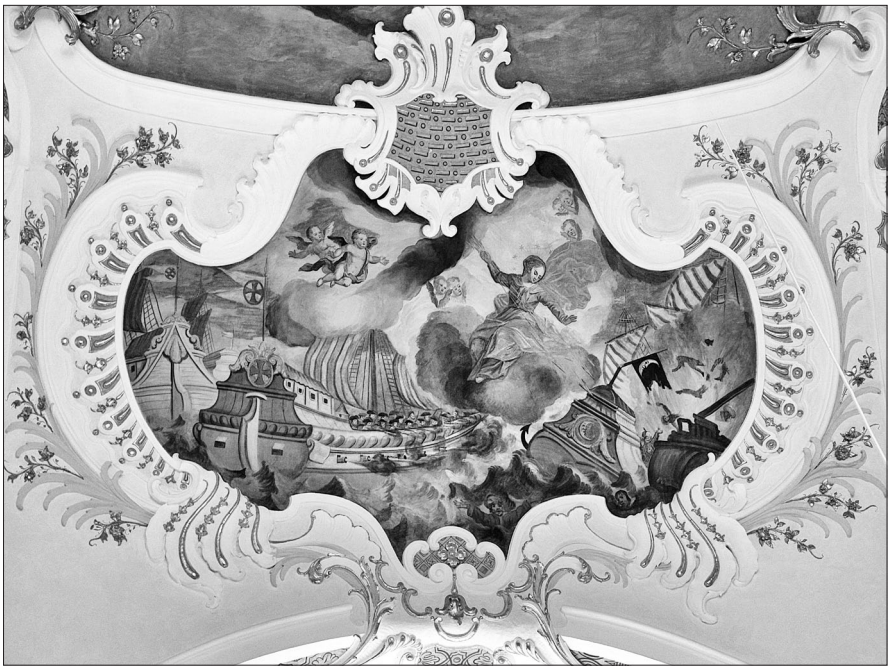

6. Anton Enderle: Maria sendet Blitze gegen die osmanische Flotte, 1741, Pfarrkirche Mariae Himmelfahrt, Günzburg

7. Joseph Mages: Rosenkranzspende, 1756, Pfarrkirche St. Martin, Dasing

8. Johann Baptist Enderle: Papst Pius V. schaut die Seeschlacht von Lepanto 1571, Detail, 1769, Pfarrkirche St. Ulrich, Seeg

9. Franz Martin Kuen: Papst Pius V. schaut die Seeschlacht von Lepanto 1571, Detail, 1768, Pfarrkirche St. Martin, Erbach

besonderen Maße gegeben, einem Territorium, in dem sich zahlreiche protestantische und katholische Gemeinden in engster Nachbarschaft befanden. Damit verbunden war einerseits die Notwendigkeit, ein einvernehmliches Auskommen untereinander zu finden, andererseits aber auch eine Abgrenzung, die den konfessionellen Wechsel des Einzelnen verhindern sollte.

Genau diese örtliche Nachbarschaft zu den Protestanten ist auch vermehrt bei weiteren Darstellungen der Lepantoschlacht, wie etwa in der Pfarrkirche St. Martin in Erbach (Abb. 2 und 9) und in der Pfarrkirche Mariae Himmelfahrt in Seekirch gegeben.[14] Sie liegen im ehemaligen Bistum Konstanz, das sich ebenfalls mit der konfessionellen Spaltung auseinanderzusetzen hatte. Rosenkranzbruderschaften, die ein deutliches Bekenntnis zur Gottesmutter und damit zum katholischen Glauben erforderten, fungierten hier auch auf der sozialen Ebene als bindende Kraft.

Demgegenüber griffen die zahlreichen Rosenkranzbruderschaften im einheitlich katholischen Gebiet des Bistums Freising die Schlacht von Lepanto seltener auf. Neben dem bekannten Fresko in Prien am Chiemsee (Abb. 1, 10 und 11) ist dieses Thema noch in dem bereits erwähnten Fresko der Rosenkranzkapelle im Kloster Indersdorf (Abb. 3) und, entfernt im Hintergrund angedeutet, in der Pfarrkirche von Türkenfeld sowie, ausschließlich vom Priester einsehbar, auf der westlichen Seite des Chorfreskos der Pfarrkirche in Oberammergau anzutreffen.[15] Nimmt man Prien aus, fehlt in diesen Deckenbildern der sonst übliche antithetische Bildaufbau, womit die Schiffe eher als attributives Zeichen zur Betonung der Rosenkranzthematik eingesetzt werden.

nahestehende Pfarrei gewertet.

[14] Zur Pfarrkirche Mariae Himmelfahrt in Seekirch siehe: Michael Andreas SCHMID, Vorbilder im Freskowerk des Franz Martin Kuen aus Weißenhorn (1719–1771), *Jahrbuch des Vereins für Augsburger Bistumsgeschichte*, 35, 2001, S. 248–249.

[15] Zur Pfarrkirche St. Peter und Paul in Oberammergau: *Corpus der barocken Deckenmalerei in Deutschland. Freistaat Bayern, Regierungsbezirk Oberbayern, Landkreise Bad Tölz, Wolfratshausen, Garmisch-Partenkirchen, Miesbach* (Hrsg. Hermann Bauer, Bernhard Rupprecht), 2, München 1981, S. 375–393, insbesondere Abb. S. 382–383, Text S. 382–385, 391–393. Der den Patronatsheiligen Peter und Paul gewidmete Gemeinderaum von Oberammergau wurde bereits zwanzig Jahre zuvor, im Jahre 1741, von Matthäus Günther ausgemalt. Zur Pfarrkirche Mariae Himmelfahrt in Türkenfeld: Brigitte SAUERLÄNDER: Türkenfeld, *Corpus der barocken Deckenmalerei in Deutschland. Freistaat Bayern, Regierungsbezirk Oberbayern, Landkreis Fürstenfeldbruck* (Hrsg. Hermann Bauer, Bernhard Rupprecht), 4, München 1995, S. 247–258.

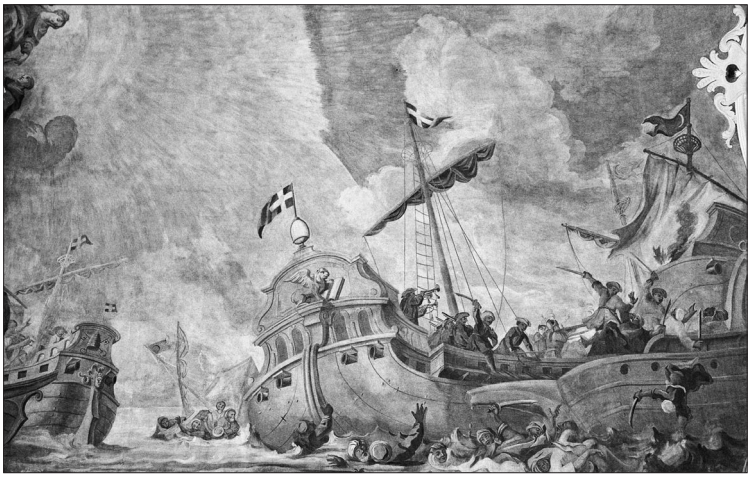

10. Johann Baptist Zimmermann (zusammen mit seinen Söhnen Johann Joseph und Franz Michael): Seeschlacht von Lepanto, Detail, 1738, Pfarrkirche Mariä Himmelfahrt, Prien am Chiemsee

11. Johann Baptist Zimmermann (zusammen mit seinen Söhnen Johann Joseph und Franz Michael): Don Juan d'Austria, Detail, 1738, Pfarrkirche Mariä Himmelfahrt, Prien am Chiemsee

Die Mehrzahl der Fresken mit dieser Lepanto-Ikonographie fächert, analog zu den zahlreichen im Barock erschienenen Andachtsbüchern, unterschiedliche theologische Bezüge zum Rosenkranzgebet an der Kirchendecke auf. Prägend für diese Art der Deckengemälde mit Bezugnahme auf die Lauretanische Litanei und deren spezifische Marienfrömmigkeit war die Ausstattung der Pfarr- und Wallfahrtskirche zu Unserer Lieben Frau in Kirchhaslach (Abb. 4 und 12).[16] Obgleich von dem nur lokalhistorisch bedeutsamen Maler Michael Niggl aus Hilterfingen zwischen 1707–1710 geschaffen, kann dieser Zyklus anhand der hier vorgestellten umfangreichen Analyse nachgerade als der thematische „Urtyp" bezeichnet werden. Entsprechend des zeittypischen Dekorationssystems setzt sich dieser Zyklus aus insgesamt über siebzig unterschiedlich kleinformatigen Einzeltondi zusammen, wobei jedes Bildfeld von einem vollplastischen Akanthusstuck gerahmt wird. Doch auch wenn die populäre Wallfahrt von Kirchhaslach an manchen Jahren über 100.000 Pilger zählen konnte, war es nicht der vielteilige Freskenzyklus, der die breit angelegte Rezeptionsgeschichte beförderte. Diese leitete vielmehr

[16] Zur Pfarr- und Wallfahrtskirche Unserer Lieben Frau zu Kirchhaslach: Lothar ALTMANN, *Katholische Pfarr- und Wallfahrtskirche Kirchhaslach*, Regensburg 1998[3] (Kleine Kunstführer, 1152); MÜLLER 1991 (Anm. 10), S. 69–78, 156–157.

12. Michael Niggl: Maria als Gnadenbrunnen mit Erdteilpersonifikationen, 1707-1710, Filial- und Wallfahrtskirche Mariae Himmelfahrt, Kirchhaslach

ein 1726 in Mindelheim gedrucktes, thematisch auf diese Wallfahrt bezogenes Andachtsbuch mit dem Titel *Gnaden-Gebäu /.../* ein (Abb. 13 bis 16).[17] Die immense Verbreitung verdankte dieses kleinformatige und ansonsten schlicht und kostengünstig hergestellte Büchlein vor allem seiner aufwändigen Illustrierung. Insgesamt siebenundsechzig der von Niggl freskierten Motive werden hierin in Form von einfachen, aber ganzseitigen Drucken vorgestellt, mit einer lateinischen Über- sowie einer deutschen Unterschrift versehen und einer das Bild erläuternden Andachtsübung gegenübergestellt, wobei sich der Text einer sehr anschaulichen und teilweise auch drastischen Sprache bedient. Neben der bildmotivischen Adaption enthielt dieses Büchlein einen überaus reichen ikonographischen Fundus an Emblemen, typologischen Bezügen, marianischen Anrufungen und legendarischen Überlieferungen.

Als nahezu kanonisch für derartige Freskenausstattungen verankerten sich die bildlichen Bestandteile von der Seeschlacht von Lepanto, der Rosenkranzübergabe an den hl. Dominikus (Abb. 15 und 17) und huldigende Personifikationen der vier Erdteile.[18] Letztgenanntes Motiv greift auf das Magnifikat, den Lobgesang Mariens, zurück und bezieht sich auf Lukas 1,48: *Beatam me dicent omnes generationes*. Es markiert die Überwindung der vorangegangenen Häresie, da nun ja der gesamte Erdenkreis bekehrt und zur Lobpreisung Mariens geeint ist. Dieser konfessionstheologische Aspekt kann an dieser Stelle gar nicht deutlich genug betont werden. In Kirchhaslach gießt demgemäß Maria mit dem Kinde als Brunnenfigur ihre Gnade auf die vier Erdteile aus (Abb. 12 und 14), in Aislingen geschieht dies durch die Anbetung der dem Katholizismus vorbehaltenen Monstranz mit dem Allerheiligsten (Abb. 18).[19] In St. Martin in Dasing ließ der Maler Joseph Mages die Personifikationen

[17] *Gnaden-Gebäu der ubergebenedeyten Mutter Gottes, und allzeit Jungfrauen Maria, wie dermahlen zu Kirchaßlach mit allerhand Lob- und Ehren-Gemählen vorgestellt wird. Mit hinzugefügtem andächtigem Bitt-Rueff zu gebrauch der christlichen Wallfahrter*, Mindelheim 1726.

[18] Zu den Erdteilallegorien siehe auch die Datenbank „Erdteilallegorien im Barockzeitalter im Heiligen Römischen Reich Deutscher Nation (Süddeutschland, deutschsprachige österreichische Erblande)“ an der Universität Wien, Historisch-kulturwissenschaftliche Fakultät, Institut für Geschichte: http://erdteilallegorien.univie.ac.at.

[19] MÜLLER 1991 (Anm. 10), S. 159–160.

13. Maria sendet Blitze gegen die osmanische Flotte, in: Gnaden-Gebäu, Mindelheim 1726

14. Maria als Gnadenbrunnen mit Erdteilpersonifikationen, in: Gnaden-Gebäu, Mindelheim 1726

15. Dominikus, Maria und Christus, in: Gnaden-Gebäu, Mindelheim 1726

16. Waage mit Rosenkränzen und Waffen, in: Gnaden-Gebäu, Mindelheim 1726

ehrfurchtsvoll zur Gottesmutter aufblicken (Abb. 7) und Anton Enderle platzierte dieses Thema in der Liebfrauenkirche zu Günzburg zusammen mit einer Krönung Mariens wirkungsvoll in der Mitte des Langhauses (Abb. 19).[20]

Mit der Rosenkranzspende wiederum ist der Verweis auf das grundlegende Gebet von Rosenkranzbruderschaften gegeben. Nach Alan de la Roche erfolgte diese in Form einer Offenbarung der Gottesmutter, die dem hl. Dominikus in einer Vision lehrte, wie der Rosenkranz zu beten sei.[21] Dermaßen angeleitet setzte Dominikus den Rosenkranz nun erfolgreich als probates Mittel zur Bekehrung der Albigenser ein.[22] So kann später im barocken Kirchhaslach Maria auf den hl. Dominikus und seinen Rosenkranz verweisen und die strafenden Pfeile Gottvaters zurückhalten (Abb. 15).[23]

Die bildliche Rezeption des historischen Ereignisses von Lepanto gestaltet sich in Kirchhaslach überaus einprägsam und unmissverständlich (Abb. 4 und 13). Gezeigt ist im himmlischen Bereich die zartgliedrig-mädchenhafte Gottesmutter, wie sie mit einem sanften Lächeln persönlich die Blitze gegen die in Flammen aufgehenden Schiffe der osmanischen Seemacht schleudert. Da sie eigen- und vollständig die Kampfhandlung übernimmt, wird auch die Beifügung der Schiffe der Heiligen Liga obsolet. Unter dem Bild steht erklärend der sinnfällige Vers: *Laß man nur die Türkhen klagen / Wie Maria sie erschlagen*.[24] Im Text wiederum folgt nach einer ausführlichen Lobpreisung Mariens die eigentlich anvisierte Thematik:

gleichwie du einstens den Hochmuth der Türcken gestürtzet
also mache auch durch den von GOtt dir mitgetheilten Gewalt
daß alle Ketzereyen zerstöhrt
die laue Christen zu wahrer Buß und vollkommenen Eyfer der Religion bekehrt
und die Catholische Kirchen vermehrt möchte werden[25]

[20] Die Preisung Mariens durch alle vier Erdteile war, wie Müller nachweist, ein kontinuierlich wiederkehrendes Bildelement im Kontext der Lepantoschlacht. Es findet sich in diesem ikonographischen Zusammenhang beispielsweise in der Dominikanerinnen-Klosterkirche in Bad Wörishofen, die Johann Baptist Zimmermann bereits 1723 freskierte, im Gemeindehaus in der Pfarrkirche in Seekirch, das Franz Martin Kuen im Jahre 1756 ausmalte, in der Deckenmalerei der Rosenkranzkapelle im Kloster Indersdorf von Matthäus Günther aus dem Jahre 1758 und bei den heute verlorenen Fresken von Johann Anwander in Schwäbisch Gmünd, die er 1764 schuf; siehe hierzu: MÜLLER 1991 (Anm. 10), S. 74–75, 155–175. In Günzburg lehnte sich Anton Enderle, ein Onkel des bekannteren Johann Baptist Enderle, bei diesem Fresko aus dem Jahre 1741 nicht an Kirchhaslach, sondern an die Komposition von Johann Baptist Zimmermann in Steinhausen an; siehe hierzu: Rudolf SEIBOLD, *Die Liebfrauenkirche des Dominikus Zimmermann zu Günzburg*, Günzburg 1987, S. 104–129; Rudolf SEIBOLD, *Frauenkirche Günzburg. Generalsanierung 1993-2002. Dokumentation*, Burgau 2002, S. 107–119. Grundlegend und mit vielen Quellenhinweisen: Julius SCHÖTTL, *Unser Lieben Frauen Kirche zu Günzburg a.D. Eine Perle des bayerischen Rokoko*, Augsburg 1925.

[21] Wie Heribert Holzapfel nachwies, kann die Legende erst in der 2. Hälfte des 15. Jahrhunderts entstanden sein und muss dem 1475 verstorbenen Alan de la Roche zugewiesen werden, der sich zeitlebens der Verbreitung des Rosenkranzgebetes widmete und in dessen Schriften sich diese Legende erstmals findet: Heribert HOLZAPFEL, *St. Dominikus und der Rosenkranz*, München 1903 (Veröffentlichungen aus dem Kirchenhistorischen Seminar München, 12), S. 13–29.

[22] Eine anschauliche Beschreibung über die Bekehrung der Albigenser ganz im Sinne der tridentinischen Frömmigkeitspraxis findet sich in: Michael CREMER, *Der Heilig Rosenkranz. Daß ist kurzer unnd gründlicher bericht von der Genadenreichen Ertzbrüderschafft deß heiligen Rosenkrantzes / der hochgelobten Himmelkönigin / unnd Mutter GOTTes Mariae*, Mainz 1612, S. 30–33.

[23] *Gnaden-Gebäu* 1726 (Anm. 17), Blatt 31.

[24] *Gnaden-Gebäu* 1726 (Anm. 17), Blatt 48.

[25] *Gnaden-Gebäu* 1726 (Anm. 17), Text zu Blatt 48, Gebet unter der Überschrift *Maria de Victoria / All Feinds=Macht wird zerstehrt / wan sich Maria wehrt*.

17. Anton Enderle:
Fürbitte der hll. Dominikus und Franziskus, 1741,
Pfarrkirche Mariae Himmelfahrt, Günzburg

18. Matthias Wolcker:
Erdteilpersonifikationen beten das Allerheiligste an, 1738,
Pfarrkirche St. Georg, Aislingen

In einem anschließenden Lamento über den aktuell betrüblichen Zustand der Kirche droht der Text in der Andachtsübung den als „lauen Christen" bezeichneten Protestanten, die *den Fortgang und die Aufnahm deiner [Mariens] Ehr verhindern und vermindern wollen*[26] damit, dass die Gottesmutter sie jagen und schlagen werde.

Die Adaption der Schlacht von Lepanto wiederum veranschaulicht sinnfällig ein Emblem, bei dem links eine aus einer himmlischen Wolke greifende Hand eine Waage hält (Abb. 16). Auf der gewichtsmäßig leichteren Waagschale liegen Waffen, auf der rechten, deutlich schwerer beladen, Rosenkränze. Im *Gnaden-Gebäu* lautet die Überschrift zu eben diesem Bild *QUID ARMA POSSENT*[27] (Was die Waffen vermögen) und die deutsche Bildunterschrift erklärt: „*Was bezwingen nit die Waffen, Fürbitt doch kann weit mehr schaffen*.[28] Die hier getroffene Aussage ist ebenso einfach wie evident: Gegenüber dem reinen Kampfgeschehen ist das Gebet eindeutig vorzuziehen, es „wiegt", im wahrsten Sinne des Wortes, „schwerer".

Wie sehr diese ausdrucksstarke Bild- und Textsprache wiederum dem zeitgenössischen Bedürfnis der Rosenkranzbruderschaften entsprach, zeigen zahlreiche Übernahmen aus dem *Gnaden-Gebäu* (Abb. 13 bis 16). Während versiertere Künstler wie Joseph Mages oder Matthäus Günther die ikonographischen Bestandteile z. B. in Dasing (Abb. 7), Kloster Indersdorf (Abb. 3) und

[26] *Gnaden-Gebäu* 1726 (Anm. 17), Text zu Blatt 48.

[27] *Gnaden-Gebäu* 1726 (Anm. 17), Blatt 47.

[28] *Gnaden-Gebäu* 1726 (Anm. 17), Blatt 47.

19. Anton Enderle: Marienkrönung mit Heiligen und Erdteilpersonifikationen, 1741, Pfarrkirche Mariae Himmelfahrt, Günzburg

Oberammergau variierten, kopierte der weniger kunstfertige Matthias Wolcker 1738 die Stichvorlage der Lepantoschlacht und das dazugehörige Emblem für seinen Freskenzyklus in Aislingen und scheute sich auch nicht, den markanten Wortlaut als Unterschrift zu zitieren (Abb. 5 und 18). Auf ähnliche Weise verfuhr Anton Enderle 1741 in der Günzburger Frauenkirche, indem er Motive des *Gnaden-Gebäu* direkt übernahm (Abb. 6 und 13 sowie Abb. 15 und 17).[29]

Mit der Heiligsprechung von Papst Pius V. im Jahre 1712 rückten sowohl seine Person als auch das historische Geschehen in den Vordergrund und etablierten einen neuen Darstellungstypus, bei dem weniger die Andachtsübung der Sodalen einer Rosenkranzbruderschaft als vielmehr der historische Aspekt des betenden Papstes und die Dankprozession in den Vordergrund rückte.[30] Als Beispiele dafür werden hier drei Darstellungen angeführt, denen die Anbringung im Gemeinderaum dörflicher Pfarrkirchen mit inkorporierter Rosenkranzbruderschaft gemeinsam ist. Das chronologisch früheste Fresko von Johann Baptist Zimmermann findet sich in Mariä Himmelfahrt in Prien (Abb. 1, 10 und 11).[31] Zeitlich später, 1768, malte Franz Martin Kuen das Fresko in Erbach, St. Martin und in direkter kompositorischer Anlehnung an Kuen fertigte 1769 Johann Baptist Enderle 1769 das Deckengemälde für St. Ulrich in Seeg (Abb. 8). [32]

Die Konzentration auf den historischen Aspekt ist nicht allein an der Person von Papst Pius V. auszumachen, sondern wird in allen drei Beispielen von weiteren historischen Andeutungen ergänzt, indem z. B. in Prien die venezianische Flotte sowohl mit dem Markuslöwen als auch dem

[29] Die Embleme im Chorumgang, die Rosenkranzspende des hl. Dominikus und die Schlacht von Lepanto wurden kompositorisch getreu nach den Vorlagen des *Gnaden-Gebäu* übernommen; vgl. SEIBOLD 1987 (Anm. 20), S. 104–129; SEIBOLD 2002 (Anm. 20), S. 107–119.

[30] Wie schnell man in Süddeutschland nach der Heiligsprechung von Pius V. reagierte und sein Rosenkranzgebet thematisierte, zeigt eine 1713 im Marienmonat Mai gehaltene und veröffentlichte Predigt von Hartmann Baast in Ober-Moedlingen: *Pius auch von weitem sicht / was glücklich da und dort geschicht* (Hartmann BAAST, Pius V., *Pontifex Maximus /.../ Dreyfach glantzendes Tugend- und Ehren-Gestirn In einer Lob- und Ehren-Predig Vorgestellet*, Dillingen 1713, S. 42.

[31] BAUER, BAUER-WILD 1985 (Anm. 11), S. 216–219; BOMHARD, PREIS, ASS 1991 (Anm. 11), Text S. 4–6, Abb. S. 9.

[32] Zu St. Martin in Erbach: KONRAD 1979 (Anm. 11), S. 8, 14, 16, 18, 20. Zu St. Ulrich in Seeg: Karl Ludwig DASSER, *Johann Baptist Enderle*, Weißenhorn 1970, S. 50–51, S. 143–144, Abb. 112–113, 115; Hugo SCHNELL, Annemarie SCHRÖPPEL, *Pfarrkirche Seeg im Allgäu*, Regensburg 1998[7] (Kleine Kunstführer, 454); Karl PÖRNBACHER, *Die Pfarrkirche St. Ulrich in Seeg*, Lindenberg 2007.

päpstlichen Wappen ausgewiesen wird.[33] Eine andere Variante wählte man in Erbach, wo am Bug des Schiffes Don Juan d'Austria in Siegerpose erkennbar ist. Dieser nimmt als siegreicher Anführer der Heiligen Liga bei diesen historisch ausgerichteten Fresken eine ganz entscheidende Rolle ein. In Seeg steht er im vollen Krönungsornat hinter dem Papst, ein Motiv, das sich ebenso in Erbach in etwas zurückgenommener Form wiederholt. In Prien wird ihm sogar eine eigene Szene an der nördlichen Stirnseite zugedacht, wo er den Heimkehrenden der Seeschlacht dankt.[34] Die Szenerie fokussiert sich bei diesen Deckenbildern auf die historische Person von Papst Pius V., dessen Gebet der glückliche Ausgang der Schlacht zu verdanken ist.

Dieser Primat des Historischen wurde von Hermann Bauer mit dem Begriff der „historischen Vision" oder auch „historischen Perspektive"[35] umschrieben. Bauer geht dabei von einem Bezug zwischen der Kirche als bestehendem Raum und den Freskeninhalten durch die „Identität eines präfigurierenden, historischen oder paradigmatischen Sinnbezuges"[36] aus. Hieraus ergibt sich am Beispiel von Prien folgender Analogieschluss (Abb. 1): „Die See von Lepanto ist /.../ jener Ort, in dem die Kirche von Prien sich als zweites Lepanto dem Schutz der siegbringenden Rosenkranzkönigin anvertraut."[37] Eben dieser Aspekt der Prädestination, in Prien, in Erbach (Abb. 2) und in Seeg ein zweites Lepanto sehen zu wollen, stellt hier die Hauptintention dar. Auch die in diesen Beispielen gegebene Ausformung der Gottesmutter Maria als Apokalyptisches Weib und damit der Hinweis auf die Offenbarung kann in dem Sinne verstanden werden, dass eben der historische Ort Lepanto und damit auch die oben erwähnten Orte des zweiten Lepanto aktiv in die göttliche Heilsvorsehung einbezogen sind.[38]

Dieses im späteren 18. Jahrhundert mittlerweile allgemein gewordene Verständnis für die Lepanto-Ikonographie als Ausdruck des konfessionellen Konfliktes zeigt auch die 1769 veröffentlichte, bisher aber unberücksichtigt gebliebene Predigt von Oswald Hespelin zur Weihe der Erbacher Kirche.[39] Ohne die im neu gemalten Fresko dargestellte Schlacht von Lepanto auch nur mit einem Wort zu erwähnen, verweist Hespelin auf die tiefgreifenden konfessionellen Auseinandersetzungen, denen die Erbacher bis zum Westfälischen Frieden ausgesetzt waren. Ihr erbitterter Kampf um die Zugehörigkeit zum katholischen Glauben wird an vielen Beispielen mit historischer Genauigkeit aufgeführt. In Bezug auf das Jahr 1523 heißt es: „grief das Uebel so behend um sich, daß es sich in kurzer Zeit von einer Seite durch das Würtembergerland: von der andern über Memmingen bis ins Allgäw, und herunter bis in den Bodensee erstreckte, so, daß das ganze Schwabenland von dem Untergange unmöglich mehr schiene könne erhalten werden."[40] Umso bewunderungswürdiger und ehrenvoller sei daher das Verhalten der damaligen Erbacher, die standhaft der katholischen Konfession die

[33] Das päpstliche Wappen findet sich auch im Fresko von St. Ulrich in Seeg.

[34] MÜLLER 1991 (Anm. 10), Kat. Nr. 53, S. 161.

[35] Hermann BAUER, *Rokokomalerei*, München 1979, S. 69.

[36] BAUER 1979 (Anm. 35), S. 69–70.

[37] BAUER 1979 (Anm. 35), S. 70.

[38] Vgl. zum Aspekt der Heilsprädestination in der Freskomalerei: Hermann BAUER, Der Himmel im Rokoko. Das Fresko im deutschen Kirchenraum des 18. Jahrhunderts, *Welt des Glaubens in der Kunst*, Regensburg 1965, S. 22, 51; Markus HUNDEMER, *Rhetorische Kunsttheorie und barocke Deckenmalerei. Zur Theorie der sinnlichen Erkenntnis im Barock*, Regensburg 1997 (Studien zur christlichen Kunst, 1), S. 35, 44–49.

[39] Oswald HESPELIN, *Rede auf die Einweyhung der schön und neu erbauten Kirche des hochfreyherrlich von ulmischen Marck=Fleckens Erbach an der Donau* /.../, Ulm 1769. An dieser Stelle danke ich Herrn Pfarrer Krieg von der Pfarrei Erbach für die Bereitstellung seines Exemplars.

[40] HESPELIN 1769 (Anm. 39), S. 11.

Treue hielten, obgleich „also die Felder um Erbach mit Blut der Erschlagenen gedüngt wurden."[41] Zugleich verteidigte Hespelin aber ebenso ausführlich die explizit katholische Position in Bezug auf aufwändige Ausstattungen, wenn er den Erbachern predigte: „Ich hoffe hier nicht Leute von einer so schlechten Denkungsart zu finden, die allen Aufwand, der zur Ehre GOttes geschieht, für überflüssig: den äußerlichen Pracht der Kirche und ihren Dienern für unnütz und verschwenderisch halten."[42]

Hespelins Predigt aus dem Jahre 1769 war schon zu ihrer Zeit wenig modern. Die neue Denkart der katholischen Aufklärer verlangte nach einer dezidierten Hinwendung zur reinen Christusfrömmigkeit, womit die konfessionstrennende Marienverehrung deutlich an Bedeutung verlor.[43] Wie bereits Frank Büttner in seinem Aufsatz mit dem sprechenden Titel „Abschied von Pracht und Rhetorik" darlegte, ging mit dieser geistesgeschichtlichen Entwicklung auch das Ende eben jener ganz der tridentinisch geprägten Frömmigkeitspraxis verpflichteten und auf konfessionelle Trennung ausgerichteten Deckenmalerei im Kontext der Rosenkranzbruderschaften einher.[44]

[41] HESPELIN 1769 (Anm. 39), S. 12.

[42] HESPELIN 1769 (Anm. 39), S. 7.

[43] Siehe z. B.: Lodovico Antonio MURATORI, *Die Wahre Andacht des Christen*, Aschaffenburg 1751, S. 290–391.

[44] Frank BÜTTNER: Abschied von Pracht und Rhetorik. Überlegungen zu den geistesgeschichtlichen Voraussetzungen des Stilwandels in der Sakraldekoration des ausgehenden 18. Jahrhunderts in Süddeutschland, *Herbst des Barock. Studien zum Stilwandel. Die Malerfamilie Keller (1740–1904)* (Hrsg. Andreas Tacke), Museum der Stadt Füssen, 10. 7.–25. 10. 1998, Museum in der Burg Zug, 15. 11. 1998–28. 2. 1999, München-Berlin 1998, S. 165–173.

Konfesionalno kontroverzno. Južnonemške bratovščine sv. rožnega venca kot naročnice baročnih stropnih poslikav

Povzetek

Kmalu po zmagi Svete lige pri Lepantu (1571) so nekatere rimskokatoliške verske skupine ta zgodovinski dogodek izrabile za svoje namene. Z vzklikom *Auxiliatrix Christianorum*, ki ga je papež Pij V. uvedel v lavretanske litanije, sta se slovita pomorska bitka in rožni venec tesno povezala med seboj. Kar nekaj bratovščin sv. rožnega venca je dalo upodobiti bitko na stropnih freskah. Prototip za te poslikave predstavljajo freske v romarski cerkvi v Kirchhaslachu, ki so bile preko grafičnih reprodukcij v nabožni knjižici *Gnaden-Gebäu* (1726) široko dostopne in ki že kažejo osnovne ikonografske elemente: kazen po posredovanju Matere božje, izročanje rožnega venca sv. Dominiku, Judito kot Marijino predpodobo ter ljudstva štirih kontinentov, ki častijo Marijo. Slednje se navezuje na *Magnificat*, Marijino hvalnico, ki temelji na besedah v Lukovem evangeliju *Beatam me dicent omnes generationes* (Lk 1,48). Herezija je premagana, ves *orbis mundi* izpoveduje pravo vero in je zdaj združen v hvalnici Mariji. Celotna vsebina izzveni v poveličevanje Marije in je tako izrazito rimskokatoliška.

Omeniti velja, da je motiv bitke najpogostejši v župnijskih cerkvah, kjer so delovale rožnovenske bratovščine, kar je bilo doslej spregledano. Upodobitve so vselej v skladu s potridentinskim konceptom pobožnosti, v grobi konfrontaciji s protestantskimi sosedi, ki so zaradi nasprotovanja češčenju Marije naslikani kot krivoverci. Še leta 1769 je župnik Hespelin v pridigi ob posvetitivi cerkve sv. Martina v Erbachu v tem pogledu zavzel nedvoumno rimskokatoliško stališče.

Večino upodobitev Bitke pri Lepantu oziroma zmage nad »heretiki« najdemo na območjih, kjer so katoliki in protestanti živeli tesno drug ob drugem, npr. v Aislingnu, Bad Wörishofnu, Dasingu, Frauenriedhausnu, Günzburgu, Haupelshofnu, Kirchhaslachu, Schwäbisch Gmündu in Seegu v augsburški ter v Erbachu in Seekirchu v konstanški škofiji, le redke pa so na obsežnem, skoraj izključno katoliškem ozemlju freisinške škofije.

Očitno so bratovščine sv. rožnega venca pomagale preprečevati, da bi verniki prestopali v protestantizem. Kjer sta živeli tesno skupaj, sta bili obe krščanski veroizpovedi enakovredni, saj je taka situacija zahtevala mirno sožitje, kljub temu pa je Rimskokatoliška cerkev vedno čutila potrebo svariti svojo čredo, da ne bi zapadla v greh krivoverstva.

APPARATUS

Izvlečki in ključne besede
Abstracts and key words

Matjaž Ambrožič
Evidenčna knjiga mozirske bratovščine sv. Rešnjega telesa

Evidenčna knjiga mozirske bratovščine sv. Rešnjega telesa združuje skoraj vse elemente različnih tipov bratovščinskih knjig (album, urbar, obračunska knjiga, evidenčna knjiga). Uporabljala se je v letih 1735–1794. Zadnji zapiski o plačani udnini segajo še v leto 1788, kar dokazuje, da je bratovščina delovala še celih pet let po formalni ukinitvi. V knjigi je zabeleženo poslovanje in gospodarjenje z nekdanjo bratovščinsko lastnino še celo desetletje po ukinitvi, konkretno kar do leta 1794, kar je v slovenskem prostoru redkost

Ključne besede: bratovščine, mozirska bratovščina sv. Rešnjega telesa, bratovščinska knjiga, evidenčna knjiga

Matjaž Ambrožič
The Book of Records of the Corpus Christi Confraternity in Mozirje

The book of records of the Confraternity of the Corpus Christi in Mozirje combines almost all the features of various types of confraternity books (such as albums, land registries, ledgers and books of records). The book of records was in use between 1735 and 1794, testifying that membership was still being paid in 1788 — proof that the Mozirje confraternity existed even after the Josephinian suppression. The book also includes records on financial activities related to the property of the confraternity even ten years after its suppression, i.e. until 1794, which is a very rare phenomenon in Slovenia

Key words: confraternities, Corpus Christi Confraternity in Mozirje, confraternity books, record books

Zdenka Bonin
Bratovščine v severozahodni Istri v obdobju Beneške republike

Srednjeveške in novoveške laične bratovščine so članom zagotavljale socialno varnost in so bile pomemben dejavnik družbenega razvoja. Čeprav je njihovo delovanje temeljilo na verskih vzgibih in je bilo povsem prežeto z vero, pa ta ni bila omejevalni dejavnik. Nasprotno, prepletanje vere in dobrodelnosti je v duhu tedanjega časa omogočilo, da so si ljudje med seboj duhovno in materialno pomagali, saj so bratovščine posameznikom dajale moralno oporo, v težavah pa tudi materialno pomoč. Ker je bila pomembna dolžnost članov bratovščin, da ob bolezni ali drugih težavah moralno in denarno poskrbijo za svoje sobrate, je vključitev v bratovščino in s tem v neko skupnost (bodisi versko-dobrodelno ali poklicno-stanovsko) posameznikom vsaj delno zagotovljala socialno varnost.

Ključne besede: laične bratovščine, Beneška republika, severozahodna Istra

Zdenka Bonin
Confraternities in North-Western Istria in the Period of the Venetian Republic

Medieval and Modern-period lay confraternities ensured their members social security and played an important role in social development. Although confraternities were mainly closely related to and dependent on religious life, religion itself did not limit their activities. Quite the opposite was true; in the contemporary context, the close inter-relation between their religious and charitable functions enabled mutual spiritual and financial help. The confraternities offered moral and financial support to individuals. As helping their *confratelli* during periods of ill-health or financial problems was an important duty, the individuals joining a confraternity (either religious-charitable or professional) and becoming part of their community ensured them social security.

Key words: lay confraternities, Venetian Republic, North-western Istria

Angelika Dreyer

Konfesionalno kontroverzno. Južnonemške bratovščine sv. rožnega venca kot naročnice baročnih stropnih poslikav

Ko je po bitki pri Lepantu 1571 papež Pij V. vključil v lavretanske litanije vzklik *Auxiliatrix Christianorum*, sta se slovita pomorska bitka in rožni venec med seboj tesno povezala. Več rožnovenskih bratovščin je dalo upodobiti bitko na stropnih freskah. Ikonografski prototip predstavljajo freske v romarski cerkvi v Kirchhaslachu, ki so bile preko grafičnih reprodukcij v knjižici *Gnaden-Gebäu* (1726) široko dostopne. Upodobitve bitke so najpogostejše v župnijskih cerkvah, kjer so delovale rožnovenske bratovščine. Prizori so vselej upodobljeni v skladu s potridentinskim konceptom pobožnosti, v grobem soočenju s protestanti, ki so zaradi nasprotovanja Marijinemu češčenju prikazani kot heretiki.

Ključne besede: bitka pri Lepantu, rožnovenske bratovščine, širjenje pobožnosti rožnega venca, lavretanske litanije, baročno stropno slikarstvo, Kirchhaslach, *Gnaden-Gebäu*, Erbach, Pij V.

Angelika Dreyer

Confessionally controversial. South German Confraternities of the Rosary as Patrons of Baroque Ceiling Decorations

With the introduction of the invocation 'Auxiliatrix Christianorum' by Pope Pius V. into the Lauretanian Litany, the naval battle at Lepanto in 1571 and the prayer of the Rosary became inseparably associated. A significant number of rosarian brotherhoods commissioned representations of the battle to be shown in ceiling frescoes. The prototype of their iconographic features may be found in the cycle of paintings in the pilgrimage church at Kirchhaslach, widely accessible through engravings in a devotional publication. The theme of the battle prevails in parochial churches incorporating brotherhoods of the Rosary. The depictions are always in accordance with the post-Tridentine concept of piety, in aggressive confrontation toward the neighbouring protestants, who are painted as heretics because of their opposition to the cult of the Virgin.

Key words: Battle of Lepanto, Confraternities of the Rosary, The distribution of the Rosary, Lauretanian Litany (Litany of Loreto), Baroque ceiling frescoes, Kirchhaslach, Gnaden-Gebäu (Building of Mercy), Erbach, Pope Pius V

Ana Lavrič

Velike Marijine bratovščine na Slovenskem. Ikonografija bratovščin pod okriljem mendikantskih redov

Članek se osredotoča na velike Marijine bratovščine, ki so se formirale v okviru mendikantskih redov, dominikancev, karmeličanov, servitov in avguštincev, in so delovale pod njihovim okriljem. Z izbranimi primeri (prednostno je zastopana Kranjska) predstavlja karakteristike njihovih marijanskih tipov, Rožnovenske, Karmelske in Žalostne Matere božje ter Marije Tolažnice, in izpostavlja ikonografske zanimivosti.

Ključne besede: bratovščine, mendikantski redovi, ikonografija, Rožnovenska Mati božja, Karmelska Mati božja, Žalostna Mati božja, Marija Tolažnica

Ana Lavrič

Major Marian Confraternities in Slovenia. Iconography of Confraternities under the Protection of the Mendicant Orders

The article discusses the major Marian confraternities which were established under the auspices of mendicant orders, i.e. Dominicans, Carmelites, Servites and Augustinian monks, and functioned under their protection. It comprises selected case studies (mostly from Carniola), within which the different Marian types, such as Our Lady of the Rosary, Our Lady of Carmel, Our Lady of Sorrows and Our Lady of the Consolation, and their iconographic features are analysed.

Key words: confraternities, Mendicant orders, iconography, Our Lady of the Rosary, Our Lady of Carmel, Our Lady of Sorrows, Our Lady of the Consolation, Carniola

Matija Ogrin
Bratovščinske iskre. Duhovna besedila baročnih bratovščin na Slovenskem

Bratovščine so v baročni dobi na Kranjskem izdale vrsto knjig, sprva v latinščini, pozneje v nemščini in slovenščini, ki so jih kot dar poklanjale svojim članom. V članku so zbrani podatki o okoli 30 njihovih knjigah in predstavljene nekatere vsebinske značilnosti. Jezuitska kongregacija Marijinega vnebovzetja je izdala številna dela za poglobitev duhovnega življenja in širitev humanistične izobrazbe. Med njimi so prve izdaje klasikov krščanske misli, kakor so Boetij, sv. Bernard in Tomaž Kempčan, na naših tleh. V članku predstavljene knjige kažejo dejavnost baročnih bratovščin v kar treh pomembnih vlogah, s katerimi so oblikovale celoten literarni sistem: to so vloge avtorja, posrednika besedila (izdajatelja oz. založnika) in bralca, kar je izjemno uspešen, doslej neopažen dosežek v zgodovini knjige na Slovenskem.

Ključne besede: barok, bratovščine, slovenska književnost, nemška književnost, krščanska duhovnost

Matija Ogrin
Confraternities and Sparks of Spirit. Books of Baroque Confraternities in Slovenian Lands

The Baroque period confraternities in Ljubljana, as the capital of Carniola, published dozens of books, first in Latin, later in German and Slovenian, to offer as present to their members. The article presents records of some 30 books of this kind from the 17th and 18th centuries and outlines some common features of their content and genres. The Jesuit confraternity of the Assumption published several works of theological and spiritual content aimed at advancing the personal religious life of their members, as well as promoting their education. Among them are the very first editions, in Slovenian lands, of classical Christian authors, such as Boethius, St. Bernard of Clairvaux and Thomas a Kempis. The material researched in this article demonstrates the activity of the Baroque confraternities in three different roles within the literary system: the roles of author, publisher and reader, which is a unique achievement in the Slovenian history of books and literature.

Key words: Baroque, Confraternities, Slovenian literature, German literature, Christian spirituality

Mija Oter Gorenčič
Umetnostna zapuščina srednjeveških marijanskih bratovščin na Kranjskem in Štajerskem

Avtorica v članku podaja pregled nad omembami marijanskih bratovščin, razpršenimi v arhivskih virih in različni literaturi, iz katerega je razvidno, v katerih krajih in pri katerih cerkvah se na sedanjem slovenskem ozemlju do leta 1500 omenjajo marijanske bratovščine. Podaja tudi razmislek o njihovem delovanju na umetnostnem področju in ponuja nekaj tez o umetnostni dediščini nekaterih od njih.

Ključne besede: marijanske bratovščine, Kranjska, Štajerska, srednji vek, Marija, češčenje, umetnost

Mija Oter Gorenčič
Artistic Legacy of Medieval Marian Confraternities in Carniola and Styria

The article is an overview of the existing mentions of Marian confraternities up to 1500 in several known archival sources and various studies. Based on various data, it clarifies in which churches in the medieval territory of present-day Slovenia confraternities are mentioned. The author reflects upon the activities of medieval confraternities in art and offers several hypotheses on their artistic legacy.

Key words: confraternities of Our Lady, Carniola, Styria, Middle Ages, Virgin Mary, religious cult, art

Helena Seražin
Štukater Giuseppe Monteventi in oltar škapulirske bratovščine v Piranu

Škapulirska bratovščina Karmelske Matere božje v župnijski cerkvi sv. Jurija v Piranu je bila ustanovljena 15. maja 1614. Pogodba za nov, klasicistični kamniti stebrni oltar Škapulirske Marije je bila s kamnosekom Bonfan-

Helena Seražin
Stucco Maker Giuseppe Monteventi and the Altar of the Scapular Confraternity in Pirano

The Scapular confraternity of Our Lady of Carmel in the parish church of St George in Piran was established on 15 May 1614. On 4 May 1614 the contract for a new classicist stone altar of Our Lady of Carmel was signed

tejem Torrejem sklenjena 4. maja 1614. Oltarna slika Device Marije, ki izroča škapulir sv. Simonu Stocku, je bila naročena pri Domenicu Tintorettu (1560–1635) leta 1624 in se zgleduje po sliki, ki jo je naslikal Pace Pace za beneško karmeličansko cerkev. Atiko oltarja krasi skupina figur, izdelana v štuku. Za to kiparsko dekoracijo je doslej veljalo, da je nastala sočasno z oltarno arhitekturo, in je bila zaradi slabše kvalitete pripisana Bonfanteju Torreju. Novejša spoznanja na podlagi arhivskih virov potrjujejo, da so bile figure v štuku naročene 1753 pri zadrskem štukaterju Giuseppeju Monteventiju.

Ključne besede: Giuseppe Monteventi, štuk, župnijska cerkev sv. Jurija, Piran, škapulirska bratovščina, Karmelska Mati božja

with the stonecutter Bonfanto Torre. The altarpiece of the Virgin Mary handing over the scapular to St. Simon Stock was commissioned in Venice from Domenico Tintoretto (1560–1635) in 1624 and modelled on the picture by Pace Pace for the Venetian church of Carmelites. The upper part of the altar is adorned with several stucco figures. This sculptural decoration was until now thought to be from the same time as the altar itself; due to the lower quality of execution it was attributed to the workshop of Bonfanto Torre. Newly archival information confirms that it was commissioned in 1753 from Zadar stucco maker Giuseppe Monteventi.

Key words: Giuseppe Monteventi, stucco, Piran, parish church of St George, Scapular confraternity of Our Lady of Carmel

Jure Volčjak

Pregled predjožefinskih bratovščin na ozemlju goriške nadškofije na Kranjskem

Pregled predjožefinskih bratovščin na ozemlju goriške nadškofije na Kranjskem je nastal na podlagi vizitacijskih zapisnikov prvega goriškega nadškofa Karla Mihaela grofa Attemsa. Seznam zaradi različnih vzrokov ni popoln, je pa koristno dopolnilo dosedanjim objavam in poznavanju bratovščin na Kranjskem v okviru goriške nadškofije, saj sta obravnavana problematika in obdobje še vedno premalo poznana. Pričujoči seznam bo vsekakor olajšal nadaljnje delo raziskovalcem različnih strok, med drugim tudi umetnostnim zgodovinarjem. Bratovščine so predstavljene na podlagi liturgične hierarhije patrocinijev, za boljši pregled pa je dodan še seznam bratovščin po današnjih župnijah.

Ključne besede: bratovščine, Kranjska, Karel Mihael grof Attems, goriška nadškofija, vizitacije

Jure Volčjak

The Register of Pre-Josephinian Confraternities in Carniola in the Territory of Gorizia Archdiocese

The Register of Pre-Josephinian Confraternities that were active in the Gorizia archdiocesan territory in Carniola was compiled based on the visitation records of the first Gorizia Archbishop Carl Michael Count Attems. Although for various reasons incomplete, the list is nevertheless a useful addition to existing research on the confraternities in the Carniola parishes which were under the Gorizia Archbishop's jurisdiction. Since this subject matter and period are generally still insufficiently researched, the register may assist researchers of various fields, including art historians, in their future work. In the paper, the confraternities are listed based on the liturgical hierarchy of patrons' titles. The list of confraternities active within individual present-day parishes is added.

Key words: confraternities, Carniola, Carl Michael Count of Attems, Gorizia Archdiocese, visitations

Sodelavci
Contributors

Doc. dr. Matjaž Ambrožič
Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani
Poljanska c. 4
SI–1001 Ljubljana
ambrozic@teof.uni-lj.si

Dr. Zdenka Bonin
Pokrajinski arhiv Koper
Kapodistriasov trg 1
SI-6000 Koper
zdenka.bonin@gmail.com

Dr. Angelika Dreyer
Corpus der barocken Deckenmalerei in Deutschland
Ludwig-Maximilians-Universität München
Institut für Kunstgeschichte
Zentnerstr. 31
DE-80798 München
angelika.dreyer@kunstgeschichte.uni-muenchen.de

Dr. Ana Lavrič
Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta
ZRC SAZU
Novi trg 2
SI-1000 Ljubljana
lavric@zrc-sazu.si

Dr. Matija Ogrin
Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede
ZRC SAZU
Novi trg 2
SI-1000 Ljubljana
matija.ogrin@zrc-sazu.si

Doc. dr. Mija Oter Gorenčič
Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta
ZRC SAZU
Novi trg 2
SI-1000 Ljubljana
moter@zrc-sazu.si

Doc. dr. Helena Seražin
Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta
ZRC SAZU
Novi trg 2
SI-1000 Ljubljana
helena.serazin@zrc-sazu.si

Dr. Jure Volčjak
Arhiv Republike Slovenije
Zvezdarska 1
SI-1127 Ljubljana
jure.volcjak@gov.si

Viri ilustracij
Photographic credits

Matjaž Ambrožič
1–2: Matjaž Ambrožič.

Zdenka Bonin
1–2, 4: Zdenka Bonin.
3: Narciso Urnanaz.
5–6: © Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU, Ljubljana (foto: Andrej Furlan).

Angelika Dreyer
1, 10–11: *Corpus der barocken Deckenmalerei*, 12/2, 2006 (foto: Wolf-Christian von der Mülbe).
2: Stadt Erbach (Donau).
3: *Corpus der barocken Deckenmalerei*, 5, 1996.
4–6, 12, 17–19: foto: Marion Romberg, projekt: Erdteilallegorien im Barockzeitalter (Wien), vodja Wolfgang Schmale (http://erdteilallegorien.univie.ac.at/): kirchhaslach-unterallgaeu-unserer-liebenfrau/kirchhaslach-unterallgaeu-fresken-9; aislingen-dillingen-d-st-georg/aislingen-dillingen-ad-4; guenzburg-guenzburg-frauenkirche/guenzburg-guenzburg-15; kirchhaslach-unterallgaeu-fresken-ea; guenzburg-guenzburg-frauenkirche/guenzburg-guenzburg-13; aislingen-dillingen-d-st-georg/aislingen-dillingen-ad-6; guenzburg-frauenkirche/guenzburg-guenzburg-5.
7, 9: Angelika Dreyer.
8: © Bildarchiv Foto Marburg (Lala Aufsberg).
13–16: Bayerische Staatsbibliothek München, Bavar. 1116 (urn:nbn:de:bvb:12-bsb10373885-2), 48, 25, 31, 47.

Ana Lavrič
1, 4–5, 11, 28, 32, 42–44, 46, 49, 52–54, 58–61, 64, 66, 74–75, 77: © Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU, Ljubljana (foto: Ana Lavrič).
2, 14–15, 17, 19, 21–24, 29–33, 37, 41, 45, 57, 68, 72, 78: © Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU, Ljubljana (foto: Andrej Furlan).
3: Šerbelj, *Nicola Grassi 1682–1748*, Ljubljana 1992.
6, 8, 17–18, 20, 35, 38, 40, 47–48, 56, 62, 79: © Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU, Ljubljana (foto: Blaž Resman).
7, 9, 34, 36, 50: © Narodna galerija, Ljubljana (fotodokumentacija).
10, 73: *V Italiji zadržane umetnine iz Kopra, Izole, Pirana*, Piran-Ljubljana 2005.
12: Šerbelj, *Baročno slikarstvo na Goriškem*, Ljubljana 2002.
13: Komelj, *Fortunat Bergant*, Ljubljana 1997.
16: © ZVKDS Restavratorski center Slovenije, Ljubljana (foto: Valentin Benedik).
25–26: © Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU, Ljubljana (foto: Martin Mádl).
27, 65: © Narodni muzej Slovenije, Ljubljana (fotodokumentacija Grafičnega kabineta).
39: © ZVKDS Novo mesto (foto: Marko Pršina).
51, 55, 63, 76: Menaše, *Marija v slovenski umetnosti*, Celje 1994.
67: Viktor Povše.
69–70: Doroteja Kotnik.
71: Cobelj, *Die Barockmaler Strauss*, Klagenfurt 1969.

Matija Ogrin
1–3: Matija Ogrin.

Mija Oter Gorenčič
1: © Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU, Ljubljana (foto: Franci Pečnik).
2: © ZVKDS Restavratorski center Slovenije, Ljubljana (foto: Valentin Benedik).

Helena Seražin
1–3, 5: © Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU, Ljubljana (foto: Andrej Furlan).
4: © Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU, Ljubljana (foto: Helena Seražin).
6–8: *Peristil,* 44, 2011.

Vse pravice pridržane. Noben del te izdaje ne sme biti reproduciran, shranjen ali prepisan v kateri koli obliki oz. na kateri koli način, bodisi elektronsko, mehansko, s fotokopiranjem, snemanjem ali kako drugače, brez predhodnega dovoljenja lastnika avtorskih pravic (copyright).

Za avtorske pravice reprodukcij odgovarjajo avtorji objavljenih prispevkov.

ACTA HISTORIAE ARTIS SLOVENICA 21|2 • 2016

Vsebina • Contents

Ana Lavrič, Vloga cerkvenih bratovščin v likovni umetnosti • Religious Confraternities and their Role in Visual Art

Jure Volčjak, Pregled predjožefinskih bratovščin na ozemlju goriške nadškofije na Kranjskem • Verzeichnis der vorjosephinischen Bruderschaften in Krain im Rahmen des Erzbistums Görz

Zdenka Bonin, Bratovščine v severozahodni Istri v obdobju Beneške republike • Confraternities in North-Western Istria in the Period of the Venetian Republic

Matija Ogrin, Bratovščinske iskre. Duhovna besedila baročnih bratovščin na Slovenskem • Confraternities and Sparks of Spirit. Books of Baroque Confraternities in Slovenian Lands

Mija Oter Gorenčič, Umetnostna zapuščina srednjeveških marijanskih bratovščin na Kranjskem in Štajerskem • Artistic Legacy of Medieval Marian Confraternities in Carniola and Styria

Matjaž Ambrožič, Evidenčna knjiga mozirske bratovščine sv. Rešnjega telesa • The Book of Records of the Corpus Christi Confraternity in Mozirje

Ana Lavrič, Velike Marijine bratovščine na Slovenskem. Ikonografija bratovščin pod okriljem mendikantskih redov • Major Marian Confraternities in Slovenia. Iconography of Confraternities under the Protection of the Mendicant Orders

Helena Seražin, Štukater Giuseppe Monteventi in oltar škapulirske bratovščine v Piranu • Stucco Maker Giuseppe Monteventi and the Altar of the Scapular Confraternity in Pirano

Angelika Dreyer, Konfessionel kontrovers. Süddeutsche Rosenkranzbruderschaften als Auftraggeber für barocke Deckenmalerei • Konfesionalno kontroverzno. Južnonemške bratovščine sv. rožnega venca kot naročnice baročnih stropnih poslikav

ISBN 978-961-254-859-9
25 €
9 789612 548599 >